

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. MEŞRUTİYET'TEN MİLLİ MÜCADELEYE
TÜRKİYE'DE SİYASAL CEPHELEŞMELER:
İTTİHATÇI-İTİLAFCI CEPHELEŞMESİ (1908-1922)

Gizem ÇELİK

Danışman
Prof. Dr. Hakkı UYAR

2024

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. MEŞRUTİYET'TEN MİLLİ MÜCADELEYE
TÜRKİYE'DE SİYASAL CEPHELEŞMELER:
İTTİHATÇI-İTİLAFCI CEPHELEŞMESİ (1908-1922)

Gizem ÇELİK

Danışman
Prof. Dr. Hakkı UYAR

İZMİR-2024

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “II. Meşrutiyet’ten Milli Mücadeleye Türkiye’de Siyasal Cepheleşmeler: İttihatçı-İtilafçı Cepheleşmesi (1908-1922)” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../.....2023

Gizem ÇELİK

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

II. Meşrutiyet'ten Milli Mücadeleye Türkiye'de Siyasal Cepheleşmeler: İttihatçı-İtilafçı Cepheleşmesi (1908-1922)

Gizem ÇELİK

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Tarih Programı

Bu çalışma Türk siyasi tarihinin iki önemli fırkası olan İttihat ve Terakki ve Hürriyet ve İtilafın iktidar mücadelesini konu almaktadır. Bu bağlamda İttihat ve Terakki'nin kuruluş dinamikleri incelenerek hangi şartlar altında olgunlaştığı ve iktidara egemen olma serencamı detaylı bir şekilde aktarılmaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanında önemli bir rol oynayan İttihat ve Terakki'nin tek başına bir güç odağı haline gelme arzusundayken, bu amaç doğrultusundaki faaliyetleri ve söz konusu dönemdeki iç ve dış dinamiklerin etkisi sonucunda ortaya çıkan muhalefetin bu duruma engel olma gayretlerinden doğan çatışma ve taraflar arasındaki mücadele ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın ilk bölümü İttihat ve Terakki'nin Tıbbiye-i Şahane sıralarında ortaya çıkışından başlayarak, II. Meşrutiyet'i ilan ettiren güçlü bir Cemiyet'e dönüşme sürecini kapsamaktadır.

İkinci bölümde ortaya koymaya çalıştığımız temel parametre hürriyet, adalet ve eşitlik ideali ile yola çıkan İttihat ve Terakki'nin, yaşanan gelişmeler sonucunda müstebit bir yaklaşıma bürünme meselesi ve bu meselenin muhaliflerin temel tezini oluşturarak ilk muhalif gruplaşmaların incelenmeye çalışılması üzerinden gerçekleşmiştir.

Üçüncü bölümümüzde ise daha önceki bölümlerde başlıklar halinde incelenen iç ve dış gelişmeler ve İttihatçıların bu süreçteki tutumlarından doğan tüm muhalif grupların tek bir çatı altında birleşerek güçlü bir muhalefet partisinin, iktidar partisi karşısında tarih sahnesine çıkışı incelenmiştir.

Muhalliflerin elde ettiği başarıların iktidar-muhalefet ilişkisini son derece keskinleştirerek gerek halk tabanında gerekse siyasi arenada başlattığı firkacılık furyası ve Türk siyasi tarihinin ilk cepheleşmesi ortaya konmuştur. Ayrıca İttihatçı-İtilafçı cepheleşmesinin Milli Mücadele dönemine de sirayet ettiği gerçeği irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf, II. Meşrutiyet, Cepheleşme, Muhalefet

ABSTRACT

Master's Thesis

Political Confrontations in Turkey from the Second Monarchy to the National Struggle: Unionist-Entente Confrontation (1908-1922)

Gizem ÇELİK

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of History

History Program

This study is about the power struggle of Union and Progress and Freedom and Accord, two important parties in Turkish political history. In this context by examining the establishment Dynamics of Union and Progress, and the conditions under which it matured and process of dominating power are explained in detail. While İttihat ve Terakki, which played an important role in the proclamation of the Second Constitutional Monarchy, wanted to become a center of power on its own, the conflict between the parties and the conflict arising from the opposition's efforts to prevent this situation, which emerged as a result of the activities in line with this purpose and the effect of internal and external dynamics in that period, were tried to be revealed.

This part of our study covers the process of transformation of İttihat ve Terakki into a powerful Community that proclaimed the Second Constitutional Monarchy, starting with its emergence at the Medical School.

In the second part, the main parameter that we tried to put forward was the issue of İttihat ve Terakki, which set out with the ideal of freedom, justice and equality, to adopt an oppressive approach as result of the developments and this issue was realized through trying to examine the first opposition groupings by forming the basic thesis of the opponents.

In the third part, the internal and external developments, which were examined under the headings in the previous sections, and the emergence of a strong opposition party against the ruling party, by uniting all opposition groups

that emerged from the attitudes of the Unionists in this process, are examined. The successes of the opposition have sharpened the power-opposition relationship, and rush of partisanship that has started both in the popular base and in the political arena, and the first confrontation in Turkish political history has been revealed. In addition, the fact that the Freedom and Accord confrontation spread to the National Struggle period was also examined.

Keywords: Union and Progress, Freedom and Accord, Second Constitutionalism, Confrontation, Opposition

II. MEŞRUTİYET'TEN MİLLİ MÜCADELEYE TÜRKİYE'DE SİYASAL CEPHELEŞMELER: İTTİHATÇI-İTİLAFCI CEPHELEŞMESİ (1908-1922)

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xiii
EKLER LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

1.1. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN KURULUŞU	4
1.2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN İLK FAALİYETLERİ	6
1.3. AVRUPA'DAKİ JÖN TÜRKLERİN FAALİYETLERİ	8
1.3.1. Jön Türklerin II. Abdülhamit ile İmtihanı: Hareketin Duralaması	8
1.3.2. Jön Türk Hareketini Canlandıran Kaçış: Damat Mahmut Celalettin Paşa ve Oğulları	10
1.3.3. Bir Jön Türk İhtilafı: 1902 Kongresi	11
1.4. OSMANLI HÜRRİYET CEMİYETİ'NİN KURULUŞU	13
1.4.1. Merkezlerin Birleşmesi: Paris ve Selanik	14
1.4.1.1. 1907 Kongresi	16
1.5. II. MEŞRUTİYET'E GİDEN SÜREÇ HAKKINDA	17
1.5.1 Makedonya Sorunu ve Hürriyet ile Neticelenen Görüşme: Reval	17
1.5.2. Ordunun Vaziyeti	24
1.6. II. MEŞRUTİYET'İN İLANI	26

1.6.1.Olaylar Zinciri	26
1.6.1.1. Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey’e Suikast Girişimi	27
1.6.1.2. Manastır Merkezi’nin Faaliyetleri ve Niyazi Bey’in Dağa Çıkışı	28
1.6.1.3 Şemsi Paşa’nın Katli	30
1.6.1.4. Tatar Osman Paşa’nın Bölgeye İntikali ve Paşa’nın Dağa Kaldırma Hadisesi	31
1.6.1.5. Firzovik Toplantısı ve Arnavutların Meşrutiyet’in İlanına Katkıları	32
1.6.2. II. Meşrutiyet’in İlanı	33
1.7. İTTİHAT VE TERAKKİ’NİN İDEOLOJİLERİNİ ŞEKİLLENDİREN MEFHURLAR	39
1.7.1. Düşün Merkezleri: Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye	39
1.7.2. Makedonya’nın Etkisi	44

İKİNCİ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ’NİN İKTİDAR SORUNU VE MUHALEFETİN DOĞUŞU

2.1. II. MEŞRUTİYET’İN İLANINI TAKİP EDEN GELİŞMELER	48
2.1.1. Tasfiye Edilen Memurların Memnuniyetsizliği	54
2.1.2. Harici Meseleler: Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Girit Bunalımları	55
2.1.3. Kör Ali Hadisesi	59
2.1.4. Taşkıyla Hadisesi	61
2.2. İTTİHAT VE TERAKKİ’YE MUHALİF İLK ÖRGÜTSEL OLUŞUMLAR	62
2.2.1. Osmanlı Ahrar Fırkası	62
2.2.1.1. Ahrar Fırkası ve İttihat ve Terakki Cepheleşmesi	65
2.2.2. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti	68
2.3. 1908 SEÇİMLERİ VE İTTİHAT VE TERAKKİ’NİN SEÇİM HAZIRLIKLARI	70
2.3.1. 1908 Seçimleri Sürecinde İttihat ve Terakki Muhalliflerinin Tutumu	72
2.3.2 Seçim Sonuçları ve Meclis-i Mebusan’ın Açılışı	74

2.4. İTTİHAT VE TERAKKİ’NİN İLK BÜYÜK İMTİHANI: 31 MART	
AYAKLANMASI	76
2.4.1. İsyân’a Giden Süreç	76
2.4.1.1. İsyân’a Giden Süreçte Önemli Bir Dönemeç: Derviş Vahdeti ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti	79
2.4.1.2. İsyân’a Giden Süreçte Ordunun Vaziyeti: Alaylı-Mektepli Çatışması	81
2.4.2. İsyân’ın Çıkışı ve Hareket Ordusu	83
2.5. İTTİHAT VE TERAKKİ’NİN KISMİ İKTİDARI VE MUHALEFETİN YÜKSELİŞİ	88
2.5.1. İttihat ve Terakki’de Parti İçi Bölünme: Hizb-i Cedit Hareketi	94
2.5.2. Muhalefetin Birleşmesinde Tetikleyici Bir Unsur: Trablusgarp Savaşı	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İTTİHATÇI-İTİLAFCI CEPHELEŞMESİ

3.1. GÜÇLÜ BİR MUHALEFETİN DOĞUŞU: HÜRRİYET İTİLAFCI FIRKASI	101
3.1.1. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın Kuruluş Çalışmaları	101
3.1.2. Fırkanın Kuruluşu	105
3.1.3. Fırkanın Programı	107
3.1.4. Fırkanın İdeolojik Görüşleri	109
3.2. İTTİHAT VE TERAKKİ-HÜRRİYET VE İTİLAFCI CEPHELEŞMESİ	110
3.2.1. Hürriyet ve İtilafın Kuruluşu Karşısında İttihat ve Terakki’nin Tepkisi	110
3.2.2. 1911 Ara Seçimine Doğru Yaşanan Kutuplaşma	113
3.2.3 1911 Ara Seçimi	117
3.2.4. İttihat ve Terakki’nin Pragmatik Yaklaşımı: 35. Maddenin Tadili	119
3.2.4.1. Tarafların 35. Madde Tepkileri	121
3.2.4.2. Müstakil Grup ve Hükümetin İstifası	127
3.2.4.3. Yeni Kabine ve Mecliste Yaşanan Tartışmalar	129
3.2.5 Meclis-i Mebusan’ın Feshi ve İlk Tepkiler	135

3.2.6. 1912 Seçimi	138
3.2.6.1. İttihat ve Terakki'nin Seçim Hazırlığı	140
3.2.6.2. Hürriyet ve İtilafın Seçim Hazırlığı	142
3.2.6.3. Sopalı Seçim ve Yaşanan Menfi Hadiseler	145
3.3. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN İKTİDARDAN DÜŞÜŞÜ	148
3.3.1 Yeni Meclisin İlk İmtihani: Arnavutluk İsyanı	148
3.3.2. Halaskar Zabitan Hareketi	151
3.3.3. Sait Paşa'nın İstifası ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nin Kuruluđu	155
3.3.4. Meclis-i Mebusan'ın Feshi	157
3.3.5. Meclisin Feshinden Bab-ı Ali Baskınına Kadar Geçen Süreç	160
3.3.5.1. Balkan Harbi'nin Hükümet ve İttihat ve Terakki İlişkileri Üzerine Etkisi	163
3.4. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN FİİLİ İKTİDARININ BAŞLAMASI: 1913	
BAB-I ALİ BASKINI	167
3.5. MAHMUT ŞEVKET PAŞA SUİKASTI VE HÜRRIYET VE İTİLAFIN SONU	170
3.6. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN SONU	174

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE İTTİHATÇI-İTİLAFCI CEPHELEŞMESİ

4.1. MİLLİ MÜCADELE'YE GİDEN SÜREÇTE İTTİHATÇI ALEYHTARLIĞI	178
4.1.1. İttihatçı Liderlerin Ülkeden Ayrılışı Üzerine Gelen Tepkiler	180
4.2. TECEDDÜT FIRKASI'NIN KURULUŞU VE MEBUSAN'DA YAŞANAN GERİLİMLER	184
4.3. HÜRRIYET VE İTİLAFCI FIRKASI'NIN YENİDEN DOĞUŞU	190
4.4. MÜTAREKE VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMLERİNDE İTTİHATÇI-İTİLAFCI ÇATIŞMASI	193

SONUÇ	214
KAYNAKÇA	221
EKLER	

KISALTMALAR

TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
BOA	Başkanlık Osmanlı Arşivi
MMZC	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan Sayfaya
D.	Devre
İ.	İçtima
TNA	The National Archives
FO	Foreign Office

EKLER LİSTESİ

- EK 1:** Manastır'dan Hürriyet'in ilan olunduğuna dair gönderilen telgraf.
BOA. Y.EE.71-68. ek s.1
- EK 2:** Pera'da Meşrutiyet Kutlamaları. Salt Resarch ek s.2
- EK 3:** İttihat ve Terakki'nin 1911 Seçimlini Kaybetmesinin ardından
Hüseyin Cahit'in yayımladığı "İstanbul İntihabı" başlıklı makalesi.
Tanin 30 Teşrinisani 1327. ek s.3
- EK 4:** Usul-ü kanun dairesinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na şube teşkili
için Siroz'a gönderilen Mustafa Nuri Efendi'nin seçim sürecinde
dövülmesine yönelik telgraf. BOA. DH. SYS./53-28. ek s.4
- EK 5:** Seçimler sırasında Bursa Jandarma Tabur Kumandanı Hacı
Cemal Bey'in, halkı tehdit ettiğine yönelik şikayetleri içeren
telgraf. BOA. DH.SYS. 83-2. ek s.5

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun bilhassa yükselme devrinden sonraki süreçte, Avrupa'da yaşanan çağdaşlaşma hareketlerine, bünyesinde barındırdığı geleneksel iktisadi ve idari prensipler dahilinde yeterince uyum sağlamaya çalışmaması İmparatorluğun bu coğrafyada yaşanan gelişmelerin gerisine düşmesine neden oldu. Bu bağlamda 18. yüzyılın son çeyreği ve 19. Yüzyılın ilk yarısını kapsayan süreçte Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut dönemleri, modernleşme tohumlarının atıldığı ilk dönemlerdi. Bu süreci 1876 Kanun-ı Esasi'nin ilanı ve 1908 II. Meşrutiyet'in ilanı takip etti. Söz konusu bu dönemler Osmanlı'nın ayakta kalabilme mücadelesi vererek ıslahat hareketlerine giriştiği ve “anayasaya dayalı bir yönetime” geçiş yaptığı süreci kapsadı.¹

İlk modernleşme çabaları içerisinde Yeni Osmanlıları bünyesinde barındıran ve birinci kuşak Jön Türk hareketinin doğduğu dönem olarak nitelendirebilecek Tanzimat Devri bu konuda öne çıkmaktadır. Devletin kurtuluşu problematiğinden yola çıkan Osmanlı Devlet ricali bu soruna Tanzimat Fermanı ile cevap verdi. Eski ile yeninin bir arada olduğu bu düalist dönemde yönetim büyük oranda saraydan bürokrasiye geçti. Bu bağlamda Osmanlı paşaları modernleşmenin de öncüsü konumuna geldi.² Ne var ki Yeni Osmanlılar işte bu noktada tebaaya fazla bir hürriyet vermeyen Tanzimatçı devlet adamlarına karşı ortaya çıktı. Yeni Osmanlılara göre Tanzimatçılar, Batı'nın hürriyetçi ve parlamenter yönünü anlamayarak, toplumun kültürel değerlerinden uzak yüzeysel bir Batı taklitçiliği yapmış ve baskıcı bir üst memur tabakası meydana getirmekten öteye gidememişti. Yeni Osmanlılar ise devletin sorunlarına çözüm olarak parlamenter sistemi öngörmekteydi.³ İşte bu düşünceler ile I. Meşrutiyet'e giden sürecin önünü açan Yeni Osmanlılar, aynı zamanda II. Meşrutiyet'in ilanında önemli bir rol oynayan ikinci kuşak Jön Türklerin yani İttihat ve Terakki'nin selefleri oldu.

Birinci kuşak Jön Türklerin en etkili isimleri Namık Kemal, Ziya Paşa ve İbrahim Şinasi gibi isimlerdi. Bu isimlerden özellikle Namık Kemal'in fikirleri son

¹ Bülent Tanör, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 10.

² Yavuz Özdemir, Erol Çiydem, Elif Aktaş, “Tanzimat Fermanı'nın Arka Planı”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 1, 2014, ss. 324-333.

³ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, (Modernleşmesi), ss. 13-86.

derece dikkat çekiciydi. Namık Kemal, halk egemenliği ve hürriyet kavramlarını İslami dayanak ile izah etmeye çalıştı.⁴ Parlamento konusundaki arzularını ise İslam'ın kutsal kitabında geçen meşveret usulü ile temellendirdi. “Vatan” kavramına da yeni bir anlam yükleyen Namık Kemal, vatanı uğrunda ölünecek bir toprak olarak değerlendirmiştir.⁵ Namık Kemal'in bu fikirleri hiç şüphesiz kendinden sonraki nesli etkilemiş, eserleri ise bir sonraki kuşağın zihninde vatan ve hürriyet gibi fikirlerin yerleşmesi adına temel dayanaklardan biri olmuştur.

Ne var ki Yeni Osmanlıların fikirlerinin uzantıları ve askeri bürokrasinin çabalarıyla 23 Aralık 1876'da ilan edilen I. Meşrutiyet, Sultan II. Abdülhamit'in Osmanlı-Rus harbini öne sürerek meclisi tatil etmesiyle 14 Şubat 1878'de son buldu. Bu tarihten itibaren 30 yıl sürecek koyu bir istibdat dönemi başladı. Sultan II. Abdülhamit, amcası Sultan Abdülaziz'in tahttan nasıl indirildiğini görmüştü. Bu durum O'nun iktidar sürecini etkileyen bir unsur olarak öne çıktı. Öyle ki tahttan indirilme endişesiyle her türlü muhalif hareketin önünü kesti. Özellikle en önemli propaganda aracı olan basına sansür getirerek muhaliflerin fikirlerinin yayılmasına engel olmaya çalıştı. Eğitim sisteminin muhtevası da sansür uygulamasına takılan bir diğer alandı. Tahttan indirilme kaygısı Sultan'ın halet-i ruhiyesine de yansdı. Sarayı özellikle donanmadan gelebilecek tehlikelere karşı savunmasız gördüğü Dolmabahçe'den, Yıldız'a taşıdı. Bu düşüncenin bir uzantısı olarak donanma oldukça ihmal edildi. Sultan'ın bu denli ihtiyatlı olmasında kendisine karşı olan başarısız darbe ve suikast girişimlerinin de etkisi büyüktü. Kurduğu hafiyelik sistemiyle özellikle ülke içindeki muhaliflere çalışma alanı bırakmadı. Ancak bu dönemde de devletin kötü gidişatının önüne geçilemedi ve toprak kayıpları devam etti. Bu durum beraberinde devletin kurtuluşu adına anayasal düzene geçilmesi gerektiğini savunan Jön Türklerin yeniden canlanmasına ve emellerini gerçekleştirmek adına müstebit idareden kaçarak Avrupa'nın Paris başta olmak üzere çeşitli başkentlerinde toplanmasını neden oldu. Bu noktada faaliyete geçen Jön Türkler, Sultan Abdülhamit iktidarına karşı izleyeceği muhalif çizgiyi belirlemeye çalıştı.

⁴ Gül Akyılmaz, “Birinci Jön Türk İdeolojisine Bir Örnek: Namık Kemal ve Fikirleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 1999, ss. 240-241.

⁵ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, (Türkiye), ss. 46-48.

19. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan menfi olaylar “devleti kurtarma” idealinden yola çıkan hürriyetçi muhalefetin yeniden doğmasını sağladı. Bir anlamda Yeni Osmanlıların muhalefeti tekrar canlanmıştı. Bu kadrolar daha genç ve farklı dinamiklere sahip olsa da Yeni Osmanlıların temel görüşlerine sahiplerdi. Temelde II. Abdülhamit’in istibdat rejimini sona erdirmeye paydasında birleşen ikinci kuşak Jön Türklerin de amacı ülkenin dağılmasına engel olmaktı. Bu da ancak anayasal düzenin geri getirilmesi ile sağlanabilirdi. Yeni Osmanlılar ile başlayan bu yaklaşım İttihat ve Terakki ile kendisini bulacak ve ülkeyi meşruti idareye götürecekti.

BİRİNCİ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

Bu bölümde Osmanlı İmparatorluğunda 20. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulan ve etkili bir teşekkül olan İttihat ve Terakki'nin, gizli bir yeraltı örgütlenmesi olarak vücuda gelmesinden, II. Meşrutiyet'i ilan ettirmesine kadar geçen süreç saptanmıştır. Sözü edilen bu süreç kapsamında, İttihat ve Terakki'nin gerek şubeleşme faaliyetleri gerekse etki alanlarını arttırması detaylarıyla aktarılmaya gayret edilmiştir. Bu bağlamda İttihat ve Terakki'nin kuruluşuna sebebiyet veren hususlar incelenmiş ve II. Meşrutiyet'e giden yolda atılan adımların ne denli ehemmiyet taşıdığı esas alınmıştır.

1.1. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN KURULUŞU

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine damgasını vuran İttihat ve Terakki Cemiyeti bu adı alana kadar farklı süreçlerden geçti. Cemiyet 3 Haziran 1889'da Sirkeci'de bulunan Tıbbiye-i Şahane (Askeri Tıbbiye) mektebinde kuruldu. Aynı yıl içerisinde, Paris'te bulunan ve Jön Türklerin lideri olarak görülen Ahmet Rıza ile temasta bulunuldu ve cemiyet "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını aldı.⁶ Örgütün kurulduğu Tıbbiye-i Şahane mektebi konum itibarıyla da önemli bir avantaja sahipti. O tarihlerde mektep, Sirkeci Garı'na oldukça yakın bir noktadaydı. Paris'ten gelen ilk tren Sirkeci Garı'na girdi ve böylelikle Batıda yaşananlar, Paris kanalıyla ülke içine işte bu noktadan yayılmaya başladı. Durum böyle iken, buradan yayılmaya başlayan Batılı düşüncelerin yanı başındaki bir mektebin öğrencilerine uğramadan geçmesi mümkün değildi.⁷

Tıbbiye-i Şahane öğrencilerinden başlangıçta küçük bir grubun oluşturduğu bu Cemiyet, vatanı içinde bulunduğu vaziyet ve idare tarzından kurtarmak üzere istibdat rejimine karşı bir oluşumdu. Tıbbiye-i Şahane kurucuları: Ohrili İbrahim Temo, Arapgirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sukuti, Kafkasyalı Mehmet Reşit idi.

⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 51.

⁷ Ernest Edmondson Ramsaur, **Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi**, çev. Hacasan Yüncü, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 25.

İlk aşamada duygusal yönü ağır basan bir öğrenci kuruluştur⁸ olsalar dahi, bu genç talebeler ülkenin kötü gidişatını durdurmak için faaliyete geçmek gerektiğinin bilincindeydi. Başlangıçta tek faaliyetleri örgütün mensuplarını arttırmaya çalışmak oldu. Gizli bir cemiyet kurmak için 4 ateşli vatanseverin el ele vermesi⁹ yeterliydi ancak anayasa ve parlamentonun yeniden işlerlik kazanması¹⁰ ve istibdadın sona erdirilmesi gibi emellere ulaşmak için çok daha geniş çapta bir örgütlenmeye ihtiyaç vardı. Cemiyet örgütleniş biçiminde İtalyan Karbonari örgütünü örnek aldı. Karbonarilerin İtalya tarihindeki önemini gemiyle Arnavutluk'taki evine giderken öğrenen İbrahim Temo, bu örgütten etkilendi ve döndüğünde benzer bir cemiyet kurmaya karar verdi. Bu yüzden ki üyeler birbirlerini tıpkı Karbonari örgütündeki gibi ondalıklı sayılarla tanıyordu.¹¹ Örneğin örgütün kurucusu İbrahim Temo'nun üye numarası 1/1'di. Yapılan gizli toplantılara farklı isimler verildi. İlk ahdin yapıldığı toplantının adı "Dörtlerin Toplantısı" olarak adlandırıldı. Cemiyet'e henüz dahil olmayan talebeleri mensupları yapmak adına odun yığınlarının arkasında buluştukları toplantılara "Hatab Kırathanesi İctimaları" dendi. Bu ilk toplantıya İbrahim Temo dahil 12 kurucu üye katıldı. Ali Rüşdi Efendi yaşça büyük olduğundan reis seçildi. Şerafeddin Mağmumi zabıt katibi, Asaf Derviş ise hazinedar oldu. İbrahim Temo herhangi bir görev üstlenmeyerek 1/1 numaralı kurucu üye olarak kaldı.¹² Yapılan istişare sonucunda her hafta bir toplantı yapmak, nizamname hazırlamak üzere bir heyet kurmak ve her yeni üyeye bir numara vermek gibi kararlar alındı.¹³

İlerleyen süreçte Cemiyet büyümeye devam etti ve İstanbul'da bulunan diğer okullara da sirayet etti. Harbiye, Mülkiye, Bahriye ve Mühendishane gibi okullara sıçrayan bu Tıbbiyeli hareket, kısa zamanda buradaki öğrencileri etkisi altına aldı.¹⁴

⁸ M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Düşünür olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981 s. 27

⁹ İbrahim Temo, **İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları**, haz. Bülent Demirbaş, Arba Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 13-15.

¹⁰ Eric Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, çev. Nüzhet Salihoglu, Bağlam Yay., Ankara, 1987, (Milli), s. 33.

¹¹ Ramsaur, s. 27.

¹² İbrahim Temo, ss. 15-17.

¹³ Cevri (Mehmet Reşit Şahingiray), **İnkılap Niçin ve Nasıl Oldu Cevri**, haz. Nejdett Bilgi, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s. 49.

¹⁴ Ramsaur, s. 29.

1.2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN İLK FAALİYETLERİ

1892'ye gelindiğinde hükümetin yürüttüğü tahkikat sonucu Cemiyet'in varlığı ortaya çıkarıldı ve bazı üyeler tutuklandı. Tutukluluk halleri çok uzun sürmese dahi ülke içindeki baskı ortamı gittikçe arttı. Bu nedenle askeri okul mezunları istibdat rejimine daha rahat muhalefet edebilmek adına yurt dışına çıkmaya başladı¹⁵. Bu kimseler özellikle Fransa'ya yöneldi. Zira Paris'te Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından beri bulunan muhalif bir grup vardı. Bu grubun içinde en dikkat çeken isim eski Suriye mebusu ve tecrübeli bir Genç Osmanlı olan Halil Ganem'di. Ganem burada -Genç Osmanlılara da bir göndermede bulunarak- Abdülhamit yönetimine eleştirilerde bulunduğu "La Jeune Turquie" adını verdiği bir gazete çıkarmaya başladı. Halil Ganem'in bu dönemdeki faaliyetleri hakkında Karl Blind'in şu sözlerine değinmek yerinde olacaktır:

*Önemli yazarlardan diğer biri de 1877-78 yıllarında Suriye Parlamentosu üyesi olan Halil Ganem'dir. İlk olarak Cenova'da Hilal isimli evrakı yayına hazır hale getirdi. Daha sonra ise La Jeune Turque isimli diğer bir ilerlemeci Arapça ve Fransızca çift dilli yayın aracının kurucusu oldu. Birkaç yıl geçtikten sonra, Paris'in en iyi yayınevlerinden birinde Halil Ganem'in katılımcı olduğunu öğrendim; fakat bu yayınevi Sultan destekli hükümet ve mali bir sendika tarafından alındı, o da bağlarını koparmak zorunda kaldı ve şu anda Mechveret'in yazarlarından biridir.*¹⁶

1889 tarihinde Paris'teki bir exposition için Fransa'ya giden ve Bursa Maarif müdürlüğünden istifa edip Paris'e yerleşen¹⁷ Ahmet Rıza da burada toplanan muhalif gruba ve Halil Ganem'in çevresine katıldı. Ahmet Rıza, güçlü karakteri ve fikirleriyle Cemiyet'e uzun bir süre liderlik edecekti. 1895'te Halil Ganem ve diğer sürgünler ile birlikte Meşveret¹⁸ Gazetesini çıkardı. Meşveret, pozitivist olan Ahmet Rıza'nın fikirlerini yansıtmaktaydı.¹⁹ Cemiyet'in adı pozitvizmin şiarı olan İntizam ve Terakkiye ithafen "İttihat ve Terakki" olarak değiştirildi. Meşveret de Cemiyet'in

¹⁵ Zürcher, Milli, s. 33.

¹⁶ Karl Blind, "Young Turkey", **The Fortnightly Review**, Vol.60, (Ed. W.L. Courtney), Chapman and Hall Limited, London, 1896, s. 836.

¹⁷ Ahmet Rıza, **Anılar**, Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 14.

¹⁸ Meşveret *danışma* anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Genç Osmanlıların en önemli simalarından olan Namık Kemal parlamento konusundaki arzularını Kuran'da geçen bu kelimeye dayanarak dile getirmiştir. Bkz. Akşin, Türkiye, s. 47.

¹⁹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 196.

resmi yayın organı oldu.²⁰ Rıza'nın Abdülhamit'e karşı güçlü muhalefeti O'nu Cemiyet'in liderliğine taşıdıysa da pozitivist görüşleri üyelerin bir kısmı tarafından hoş karşılanmadı. Cemiyet içindeki farklı sesler bir araya gelip Ahmet Rıza Bey'in liderliğini eleştirdi. İlerleyen süreçte bu seslerden bazıları rakip olarak Rıza'nın karşısına çıkacaktı.²¹

İttihat ve Terakki'ye üye olanların sayısının hızla arttığı dönemde Osmanlı Devleti içerisinde Ermeni krizi en şiddetli biçimde kendini gösterdi. 1894'teki isyan kanlı bir şekilde bastırıldı. Bu durum karşısında İngiltere, Fransa ve Rusya bir ıslahat programı hazırladı. Programda; vali tayinlerinde büyükelçilere danışılması, nahiye müdürlerinin seçimle iş başına gelmesi, Hristiyanların memur ve jandarma olabilmeleri gibi maddeler yer alıyordu. Ancak Sultan programı kabul etmedi. Bunun üzerine Ermeniler 30 Eylül 1895'te Bab-ı Ali'ye doğru yürüyüşe geçti. Ermenilerin karşısına Osmanlı kuvvetleri yerine Müslüman halk çıktı. Üç gün süren kanlı çatışmalar Düvel-i Muazzama'nın tepkisine neden olunca, Sultan tam olarak uygulanmayacak olsa da bir ıslahat programı ilan etti.²²

Yaşanan olayları yakından takip eden İttihat ve Terakki üyeleri devletin büyük bir çözülme içinde olduğunu gördü. Mevcut iktidarın bu çözülmeyi durduramayacağı bir kez daha anlaşıldı. Ermeni milliyetçilerinin istediklerini elde etme konusunda harekete geçmiş olmaları İttihatçıların eylemci yönünü tetikledi.²³ Bu doğrultuda bir bildiri hazırlandı ve el altından dağıtıldı. Bildiride, Ermenilerin eylemleri eleştirilmekle birlikte bu gibi olaylar yaşanmasının başlıca nedeni olarak istibdat rejimi gösterildi. Yaşanan menfi hadiselerin önüne geçilmesi için ıslahat ve hürriyet şarttı. Öyleyse tüm Osmanlılar toplanıp müstebit hükümetten hürriyet istemeliydi. Bildiriyi yayımlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti de bu amaç için çalışıyordu.²⁴

İstanbul'daki İttihatçılar bu gibi eylemler içindeyken Cemiyet'in resmi yayın organı olacak Meşveretin yayımlanması ve Ahmet Rıza'nın Paris Şube Reisi olması da tam bu dönemde kurulan temaslar sonucunda gerçekleşti. Bu sıralarda Murat Bey, Sultan Abdülhamit'e daha rahat muhalefet edebilmek adına Mısır'a kaçtı ve muhalefetine hizmet edecek Mizan'ı yayımlamaya başladı. Sultan II. Abdülhamit bu

²⁰ Ahmet Rıza, s. 17.

²¹ Zürcher, Milli, s. 35.

²² Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, (Jön), ss. 34-35.

²³ Akşin, Jön, s. 35.

²⁴ İbrahim Temo, s. 42.

duruma, Mizancı Murat'ın çevresindekileri ve muhalefetin tanınmış kimselerini tutuklatmak suretiyle cevap verdi.²⁵

1896 ortalarına gelindiğinde azınlık ayaklanmaları bir kez daha kendini gösterdi. Ermeniler Van'da, Rumlar ise Girit'te ayaklanma çıkardı. Üstelik Ermeniler, İstanbul'da bulunan Osmanlı Bankası'nı işgal etti. Hem İttihatçıların tutuklanması hem de ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durum Cemiyet'in yeniden harekete geçmesine neden oldu.²⁶ Ağustos 1896'da Abdülhamit iktidarına son vermek üzere bir hükümet darbesi planlandı. Ancak İttihatçıların planı darbeden bir gece önce Sultan'a ihbar edildi.²⁷ O gece Cemiyet'in önemli isimlerinin çoğu tutuklandı. İmparatorluğun uzak köşelerine sürgünler başladı.²⁸

Başarısız darbe girişiminin ardından yapılan tutuklamalar ve sürgünler Cemiyet'in teşkilat yapısına zarar verdi. Örgütün İstanbul'daki faaliyetleri neredeyse durma noktasına geldi. Zira şiddetlenen muhalefete karşı Sultan'ın cevabı baskı rejiminin şiddetini arttırmak suretiyle kendini gösterdi. Ayrıca Sultan, hafiye teşkilatını daha da yaygınlaştırarak üyelerin hareket alanlarını kısıtladı. Ülke içinde hal böyle iken Ahmet Rıza liderliğindeki Paris Şubesi merkez gibi çalıştı. Örgütün yurt dışındaki şubelerinin yayın organları da (Meşveret, Mizan, Osmanlı, Hak) Tıbbiye ve Harbiye öğrencilerini etkilemeye devam etti.²⁹ Ez cümle bu dönemde ülke içindeki duralama dışardan destekli bir şekilde giderilmeye çalışıldı.

1.3. AVRUPA'DAKİ JÖN TÜRKLERİN FAALİYETLERİ

1.3.1. Jön Türklerin II. Abdülhamit ile İmtihani: Hareketin Duralaması

Ülke sınırları dışında bulunan Jön Türkler kalabalık olmamalarına rağmen, fikren bir birlik sağlamış değillerdi. Aralarında kişisel ve ideolojik farklılıklar vardı. Bu durumun ilk örneği 1896 sonlarına doğru Mısır'dan Avrupa'ya geçen Mizancı Murat ve Ahmet Rıza arasında yaşandı. Kısa sürede Cenevre Şubesinin lideri olan Murat Bey, Mizan'ı burada çıkarmaya başladı. Murat ve Mizan'ı, Ahmet Rıza ve

²⁵ Lewis, s. 196.

²⁶ Akşin, Jön, s. 36.

²⁷ 1897 yılındaki darbe girişimi de benzer bir şekilde ortaya çıkarılmıştır.

²⁸ Ramsaur, ss. 45-46.

²⁹ Tunaya, Cilt: 1, s. 52.

Meşveretine güçlü bir rakip olarak ortaya çıktı. Murat, Rıza'nın pozitivist fikirleri yüzünden O'na muhalif olan üyelerin çoğunu etrafında topladı.³⁰ Rıza'nın pozitivist görüşlerine karşı, Murat'ın Panislamist fikirleri daha fazla destek gördü. Sonuç olarak Cemiyet'in önemli iki yayın organından biri olan Mizan, Meşvereti bir nebze de olsa gölgede bıraktı.³¹

Sultan Abdülhamit çok geçmeden Mizancı Murat'ın kilit isim olduğunu anladı. Ağustos 1897'de baş hafiyesi Ahmet Celalettin Paşa'yı, Murat'ı ve diğer Jön Türkleri İstanbul'a dönmeye ikna etmek üzere Paris'e gönderdi. Bu sıralarda Rıza ve Murat Beyler arasındaki sürtüşmeler devam ediyordu. Sultan, Jön Türkler arasındaki anlaşmazlık çatlağını iyice derinleştirerek, onları bölmek niyetindeydi. 22 Temmuz günü Paris Osmanlı Büyükelçiliği resmi bir bildiri yayımladı. Bu bildiriye göre Padişah, yurt dışında bulunarak zararlı yayınlar yapan kimseleri affediyordu. Geri dönmek isteyenlere parasız pasaport ve yetkinliklerine göre memuriyet verilecekti. Eğitimlerini tamamlamak isteyenlere ise maaş bağlanacaktı. Bu sırada Mizancı Murat verilen yetki neticesinde Celalettin Paşayla görüşmek üzere Paris'e gitti.³² Yapılan görüşmeden sonra Murat Bey, Sultan Abdülhamit hakkında olumsuz neşriyat yapmakla bir yere varılamayacağını düşünmeye başladı. Nihayetinde Paşa ve Mizancı Murat Bey bir anlaşmaya vardı. Bu anlaşmaya göre; sürgündeki Jön Türkler affedilecek ve yurtlarına döneceklerdi.³³ Murat Bey, Saray'a karşı olan tavır değiştirilirse, Sultanın kendiliğinden anayasayı yürürlüğe koyacağı şeklindeki görüşlerini çevresindekilere bildirdi. Hareketin lideri konumundaki Murat Bey'in bu sözleri ve İstanbul'a dönüşü, Jön Türkler üzerinde şok etkisi yarattı.³⁴ O'nun gidişi hareketin maneviyatının kırılmasına neden oldu. İttihatçılar arasında çözümler başladı. Umudunu yitiren pek çok isim Saray'a sığındı. Ancak Saray'ın yolundan döndüremediği kilit bir isim vardı. Baş hafiye Celalettin Paşa, inatçı bir kişiliğe sahip olan Ahmet Rıza'yı ikna edemedi. Rıza'nın hareketi temsile devam etmesi, amaçlarından vazgeçmek istemeyen gençlerin umudunu korumasını sağladı.³⁵ Ayrıca

³⁰ Celal Bayar, **BEN DE YAZDIM: Milli Mücadeleye Gidiş**, Cilt: 1, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 130.

³¹ Ramsaur, ss. 50-52.

³² Akşin, Jön, s. 51.

³³ Zürcher, Milli, ss. 36-37.

³⁴ Mithat Şükrü Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s. 18.

³⁵ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, (İnkılap), ss. 76-80.

İstanbul'a döndükten sonra Şura-yı Devlet üyeliğine atanan Murat Bey'e verilen sözler de hiçbir zaman yerine getirilmedi. Sultan'ın müdahalesi ile Jön Türkler arasında yaşanan bu gibi çözümler hareketin sekteye uğramasına neden oldu.

1.3.2. Jön Türk Hareketini Canlandıran Kaçış: Damat Mahmut Celalettin Paşa ve Oğulları

Jön Türk hareketi yaşanan çözümler ile olumsuz bir görünüm verirken, umutlarının yeniden yeşermesini sağlayan bir gelişme yaşandı. 1899 yılının aralık ayında, Sultan Abdülhamit'in eniştesi olan Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın, iki oğlu Prens Sabahattin ve Lütfullah'ı da yanına alarak Paris'e gitmesi kentteki Jön Türk hareketinin canlanmasını sağladı.³⁶ 1892 tarihinde sekiz ay süreyle adliye nazırlığı yapan Paşa, anayasanın yeniden yürürlüğe konması konusunda Sultan'ı pek çok kez ikaz etmiş, ancak bir sonuç elde edememişti.³⁷ Bunun üzerine bir de 1899'daki Bağdat Demiryolu tasarısının³⁸ Damat Mahmut'un desteklediği İngiliz sermayesine değil de Almanlara kalmış olması eklenince Paşa, Avrupa'ya kaçarak Abdülhamit'e karşı yürütülen muhalefet hareketine katılmaya karar verdi.³⁹

Damat Mahmut Paşa'nın kaçışı, Sultan Abdülhamit'in her zamankinden daha fazla telaşlanmasına neden oldu. Sonuçta Paşa hükümdar ailesindendi. Bu durum Sultan'ın türlü uğraşlarla dağıttığı Jön Türklerin prestijlerinin artmasına neden olacaktı.⁴⁰ Bu sebeple derhal harekete geçildi. Önce Fransız hükümetinden Paşa'nın iadesi istendi. Bu talep reddedilince Osmanlı'nın Paris büyükelçisi Münir Bey arabuluculuk yapmaya çalıştı. O da bir sonuç elde edemeyince, Mizancı Murat meselesindeki başarısıyla öne çıkan Ahmet Celalettin Paşa görevlendirildi. Mısır Hıdivi dahi Paşa'yı geri döndürmek için uğraştı. Ne var ki Sultan'ın tüm çabaları boşa çıktı. Zira Paşa, yapılan tekliflerin tümünü reddetti. Bu durum Paşa'nın düşüncelerinde samimi olduğunu gösterdi ve saygınlığının artmasını sağladı.⁴¹

³⁶ Zürcher, Milli, s. 38.

³⁷ Ramsaur, s. 73.

³⁸ Bu konudaki telgraf ve mektuplar için bkz. Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap, ss. 88-107.

³⁹ Akşin, Jön, ss. 58-59.

⁴⁰ Lewis, s. 199.

⁴¹ Ramsaur, s. 75.

Bu sırada Paşa ve oğulları, Jön Türkler arasında büyük bir sevinç içinde karşılandı. Bu yeni ve asil kan onlar için bulunmaz bir nimetti. Zira yaşanan olaylar sonunda hareket oldukça sarsılmıştı. Özellikle Ahmet Rıza'nın liderliğinden rahatsız olan kimseler Paşa'ya liderlik teklifleri gönderdi. Başlarda Abdülhamit'i sert bir dilde eleştiren Paşa, ilerleyen süreçte Sultan'ın gönderdiği arabulucularla ülkeye dönmek için görüşmeler yapmaya başladı. Muhalif tavrından vazgeçmesinde özellikle maddi sorunların etkisi büyüktü.⁴² Çünkü Paşa, Osmanlı Gazetesine ve Jön Türklere yardım etmeye çalışırken maddi olarak sıkıntıya düşmüştü. Bu mali sıkıntıdan kurtulmak için birtakım girişimler de bulunsa da bir sonuç elde edemedi ve Sultan'ın adamlarıyla pazarlığa mecbur oldu. Paşa'nın verdiği bu geri dönme sinyalleri İngilizleri, Jön Türkleri ve dahi Paşanın oğulları Sabahattin ve Lütfullah'ı endişelendirdi. İngilizler bunu önlemek adına derhal Paris'e bir arabulucu gönderdi. Oğulları Sabahattin ve Lütfullah ise babalarının aksine siyasette aktif bir rol oynayarak, bir Jön Türk kongresi toplamak arzusuyla bildiriler yayımlayarak babalarının geri dönme isteğine karşı çıktı.⁴³

1.3.3. Bir Jön Türk İhtilafı: 1902 Kongresi

Birinci Jön Türk Kongresi Sabahattin ve Lütfullah Beylerin yaptığı çağrı üzerine 4-9 Şubat 1902'de Paris'te toplandı. Jön Türklerin Paris'te bir kongre toplayacağını haber alan Sultan Abdülhamit derhal harekete geçti. Fransız Hükümetiyle temas kurup kongrenin toplanmasına engel olmalarını istedi. Bu istek üzerine hürriyet kavramının tüm dünyaya yayılmasını sağlayan Fransa, kendi ülkelerine hürriyeti getirmeye çalışan kimselere engel oldu. Kongreyi umuma açık alanda toplayamayacaklarını anlayan Jön Türkler, Fransız destekçileri Mösyö Lafeuve Contalis'in evinde bir araya geldi.

Halkın farklı kesimlerini de temsil eden delegelerin bulunduğu kongrede hemfikir olunan tek konu Sultan Abdülhamit'in hal edilmesi idi. Prens Sabahattin ise son demlerini yaşayan imparatorluğun tüm kesimleri arasında hala bir bağ olduğunu zannediordu. Açılış konuşmasında yapılacak reformları belli bir zümre adına değil

⁴² Akşin, Jön, ss. 59-60.

⁴³ Akşin, Jön, ss. 60-61.

istisnasız herkes için istediğini vurguluyordu. Oysa kongreye katılan azınlık delegelerinin çok daha farklı emelleri vardı. Yine de Sultan'ın tahttan indirilmesini, amaçları doğrultusunda atılacak ilk adım olarak görüyorlardı. Bu açıdan bakıldığında Türk ve azınlık delegeleri arasında bir hizipleşme beklenebilirdi. Ne var ki fikri çatışma Türk grupları arasında yaşandı.⁴⁴

Görüşmeler sırasında yaşanan tartışmalar oldukça sert geçti. Ortak görüş Abdülhamit'in hal edilmesi gerektiği yönündeydi. Lakin esas mesele iktidarın hangi yöntemle sonlandırılacağı tartışılırken ortaya çıktı.⁴⁵ Bu bağlamda iki farklı tez ortaya atıldı. İlk görüşün fikri yaratıcısı İsmail Kemal Bey'di. O'na göre yalnız propaganda ve yayınla meşruti bir rejim kurulamazdı. Bu sebeple ihtilal metodu benimsenmeli, dolayısıyla da çalışmalara askeri kuvvetler dahil edilmeliydi. İkinci görüş ise Ermenilerden geldi. Onlara göre ıslahatı gerçekleştirmek için yabancı devletlerin müdahalesine başvurulmalıydı.⁴⁶

Kongre bu fikri çatışmalar altında devam ederken delegeler "Müdahaleciler" ve "Ademi Müdahaleciler" (müdahaleci olmayanlar) olarak iki gruba ayrıldı. İnkılabın gerçekleşmesi için kendi mücadelelerinin hiçbir zaman sonuç vermeyeceğini düşünenler, yabancı devlet müdahalesi konusunda Prens Sabahattin'in peşinden gitti. Bu grubun temsilcisi İsmail Kemal Bey idi. Müdahaleci olmayan grubun liderliğini ise Ahmet Rıza Bey üstlendi.⁴⁷

1902 Kongresi Jön Türklerin zaten türdeş olmayan fikirlerinin tam olarak su yüzüne çıkmasına neden oldu. Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza'nın liderliğini yaptığı taraflar birbirlerinden iyice uzaklaştı. Neticede Prens Sabahattin "Teşebbüs Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyetini", Ahmet Rıza da "Terakki ve İttihat Cemiyetini" kurunca hareket resmen bölündü.

1902 Kongresi sonucunda iki farklı cemiyet kuran Jön Türkler arasındaki ayrılık tam anlamıyla derinleşti. Derinleşen ayrılık II. Meşrutiyet'in siyasal ortamını etkiledi ve bugünkü Türkiye'nin merkez sağ ve merkez solunun⁴⁸ temelini oluşturdu.

⁴⁴ Ramsaur, s. 86.

⁴⁵ Yuriy Aşatoviç Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jön Türkler**, çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınları, Ankara, 1974, s. 217.

⁴⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Cilt: VIII I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 521.

⁴⁷ Kuran, İnkılap, s. 191.

⁴⁸ Hakkı Uyar, **Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi**, Buke Yayınları, İstanbul, 2001, (Vatan), s. 12.

1.4. OSMANLI HÜRRİYET CEMİYETİ'NİN KURULUŞU

Yirminci yüzyılın ilk yıllarında İmparatorluk dahilindeki muhalif hareketler büyük ölçüde dağıtılmış durumdaydı. 1906 yılı öncesinde istibdat rejimine karşı ciddi anlamda tehdit oluşturacak bir örgüt yoktu. Ancak yine de 1902 Kongresinden 1906 yılına kadar geçen süreçte Jön Türk hareketi taraftar kazanmaya devam etti.

1906 yılının Eylül ayına gelindiğinde Selanik'te Sultan Abdülhamit'e karşı ciddi anlamda tehdit oluşturacak bir cemiyet vücuda geldi. Bu Cemiyet'in fiili yaratıcılarından olan Selanik Posta memuru Talat Bey, Jön Türk yayınlarının Selanik'e getirilmesi ve dağıtılması adına uğraş verdi. Mithat Şükrü ve Rahmi Bey ile olan temasından sonra Farmason Cemiyeti'ne girdi.⁴⁹ Lakin komiteci bir ruha sahip olan Talat Bey için Masonluk bir araçtı. Asıl amacı dağınık bir halde bulunan muhalifleri tek çatı altında toplayacak bir cemiyet kurmaktı. 1906 Temmuz'unda İsmail Canbulat'ın evinde toplanmaya başlayan on arkadaşın fikirleri, görüşmeler sıklaştıkça meyvesini verdi. Beş Çınar Bahçesinde⁵⁰ yapılan kuruluş toplantısında Talat Bey örgütün adının "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" olmasını önerdi. Bu öneri, bir an önce çalışmaya başlamak isteyen katılımcılar tarafından kabul edildi. Böylelikle Cemiyet 1906 yılının Eylül ayında resmen kurulmuş oldu.

Kuruluş toplantısında Cemiyet için tüzük hazırlandı. Hücrelerin mahiyeti dışında bir de yemin töreni saptandı. Cemiyet'e yeni dahil olacak üye, rehberi eşliğinde bir gece vakti gözleri bağlı şekilde ant içeceği eve getirilecekti. Burada loş ışıklı yemin odasına giren üye çuha kaplı masa üzerinde, bağlı olduğu dinin kutsal kitabı ve yanında bir tabanca bulacaktı. Sağ eli kitaba, sol eli de tabancaya konmuş bir halde yemin edecekti. Eğer üye yemine uymaz ve Cemiyet'in sırlarını açığa çıkarırsa öldürülecekti.⁵¹ Ayrıca üyeye görev verileceği vakit kendisine belirlenen aracı vasıtasıyla durumdan haberdar olacaktı.⁵²

⁴⁹ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap*, s. 313.

⁵⁰ Duru anılarında kuruluş toplantısının Mithat Şükrü Bleda'nın evinde gerçekleştiğini söylese de Bleda kendi anılarında Beş Çınar Kahvesinde toplandıklarını belirtmektedir. Bkz. Kazım Nami Duru, **İttihat ve Terakki Hatıralarım**, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1957, s. 13.

⁵¹ Mithat Şükrü Bleda, s. 22.

⁵² Edwin Pears, **Forty Years in Constantinople**, Herbert Jenkins Limited Publisher, London, 1916, s. 224. Pears, daha sonra İttihat ve Terakki'den nüfuzlu kimselerle iletişime geçtiğini, bu kimselerin kendisine verdiği bilgiler doğrultusunda Cemiyetin en önemli özelliğinin gizlilik olduğunu, sıradan bir üyenin kendisiyle temasta olan üç kişiden fazlasını tanımadığını, başkanların ise bir toplantıya birden fazla kez katılmadığını aktarmıştır. Bkz. Pears, Forty, s. 225.

Gerçekleştirilen toplantılar ve yer altı faaliyetleri sonucunda Cemiyet hızlı bir şekilde büyüdü. Özellikle 2. ve 3. Ordu subayları arasında geniş bir taraftar kitlesi oluştu. Öyle ki 1906 Eylül'ünden sonra ordu içerisinde İttihatçı olmayan bir subaya rastlamak neredeyse imkansız hale geldi.⁵³ Devrim sonrası süreçte Cemiyet'in triumvirasını oluşturacak isimlerden biri olan Enver Bey de bu tarihlerde Cemiyet'e katıldı. Amcası mümtaz yüzbaşısı Halil Bey aracılığıyla Cemiyet'in varlığından haberdar olan Erkan-ı Harbiye yüzbaşısı Enver Bey, Cemiyet'in Manastır'daki örgütlenmesini gerçekleştirmekle görevlendirildi. Enver Bey, Manastır'da bulunan Üçüncü Ordu içindeki nüfuzunu kullanarak bu görevi başarıyla yerine getirdi.⁵⁴

Örgütü ülkenin her tarafına yaymak için çalışmalarına devam eden Talat Bey, Cemiyet üyelerinden eski Mülkiye Mektebi öğretmeni Manyasizade Refik Bey sayesinde o sıralarda Mercan İdadisinde müdürlük yapan ve ileride Cemiyetin önemli simalarından olacak Hüseyin Cahit ile irtibat kurdu. Lakin Hüseyin Cahit Bey daha evvel ortaya çıkarılan muhalif hareketler ve hafiyelik mefhumu yüzünden İstanbul'da kurulacak böyle bir teşebbüsün çok kısa sürede yakayı ele vereceğini düşünüyordu. Bu sebepten İstanbul'da oluşturulacak gizli bir örgütlenmeye katılmayacağını söyledi. Bununla beraber gerçekten eylemci bir harekete girilirse okuldaki öğrencileriyle beraber her türlü göreve hazır olduklarını bildirdi.⁵⁵ Böylelikle imparatorluğun son dönemine damgasını vuran kimseleri bünyesinde barındıran Osmanlı Hürriyet Cemiyeti her geçen gün taraftar sayısını arttırarak güçlenmeye devam etti.

1.4.1. Merkezlerin Birleşmesi: Paris ve Selanik

1907 yılının ikinci yarısına gelindiğinde Cemiyet'in Batı Trakya'daki etkinliği Edirne'ye kadar uzandı. Cemiyet, ülkenin bütünlüğünün tehlikede olduğunu ve ancak meşruti idare tarzının benimsenmesiyle kurtuluşa erileceği yönündeki fikirleri ile vatanseverleri etkisi altına alıyordu. Bu gibi söylemler doğrudan ordu subaylarına yönelikti. Özellikle Üçüncü Ordu subaylarının hürriyet uğruna verdikleri çaba

⁵³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye' de Siyasal Partiler Cilt: 3 İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 16.

⁵⁴ Enver Paşa, **Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)**, haz. Halil Erdoğan Cengiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 61.

⁵⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 27-28.

Edirne’de bulunan subayları tetikledi. Seyfi (Düzgören) ve İsmet (İnönü) gibi subaylar da tam bu tarihlerde örgüte katılınca Cemiyet, İkinci Ordu subayları arasında da etkili hale geldi. Ne var ki Edirne’de bulunan subayların hareket alanları Selanik’teki subaylara göre daha kısıtlıydı. Bu sebepten Cemiyet, İkinci Ordu’daki subaylar arasında Üçüncü Ordu’da olduğundan daha yavaş bir ilerleme gösterdi.⁵⁶

Cemiyet, ordu subayları arasında taraftar toplamaya devam ettiği sıralarda, Selanik Postanesinde memur olduğu için gelen şifreli mesajları görebilen Talat Bey, aldığı bir haberle tehlike çanlarının çalmaya başladığını anladı. Saray, Selanik ve ordu subayları arasındaki kaynaşmayı hissetmişti. Zaten Cemiyet’in bazı üyeleri Sultan’ın hafiyelerinin göz hapsindeydi. İşte tam bu sırada şöyle bir olay zuhur etti; Cemiyet üyelerinden Ömer Naci ve Hüsrev Sami, Rıza Tevfik ile edebi bir münakaşaya girdi. Ne var ki bu tartışma kısa süre içinde maksadını aştı. Naci bir yazısında *“beş asırlık bir tarihi şanüşeref ebediyen topraklara gömülürken”* şeklinde yasaklı bir cümle kurunca hafiyelerin dikkatini çekti. İşte Talat Bey’in okuduğu şifreli telgrafta bu iki zatın tutuklama emri yazılıydı. Bunun üzerine Talat Bey, hareketin selameti için onlardan derhal memleket dışına çıkmalarını istedi. Zira Naci ve Hüsrev’in tutuklanmasını başka tevkifler izleyebilirdi. Talat Bey, onlara bir önemli vazife daha verdi. Hareketin etki alanını genişletebilmek adına yurt dışında bulunan Jön Türk gruplarından kendi şiarlarına uygun olan grupla birleşme sağlamalarını istedi. İki temsilci 1907 Mart’ı sonunda Paris’e ulaşarak, burada hem Prens Sabahattin hem de Ahmet Rıza grubuyla temas kurdu. Temsilciler yapılan görüşmeler neticesinde Ahmet Rıza’nın liderliğini yaptığı Terakki ve İttihat Cemiyeti programının kendilerine daha uygun olduğuna kanaat getirdiler.⁵⁷

Prens Sabahattin’in âdem-i merkeziyetçi fikirlerine karşı Rıza grubunun milliyetçi ve merkeziyetçi görüşleri temsilcileri daha çok etkiledi. Buna karşın Terakki ve İttihat, Dr. Nazım’ı Paris’ten Selanik’e gönderdi. Terakki ve İttihat Cemiyeti ile

⁵⁶ İsmet İnönü, **Hatıralar**, haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985, ss. 39-40.

⁵⁷ Hüsrev Sami Kızıdoğan, “Vatan ve Hürriyet= İttihat ve Terakki”, **Belleken**, Cilt: 1, Sayı: 3-4, 1937, ss. 623-624. Kızıdoğan bu yazısında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin adını geçirmemektedir. Kendilerini yurt dışına gönderenin de birleşmeyi sağlayan da hatta daha da ileri giderek 1908 İhtilalini gerçekleştirenin de Mustafa Kemal’in Şam’da kurduğu ve Selanik’te de bir şubasını açtığı Vatan ve Hürriyet Cemiyeti olduğunu söylemektedir. Ne var ki Mustafa Kemal Şam’a döndükten sonra Selanik şubasının varlık gösterdiğini söylemek zordur. Üstelik onlara yurt dışına çıkma emrini veren Talat Bey, Kızıdoğan’ın adından hiç söz etmediği Osmanlı Hürriyet Cemiyeti liderlerinden biridir.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti arasındaki bağlantıyı kuran Nazım'ın da gayretleriyle 27 Eylül 1907'de iki cemiyet birleşti. Başlangıçta adı Terakki ve İttihat şeklinde benimsense de Cemiyet nihayet kendini buldu ve zamanla İttihat ve Terakki Cemiyeti halini aldı.⁵⁸

1.4.1.1. 1907 Kongresi

Bu birleşmenin hemen ardından II. Abdülhamit'in iktidarına son verme amacı taşıyan tüm oluşumları birleştirmeye yönelik hamle ise Ermenilerden geldi. Zira bu tarihlerde ülke içindeki genel durum Ermeniler açısından pek de iç açıcı değildi. Bir diğer yandan İngiltere ve Rusya arasındaki görüşmeler netice verdi. Asya'daki rekabetlerini sona erdiren ve ortak paydada buluşmalarını engelleyen pek çok sorunun ortadan kaldırılmasını sağlayan anlaşma 31 Ağustos 1907'de imzalandı.⁵⁹ Balkan coğrafyası ise yine kaynaşma içindeydi. Makedonya'da ise yabancı idaresi her geçen gün kendini daha fazla hissettiriyordu. Bu süreçte bir yanda Rusya bir yanda Abdülhamit idaresi arasında sıkışan Ermenilerin diğer güçlü muhalif gruplarla bir araya gelme çabası olağan bir durumdu.⁶⁰

27 Aralık'ta başlayan görüşmeler üç gün sürdü ve çalışmalar 29 Aralık'ta tamamlandı. Çalışmalar sonucunda uzun bir beyanname ortaya çıktı. Bu beyanname, Osmanlı Devleti içinde yaşayan milletlerin istibdat rejimine karşı birleştiklerinin ve idare-i hazıra değişene kadar mücadeleye devam edeceklerini ilan etti. Beyannamede mevcut yönetim ağır bir şekilde itham edildi. Osmanlı milletlerini birbirine düşman etmekle suçlanan Sultan Abdülhamit'in sadece gayrimüslimlere değil Müslümanlara da kısıdığı belirtilip bu durumun kendisine "Kızıl Sultan" unvanını kazandırdığı

⁵⁸ Mithat Şükrü Bleda, ss. 24-31.

⁵⁹ Hüner Tuncer, **Osmanlı'nın Çöküşü (1804-1914)**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2022, s. 306.

⁶⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt: 1, Kısım: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, ss. 385-386. 1907 Kongresinin toplanmasında genel kanı ilk adımın Ermenilerden geldiğine yöneliktir. Lakin Dr. Baha Şakir ve Hüsrev Sami imzalı bir mektupta kongreye yönelik ilk girişimlerin İttihat Terakki kanadından geldiğine dair ibareler bulunmaktadır. Bkz. Bayur, Cilt:1, Kısım:1, s. 388. Ne var ki Sina Akşin'de Rusya ve İngiltere arasındaki buzların erimesinden mütevellit kongre çağrısının İttihat Terakki'den gelmiş olabileceğini öngörmektedir. Zira İngiltere ve Rusya arasında gerçekleşen böyle bir anlaşma uzun yıllar boyunca Osmanlı'nın hamiliğini üstlenen İngiltere'nin koruma siyasetinden vazgeçtiğine delalet ettiğinden bu durum İttihatçıları telaşa düşürmüş ve İngiltere-Osmanlı dostluğunun önündeki yegane engel olarak görülen Abdülhamit'i tahttan indirme çabalarının hızlandırılmasına yönelik bir kongre toplama arzusunu uyandırmış olabilir. bkz. Akşin, 100, s. 62.

hatırlatıldı. Sultan'ın kendisine muhalefet edenlerin sayısını kontrol etmek amacıyla eğitimi körelttiği, basını ise sansür yolu ile esaret altında tuttuğuna değinildi. Ayrıca ağır vergiler toplanan halk sefaletten kırılırken Saray ve çevresinin bu vergiler ile zengin edildiği belirtildi. Türk basını gazetesinin kapatılması korkusuyla “burun” kelimesini dahi kullanamaz haldeyken, Sultan'ı öven yabancı gazetecilerin halkın vergileri ile ihya edildiği üzerinde duruldu.⁶¹

Kongrede taraflar arasında büyük bir sorun yaşanmadı ancak Ermeniler, 5 Ocak 1908'de Pro-Armenia Dergisi'nde kongre kararlarının gizli kalması gereken kısımlarını da beklenmedik bir şekilde yayımlayınca ipler gerildi. Zira Ermenilerin ihtilale giden yolda kendi yöntemlerinin kabul edildiğini de ilan etmesi, bu yönetime zor adapte olan Pozitivist Rıza Bey'i oldukça hiddetlendirdi. Meşveret Gazetesi'nde, kararları kimseye danışmadan yayımladıkları ve Türk muhalifleri Ermenilerin terör faaliyetlerini benimsemiş gibi gösterdikleri hasebiyle eleştiri yağmuruna tutan bir yazı kaleme aldı. Bu gerginliğin doğal bir sonucu olarak kongrede kurulma kararı alınan Muhtelit Daimî Komite herhangi bir faaliyette bulunamadı.⁶²

1907 Kongresi Sultan Abdülhamit'e karşı oluşmuş örgütlü muhalefetin birleşmesi ve mevcut iktidarı ortadan kaldırmaya yönelik yöntemlerin belirlenmiş olması nedeniyle hürriyete giden süreçte önemli bir yer teşkil etmektedir. Ne var ki Makedonya'da vuku bulan bir hadise ihtilalin fitilini ateşleyince kongrede alınan kararların uygulanmasına gerek kalmamıştır.⁶³

1.5. II. MEŞRUTİYET'E GİDEN SÜREÇ HAKKINDA

1.5.1 Makedonya Sorunu ve Hürriyet ile Neticelenen Görüşme: Reval

Uzun süredir kaynaşmakta olan Makedonya ve burada cereyan eden olaylar 1908'e gelindiğinde doruk noktasına ulaştı. Özellikle Uzak Doğu'daki emellerinden belli bir noktada geri dönen Rusya⁶⁴, gücünü yeniden kanıtlamak üzere yönünü Balkanlar'a çevirdi. Makedonya meselesini Osmanlı açısından daha da içinden

⁶¹ Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap, ss. 291-295. Kuran eserinde metnin tam halini paylaşmıştır.

⁶² Akşin, Jön, s. 99.

⁶³ Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap, s. 297.

⁶⁴ Bayur, Cilt: 1, Kısım: 1, s. 231.

çıkılmaz bir hale getirmek üzere birlikte hareket eden Avusturya ve Rusya, çok uluslu imparatorlukların en büyük düşmanı olan milliyetçilik akımını, özellikle Balkan coğrafyasında desteklemekten geri durmadı. Bu şekilde hareket etmelerindeki en büyük neden Osmanlı'nın bölgedeki asayişini sağlayamadığını göz önüne sererek, hazırlayacakları adli ıslahat tasarısını onaylamaya Osmanlı Hükümeti'ni mecbur bırakmaktı.⁶⁵ Rusya ve Avusturya'nın 15 Eylül 1907'de hazırladığı tasarıya göre Manastır, Kosova ve Selanik Vilayetlerinde biri Müslüman diğeri Hristiyan olmak üzere iki adli müfettiş olacak, bunlara bağlı memurların sayısı arttırılacak, savaş divanları da adliyenin denetimi altına girecekti. Böyle bir hamlenin gelebileceğini önceden sezinleyen Osmanlı Hükümeti ise daha erken bir hamlede bulundu. İlkın Mürzsteg⁶⁶ anlaşmasını öne sürerek zaten adli bir ıslahat yapıldığını ve uygulanmaya konulmasına yönelik çalışmaların halihazırda başlatıldığını bildirildi.⁶⁷

Makedonya sorunu ile alakadar olan bir diğerk büyük devlet de Rusya ile anlaşma yaparak Uzak Doğu meselesini çözüme kavuşturduğunu düşünen İngiltere idi. Esasen İngiltere, Makedonya'daki sorunları değil, kendi ekonomik menfaatlerini düşünüyordu. Zira önce Almanların, daha sonra da Avusturya'nın eline geçen demiryolları imtiyazı karşısında bölgede söz sahibi olmak isteyen İngiltere, derhal bir çözüm arayışına girdi.⁶⁸ Bu arayış doğrultusunda Kral VII. Edward 29 Ocak 1908 tarihli parlamento konuşmasında Makedonya'daki düzenlemelerin yeniden ele alınması gerektiğini vurguladı. En nihayetinde İngiltere 3 Mart 1908'de yayımladığı bir genelge ile belli başlı konular üzerinde durarak Makedonya sorununu çözüme kavuşturmayı amaçladı. Bu genelgeye göre; Vilayet-i Selase için Müslüman ya da

⁶⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Cilt: IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 24.

⁶⁶ Makedonya'da yaşanan kargaşa, özellikle İç Makedon İhtilal Örgütü'nün çıkardığı isyanlar üzerine Rusya ve Avusturya 30 Eylül 1903'te Mürzsteg'de bir araya gelerek, 9 maddelik bir reform programı hazırladı. Mürzsteg Reform programı uyarınca Vilayet-i Selase'deki karışıklıkları gidermek amacıyla bölgeye Avrupa'dan sivil ve askeri temsilciler gönderilecekti. Bu temsilciler umum müfettişliği ile birlikte hareket edecekti. 22 Ekim 1903 tarihinde Rusya ve Avusturya elçileri İstanbul'a gelerek bu reform programını Osmanlı Hükümeti'ne sundular. Hükümet her ne kadar onaylama taraftarı olmasa da büyük devletlerin de baskısıyla anlaşmayı kabul etmek durumunda kaldı. Mehmet Hacısalıhoğlu, "Makedonya", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 27, 2003, ss. 440-441. Makedonya'daki gerilim ortamı ve Mürzsteg programı hakkında İngiliz Dışişleri Bakanlığı belgeleri için bkz. Edited By. G.P. Gooch, Harold Temperley, **British Documents on the Origins of the War 1898-1914**, Vol. 5: The Near East, Johnson Reprint Corporation Publisher, London, 1928, ss. 49-50. Ayrıca bkz. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Y.A.HUS 460/7.

⁶⁷ Akşin, Jön, s. 100.

⁶⁸ Karal, Cilt: 9, s. 25.

Hristiyan fark etmeksizin tek bir vali atanacak, görev süresi ve vaktinden önce azledilmesi büyük devletlerin tasarrufunda olacaktı.⁶⁹Rusya, 26 Mart 1908 tarihinde bu genelgeye cevaben; Kosova, Selanik ve Manastır vilayetlerine tek vali yönetimini kabul ettirmenin pek mümkün olmadığını, bunun yerine Umumi Müfettişliğin⁷⁰ göreve devam etmesi gerektiğini bildirdi.⁷¹

İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey, Makedonya'daki bu meseleler hakkında Avusturya Dışişleri Bakanı Baron Aehrenthal'e iletmek üzere İngiltere'nin Almanya Büyükelçisi Edward Goschen'e gönderdiği mesajda Baron'un kendisinin konuşmalarını eleştirdiğini bildiğini ancak jandarma teklifi karşısında eleştiride bulunmak yerine Makedonya'daki reformlar için aktif olarak önerilerde bulunmuş olmasının daha anlamlı olacağını ifade etti. Ayrıca Baron hakkında son derece olumlu konuştuğunu, söylediklerine kızmak yerine söylemediklerinden hoşnut olması gerektiğini, bu gerginliğe daha fazla devam etmeyeceğini, zira Makedonya'daki reformların uygulanması adına iş birliği yapmanın "kelimeler hakkında kısır bir tartışmadan" daha önemli olduğunu ve İstanbul'daki Avusturya Büyükelçisinin Türk

⁶⁹ Bayur, Cilt:1, Kısım:1, s. 235. Genelgenin maddeleri Makedonya'nın merkeze zaten zayıf olan bağlarını iyice koparmaya yöneliktir. Bu bir çeşit özerkliktir. Özerkliğin devamının bağımsızlık veya başka bir devletin güdümüne girme şeklinde kendini göstermesi kaçınılmaz bir sonudur.

⁷⁰ İdari bir birim olarak Umumi Müfettişlik memuriyeti II. Abdülhamit döneminde oluşturuldu. Berlin Antlaşması uyarınca Vilayet-i Sitte'de ıslahat isteyen Düvel-i Muazzama, 1894 yılında bölgede çıkan Sason İsyanı sonrası ıslahat taleplerine yönelik baskıyı iyice arttırdı. Büyük devletlerin bölgeye Hristiyan bir vali atamasından çekinen Sultan Abdülhamit, 27 Haziran 1895'te Anadolu Vilayeti Umumi Müfettişliğini oluşturup bu mühim göreve Ahmet Şakir Paşa'yı getirdi. Sultan Abdülhamit üstün meziyetli devlet adamlarını geniş yetkilerle Avrupalı devletlerin müdahale için gözlerini diktiği, ıslahat gerekli olan bölgelere gönderdi. Vilayet-i Sitte'deki vaziyete oldukça benzeyen bir gelişme de Vilayet-i Selase'de yaşandı. 1902 tarihinde Makedonya'da en şiddetli biçimde kendini gösteren karışıklıklar, özellikle de Cumai-Bala İsyanı neticesinde herhangi bir dış müdahaleden çekinen II. Abdülhamit bölgede nizamı sağlamak ve Berlin Antlaşmasında belirlenen ıslahatları gerçekleştirmek üzere Hüseyin Hilmi Paşa'yı Vilayet-i Selase Umumi Müfettişi olarak atadı. 8 Aralık'ta Selanik'e gelen H. Hilmi Paşa 29 Kasım 1902'de belirlenmiş olan Rumeli Vilayât-ı Talimatnamesi doğrultusunda reform çalışmalarına başladı. Özgür Tilbe, **Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumi Müfettişliği (1902-1908)**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), 2018, s. 73, Mustafa Alkan, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumi Müfettişliği (1902-1908)", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, Mart 2015, ss. 247-248.; **BOA**, BEO. 1957/146718, **BOA**, Y.A.RES., 118/82.

⁷¹ Rusya bu konudaki görüşünü daha erken bir tarihte Dış İşleri Bakanı İzvolsky aracılığı ile İngiltere'nin Rusya Büyükelçisi Arthur Nicolson'a bildirdi. Büyükelçi Nicolson İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey ile Makedonya meselesi üzerine yaptığı yazışmalarda İzvolsky'nin görüşlerine yer vererek bakanın tek bir vali fikrinden pek hoşlanmadığını, yeni bir idari sistem getirmektense "mevcut makineyi iyileştirmeyi" ve valilerin mevcudiyetini devam ettirip Hüseyin Hilmi Paşayı müfettiş unvanını koruyarak ancak daha geniş yetkilerle bu vilayetlere genel bir vali olarak atamayı teklif ettiğini bildirdi. Büyükelçi Nicolson'a göre ise bu üzerine pek düşünülmeyen yapılmış bir öneriydi. British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Vol. 5, s. 233.

Hükümetine bu hususta baskı yapmasının daha yerinde olacağını düşündüğünü belirtti.⁷²

Devletler arası diplomasi trafiği bu şekilde ilerlerken, iki ülke arasında resmi bir görüşmenin yaklaşmış olduğu aşikardı. Zira sonraları Hindistan Genel Valisi olarak tanınan fakat o sıralarda İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı görevinde bulunan Sir Charles Hardinge, büyükelçi A. Nicolson'a gönderdiği bir iletide Rus Büyükelçiliği'nin İmparator ve Kral arasında gerçekleşecek buluşmayı takdire değer gördüğünü ve İngiltere Başbakanı Asquithin'de bu konuda Kral ile konuşacağını bildirince Reval görüşmesinin adı anılmaya başlandı. Bu görüşme iki ülke arasındaki dostluğu pekiştireceğinden ve pek çok sorunun çözüm anahtarı olacağından, herhangi bir olumsuz vaziyet oluşmadan önce gerçekleşmeliydi. İmparatorun ve Rusların memnun edilmesi, Yakın ve Orta Doğu'da oluşturulacak bir Rus-İngiliz ortak çıkar ilişkisi açısından da oldukça önemliydi. İngiltere açısından olumlu sonuçlar doğuracak olan bu görüşme, Makedonya'daki reformların gerçekleşmesi için önemli bir mihenk taşı niteliği taşımaktaydı.⁷³

1908 Mayıs'ında İskandinav ve Avrupa ülkelerine gerçekleştirdiği ziyaretlerden dönen Kral VII. Edward, II. Nikolay ile görüşmeye ılımlı yaklaşıp da Rus topraklarına böyle bir ziyaretin ihtiyatsız bir adım olacağını düşündüğünden buluşmanın Reval açıklarında demirleyecek yatlarında gerçekleşmesi gerektiği bildirdi.⁷⁴

Görüşme tüm bu diplomatik ilişkilerin neticesinde 9 Haziran 1908'de Reval Körfezi açıklarında İngiltere-Rusya ilişkilerinin düzeldiğinin, belki de daha yakın ilişkilerin kurulacağının⁷⁵ sinyalini vermek üzere gerçekleşti. İki ülke arasında, İngiltere'nin Fransa ile müttefik olması sebebiyle Rusya'dan uzak durmayı tercih etmiş olması, İran meselesi ve Uzak Doğu'da yaşanan gelişmelerden kaynaklı gergin bir hava hakimdi. Ne var ki Almanya'nın yeni bir tehdit unsuru olarak iki devletin

⁷² British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Vol. 5, s. 234

⁷³ British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Vol. 5, ss. 236-237.

⁷⁴ Sir Sidney Lee, **King Edward VII- A Biography, Vol II**, The Reign 22nd January 1901 to 6th May 1910, Macmillan and Co., Limited, St Martin's Street, London, 1927, ss. 583-586.

⁷⁵ İki ülke arasında bir yakınlık kurulmasında akrabalık ilişkileri de etkili olmuştur. Zira Rus İmparatoru II. Nikolay, Kral Edward'ın eşi Kraliçe Alexandra'nın öz yeğenidir.

karşısına çıkmasıyla⁷⁶, Uzak Doğu meselesini halletmiş olan İngiltere ve Rusya'nın bir araya gelmesi için uygun zemin yaratılmış oldu.

Müsteşar Hardinge görüşmeden kısa bir süre sonra hazırladığı raporda Reval'e dair önemli bilgiler vermektedir. Özellikle Rus Dışişleri Bakanı İzvolsky ile görüşmesinden bahseden Hardinge, İzvolsky'e Sir Edward Grey'in Makedonya meselesi üzerine Avam Kamarasında yaptığı konuşmanın Rusya üzerindeki tesirini merak ettiğini sorduğunda bakan İzvolsky konuşmanın olumlu etkilerinden bahsetmiştir. Ayrıca Makedonya'daki reformların gerekliliğini en derinden hissetmelerine rağmen Sir Grey'in teklifini tam anlamıyla kabul edememiş olmalarının nedenini Sultan Abdülhamit'in ve Almanya-Avusturya ittifakının bu durumu hoş karşılamayacaklarını bildiklerine bağlamaktadır. Zira Almanya güçlü ordusuyla büyük devletler arasındaki yerini almış, Rusya'nın karşısına önemli bir tehlike olarak çıkabilecek potansiyele sahip bir devlet konumuna gelmiştir. Bu sebepten Rusya, özellikle Umumi Müfettişin memurları atama yetkisinin 1902 Talimatnamesinde öngörüldüğü şekilde devam etmesi gerektiğini, değişiklik yapılacaksa da Müfettişin onayının Sultan'ın onayı anlamına geldiğinin de ilave edilmesini istediklerinin ancak bu koşulda tam anlamıyla mutabık olabileceklerinin altını çizdi.⁷⁷

Görüşmeye dair raporunda Makedonya Reformları meselesi hariç, Balkan Demiryolları, Girit, İran, Afganistan gibi meselelerin de görüşüldüğünü bildiren Hardinge'e göre görüşme her iki taraf için de özellikle geleceğe dair olumlu sonuçlar verecek şekilde sonlandı. Nitekim Rus Bakan İzlovsky'nin Londra Büyükelçisi Kont Beckendorff'a gönderdiği mektup, İngiliz Müsteşar Hardinge'in görüşlerini doğrular niteliktedir. Görüşmenin siyasi açıdan oldukça olumlu geçtiğini, İngiltere'nin kurulan bu iyi ilişkileri devam ettirme arzusunda oldukça samimi görüldüğünü belirtmiştir.⁷⁸

Reval görüşmesinin muhteviyatı elbette yalnız görüşmenin muhatabı devletler arasında kalmadı. Ancak yorumlanış şekli görüşmenin içeriğiyle tam bir uyum içerisinde değildi. İki devlet arasındaki bu görüşme, dünya basınına Osmanlı'nın paylaşılmasına yönelik bir buluşma şeklinde yansıdı. Hal böyle olunca Sultan Abdülhamit Rusya elçisinden bir açıklama istedi. Elçi ise Sultan'a detay vermekten

⁷⁶ Chronicle of the 20th Century, "Historic visit to Russia by Edward VII" Longman Chronicle, 1988, London, s. 112.

⁷⁷ British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Vol. 5, ss. 240-244.

⁷⁸ British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Vol. 5, s. 245.

kaçınarak görüşmenin yalnızca Tibet meselesi konusunda gerçekleştiğini bildirdi. Zaten aksi bir duruma inanmak istemeyen Osmanlı Hükümeti bu açıklamayla bir nebze de olsa rahatladı.⁷⁹ Herhangi bir açıklamayla tatmin olmayacak tek bir grup vardı ki onlar ülkede yaşanan tüm olumsuzlukların nedenini istibdat rejimine bağlayan, Osmanlı ülkesinin Batılı güçler tarafından paylaşılmasından endişe duyan ordu içindeki İttihatçı subaylardı. Bu subaylardan biri olan Resneli Niyazi Bey Reval’i “...memleketi parçalama istikametinde yapılan görüşme⁸⁰” şeklinde tanımlamaktadır. Kazım Karabekir ise “...Reval’de İngiltere Kralı ile Rusya Çarı arasında Makedonya’nın taksimi vesaire hakkında aleyhimize karar verildiğini haziran ortalarına doğru...”⁸¹ öğrendiklerini belirtmektedir.

Mehmet Reşit Bey Reval’i “hasta adamın ölümünü ta’cil etmek⁸²” olarak aktarmaktadır. Prens Sabahattin’e yakınlığı ile bilinen Ahmet Bedevi Kuran ise İngiltere ve Rusya’nın Makedonya üzerindeki tasarılarının öğrenildiğini ve Üçüncü Ordu subaylarının dış müdahaleyi önlemek ve vatani bu müşkül durumdan kurtarmak için çare arayışlarına girmiş olduklarını aktarmaktadır.⁸³

Bu arayışlara örnek olarak Reval Görüşmesi ile ilgili haberlerden hemen önce İngiltere ve Rusya’nın tasarılarına karşılık, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Düvel-i Muazzama ’ya sunulmak üzere konsolosluklara gönderdiği beyannameyi göstermek mümkündür. Bu beyanname ile büyük devletlere ihtar veren İttihatçılara göre; Avrupa’nın daha evvel de Makedonya’da uygulamak üzere hazırladığı ıslahat programları olumlu bir şekilde sonuçlanmamış, aksine vaziyet daha da kötü bir hal almıştı. Şimdi ise İngiltere Dış İşleri Bakanı Sir Edward Grey’in Makedonya için öngördüğü bağımsız bir genel vali tayini düşüncesi ve Rusya’nın Makedonya sorununun çözümüne yönelik bölgenin beynelmilel bir organizasyon ile yönetilmesi gerektiği fikirleri, Makedonya’nın Osmanlı’dan kopuşuyla sonuçlanacağı için bu önerilerin kabul edilmesi mümkün değildir. Zira Avrupa’nın bağımsız bir Makedonya ülkesi kurma gayretinde olduğu aşikardır. Ne var ki tarihsel süreç göstermektedir ki bugün Makedonya’da “Makedonyalılar” denilebilecek bir millet yoktur. Dolayısıyla

⁷⁹ Tahsin Paşa: Abdülhamit Yıldız Hatıraları, İstanbul, 1931, s. 248’den aktaran Karal, Cilt: 9, s. 26.

⁸⁰ Ahmed Niyazi, **Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı: Hatırat-ı Niyazi**, haz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 186.

⁸¹ Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 187.

⁸² Cevri (Mehmet Reşit Şahingiray), s. 45.

⁸³ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap**, s. 306

uzun yıllardır Osmanlı toprağı olan bölge, İmparatorluğun bölünmez bir parçasıdır ve Osmanlı'nın mevcudiyeti sayesinde yaşamaya devam etmektedir. Bundan mütevellit Avrupa'nın aldığı kararların olumlu sonuçlanması mümkündür değildir zira hepsi “ölü doğmuş bir çocuk gibidir”.⁸⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Merkezi tarafından Rusya hariç, bölgedeki tüm konsolosluklara gönderilen bu beyannameyi, bir anlamda Cemiyet'in resmi olarak gün yüzüne çıktığı resmi bir bildirge olarak da değerlendirmek gerekmektedir.

Reval, dünyadaki ittifak dengelerinin her an değişebildiğı bir dönemde önemli bir görüşme olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhatap devletler her ne kadar görüşmeyi Makedonya'daki reformların mahiyeti şeklinde değerlendirse de böyle bir buluşmanın yalnız reform konusuyla sınırlı kalmayacağı aşıkardır. Zira vücuda gelen bazı faktörler görüşmenin gerçekleşmesi aciliyetini arttırmıştır. Özellikle Avusturya'nın demir yolu projelerinin de katkısıyla Makedonya'yı ekonomik açıdan etki altına alma uğraşları, Almanya'nın ise Osmanlı ile yakın ilişkiler kurma çabalarından rahatsızlık duyan ve dahi bölgenin Cermenleştirilmesinden korkan İngiltere ve Rusya tehlike çanlarının çaldığının farkındaydı. Dolayısıyla İngiliz-Rus iş birliğinin nedenlerinden biri de güçlü bir ülke konumuna gelen Almanya'yı karşılarına almadan çevresini kuşatarak Makedonya'yı Cermenlerin etki alanından çıkartıp, kendi etki alanları altına almaktı. Bunun bilincinde olan Avusturya ve Almanya ise bu görüşmeden oldukça rahatsızdı. Birinci Dünya Savaş'ına az bir süre kala yapılan böyle bir görüşmenin yalnız Osmanlı Makedonya'sını değil diğer devletleri de ilgilendireceğı ortadaydı. Güç dengeleri değişiyor, yeni iş birlikleri kuruluyor, eskinin hasımları yeni hısımlar oluyordu.⁸⁵ Bu cenderenin içinde sıkışan Osmanlı ise kendine bir çıkış yolu arıyor ancak etkisiz siyaseti ve yönetimi ile bunu başaramıyordu.

Dünya basını Osmanlı'nın paylaşılacağına yönelik haberler yaparken hükümetin sessizliğe büründüğünü gören İttihatçılar harekete geçmeye karar verdi. Bu karardan kısa bir süre sonra Hürriyet'i duyuran ilk kurşun sıkıldı.

⁸⁴ Ahmed Niyazi, ss. 187-190.

⁸⁵ Öyle ki Rusya ve İngiltere 1905 yılında İngilizlerin desteklediğı Japonya ve Doğu'da söz sahibi olmak isteyen Rusya arasındaki savaş nedeniyle karşı karşıya gelmiş, sular ancak 1907 Anlaşması ile durulmuştu. Şimdi ise iki devlet ortak hareket edecek şekilde iyi ilişkiler kurmaya başlamıştı. İkili ilişkilerin iyileştiğine dair görüşler için bkz. British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Vol. 5, s. 245.

Reval, her ne kadar iki devlet arasındaki bir iş birliği görüşmesi olarak düşünülse de Osmanlı'nın son yıllarını şekillendiren bir gelişmenin hazırlayıcısı olması nedeniyle tarihsel akışta önemli bir yere sahiptir. Elbette Meşrutiyet'in ilanını yalnızca Reval üzerinden okumak doğru değildir.⁸⁶ Ne var ki bardağı taşıran son damla olduğu da aşikardır. Bu görüşmeden sonra harekete geçen İttihatçıların Reval'e dair söylentilere inanıp inanmadığı konusu bir soru işaretidir. İngiltere ve Rusya'nın yalnızca reformlar konusunu tartışmadığı ortada olsa da görüşmeye dair belgeler incelendiğinde Osmanlı'nın paylaşıldığına dair bir söylemin olmadığı görülmektedir. Zira İngiltere'nin dengelerin her an değişebildiği böylesi bir dönemde Rusya ile, Osmanlı gibi önemli bir coğrafyanın paylaşımına girişme ihtimali en azından bu tarihler için düşüktür. Yine de geleceğe yönelik planların yapılmış olması muhtemeldir. İşte bu noktada İttihatçıların görüşme üzerinden yapılan haberleri gündemde tutma çabalarının, yapacakları ihtilali meşru bir zemine oturtma gayretlerinden kaynaklı olduğunu düşünmek mümkündür. Ne var ki İttihatçıların Makedonyalı kimlikleri dikkate alındığında hissi duygularla hareket etmiş olma ihtimalleri de göz ardı edilmemelidir.

1.5.2. Ordunun Vaziyeti

II. Meşrutiyet'e giden süreçte söz konusu dış etkenlerin dışında, içerde, özellikle de 3.Ordu Subayları arasındaki hoşnutsuzluk önemli bir etkendi. Bu dönemde ordudaki hoşnutsuzluğu tetikleyen bazı mühim unsurlar vardı. Bu unsurlar arasında en çok da Sultan Abdülhamit'in orduya karşı takındığı tavır belirleyici bir rol oynadı. Sultan'ın orduya karşı olan yaklaşımını belirleyen ise geçmiş tecrübeleri oldu. Zira kendisi, ordu komutanlarının, Sultan Abdülaziz'i hal ettiklerini görmüş, bu durum Sultan'ın halet-i ruhiyesini etkilemiş, iktidar sürecinde izleyeceği siyasette yol göstericisi olmuştur.

İşte bu sebepten yüksek rütbeli subayların kendisini de hal etmelerinden endişe duyan Sultan Abdülhamit'in, özellikle birlikte görev yapacak ordu komutanlarını birbirinden hoşnut olmayan isimler arasından seçmesi, komutanların kendisine karşı

⁸⁶ Sina Akşin Reval konusuna soru işareti ile yaklaşarak, Reval görüşmesinin ihtilale giden süreci tetiklemede önemli bir etken olduğunu belirtmekle birlikte, ihtilalin tek açıklayıcısı olamayacağını vurgulamaktadır. Akşin, Jön, ss. 103-104.

bir iş birliği içerisinde girme ihtimallerini ortadan kaldırmaya yönelik aldığı tedbirlerden biriydi. Ayrıca komutanlar arasında fitne verilerek iş şansa bırakılmıyordu. Ancak bu durum Meşrutiyet isyanlarının kendini gösterdiği sırada Sultan'ın sıkıntıya düşmesine neden olacaktı. Ne var ki tehdidin üst rütbelilerden geleceğini düşünen Sultan Abdülhamit bu hususta yanılığa düştü. Öyle ki ihtilali gerçekleştirenler küçük ve orta mertebeli subaylar oldu.⁸⁷

3.Ordudaki hoşnutsuzluğun başka bir nedeni de mali sıkıntılardan kaynaklıydı. Maaşlarını düzenli alamayan, düzenliden öte bazı aylar hiç ödenmemesinden yakınan subaylar, bu durum karşısında yönetime oldukça öfkeliydi. Üstelik kendileri maaş dahi alamazken,⁸⁸ İstanbul'daki Hassa Ordusu'na mensup askerlerin II. Abdülhamit'in "Sultan" oluşunun yıl dönümlerinde ve merasimlerde madalya ve maaş arttırımı gibi hediyelerle beslenmesi, 3. Ordunun devamlı bir kaynaşma halinde bulunmasına neden oluyordu. Öyle görünüyor ki Sultan Abdülhamit, yukarıda bahsi geçen nedenlerin de etkisiyle kendisini koruyanlara, sınırları koruyanlardan daha fazla ehemmiyet veriyordu.⁸⁹

Bir başka husus ise alaylıların mekteplilere olan üstünlüğüne duyulan hoşnutsuzluktu. Sultan Abdülhamit Hassa Ordusu'na atanması için ufku geniş, eleştirel düşünebilen ve sorgulayan eğitimli subayların yerine⁹⁰, kulluk bilincini muhafaza eden alaylıları tercih ediyordu. "Kulun" "Patrona" olan sadakatının her mertebede sorgulandığı bir dönemde Sultan'ı koruyan bir ordu içerisinde alınacak subaylarda bu bilincin aranması elbette tabii idi. Yine de maaş ve terfi konularında her zaman bu orduya öncelik tanınması diğer ordulardaki subaylar arasında huzursuzluk yaratıyordu.⁹¹

Her şeyden öte Makedonya'da bulunan 3. Ordu Subayları, Batılı devletlerin bölgeye gönderdiği subayların durumundan oldukça etkilendi. Kendileri çetelerle çarpışıp, istikrarlı bir şekilde maaşlarını alamazken, bu subayların kendileri kadar

⁸⁷ Bayur, Cilt: 1 Kısım: 1, ss. 430-431.

⁸⁸ Balkan Komitesi üyesi olan Charles Roden Buxton Makedonya'daki Türk subaylarının maaşlarını alamadıklarını ve bunun hükümetin hatası olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Charles Roden Buxton, **Turkey in Revolution**, T. Fisher Unwin Publisher, London, 1909, s. 37.

⁸⁹ Bayur, Cilt: 1 Kısım: 1, ss. 434-435.

⁹⁰ Ne var ki Sultan Abdülhamit kendisine muhalefet edenlerin yetiştirdiği bu okulları kapatma girişiminde bulunmamıştır.

⁹¹ Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, ss. 102-103.

çalışmadan yüksek maaşlar almaları yönetime karşı olan nefretlerini arttırdı.⁹² Özellikle de Avrupa'nın bu hoş giyimli subayları karşısında kendi gayrimuntazam halleri, subaylar arasında kaynaşmaya neden oldu.⁹³ Bu durum Sultan için bir dezavantaj iken İttihat ve Terakki'nin ise işine yaradı. Zira memnuniyetsiz bir kesime kendi idealleriyle bir çıkar yolu sunarak taraftar kazanmak daha kolay olsa gerekirdi.

1.6. II. MEŞRUTİYET'İN İLANI

1.6.1.Olaylar Zinciri

II. Meşrutiyet'in ilanına giden süreçte gerçekleşen belli başlı faktörler önceki başlıklarda incelenmeye çalışıldı. Ancak kısa bir süre içerisinde ve peşi sıra öyle hadiseler vücuda geldi ki İttihat ve Terakki'nin merkezlerinden olan Selanik Merkezi dahi olaylara bir sonraki duraktan iştirak etti. İttihat ve Terakki merkezlerinin herhangi bir planı yok değildi. Örneğin İngiltere'nin Makedonya meselesi ile ilgili hazırladığı 3 Mart 1908 tarihli tasarıya tepki olarak tüm konsolosluklara bölgenin Osmanlı Devleti'nden ayrılma olasılığının kabul edilmeyeceğini açıklayan bir beyanname gönderildi. 28 Mayıs 1908 tarihli bu beyanname ile Cemiyet resmi anlamda ilk adımını atmış oldu. Bu olaydan kısa bir süre sonra gerçekleşen Reval Görüşmesi ise Cemiyet'in faal anlamda harekete geçme vakt-i zorunluluğunun geldiğinin anlaşılmasını sağladı. Görüşmenin halk nezdinde de endişe yarattığını anlayan Cemiyet bu milli duyguların⁹⁴ getirilerinden faydalanarak etki alanını genişletti. Reval Görüşmesinin de tetiklemesiyle, ihtilal hareketine yönelik eğilim yeni bir boyut kazandı. Tüm bu yaşananlar neticesinde meşruti idareyi yeniden etkin kılmak üzere bir ayaklanma planı hazırlandı. Bu plana göre 1908 yılı sonbaharında Makedonya'da genel bir ayaklanmaya başlayacaktı. Harekete katılacak subaylar ve kumandanlar önceden saptandı. Bu askerlere ihtilal öncesinde milli duygularını harekete geçirecek bir eğitim verilecekti. Ne var ki bu sıralarda Makedonya'da yaşananlar ve burada bulunan İttihat ve Terakki Merkezlerinin faaliyetleri hareketin, belirlenen tarihten

⁹² Hasan Babacan, **Mehmed Talat Paşa**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 12.

⁹³ Akşin, Jön, s. 103.

⁹⁴ Celal Bayar, Cilt: 1, s. 95.

daha erken bir vakitte gerçekleşmesini sağladı.⁹⁵ İşte alt başlıklarda açıklayacağımız olaylar zinciri Türk siyasal yaşamını Meşrutiyet'e götüren süreci ihtiva etmektedir.

1.6.1.1. Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey'e Suikast Girişimi

II. Abdülhamit yönetiminin güvenilir isimlerinden olan ve istibdat yanlısı olarak bilinen Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey, sonraları İttihat ve Terakki'nin triumvirasını oluşturacak üç isimden biri olan Enver Bey'in eniştesi idi. Selanik çevrelerince pek sevilmeyen Nazım Bey, yasaklı yayınları okudukları gerekçeleriyle gençleri hapse attırıp, vatanperver subayları ihbar ediyordu. Zira kendisinin önemli vazifelerinden biri de bölgedeki Padişah aleyhtarı kimseleri tespit ederek Yıldız'a bildirmektir. İşte bu görev bilinciyle İttihatçı subaylardan bazılarının adını öğrenmeye muvaffak oldu. Bunun üzerine Cemiyet'in Selanik Merkezi Nazım Bey'in öldürülmesine karar verdi.⁹⁶

Cemiyet'in planı dahilinde ileride Dahiliye Nazırı vazifesiyle öne çıkacak olan İsmail Canbolat, Enver Bey'in aracılığıyla Nazım Bey'in evine ziyarette bulundu. Bu ziyaret sırasında Kumandan Nazım Bey penceresinin ardında gizlenen başka bir subay tarafından vuruldu. Ne var ki subay vazifeyi tam anlamıyla ifa edemedi. Nazım Bey olaydan yaralı kurtulunca yakalanma endişesi taşıyan Enver Bey, Tikveş'e saklanarak bir süre çalışmalarına buradan devam etti. Kumandan Nazım Bey ise İstanbul'a götürüldü. Saray tahkikat başlatsa da olayın faili bulunamadı. Zira Nazım Bey, Enver Bey'den şüphelenmedi. Zaten gergin olan ortam kumandan Nazım Bey'in vurulması ile iyice kötüleşti.⁹⁷

Yaverinin vurulmasına kadar uzanan hadiselerden endişe duyan Sultan Abdülhamit bölgeye İsmail Mahir Paşa başkanlığında yeni bir heyet gönderdi.⁹⁸ Bir kılıf bulunarak bölgeye gönderilen heyetin asıl amacı ordu içindeki ihtilalci fikirlere sahip subayları tespit etmektir. Kısa bir süre sonra heyetin esas geliş amacı anlaşıncı Yıldız'a yaranmak isteyen kimseler durumu suistimal etti ve pek çok masum insan

⁹⁵ Karal, Cilt: 9, s. 27.

⁹⁶ Karal, Cilt: 9, s. 27.

⁹⁷ Bayur, Cilt: 1 Kısım: 1, ss. 439-440.

⁹⁸ Ramsaur, s. 166.

iftiraya maruz kaldı. Ne var ki heyet, Saray'a durum bildirimi yapamadan olaylar art arda sıralanmaya devam etti.⁹⁹

1.6.1.2. Manastır Merkezi'nin Faaliyetleri ve Niyazi Bey'in Dağa Çıkışı

Yaşanan gelişmelerin belki de en mühimi Cemiyet'in Manastır Merkezi üyelerinden olan Kolağası Niyazi Bey'in maiyetindekilerle beraber Resne'de dağa çıkma hadisesi idi. Bu hadise gerçekleştiği sıralarda Makedonya'daki durum oldukça endişe vericiydi. Bulgar, Sırp, Arnavut ve Yunan çetelerinin bölgedeki tedhiş faaliyetleri hat safhadaydı. Manastır, Ohri ve Resne'de şubeler kuran İttihat ve Terakki Cemiyeti ise Makedonya'da bulunan 3. Ordu Subayları ve kırsal kesim arasında propagandasını yaymak ile meşguldü.¹⁰⁰ Tüm bu hengamenin içinde isyan bayrağını açan Niyazi Bey'in memleketi ve isyanın başladığı Resne, istibdat yönetimine etkili muhalefetin yürütüldüğü Ohri'ye yakın olması hasebiyle önemli bir noktaydı. Zira bu bölgede subaylar sabah içtimalarında padişaha ait küçük bendeler şeklinde davranıp yılların alışkanlığı olan “sultanım çok yaşa” nidası yerine “yaşasın millet” şeklinde bağırmakta idi.¹⁰¹ Öyle ki bu subayların çoğu “sultanın” yerine “milleti” öğrenim gördükleri harbiye sıralarındayken koymuşlardı.

İşte bu subaylardan biri de Niyazi Bey'di. Diğer mektepli subaylar gibi, kendisi de mezun olduğu vakit ordu içindeki gerçeklerle yüzleşti. Üst kademeler Sultan'ın yakınları, jurnalciler ve Yıldız'ın hısımlarıyla çevrelendiğinden mektepli subayların önünün tıkalı olduğunu gördü. Resne Kolağası görevindeyken Sırp ve Bulgar çeteleriyle mücadele ettiği sıralarda ise idare-i hazıranın Makedonya konusunu iyi yönetemediği düşüncesiyle, büyük devletlerin bölgeye bu sebepten gaflet gibi çöktüğüne kanaat getirdi.¹⁰² Mevcut yönetim istibdat ile bir yere varamıyorsa, öyleyse meşrutiyet idaresi kurulmalıydı. İşte zihni bu düşünceler üzerinde yoğunlaşan Niyazi Bey, 3 Temmuz 1908 günü 150 kişilik bir çeteyle Resne'de dağa çıktı. Bu hadise üzerine Manastır Merkezi faaliyetlerini arttırdı.¹⁰³ Niyazi Bey bu hamle ile bir süredir beklemede olan Cemiyet'in ihtilalci ruhunun fitilini ateşlemiş oldu.

⁹⁹ Karal, Cilt: 9, ss. 28-29.

¹⁰⁰ Edward Frederick Knight, *The Awakening of Turkey*, John Milne Publisher, London, 1909, s. 145.

¹⁰¹ Bayur, Cilt: 1, Kısım: 1, ss. 441-442.

¹⁰² Karal, Cilt: 9, ss. 29,30.

¹⁰³ Bayur, Cilt:1, Kısım:1, s. 442.

Esasen bir çete kurup dağa çıkma planı Manastır Merkezi'nin bir yönlendirmesi değil, Niyazi Bey'in kendi iradesiydi.¹⁰⁴ Niyazi Bey'e göre özellikle Reval Mülakatı ile memleketin geleceği büyük bir karanlık içine düşmüş, istibdat rejimine hizmet ederek varlık içinde yaşayan Saray'ın yandaşları ise istikbaldeki karanlık için bir mum yakmak şöyle dursun, bu muhataraya engel olma düşüncesi içine dahi girmemişti. Öyleyse vatani aydınlığa kavuşturma işi başa düşmüş, örselenen mektepli subaylara, yani kendilerine kalmıştı.¹⁰⁵

Bu isyanın Osmanlı'yı oluşturan milletler arasında değil, aksine milletin arasına nifak tohumu eken istibdata karşı olduğunu belirten Niyazi Bey'e göre hürriyet ve müsavat için hep birlikte çalışmak gerekliydi. Etrafında toplananlar da kendisiyle aynı fikirde olunca bir sonraki cuma faaliyete geçilmesi gerektiği kararlaştırıldı. Dağa çıkmadan önce Manastır Merkezi'ne de haber verilecekti.¹⁰⁶

Manastır'ın da onayını alarak nihayet 3 Temmuz günü dağa çıkan Niyazi Bey, Sultan Abdülhamit'in başkatibine, Umum Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya ve Manastır valisine Kanuni Esasi'nin yeniden yürürlüğe konması talebini ileten bir beyanname gönderdi. Niyazi Bey gönderdiği beyannamede keskin değil ancak kesin bir dil kullanarak, Anayasa'nın derhal yürürlüğe konulması ve meclisin açılmasına yönelik taleplerinin karşılanmasını, aksi takdirde milletin bunu zorla yapacağını bildirdi.¹⁰⁷

Niyazi Bey'in faaliyetlerini tasdik eden Manastır Merkezi kendisine destek olma amacıyla Enver Bey'in de isyana katılmasını sağladı ve ordu içindeki nüfuzlarını arttırma çalışmasını başlattı.¹⁰⁸ Ayrıca Niyazi Bey'in beyannamelerinin olumlu sonuçlarını gören Merkez, bu furyaya dahil olarak 5 Temmuz'da bir beyanname hazırladı. Manastır sokaklarına ve valiliğe gönderilen beyanname Cemiyet'in taleplerini içermekteydi.¹⁰⁹

Anılan gelişmelerden Meşrutiyet'in ilanını sağlayan tek faktörün Niyazi Bey veyahut Manastır Merkezi'nin faaliyetleri olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Zira

¹⁰⁴ Niyazi Bey'in dağa çıkarak isyanı başlatması ve yaşanan gelişmeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Knight, ss. 145-184.

¹⁰⁵ Resneli Niyazi Bey'in bu konu hakkındaki görüşlerinin detayı için bkz. Ahmed Niyazi, s. 201.

¹⁰⁶ Ahmed Niyazi, s. 205.

¹⁰⁷ Karal, Cilt: 9, s. 30.

¹⁰⁸ Karal, Cilt: 9, s. 31.

¹⁰⁹ Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap, s. 308.

Meşrutiyet, Jön Türklerin yıllarca hariçte ve dahilde yürüttükleri, bu uğurda çeşitli gayretler gösteren muhalefetin ve Makedonyalı İttihat ve Terakki'nin memleket ve ordu içinde kurdukları örgütün çalışmalarının nihai bir sonucudur.

1.6.1.3 Şemsi Paşa'nın Katli

Sultan Abdülhamit, Niyazi Bey'in dağa çıkma hadisesini başlangıçta mahalli nitelik taşıyan bir olay olarak değerlendirse de Saray'a gelen telgraflar durumun vahametini anlamasını sağladı. O dönem İstanbul'da yaşayan İngiliz sefiri Edwin Pears'ın anlatısına göre Saray ilk kez bir ayaklanmaya karşı bu denli endişeliydi.¹¹⁰ Bu endişe üzerine Makedonya'da yayılan hareketi durdurma emri ile Sultan'a bağlılığı ve meşrutiyet karşıtlığı Metroviçe 18. Fırka Kumandanı Birinci Ferik Şemsi Paşa¹¹¹ bölgeye gönderildi.¹¹² Sultan'a son derece bağlı olan Paşa'nın görevi ordu içindeki muhalifleri tespit etmek ve eylemi bastırmaktı. Ne var ki bunun için artık çok geçti. Paşa'nın Makedonya'daki ordu mensubu damatları dahi İttihat ve Terakki üyesiydi ve Paşayla karşılaşmalarına rağmen Cemiyet'ten hiç söz etmemişlerdi. Bu yalnız Paşa'nın değil Sultan'ın da etrafının İttihatçılar tarafından nasıl sarıldığının bir göstergesiydi.¹¹³

Şemsi Paşa Cemiyet hakkında pek bir bilgi elde edemese de incelemelerini ve vereceği uğraşı anlatan telgrafları Saray'a çekip Resne'ye, Niyazi Bey'in üzerine yola çıkacağı sırada, kumanda ettiği ordunun subaylarından biri¹¹⁴ tarafından vuruldu.¹¹⁵ Şemsi Paşa'yı öldüren subay ise Cemiyet tarafından himaye edildi.¹¹⁶ Paşa'nın meçhul

¹¹⁰ Pears, s. 229.

¹¹¹ Kazım Nami Duru, s. 27.

¹¹² Şemsi Paşa'nın yanı sıra bölgeye Anadolu'dan bir ordu gönderilmesi emredildi. Ne var ki bu ordu kendisinden bekleneni yapmadı. Çünkü İttihatçılar bu ordu mensuplarının çoğunluğunun kendi saflarına katılmasını sağladı. Bkz. Ramsaur, s. 170, Bayur, Cilt: 1 Kısım: 1, s. 468.

¹¹³ Bayur, Cilt: 1, Kısım: 1, ss. 450-453.

¹¹⁴ Bu kişi Cumhuriyet döneminde Çanakkale mebusu olarak karşımıza çıkacak, o sıralarda ise mülazım olan Atıf Bey (Kamçıl) idi. Bkz. İbrahim Temo, s.177.

¹¹⁵ Pears, s. 229.

¹¹⁶ Kaçarken Şemsi Paşa'nın emrindekiler tarafından ayağından yaralanan Mülazım Atıf Bey önce bir ayakkabı dükkanına sığınmış, ortalık sakinleştikten sonra Cemiyet'in üyelerinden bazıları tarafından oradan alınarak Mülazım Mahmut Bey'in evinde tedavi ettirilmiştir. Niyazi Bey anılarında olayın gerçekleşmesinden hemen sonra Allah'ın inayetiyle yağmur yağdığını, yağın yağmurun Atıf Bey'in kan izlerini sildiğini ve bu sayede Paşa'nın emrindekilerden gizlenebildiğini aktarmaktadır. Bkz., Mithat Şükrü Bleda, s.43; Niyazi, s. 277.

bir kimse tarafından revolver kurşunlarına¹¹⁷ kurban gitmesi ve vuran kişinin yakalanamaması saray çevrelerini oldukça şaşırttı. Şemsi Paşa öldürülünce Niyazi Bey'in üzerine sevk edilecek birliğin komutasına Paşa'nın damadı Rıfat Bey getirildi. Anca Rıfat Bey de İttihat ve Terakki üyesiydi ve bu durum yalnızca Niyazi Bey'in işini kolaylaştırdı.¹¹⁸ Sultan Abdülhamit yaşananlara bir çözüm yolu bulmak umuduyla ordunun hoşnutsuz olduğu terfi ve maaşların ödenmemesi gibi durumları ortadan kaldırırsa da bu hamlesi bir kez yanan isyan ateşini söndürmeye yetmedi.¹¹⁹

1.6.1.4. Tatar Osman Paşa'nın Bölgeye İntikali ve Paşa'nın Dağa Kaldırma Hadisesi

Yaşanan hadiselerden durumun vahametini iyice anlayan hükümet bölgeye Şemsi Paşa'dan daha donanımlı bir asker olan Tatar Osman Paşa'yı gönderdi. Cemiyet, Osman Paşa'nın ordudaki nüfuzundan çok vaatlerinden çekindi. İlimli bir yol izleyen Paşa subaylara af, terfi ve maaş arttırımı gibi teklifler sunmaktaydı. Cemiyet bu sözlerin subaylar üzerinde olumlu bir etki yaratmasından endişe duydu. Bunun üzerine hükümete bir göz dağı vermek amacıyla Paşa'nın dağa kaldırılmasına karar verildi. Hemen akabinde Ohri tabur komutanı Eyüp Sabri Bey¹²⁰ Niyazi Bey'e bir mektup yazarak Manastır Merkezi'nin bu kararını açıkladı ve görevi ifa etmek üzere kendisini bilgilendirdi.¹²¹ Niyazi Bey verilen vazifeyi yerine getirmek üzere Manastır'a inerek 22 Temmuz'u 23'üne bağlayan gece Paşa'yı dağa kaldırdı.¹²² Cemiyet bu hareket ile merkezden gelen hiçbir önlemin onları engelleyemeyeceğini göstermeye çalıştı. Meşrutiyet'e bir adım kala başka bir ayak sesi de Firzovik'ten geldi.¹²³

¹¹⁷ BOA, BEO, 3352/251386.

¹¹⁸ Bayur, Cilt: 1, Kısım: 1, ss. 457-458.

¹¹⁹ Lewis, s. 206.

¹²⁰ Cumhuriyet döneminde Çorum mebusu olarak karşımıza çıkacak olan Eyüp Sabri Akgöl.

¹²¹ Bayur, Cilt: 1 Kısım: 1, s. 467.

¹²² İbrahim Temo, s. 178.

¹²³ Karal, Cilt: 9, s. 35.

1.6.1.5. Firzovik Toplantısı ve Arnavutların Meşrutiyet'in İlanına Katkıları

Firzovik hadisesi esasen, Tatar Osman Paşa'nın kaçırılmasından daha önce Arnavutlar arasında gerçekleştirilen bir toplantıydı. Başlangıçta bu toplantıya katılanların hürriyeti ilanı ettirme gibi bir gayesi yoktu. Ancak daha sonraları hükümeti endişelendiren bu toplantı, Meşrutiyet'in ilanını etkileyen bir faktör oldu.

Niyazi Bey'in dağa çıktığı sıralarda, Kosova'da bulunan bazı yabancıların bir eğlence tertip etme hazırlığına giriştiğini haber alan Arnavutlar, bu hazırlığı Avusturya'nın bölgeyi işgal edeceği, eğlenceyi ise bir aldatmaca olarak kullandıkları şeklinde yorumladı. Zira büyük devletlerin bu coğrafyaya gözünü dikmiş olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. İşte bu gerçek üzerine silahına sarılan Arnavutlar, eğlencenin tertip edileceği bölgede içtima etmeye başladı. Havadis yayıldıkça toplananların sayısı 30.000'i buldu. Ancak çok geçmeden meselenin gerçek olmadığı anlaşıldı. Hükümet kanadından ise içtima eden Arnavutların toplantısını sona erdirmelerini sağlamak üzere Galip Bey görevlendirildi. Ancak Miralay Galip İttihat ve Terakki üyesiydi. Görevini hükümet değil, Cemiyet yararına kullanmak üzere toplantının yapıldığı bölgeye giden Galip Bey, Makedonya'ya gözünü diken Düvel-i Muazzama'nın bu gayesine ulaşmasını engelleme için tek yolunun Anayasa'yı yeniden yürürlüğe koymak olduğu savıyla, toplantıyı meşrutiyet lehine çevirmeye çalıştı. Galip Bey'in yürüttüğü bu faaliyet sonunda meyvesini verdi ve 21 Temmuz 1908'de Arnavutlar Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesi ve meclisin toplanmasına yönelik taleplerini içeren bir telgrafı Sultan'a sunulmak üzere hükümete gönderdi.¹²⁴ Hükümet kanadından bir cevap gelmeyince ertesi gün bir telgraf daha çekildi ve taleplerine cevap verilmez ise halkın silahlı bir şekilde karşılık vereceği bildirildi. Bu durum hükümetin gözünde, ordu içindeki bir grup asinin başlattığı isyanın halk tabanına da yayılması demektir.¹²⁵

Bu durum Sultan Abdülhamit'i iyice endişelendirdi. Zira Arnavutlar ve Sultan arasında derin bir güven bağı vardı. Şimdi ise onların da hürriyet taraftarı olması

¹²⁴ Enver Paşa anılarında Arnavutların meşrutiyet saflarına geçmelerinin amaca ulaşmada önemli bir yer teşkil ettiğini belirtmektedir. Enver Paşa, s. 121.

¹²⁵ Akşin, Jön, s. 111.

Sultan'a kendisini dört bir taraftan sıkıştırılmış gibi hissettirdi.¹²⁶ Sultan Abdülhamit, bu sıkışık durumdan kurtulmak ve ayak sesleri duyulan vaziyeti daha güçlü kimselerle göğüslemek üzere 21 Temmuz gecesi Sadrazam Ferit Paşa'yı azlederek mührü, meşrutiyet karşıtlığı ile bilinen Sait Paşa'ya teslim etti.¹²⁷

1.6.2. II. Meşrutiyet'in İlanı

Tüm bu yaşananlar hem Osmanlı Devleti'nin hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin geri dönüşü olmayan bir yola girmesine neden oldu. İttihatçılar hızla güçlendiklerinin farkına vardı. Dönüşü olmayan bu yolda artık geri adım atması gereken onlar değildi. Sultan'ın rızası olmasa dahi, Anayasa'nın yürürlüğe girmesi konusundaki kararları kesindi. Zira hürriyetperverler, 1889'daki öğrenci örgütlenmesi olan İttihat ve Terakki'nin kuruluş tarihi baz alınırca o günden beri meşrutiyete hiç bu kadar yaklaşmamışlardı. Bu sebepten Cemiyet'in Manastır Şubesi tarafından Saray'a meşrutiyetin ilanının gerçekleşmesi üzerine telgraflar gönderildi. Bu telgrafta kendinden emin bir tavır sergileyen İttihatçılar, Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesi, Meclis-i Mebusanın yeniden toplanması gibi taleplerini bildirirken, Sultan ile ters düşmekten kaçındı. Lakin herhangi bir ayırım olmaksızın tüm Osmanlı halkı adına iletilen talepler karşılık bulmaz ise Sultan'ın memnun olmayacağı hadiseler vuku bulacağına yönelik, kararlılıklarını belli eden bir söylemde bulunulmaktan da geri durulmadı.¹²⁸ Ne var ki İttihat ve Terakki Cemiyeti-özellikle de Manastır Merkezi-

¹²⁶ Bayur, Cilt: 1 Kısım: 1, s. 472.

¹²⁷ Akşin, Jön, s. 112.

¹²⁸ BOA., Y.E.E., 71/69.

daha fazla beklemedi ve 23 Temmuz günü Manastır ve Rumeli'nin bazı şehirlerinde¹²⁹ top atışlarıyla¹³⁰ Meşrutiyet'i ilan etti.¹³¹

Aynı gün peşi sıra gerçekleşen bu olaylar üzerine Heyet-i Vükela Sadrazam Sait Paşa başkanlığında Yıldız Saray'ında toplandı. Kaygı ve şaşkınlık hissiyatı içinde bocalayan nazırlar Rumeli'den gelen telgrafları inceledi. Meselenin nereden-nasıl çıktığı ve neden önlenemediği konuşuldu.¹³² Ancak kimse o en önemli karara ilişkin bir cümle kurmadı. Kanun-i Esasi'ye dair söylemler olsa da nazırların çekimser olduğu aşikardı. Nazırların kararsızlık içinde olduğunu anlayan Sultan kurula şu talimatı gönderdi: *“Anayasa'nın ilanı benim zamanımda olmuştur; kurucusu benim. Bir müddet görülen lüzum üzerine yürürlükten durdurulmuştu. Nazırlar Kuruluna gidiniz, bunları söyleyiniz ve ilan için tutanağın yazılmasını istediğimi bildiriniz.”*¹³³

Sultan'ın talebini haber alan nazırlar derhal bir tutanak hazırladı. Halk içinde kan dökülmemesi, dış müdahaleyi önleme gibi sebepler ile hali hazırdaki Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesi ve daha evvel feshedilen Meclis-i Mebusanın toplanmaya davet edilmesi gibi kararları içiren bu tutanak son bir düzenleme ile, Rumeli Umumi müfettişliğine, valiliklere ve İstanbul gazetelerine gönderildi.¹³⁴ Anayasa'nın yeniden yürürlüğe girmesi İstanbul gazetelerinde sıradan bir haber gibi

¹²⁹ Aygaz, **II. Meşrutiyet'in İlk Yılı 23 Temmuz 1908-23 Temmuz 1909**, (Ed. Tamer Erdoğan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 2.

¹³⁰ Sina Akşin ve Yusuf Hikmet Bayur Manastır'daki kutlamanın 21 pare top atışı şeklinde olduğunu söylemektedir. Ancak Enver Ziya Karal, Manastır Tabur Kumandanının engelleyemediği bu olayın Saray'a Ohri milli alayını karşılama töreni olarak aktarmasından kaynaklı olduğunu, esasen yüz bir pare top atıldığını belirtmektedir. Enver Paşa ise anılarında hürriyetin Selanik Merkez-i Umumisi tarafından 23 Temmuz günü üç pare top atışıyla duyurulduğunu aktarmaktadır. Bugünün “meşrutiyetin mutlu günü” olduğunu, hükümet konağı önünde toplanan halkın da aynı kanıda olduğunu ve kalabalığın “Yaşasın Millet”, “Hürriyet” nidalarıyla bu mutluluğa dahil olduğunu satırlarına taşımıştır. Kazım Nami Duru ise meşrutiyeti ilan etme kararını Selanik Merkezi'nin aldığını ve bunu tüm Makedonya'da aynı anda olacak şekilde gerçekleştireceğini ancak Manastır Merkezi'nin erken davrandığını ve 23 Temmuz günü atılan 101 pare top ile Manastır'da Meşrutiyet'in ilan edilmiş olduğu haberinin geldiğini belirtmektedir. Gelen haber tüm Selanik ve çevresinde yayılınca halk Olimpos Meydan'ında toplanmış bunun üzerine Selanik Merkezi de 23 Temmuz günü Meşrutiyet'in ilanını duyurmuştur. Bkz. Akşin, Jön, s.112; Bayur, Cilt: 1 Kısım: 1, s. 476; Karal, Cilt: 9, s. 37; Enver Paşa, ss. 122-123; Kazım Nami Duru, s. 30.

¹³¹ Manastır'da Hürriyet'in ilan edildiğine dair belgede 21 pare top atışı şeklinde gerçekleştiği yazılmıştır. **BOA.**, Y.E.E., 71/68

¹³² Karal, Cilt:9, s. 39.

¹³³ Tahsin Paşa, Yıldız Hatıraları, İstanbul, 1931, s. 226'dan aktaran Karal, Cilt:9, s. 40; Uzunçarşılı, s. 140.

¹³⁴ Karal, Cilt: 9, s. 40.

heyecansız¹³⁵ şekilde ilan edildi.¹³⁶ Oysa bu haber istibdat devrinin sonuna geldiğinin, yeni bir devrin başladığının ilanıydı.¹³⁷

İstanbul basınında şaşkın ve bir o kadar da donuk¹³⁸ şekilde karşılanan Meşrutiyet, Rumeli’de yeni doğmuş bir çocuk gibi sevinçle karşılandı. Oysa Meşrutiyet yeni değil yeniden doğmuştu. Daha önce benzeri görülmemiş sevinç gösterileri ülkenin farklı noktalarında, her bölgenin kendi tarihsel kimliğine ve karakterine uygun biçimde gerçekleşti. Başlangıçta Makedonya’da olup bitenlerden haberdar olmayan İstanbul halkı ise, Kanun-i Esasi’nin yeniden yürürlüğe girmesini Hilafetpenahinin inayeti olarak yorumladığından dolayı tepkisiz kalsa da meselenin aslı anlaşıncı İstanbul’da da nümayişler başladı.¹³⁹ Hürriyet başkenti haline gelen Selanik’te ise oldukça coşkulu gösteriler yapıldı. Din, dil ayrımı yapılmaksızın herkes birbirini kucakladı. Bunun en iyi örneğini, farklı amentülerle ancak aynı Tanrı’ya dua eden ve gösteriler sırasında yan yana duran din adamları verdi.¹⁴⁰ Farklı dillerde benzer nidalar atıldı: “Yaşasın Hürriyet”.

Meşrutiyet uğruna dağlara çıkmış olan birlikler ise sevinçle karşılandı. Hepsisi başarıya ulaşmış olmanın verdiği gurur içindeydi. Ayrıca o güne kadar birbirine düşman kesilen Rum ve Bulgar çeteciler de dağdan indi ve halk ile kucaklaştı.¹⁴¹ O

¹³⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyet’in İlanı**, Yenigün Haber Ajansı, 1998, (Hürriyetin), s. 20

¹³⁶ “*Tesisi celili Hilâfetpenahi olarak Kanunu Esaside sureti teşekkülü beyan olunan Meclisi Meb’usanın içtimaa davet olunması şerefimüteallik buyurulan iradei seniyei hilâfetpenahi icabı âlisinden bulunmuş ve hükmü celili bilcümle vilâyatı şahane ve veliliklerle, elviyei gayrı mülhaka mutasarrıflıklarına tebliğ kılınmış olmakla oraca da Kanunu mezkûrda mûnderiç sıfatı haiz âzanın intihabının icrası tensip kılındı.*” **İkdam**, 11 Temmuz 1324/ 24 Temmuz 1908, Nu: 5087.

¹³⁷ II. Abdülhamit Kanun-i Esasi’nin yeniden yürürlüğe girmesini “Sultan’ın bir lütfü” şeklinde aksettirerek halka, ordularının hala kendisine bağlı olduğu mesajını vermek istemiştir. Bkz. Kazım Karabekir, s. 199.

¹³⁸ Ali Birinci, **Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvali**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2001, (Tarih), s. 132.

¹³⁹ İstanbul’daki gösterilerin başlamasında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin başkentte bulunan azalarının da payı vardı. Bkz. Kazım Karabekir, s. 203.

¹⁴⁰ Karal, Cilt: 9, ss. 40-42. “*Gösterilere her kilisenin ileri gelenleri katıldı. Yunan Metropolitleri, Bulgar rahipleri, Türk mollaları kalabalığın çılgın tezahüratları arasında birbirlerinin boynuna sarıldı.*” Buxton, s. 71.

¹⁴¹ Meşrutiyet kutlamaları sırasında Avrupalı gözlemcileri hayrete düşüren sahneler yaşandı. O güne kadar birbirine düşman olan, birbirinin köylerini yağmalayan farklı etnik gruplardan çeteler ve “Dağların Kralı” olarak da bilinen Sandansky, Apostol gibi ürkütücü çete liderleri birbirleriyle kucaklaştı. Üstelik halk tarafından coşkuyla karşılanan bu çete liderleri, özgürlük, kardeşlik ve adalet üzerine konuşmalar yaptı. Çok kısa bir süre önce Makedonya’da terör estiren komitacılar artık caddelerde Türk askerleriyle yan yana yürüyorlardı. Yıllardır savaşılan bu silahlı adamlar şimdi kafelerde kahve ve sakız rakısı eşliğinde hürriyet şarkıları söylüyor, özgürlük nidaları atıyordu. Eskiden birbirlerini endişeyle süzen insanlar, artık umutla birbirlerine sarılıyor, güzel şeylerden bahsediyordu. Öyle ki insan doğasında güzel olan ne varsa açığa çıkmış gibiydi. Adeta bir “evrensellik saltanatıydı”. Knight, s. 230; Buxton, ss. 70-71.

gün Selanik’te milliyet ayrımı değil, Hürriyet kavuşumunun getirdiği sevinç ve birlik vardı.¹⁴² Selanik, 1789’un fikri ruhunun yeniden vücut bulmuş hali gibiydi.

Milisleri ile birlikte dağa çıkarak Meşrutiyet’in ilanında önemli bir rol oynayan Niyazi, Enver ve Eyüp Sabri Beylerin resimleri kapışıldı. Sokaklar, caddeler, bayraklar ile donatıldı. Halkın gösterilerdeki coşkusu hat safhadaydı. Zira Selanik’te farklı unsurlar bir arada yaşıyordu¹⁴³ ve bu farklı unsurların sevinçlerini dizginlemek kolay değildi.

Selanik’te¹⁴⁴ kutlamalar devam ederken,¹⁴⁵ dağa çıkarak isyanın başarıya ulaşmasında etkili rol oynayan isimlerden biri olan Enver Bey de kısa bir süre sonra Selanik’e intikal etti. Enver Paşa anılarında trenden indiğinde büyük bir kalabalıkla karşılaştığını, halkın coşku ve sevgisinin kendisini duygulandırdığını, karşılamaya gelenler arasında olan Talat Bey’in ise kendisine kırmızı kapaklı bir Kanun-i Esasi nüshası verdiğini aktarmaktadır.¹⁴⁶ Etrafındakilerin ısrarı üzerine bir konuşma yapan Enver Bey toplanan kalabalığa ise şu sözlerle hitap etti: “... *Hamd olsun, Meşrutiyet’i istihlal ettik. Hürriyetimizi aldık. Fakat bununla vazifemizin bitmiş olduğunu sanmayalım. Asıl müşkilat bundan sonra başlar. Tarik-i terakkide attığımız bu ilk adımı muvaffakiyetle ilerletmek için çok çalışmak, dikkat etmek lazımdır...*”¹⁴⁷ Kalabalık ise Enver Bey’in bu sözlerine karşı “Yaşasın Vatan”, “Yaşasın Hürriyet” nidaları ile karşılık verdi.

Selanik ve Manastır’daki nümayişlerde “Yaşasın Hürriyet” nidalarının yanı sıra duyulan seslerden biri de askeri bandonun çaldığı Fransız ulusal marşı olan La

¹⁴² Duru, s. 34.

¹⁴³ Tunaya hemen her köşede bir konuşmacının Türkçe, Rumca, İspanyolca ve Fransızca demeçler verdiğini aktararak bu çeşitli unsurların bir aradalığını ortaya koymuştur. Tunaya, Cilt: 3, s.22.

¹⁴⁴ Meşrutiyet’in ilanını takip eden süreçte Selanik için Kabe-i Hürriyet adlandırması yapılmıştır. Bkz. Mithat Şükrü Bleda, s. 53; İbrahim Temo, s. 188.

¹⁴⁵ Bu sırada İstanbul’dan gelen telgraf Kanun-i Esasi’nin ilan olunduğunu yazmaktaydı. Haberi halka duyuran Umum Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa oldu. Bkz. Kazım Nami Duru, s. 32.

¹⁴⁶ Enver Paşa, s. 125.

¹⁴⁷ Enver Paşa, s. 126. Çeşitli söylemlere de bakıldığında Meşrutiyet daima müdafaa edilmesi gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Marseillaise¹⁴⁸ idi. Öyle ki Saray'dan Kanun-i Esasi'nin ilanına dair gelen bildiri dahi bu marş eşliğinde okundu.¹⁴⁹ Fransız Devrimi sonrası yazılan bu marş ile şimdi Osmanlı halkı kendi kansız devrimini kutluyordu. Makedonya sokaklarında yankılanan bir diğer ses ise Doktor Rıfat'ın kaleme aldığı ve Udi Ahmet'in bir gecede bestelediği “*Dünyada emsali adîm yaptık bir inkılâp/ Hainleri alçakları, zalimleri ettik harap*”¹⁵⁰ sözlerine sahip marş ve Namık Kemal'in *İşte adu karşıda hazır silâh/Arş yiğitler vatan imdadına/Arş! İleri arş bizimdir felâh*”, “*Arş yiğitler vatan imdadına*” dizeleriydi. Bu dizelerin sahibi Hürriyet Şairi Namık Kemal, Jön Türklerin etkilendiği önemli münevverlerden biriydi. Hükümete karşı muhalefeti nedeniyle Fransa'ya gitmek zorunda kalan Namık Kemal, hürriyet mücadelesini Avrupa'nın farklı şehirlerinde sürdürmeye devam etti. Paris'te iken halkın ve devrim taraftarlarının duygularını harekete geçiren La Marseillaise marşı ile tanıştı.¹⁵¹ Kuvvetle muhtemel dizelerini yazdığımız Vatan Türküsü şiirini de bu marştan etkilenerek kaleme aldı.¹⁵² Yıllar sonra, 1908'in 23 Temmuz'unda hürriyet ile buluşanlar ise hem Hürriyet Şairinin dizelerini hem de O'nun bu dizeleri yazarken etkilendiği marşı söyleyerek kutlama yapıyorlardı.

¹⁴⁸ Marş Fransız devrim subaylarından Claude Joseph Rouget de Lisle tarafından 24 Nisan 1792'de bestelendi. Esas adı Chant de guerre l'armée du Rhin (Ren Ordusunun Savaş Şarkısı) olan marş Marsilya gönüllü askeri birlikleri arasında oldukça popüler hale gelince Marseillaise olarak anılmaya başladı. Konvansiyon Meclisi tarafından 14 Temmuz 1795'te Fransız ulusal marşı olarak kabul edildi. Napolyon ve Napolyon III dönemlerinde devrimci söylemler içerdiği gerekçesi ile yasaklandı. 1879'da ise tekrar ulusal marş olarak kabul gördü. Devrimci ruhu çağrıştıran marş halka açık etkinliklerde coşku ile söylenmekteydi. Marseillaise marşı benzer bir etkiyi devrimin başarıya ulaşmasıyla Selanik ve Manastır'da gösteri düzenleyen halk üzerinde de yaratmış olmalıdır. Bkz. **Britannica**, the Editors of Encyclopaedia, “La Marseillaise”, Encyclopedia Britannica, 8 Sep. 2022, <https://www.britannica.com/topic/La-Marseillaise>, (Son Erişim Tarihi: 20.11.2022); 1897 yılında Osmanlı-Yunan Savaşında Daily Chronicle'ın savaş muhabiri olan Henry W. Nevinston kaleme aldığı bir yazısında Selanik'te yükselen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devrimi gerçekleştirdiğini, Türk askerlerinin ise sokaklarda birbirleriyle kucaklaşarak Marseille Marşını söylediğini aktarmaktadır. Henry W. Nevinston, “Notes on the Balkans, with a Table”, **The English Review**, Vol. 1, Duckworth&Co, London 1908, s. 183.

¹⁴⁹ Aygaz, s. 2

¹⁵⁰ Kazım Nami Duru, ss. 31-32

¹⁵¹ Ebuzziya Tevfik, Namık Kemal'in La Marseillaise marşını ezbere bildiğini ve marşı ne kadar coşkulu ve içten okuduğunu anlatmaktadır. Bkz. Ebuzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar Tarihi**, Hürriyet Yayınları, haz. Şemsettin Kutlu, İstanbul, 1973, s. 543.

¹⁵² Necmettin Turinay, “Diğer Ülkelerin Marşları ve İstiklal Marşı'nın Mukayesesi”, **100. Yılında İstiklal Marşı ve Mehmed Akif**, (Ed. Mehmet Tuğrul, Nuri Salık), TBMM Yayınları, Ankara, 2022, s. 66.

Kutlamalar hız kesmeye başladığında özellikle başkentte birtakım olaylar yaşandı.¹⁵³ Sansür uygulamasını kaldırılması ile her yerde pıtrak gibi gazeteler yayımlanmaya başlamıştı. Bu gazetelerin bazılarında gerçekliği teyit edilmeden yapılan haberler karşısında muhakeme yeteneğinden yoksun bazı kimseler galeyana geldi. Halkı hükümete karşı galeyana getiren konulardan biri de Makedonya siyasi suçluları için gelen af kararının yurt dışında bulunan siyasi suçluları kapsamaması kararı oldu. Hükümet tüm muhaliflerin başkentte toplanıp yeni bir sorun yaratmaması adına böyle bir karar almıştı. Yurt dışında olan yakınlarının af kararından yararlanamayacağını öğrenen halk ise kalabalık kitleler halinde Bab-ı Ali'ye gelerek gösteriler düzenledi. Hükümete bitmek tükenmek bilmeyen talepler yağdı. Tüm bu yaşananlar karşısında ne yapacağını bilemeyen Sait Paşa Hükümeti çareyi çekilmekte buldu.¹⁵⁴

İstanbul'da bu tarz olaylar yaşanırken İttihatçılar ise Cemiyet'in farklı yerlerde örgütlenmesi çalışmalarına yoğunlaştı. Uzun yıllar faaliyetlerinde gizliliği esas almış olan Cemiyet, Hürriyetin ilan ettiricisi olarak artık kendini halka tanıtmak ve uygun bir çalışma ortamı yaratmak niyetindeydi. Bu doğrultuda yapılan görüşmeler ve ziyaretler ile hem Cemiyet'in nüfuzu arttırılıyor hem de halka Anayasa'nın kazançları aktarılıyordu.¹⁵⁵ Bu çalışmalar yalnız İstanbul'da değil İmparatorluğun diğer vilayetlerinde de devam etti. Kurulan yeni şubeler, daha evvel sürgüne gönderilen kimselerin bulundukları bölgede oluşturdukları muhalif birliklerin, İttihat ve Terakki şubelerine dönüştürülmesi şeklinde zuhur etti. Kurulan örgütlerin üyeleri arasına meslek sahipleri, Müslüman tüccarlar ve lonca başkanları gibi kimseler de dahil oldu.¹⁵⁶ Toplumun farklı kesimlerinden kimselerin İttihat ve Terakki'ye katılması, Cemiyet'in yalnız ordu subayları arasındaki bir cunta hareketi değil, gün geçtikçe büyüyen, teşkilatı ve nizamnamesi olan bir siyasal örgüt olmaya başladığının göstergesidir.

¹⁵³ Anlatıya başlarken belirtmek gerekmektedir ki yaşanan bazı olaylar da İttihatçıların da dahil vardı. Meşrutiyetin inanırlık kazanması için özellikle hafiyeliğin kaldırılması gerektiğine inanan İttihatçılar, Yıldız önünde toplanan kitlelerin içerisine kendilerinden kimseleri göndererek "Kahrolsun hafiyelik" tezahüratlarının atılmasına ön ayak oldu. Bkz. Kazım Karabekir, ss. 204-205.

¹⁵⁴ Karal, Cilt: 9, ss. 42-43.

¹⁵⁵ Mithat Şükrü Bleda, ss. 53-54.

¹⁵⁶ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, (Modernleşen) s. 142.

II. Meşrutiyet ülke içindeki ve dışındaki Jön Türklerin hürriyet mücadelesinin sonucuydu.¹⁵⁷ İlkinden daha uzun ömürlü olsa da II. Meşrutiyet de hayal edilen sonuçları doğurmayacak, *bu devlet nasıl kurtulur?* sorusuna olumlu bir yanıt olmaya yetmeyecekti. Zira yeni rejimin savunucuları oldukça az olmakla birlikte belirli deneyimlerden de yoksundu.¹⁵⁸ II. Meşrutiyet’in büyük ümitler ile başladığı ömrü, iç ve dış sorunlar ve aşağıdaki başlıklarda incelenmeye çalışılacak nedenlerin de etkisiyle menfi bir şekilde sonuçlandı. II. Meşrutiyet her şeye rağmen, pek çok konuya seleflik ederek Tarık Zafer Tunaya’nın da deyimiyle Cumhuriyet’in siyasal laboratuvarı oldu.

1.7. İTTİHAT VE TERAKKİ’NİN İDEOLOJİLERİNİ ŞEKİLLENDİREN MEFHUMLAR

1.7.1. Düşün Merkezleri: Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye

İttihat ve Terakki “mekteplilerin siyasal örgütüydü”. Söz konusu mektepler; 1827 açılan Tıbbiye, 1834’te açılan Harbiye ve 1859’da açılan Mülkiye idi. İhtiyaç dahilinde açılan bu Batı tipi okullarda “yeni dimağlar” yetişti.¹⁵⁹ Haliyle bu okullardan mezun olan kimseler, içinde bulundukları topluma yabancılaştı.¹⁶⁰ Onların tahayyül ettikleri toplum ile karşılaştıkları toplum gerçekleri birbirinden oldukça farklıydı. Elbette okulları açan padişahların amacı bu değildi. Örneğin Abdülhamit döneminde Harbiye’den Sultan’a muhalif çok sayıda subay yetişti. Ancak devletin gereksinimlerini karşılamak üzere mektepli kimselere duyulan ihtiyacın farkında olan Sultan Abdülhamit bu okulları kapatmadı. Çareyi söz konusu okullardan mezun olanları merkezden uzaklaştırmakta buldu. İstanbul’daki 1. Ordu’da ve üst rütbelerde tercihini alaylılardan yana kullandı. Zira bulundukları yeri padişahın lütfuyla elde edenler her zaman daha sadık olurdu.¹⁶¹ Herhalde Batı’nın askeri ve teknolojik üstünlüğü yakalanmaya çalışılmasa, bu okullara yabancı uzmanların gelmesine

¹⁵⁷ Tunaya, Hürriyetin, s. 13.

¹⁵⁸ Lewis, ss. 210-212.

¹⁵⁹ Akşin, Türkiye, s. 37.

¹⁶⁰ Charles Roden Buxton’da eserinde Jön Türklerin topluma yabancılaştıklarını ve hükümetin cehaletinden utandıklarını belirtmektedir. Bkz. Buxton, s. 49.

¹⁶¹ Akşin, Jön, ss. 17-18.

müsaade edilmez, özellikle geleceğin subayları Batılı fikirlerle baş başa bırakılmazdı.¹⁶²

Subayları Batı'nın fikir dünyası ile tanıştıran okullardan biri olan Mekteb-i Harbiye, 1834 tarihinde Asakir-i Mansure-i Muhammedi'ye Ordusu'nun modern çağın gerekliliklerine uygun subay ihtiyacını karşılamak üzere açıldı. Açılışı takip eden süreçte bu okuldaki Batı etkisinde gözle görünür şekilde artış yaşandı. Örneğin 1835'te bazı öğrenciler Avrupa'nın çeşitli yerlerindeki askeri okullara gönderildi. Benzer şekilde Avrupa'dan da eğitmen getirtilmesine yönelik adımlar atıldı.¹⁶³ Özellikle Sultan Abdülmecit döneminde Fransa'dan gelen öğretmenlerle birlikte okul üzerinde Fransız etkisi kendisini gösterdi. Ancak bu etki yerini, II. Abdülhamit'in Alman İmparatoru II. Wilhelm'den Osmanlı Devleti'nde eğitim vermek üzere gönderilmesini istediği askeri uzmanlar ile birlikte Alman etkisine bıraktı. Sultan Abdülhamit'in okullar üzerinde Fransız etkisi yerine Alman etkisini tercih etmesinin en önemli nedeni ise özellikle Paris'e gönderilen öğrencilerin Jön Türklere katılması ve buradaki fikir akımlarının öğrencileri fazlaca etkilemesinin önüne geçme arzusundan kaynaklıydı.¹⁶⁴

Almanya'dan getirtilen uzmanlar ise Osmanlı Ordusu'ndaki Alman nüfuzunun temelini oluşturdu. Yeni nesil üzerindeki Alman etkisi bu temel üzerine inşa edildi. Öyle ki 1883'te Osmanlı topraklarına Askeri Okullar Nazırı Mustafa Zeki Paşa'nın yardımcısı olarak gelen ve hemen akabinde müfettiş olan Binbaşı Colmar von der Goltz, askeri okul öğrencilerini, özellikle de Harbiye'de öğrenim gören gençleri tesiri altına alarak Alman hayranı bir kitle yarattı ve gelecekte Almanya'nın yanında yer alacak İttihatçı bir nesle giden süreçte önemli bir rol oynadı.¹⁶⁵

Osmanlı Devleti özellikle Batılı devletlerin modern orduları karşısında aldığı ağır askeri yenilgiler ve ortaya çıkan mali bunalımlar nedeniyle yaşadığı gerilemeye çare olarak bu alanlarda yenileşme furyası başlattı. Bu sebeple açılan ve modern eğitim veren askeri okullar ile birlikte, askerlerden mürekkep bir aydın sınıfı oluşmaya

¹⁶² Ramsaur, s. 30.

¹⁶³ Gülşah Eser, **Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005, Ss. 14, 19-24.

¹⁶⁴ Hanioglu, s. 7.

¹⁶⁵ Zekeriya Türkmen, "II. Abdülhamid Devrinde Mekteb-i Harbiye-i Şahane", **IV. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri**, (Ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Sefa Gürkan), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, Ss. 933-938,941.

başladı. Ne var ki Batılı fikirler ile baş başa kalan aydınlar, içinde bulundukları toplumdan uzaklaştı. Bu kimselerin bulundukları topluma aidiyetlerini kaybetmesi, toplumu kendi tahayyül ettikleri bir biçime dönüştürme amacı güden “kurtarıcı” bir misyon yüklenmelerine neden oldu.¹⁶⁶ Öyle ki bu kurtarıcı misyon Milli Mücadele dönemine de sirayet etti ve sürecin devamında kurulan Cumhuriyet pek çoğu bu okullarda yetişmiş “kurtarıcı” gençliğin eseri oldu.

Ne var ki bu okulların çoğu Sultan Abdülhamit döneminde sansür uygulamasına takıldı ve derslerin içeriğine kadar müdahale edildi. Özellikle de o sıralarda tarih öğretmenliği yapan Jön Türklerin önemli siması Mizancı Murat’ın yurt dışına kaçışı, tarih ve edebiyat derslerinin denetim altına alınmasına neden oldu. Sultan Abdülhamit eğitim üzerinde sansür uygulamasına rağmen, devletin yetkin eleman ihtiyacının da farkındaydı. Bu doğrultuda daha evvel kurulan askeri okullara sivil kanat da eklendi ve pek çok okul açılmaya başladı. İşte Mizancı Murat’ın öğretmenlik yaptığı Mekteb-i Mülkiye de aynı amaca hizmet etmek üzere yüksekokul statüsü kazandı. Ne var ki bu okuldaki fikri özgürlük havası ve akabinde okulun öğretmenlerinden muhalif Mizancı Murat’ın yurt dışına kaçışı okulun Sultan’ın kışkacına girmesine neden oldu. Fenni eğitim bireyi sorgulamaya yönlendirdiğinden, ders programında yapılan değişiklik ile dini eğitime ağırlık verilmeye başlandı. İdare-i hazıra tarafından sakıncalı görülen ideolojik ve felsefî içerikli dersler, eğitim planı içerisine dahil edilmedi. Yalnız dersler değil, basılan kitaplar da sansür sorunu ile baş başaydı. Söz konusu dönemde oluşturulan Encümeni Teftiş ve Muayene Heyeti ile sansür uygulaması meşruiyet kazandı. Bu heyet ile İmparatorluk dahilinde yazılan her kitap ve Avrupa’dan gelen yabancı dillerdeki kitaplar ve okullar teftiş altına alındı.¹⁶⁷ Sultan’ın tüm uğraşlarına ve sansüre rağmen öğrenciler teşkilatlanmanın bir yolunu buldu. Öyle ki ülke dahilindeki örgütlü bir muhalefetin ilk nüvesi bu mekteplerde atıldı ve bir pıtrak gibi yayılmaya başladı. İdare-i hazıra en büyük endişesi ile karşı karşıya kaldı. Zira her yasak kendi isyancısını yarattı.

Tüm bu yasaklara rağmen özellikle askeri eğitim üzerindeki yenileşme gayretleri Sultan’ın aleyhine de olsa sonuçlarını verdi. Medrese zihniyetinden

¹⁶⁶ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 19. Jakobenlerin şiarı olan “halk için halka rağmen” düsturunun, İttihatçılar arasındaki temelini bu düşüncede yattığını söylemek mümkündür.

¹⁶⁷ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, ss. 77-83.

sıyrılmış bir eğitim alan öğrenciler, düşünen ve sorgulayan bireylere dönüştü. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin son yıllarını etkileyecek bir devrimin tohumları bu okullardan biri olan Tıbbiye-i Şahane 'de atıldı. Elbette bu tek başına yeterli bir sebep değildi. Yukarıda başlıklar halinde incelenen, Osmanlı'nın Avrupa'daki konumu ve yaşanan sıkıntılar özellikle de mektepli subayları rahatsız etti. Bu durum subayların kendi görüşlerine uygun teşekküllere katılmasına neden oldu. Gerek yanı başlarında gerek kendi okullarında İttihat ve Terakki'yi bulan subayların katılımıyla beraber “modernleşen ordu”, “siyasileşen ordu” haline geldi.

Sultan Abdülhamit döneminde özellikle askeri eğitimin modernize edilmesiyle beraber gelenekselin dışına çıkmaya başlayan gençler, Batılı düşünce tarzı ile tanıştı. Yine aynı amaçla yurt dışına eğitim almaya gönderilen öğrenciler, salt eğitim almakla yetinmedi. Bulunduğu yerin adalet, müsavat, özgürlük-ki bunlar meşrutiyetçilerin şiarıdır- gibi mefhumlarını da heybesine koydu. Bunların da etkisi ve devletin kötüye giden yapısıyla birlikte Sultan'ın istibdadı da işin içine eklenince, mektepli subayların kurtuluş çaresi için farklı siyasal yönelimlere eğilimleri kaçınılmaz oldu.¹⁶⁸

Yeni okullar açan ve var olan okulları Avrupa tarzında geliştirmeye tabi tutan Sultan'ın amacı Batı'nın ideolojilerinden ziyade teknik üstünlüklerini yakalamaktı. Ne var ki Batı'nın ideolojileri değil, eğitim tarzı da öğrencilerin bakış açılarını değiştirmeye yetti. Özellikle Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye gibi okullarda eğitim gören gençler, ilerlemenin ancak bilimin ışığında gerçekleşeceğini fark etti.¹⁶⁹

İttihat ve Terakki'nin fikri anlamda kökenlerine bakıldığında özellikle Tıbbiye-i Şahanedeki 19. yüzyıl biyolojik materyalizminin etkisinden bahsetmek mümkündür. Burada öğrenim gören gençler, aldıkları eğitimin sonucunda yaşamı Tanrı'nın inayeti olarak değil, biyolojik ve fizyolojik bir sürecin parçası olarak görmeye başladı. Bu bakımdan aynı minvalde ilerleyen Ahmet Rıza'nın, Cemiyet'in ilk önderlerinden biri olması rastlantı değildi.¹⁷⁰

Bu okullarda eğitim alan gençler eskiye karşı eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmaktaydılar. İşlerini alaylılardan daha iyi biliyorlardı ve usta-çırak pir-mürit

¹⁶⁸ Türkmen, s. 954.

¹⁶⁹ Mardin, Modernleşmesi, ss. 17-18.

¹⁷⁰ Mardin, Modernleşmesi, ss. 99-100.

gibi köhne ilişkilere karşı çıkıyorlardı. Bu okullardaki bilime olan inanç da öğrencileri örgütlenmeye itiyordu.¹⁷¹

İşte böyle bir örgütlenme dürtüsü neticesinde, Tıbbiye sıralarında İttihat ve Terakki kuruldu. Örgütün bu okulda vücuda gelmesi elbette tesadüfi değildi. Batı'nın bilimi ve teknolojisi alınırken bu durum fikri hareketleri de beraberinde getirdi. İşte buna en güzel örnek Tıbbiye mektebi olacaktır. Zira eğitimin Fransız örneği göz önüne alınarak uygulandığı bu okulda, Fransa'dan getirtilen öğretim araçları ve eğitmenler, tam o sıralarda ülkelerindeki münevverler arasında revaçta olan pozitivizmi de beraberinde getirdi. Pozitivizm ve 19. Yüzyıl biyolojik materyalizminin etkisiyle oluşan yeni aydın tipi, toplumda egemen olan dini öğelerden ziyade bilimi ön planda tutarak kendi toplumsal normlarından uzaklaştı. Osmanlı topraklarına intikal eden her yeni fikrin karşısına muhalif bir hareketin öncüsü olarak çıkmasından çekinen Sultan Abdülhamid yönetimi, özellikle materyalizmin Tıbbiyede iyice yayılmasından endişe duyarak okulu Fransız etkisinden çıkarıp, Alman eğitim modeline yöneltmeye çalıştı. Ne var ki artık öğrenciler arasında toplumun gelişmesi için dini kaidelerin değil bilimsel gelişmelerin belirleyici bir rol oynaması gerektiği düşüncesi yerleşmişti.¹⁷²

Kurtuluş fikri etrafında toplanan gençlerin başlangıçta duygusal yönü kuvvetli bir öğrenci kuruluşu olduğundan bahsetmiştik. İlk aşamada aralarında toplanıp Yeni Osmanlıların yapıtlarını okuyan bu gençler zamanla büyüyen ve II. Meşrutiyet'e kadar giden bir hareketin öncüsü oldular. *“Dolayısıyla 19. yüzyıl sonlarında İmparatorluk içerisinde ve kendi aralarında muhalif hareketlere girişen genç kuşak ilk başkaldırmaların ve ilk hareketlenmelerin yükseköğretim gençliği arasında olduğunu belirtebiliriz”*¹⁷³

¹⁷¹ Mardin, Modernleşmesi, s. 99.

¹⁷² Hanioglu, ss.7-9. Öyle ki öğrenciler toplumsal meseleleri ve Sultan'a karşı olan muhalefetlerini dahi bilimsel olarak temellendirme gereği duymuşlardır. *“... Kimya okuyoruz hatta hasis bir cismin diğer hasis bir cisim ile ittihadından hararetler, kuvvetler, elektrikler husule geldiğini görüyoruz. Bu iki madde-i hasise birleşince dürlü hevassı haiz kıymetli bir cisme tebdil ediveriyor. Birleşelim müdhiş bir kuvvet meydana gelir. Sonra hücum edelim. İstibdad kalesinin bize karşı kurulmuş olan bu burcunu biz elimizle yıkalım...”* Rıza Nur, Tıbbiye Hayatından, Matba-i Hayriye, İstanbul, 1327, s.7'den akt. Hanioglu, s.12.

¹⁷³ Tamer Usta, **İttihat ve Terakki: Zihniyet ve Siyaset**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2018, s. 21.

1.7.2. Makedonya'nın Etkisi

“İttihat ve Terakki Makedonyalıdır.”¹⁷⁴ Tarık Zafer Tunaya'nın Osmanlı Devleti'nin son yıllarını şekillendiren, II. Meşrutiyet'in esas ilan ettiricisi ve Makedonya'da kurulmuş olan ihtilalci İttihat ve Terakki için kurduğu bu sözler, Makedonya'nın Cemiyet için ne denli önemli bir coğrafya olduğunu vurgular niteliktedir. Öyleyse Makedonya'nın Cemiyet üzerindeki etkisini incelemek gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Batıya açılan kapısı olan Makedonya; Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerini kapsayan bir bölgenin adıydı.¹⁷⁵ Anadolu'dan Avrupa'ya geçişin, doğu-batı sentezinin kendini gösterdiği bölgenin demografik yapısı da doğal olarak homojen değil heterojen bir nitelikteydi. Bölgede Yunan, Sırp, Bulgar, Arnavut ve Türk unsur bir aradaydı. Milliyetçilik çanlarının çoktan çaldığı dünya düzeninde Makedonya'nın bu çok sesliliği haliyle bir çatışma ortamı yarattı. Burada hem kendi aralarında hem Osmanlı Devleti'nin subayları ile çatışan etnik gruplar, aynı zamanda Avrupalı devletler ile de iletişim halindeydi. Böyle bir ilişkiler ağı ortamı ise mahalli örgütlenmelerin kurulması için uygun zemini oluşturmaktaydı.¹⁷⁶

Daha evvel bağımsızlıklarını kazanmış olan Balkan devletleri bölgedeki karışıklıkları kendi çıkarları doğrultusunda destekliyordu. Zira ne Yunanistan ne Bulgaristan ne de Sırbistan, Makedonya'dan vazgeçmiş değildi. Üstelik İngiltere, Rusya ve Avusturya-Macaristan gibi yabancı devletlerin de bölge üzerinde emelleri vardı ve olayları kendi lehlerine olacak şekilde alevlendiriyorlardı.¹⁷⁷ Osmanlı yönetimi ise bu bölgedeki karışıklıkları yatıştırma konusunda yetersiz kalıyordu. Hal böyle olunca yabancı devletler daha önce bahsedildiği üzere Mürsterzg gibi reform programları ile bölgeye müdahale konusuna meşruiyet kazandırmaya çalışıyorlardı.¹⁷⁸ Tüm bu ortam içerisinde Osmanlı subayları hem bölgedeki çetecilerle mücadele ediyor hem de yabancı devletlerin burada yapılan anlaşmalar doğrultusunda kurdukları

¹⁷⁴ Tunaya, Cilt: 3, s. 13.

¹⁷⁵ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Cumhuriyetin Harcı I: Köktenci Modernitenin Doğuşu**, Haz. Hülya Hatipoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, (Harcı), s. 7.

¹⁷⁶ Tunaya, Cilt:1, s.503.

¹⁷⁷ İlinden ve Cuma İsyanları yabancı müdahalesini kolaylaştırmıştı.

¹⁷⁸ Hasan Taner Kerimoğlu, “İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Makedonya Politikası ve Çeteler Kanunu 1908-1912”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 14/2, 2014, (İttihat), s. 153.

jandarma müfrezelerinden rahatsızlık duyuyorlardı. Yaşanan olaylar subayları ülkenin kurtuluşu için çare arayan mahalli örgütlenmelere dahil olmaya itti. Zira yapılacak devrimin önemli isimlerini içinde bulunduran bölgede, Enver, Kazım, Süleyman Askeri Bey gibi subaylar hemen her gün Balkan çetecilerine karşı mücadele veriyorlardı.¹⁷⁹ Ne var ki bu milliyetçi çeteler ile çatışan subaylar, aynı zamanda onlardan etkileniyordu. Onlar ulus-devlet mücadelesi verirken, Osmanlı subayları tüm menfi olayların üzerini baskı rejimi ile kapatmaya çalışan Sultan'ın iktidarı için uğraş veriyorlardı. Üstelik çetelerle günlerce süren çetin mücadelelerine karşın ne doğru düzgün terfi ne de maaş alabiliyorlardı.¹⁸⁰

*“İhtilaller arasında olgunlaşan bir muhit”*¹⁸¹ olan Makedonya'nın merkeze uzak olması, bölgede oluşan muhalif grubun daha rahat hareket etmesini sağladı. Ayrıca Sultan'ın kendi açısından tehlike arz eden mektepli subayları Makedonya bölgesine göndermesi, burada muhalif subay yığınlarının oluşmasına neden oldu. Tüm bu yaşananların neticesinde, pek çok asker ve sivilin katılımıyla Selanik'te, 1906 yılının Eylül'ünde Abdülhamit iktidarı için esas tehlikeyi oluşturacak olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kuruldu. II. Meşrutiyetin ilan ettiricileri de Makedonya'da kurulan bu Cemiyet'in kadrolarından çıktı.¹⁸²

Böyle bir Cemiyet'in vücuda gelmesi için pek çok dinamik vardı. Özellikle 19. yüzyılın başından beri zirve noktasını yaşayan “ayrılıkçı milliyetçi” hareketler Balkan coğrafyasında kendini en sert biçimde göstermişti. Makedonya ise tüm bunların kesiştiği nokta olarak, içinde bulundurduğu pek çok etnik grup ile birlikte kaynaşmaya devam etti. Hal böyle olunca bölgede yaşananlar burada bulunan Müslüman-Türk muhalifleri etkiledi ve onların muhalefetine yeni bir boyut kazandırdı.¹⁸³ Zira istibdat yönetimine karşı olan bu kimseler Balkanlardaki muhalefet rüzgarının tam ortasındaydı. Özellikle bu muhalefetin en sert temsilcilerinden olan İç Makedon

¹⁷⁹ Eric Jan Zürcher, “İttihatçıların Makedonya Kökenlerinin 1914 Sonrası Politikaları Açısından Önemi: Makedonyalılar Anadolu'da”, çev. Emre Erol, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 276, 2016, s. 33; Ayrıca bölgedeki mektepli subaylar, bölgede bulunan ve 19. Yüzyılın sonlarına doğru önemli bir dönüşüm yaşayan (eğitim seviyesinin artması ve ticari faaliyetlere katılım sayesinde) Müslüman Türkler üzerindeki nüfuzlarını arttırdılar. Zira cemiyetin sivil kanadı da vardı ve içerisinde şairden çiftçiye pek çok kesimi barındırıyordu.

¹⁸⁰ Babacan, s. 5.

¹⁸¹ Kazım Karabekir, s. 19.

¹⁸² Kerimoğlu, İttihat, s. 154.

¹⁸³ Tekeli ve İlkin: 2003, Harcı, s. 4.

Devrimci Örgütü onları etkiledi.¹⁸⁴ Onlar da bu rüzgara örgütlenerek karşılık verdi. Makedonya'nın komitacı ruhu kurulan örgütün ruhuna işledi. Bölgenin örgüt üzerindeki etkisi yalnız bununla da sınırlı değildi. Örgütleniş biçimleri ve yeminleri de “*Balkanların ihtilalci koşullarına göre idi.*”¹⁸⁵ Makedonya’da bulunan bu örgütün kurulması kadar açığa çıkmadan yayılması da önemli bir aşamaydı. Böyle bir örgütün oluşması için pek çok dinamiği içinde bulunduran bölgenin, Cemiyete sağladığı bir başka avantaj da burada bulunan Mason localarının örgütün hızlı yayılması ve gizliliğini koruması adına sağladığı kolaylık oldu. Türk muhaliflerin öteden beri İtalyan Carbonarilerinin örgütleniş biçimine hakim olmaları, Makedonya’nın ise öteden beri böyle gizli örgütlenmelerin beşiği olması önemli bir avantajdı. Buna üçüncü bir sac ayağı olarak¹⁸⁶ bölgedeki Mason locaları eklenince Cemiyet kısa sürede tüm Balkanlara yayıldı.

Masonların Cemiyet’e en büyük katkısı lojistik destek vermek ve pek çok yerde bulunan localarında gizli toplantılar yapmalarına olanak sağlamak oldu.¹⁸⁷ Ayrıca Masonların örgütleniş şekilleri de harekete hız kazandırdı. Özellikle Selanik’teki İtalyan Maşırıkına bağlı Makedonya Risorta Locası’nın katkısı büyüktü. İki oluşum

¹⁸⁴ Buxton, s. 48.

¹⁸⁵ Tunaya, Cilt: 1, s. 525.

¹⁸⁶ Masonluk haricinde, Bektaşilik, Mevlevilik ve Melamilik gibi tarikatların da cemiyet üzerinde önemli bir etkisi vardı. Öyle ki Amerikalı Türkolog John Kinsley Birge’nin de Bektaşilik tarihi hakkındaki önemli eserinde geçtiği gibi “*Türk dilini, Türk milli örf ve adetlerini*” her daim muhafaza eden Bektaşilerin topraklarının paylaşılmasını engellemek üzere kurulan bir Cemiyete niçin destek verdiğini anlamak mümkündür. John Kinsley Birge, **The Bektashi Order of Dervishes**, Luzac&Co, London, 1937, s. 17.

Jön Türklerin masonlardan ve Bektaşilerden etkilendiğini bahsettik. Ancak burada ilginç olan bir diğer konu Jön Türkleri etkileyen bu iki oluşum arasında da bir bağlantı olmasıdır. John Porter Brown eserinde Fransa’da tanıdığı pek çok Müslüman dostunun mason olduğunu ve yüksek mevkilerde bulunduğunu, Bektaşilerin de kendilerini masonlar ile aynı görüp onlarla dostluk kurmaya meyilli olduklarını aktarmıştır. Bkz. John Porter Brown, **The Darvishes or Oriental Spiritualism**, (Ed. H.A. Rose), Humphrey Milford Publisher to the Univesity, London, 1927, s. 64.

Richard Davey ise eserinde Bektaşilerin toplantılarında dua etmek yerine felsefi, siyasi ve bilimsel içerikli konuşmalar yaptıklarını, hatta bazılarının Fransız mason localarıyla ilişki kurduğunu ve tarikatın artık neredeyse tamamının Jön Türk Partisine üye olduğunu aktarmaktadır. Richard Davey, **The Sultan and His Subjects**, Chapman and Hall, London 1897, s.97. Melamilik ve Mevlevilik ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Brown, ss. 225-264.

¹⁸⁷ Angelo Iacovella, **Gönye ve Hilal (İttihad-Terakki ve Masonluk)**, çev. Hilal Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 7-35. Masonluk ve İttihat ve Terakki arasındaki ilişkiye yönelik daha detaylı bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, **İttihatçılar ve Masonlar**, Eylül Yayınları, İstanbul, 2002.

arasındaki bağlantı ise Cemiyet'in önemli simalarından Talat Bey ve Risorta Locası'nın üstadı olarak da bilinen Emanuel Karasu üzerinden sağlandı.¹⁸⁸

Ne var ki tüm bu anlatılardan hareketle devrimin başarıya ulaşmasındaki başat aktörün Mason Locaları olduğu çıkarımını yapmak doğru değildir. Zira Cemiyet'in hatırı sayılır üye sayısını oluşturan 3. Ordu subaylarının ve Makedonya'daki Jön Türklerin tamamı Mason değildi.¹⁸⁹ Ayrıca Cemiyet'in, Mason locası olmayan yerlerde de üyesi oldukça fazlaydı. Kendisinin de Mason olduğunu belirten İngiliz sefiri Edwin Pears devrimden önce Cemiyet üyelerinin çok azının Mason olduğunu, üye olanların da Mason localarını kendi devrimci faaliyetlerini gizlemeye yardımcı birer aktör olarak kullandıklarını aktarmaktadır.¹⁹⁰ Tüm bunlardan hareketle Cemiyet'in tamamen Masonluk ilkelerine göre şekillenmediğini, devrime giden süreçte Masonluğun araçsal bir manivela olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

Ez cümle, Makedonya'da Balkan ulusçularına karşı verilen mücadele ve bölgenin paylaşılmasını engelleme düşüncesi, bunun yanı sıra bölgedeki çeşitli oluşumlardan etkilenme, özellikle Müslüman-Türk kesimi ve subayları Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adını verdikleri bir örgüt kurmaya itti. Devrimin başarıya ulaşmasını sağlayan bu Cemiyet'in eylemci yapısı Makedonya'nın komitacı ruhundan ve bu ruhun çeşitli mücadelelerle Cemiyet üyelerine sirayet etmesinden kaynaklandı. Makedonya dışındaki Jön Türklerin yapısı ise eylemcilikten oldukça uzaktı. Bu yeni cemiyetin üyeleri diğer Jön Türkler ile bağlantı kurmanın yanı sıra onların daha sakin yapılarını benimsemedi. Bu onların doğup büyüdüğü coğrafyaya zıt bir durumdu. Zira yıllarca Balkan çeteleriyle gerilla savaşı yapmış bir cemiyetin üyelerini yalnız basın yayın yoluyla devrim yapılacağına inandırmak mümkün değildi. Tarık Zafer Tunaya'nın da bahsettiği üzere tüm unsurları "*Balkanlılık potasında*"¹⁹¹ eriten Jön Türklerin yetiştikleri ortam onlara başka bir şans tanımazdı.

¹⁸⁸ Tarık Zafer Tunaya Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Mehmed Talat Bey'in de aralarında bulunduğu on kişilik kurucu kadronun mason olduğuna dikkat çekmektedir. Bkz. Tunaya, Cilt: 1, s. 22.

¹⁸⁹ Ramsaur, s. 136.

¹⁹⁰ Pears, s. 259.

¹⁹¹ Tunaya, Cilt: 1, s. 525.

İKİNCİ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN İKTİDAR SORUNU VE MUHALEFETİN DOĞUŞU

Bu bölüm İttihat ve Terakki'nin II. Meşrutiyet'in ilanından, ilk güçlü muhalefet partisi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın oluşumuna kadar yaşananların detaylı bir tetkik sürecini ihtiva etmektedir. İttihat ve Terakki'nin bir denetleme iktidarı olarak var olduğu bu süreçte, Osmanlı'da yaşanan harici meselelerin dahili meseleleri tetiklemesi üzerinde durulmuştur. Söz konusu bu menfi meselelerin ilk güçlü muhalif parti nüvelerini ortaya çıkarması üzerindeki etki de ayrıca değerlendirilmiştir.

2.1. II. MEŞRUTİYET'İN İLANINI TAKİP EDEN GELİŞMELER

II. meşrutiyet 23 Temmuz günü ilan edildi. Büyük bir devrim olmasına karşın uğurda çok kan dökülmedi.¹⁹² Öyle ki bu büyük ve önemli devrimi İngiliz yazar Edward F. Knight biraz da abartılı bir tabirle şöyle aktarmaktadır:

*Zafer kazanılmıştı; Genç Türkiye Partisi zafer kazandı; Osmanlı halkı hürriyetine kavuşmuştu. Tam bir bireysel özgürlük ve basın özgürlüğü vardı; artık casuslar, ev baskınları, baskılar yoktu. Kısacası, bir nesildir Doğu'nun en zalim despotizmlerinin altında inleyen Türkler, bir gün içinde İngiltere halkı kadar, hatta bazı yönlerden bizden çok daha özgür oldular.*¹⁹³

Ne var ki yalnız Jön Türklerin değil, diğer örgütlerin de en büyük isteği olan Abdülhamit'i tahttan indirme gayesi bir sonuca bağlanmadı. Üstelik Makedonya harici yerlerde Hürriyet'i Sultan Abdülhamit ilan etti. Bu sebepten Meşrutiyet padişahın lütfu olarak gürüldü. Zira yönetim, sansür sebebiyle Makedonya'da olup bitenlerden haberi olmayan halka durumu bu şekilde empoze etti.¹⁹⁴ Bu durum padişahın iktidarını perçinlediği gibi, İttihatçıların da Sultan'ın iktidarını onaylamak durumunda

¹⁹² Ramsaur, s. 171.

¹⁹³ Knight, s. 226. Yazar aynı yazının devamında kutlamalar sırasında halkın aşırılıklar, anarşi ve acımasız misillemeler yapmadığını, bunun da takdire şayan bir durum olduğunu aktarmaktadır. Acımasız misillemeler olmadığı doğru olmakla beraber, Yıldız önünde toplanan kalabalığın, askeri mektep öğrencilerinin ve taşradaki köylünün artan talepleri bir karışıklık yaratmış, böyle bir duruma alışkın olmayan devlet adamları karşılaştıkları manzara karşısında afallamıştır. Öyle ki Enver Ziya Karal bu ortamı “Anarşi Tablosu” başlığında aktarmıştır. Bkz. Karal, Cilt: 9, s. 53.

¹⁹⁴ Knight, s. 244.

kalmasına neden oldu.¹⁹⁵ Sultan ise Ramsaur'un da dediği gibi “*zoraki meşrutî kral*” rolü oynamak durumunda kaldı.¹⁹⁶

İttihatçılar henüz Sultan Abdülhamit'in iktidarına son verebilecek gücü bünyesinde barındırmıyordu. Buna İttihatçıların kök saldıği 3. Ordu içindeki subaylar bile hazır değildi. Öyle ki subaylar arasında meşrutiyet değerlerini anlatıp, bunun Sultan'ın inayeti değil, kazanılan bir zafer olduğunu anlatmaya çalıştıklarında dahi askerlerin tepkisiyle karşılaşıldı.¹⁹⁷ Henüz iktidarı devirecek güce sahip olmadıklarını fark eden İttihatçılar, Sultan'a muhalefet ederken daha temkinli davranmaya başladı. Edwin Pears'ın da dediği gibi: “*Genç Türkiye, padişaha derinden güvenmese de onu tahttan indirmemeye karar verdi. İlk başta bunu yapmaya kalkışsalar, muhtemelen bir iç savaş çıkacaktı. “Kralı kuşatan tanrısallık” bir padişah için de geçerlidir ve Türkiye’de her zaman hüküm süren hükümdardan yana bir taraf olacaktır.*”¹⁹⁸ İstemeyerek de olsa iktidarına meşrutiyet gömleği giydiren Sultan ise yıllarca uyguladığı istibdat rejimini ve Kanun-i Esasi’yi yürürlükten kaldırılmasını çevresindekilere bağlayıp, faturayı en yakınındaki devlet adamlarına kesti.¹⁹⁹ Bu süreçte pek çok kişi görevden alındı. Sansür ve hafiyelik gibi uygulamalar son buldu.²⁰⁰ Ne var ki Sultan Abdülhamit'in devlet adamları Meşrutiyet’e adapte olmakta zorlandı.²⁰¹ Hürriyet’in ilanı arifesinde Ferit Paşa’dan Sait Paşa’ya geçen sadaret, aslına bakılırsa yalnız sadrazam değışikliğı ile sınırlı kaldı. Kabine birkaç isim haricinde önceki kabinenin aynısıydı. Meşrutiyet kutlamaları sürecinde yaşanan kargaşa, saray önünde toplanan halk yığınlarının istekleri, mahkumların af talepleri böyle bir ortama alışkın olmayan devlet adamlarına ağır geldi. Üstelik mahkumların olumlu karşılanan talepleri karşılığında salınmaları düzeni bozabilir, halk nezdinde yeni tepkilere neden olabilirdi.²⁰² Buradaki asıl sorun siyasi tutukluların²⁰³ yanı sıra

¹⁹⁵ Akşin, Jön, ss. 121-122.

¹⁹⁶ Ramsaur, s. 172.

¹⁹⁷ Ramsaur, s. 173.

¹⁹⁸ Pears, s. 247.

¹⁹⁹ Knight, s. 247.

²⁰⁰ Akşin, Jön, s. 124.

²⁰¹ Sina Akşin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980, (100) ss. 82-83.

²⁰² Sait Paşa'nın yaptığı ilk büyük hatalardan biri bu oldu. Zira daha önceleri ağır adli suçlardan hüküm giymiş tutuklular da serbest bırakıldı. Bu durum bazı kesimlerin tepkisine neden oldu. Bkz. Pears, s. 243.

²⁰³ Edward F. Knight bu tutukluların salınmasını Fransız İhtilali esnasında Bastille Hapishanesi'nden çıkarılarak özgürlüklerine kavuşan tutuklara benzetmiştir. Knight, s. 232.

ağır suçlardan hüküm giyenlerin de salınması oldu. Bu endişeler neticesinde görevden ayrılan kabinenin yerine yeni bir Sait Paşa Kabinesi kuruldu. Ancak bu kabinenin de ömrü oldukça kısa olacaktı.²⁰⁴

Sait Paşa istibdat devri devlet adamlarındandı. Osmanlı halkının Meşrutiyet'e ayak uydurabilecek düzeyde olduğu düşüncesinde değildi. Zaten kendisi de Meşrutiyet değerlerine inanmadığı için Sultan Abdülhamit tarafından sadrazamlığa getirilmişti. Ne var ki inanmadığı değerler artık ülkenin ve toplumun gerçeği idi. Hal böyle olunca sıkıntıların baş göstermesi kaçınılmazdı. İlk sorun Meşrutiyet'i benimsemek gerektiğinin farkına varan Şeyhülislam Cemalettin Efendi ile yaşandı. Cemalettin Efendi Sultan Abdülhamit'in Meşrutiyet yeminini basına duyurmak suretiyle padişahın onayına sunduğu vakit, Sait Paşa bunu uygun bulmadığını, siyasi güvencenin yeterli olduğunu belirtip, bir Hat-ı Hümayun ile durumu neticelendirmek istedi. Sultan bu Hattı- Hümayunda Kanun-ı Esasi'ye bağlı kalacağının teminatını verdi.²⁰⁵

Sultan her ne kadar Kanun-ı Esasiye bağlılık yemini etse de İttihat ve Terakki Cemiyeti daha evvel de yürürlüğe koyulan Anayasa'nın nasıl yürürlükten kaldırıldığını unutmadı ve O'na hep korunması gereken bir olgu olarak yaklaştı.²⁰⁶ Zaten bu Hatt-ı Hümayundaki esas amaç Anayasa'yı değil, Sultan'ın iktidarını güvence altına almaktı. Özellikle de Sultan'ın Hatt-ı Hümayunun satırlarında iktidarının güvenliği açısından önemli gördüğü Harbiye ve Bahriye Nazırlarını atama yetkisini kendi tekeline almak niyetinde olduğu anlaşılınca ipler gerildi.²⁰⁷ Anayasaya uymayan bu maddeler hem halk hem de aydınlar ve basın nezdinde Sultan'ın ve buna onay veren Sait Paşa'nın tepki çekmesine neden oldu. Anlaşılacağı üzere bu kez kimsenin uzun bir süre sonra yürürlüğe konan Anayasa'yı terk etmeye niyeti yoktu. Bu durumu hoş karşılamayan İttihat ve Terakki Cemiyeti derhal Selanik'ten getirttiği

²⁰⁴ Akşin, Jön, ss. 123-124.

²⁰⁵ Karal, Cilt: 9, ss. 44-45.

²⁰⁶ Knight, s. 245.

²⁰⁷ Pears, s. 243.

bir heyet ile Sait Paşa ve Sultan Abdülhamit ile bir görüşme gerçekleştirdi.²⁰⁸ Nihayetinde Sait Paşa istifa etti. Yerine Kıbrıslı Kamil Paşa getirildi.²⁰⁹

Esasen bu durum bir noktada İttihatçıların lehine oldu. Sait Paşa istibdat geleneğinde tecrübe kazandığından²¹⁰ Cemiyet tarafından sevilen bir isim değildi. İngiltere yanlısı olarak bilinen Kamil Paşa²¹¹ ise İttihat ve Terakki'nin ilk tercihi olamamakla birlikte Sait Paşa yerine onaylanan bir kimseydi. Üstelik İttihatçıların bu olaydan tek çıkarı sadrazam değişikliğini sağlamak olmadı. Yaşanan kaos ortamı içinde Birinci Ordu askerlerine, Padişaha, Cemiyet'e ve Kanun-ı Esasi'ye bağlılık yemini ettirildi. Padişaha bağlılık yemini olağandışı bir hal değildi. Ancak askerlere, bir siyasi teşekkül olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin korunması uğruna, kanlarının son damlasına kadar mücadele edeceklerini söylettirmek oldukça ilginç bir durumdur.²¹² Bu durumu Hat-ı Hümayunun diyeti olarak yorumlamak mümkündür.

Sait Paşa istifa edinceye kadar geçen süreçte kabinesinden pek çok isim gelen tepkiler üzerine istifa etmiş, Bahriye Nazırı ise azledilmişti.²¹³ Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan kutlamalar ve akabinde gelen kaos ortamı "istibdat devrinin kulakları sağır edecek sessizliğine" alışmış devlet adamları için bir hayli zor oldu. Kaos ortamının en büyük nedenlerinden biri ise halkın Meşrutiyet'in ne olduğunu tam olarak anlamamasından kaynaklıydı. Osmanlıların Meşrutî yönetime hazır olmadığı²¹⁴ konusunda ısrarcı olan eski sadrazam Sait Paşa halkın bu yönetim tarzına ayak

²⁰⁸ Zürcher, Modernleşen, ss. 141,142. İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Sultan ve Sadrazam ile görüşmek üzere gönderilen heyet Sait Paşa'nın istifasını talep etti. Bu talebin oluşmasındaki tek etken Hatt-ı Hümayun değildi. Daha önce de belirttiğimiz gibi Sait Paşa ağır suçlardan hüküm giymiş tutukluları da serbest bırakmıştı. Bu ağır suçlara karışmış kimselerin İstanbul'da karışıklık çıkarabileceğinden ve bu durumun Meşrutiyet'e zarar verebileceğinden endişelenen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sait Paşa'nın istibdat devri ekolünden gelme bir devlet adamı olduğunu da göz önüne almıştır. Dolayısıyla suçluların bir kaos ortamı yaratmak için bilinçli olarak serbest bırakılma ihtimali Cemiyetin, Sait Paşa'nın istifasını istemesindeki etkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatt-ı Hümayun ise Cemiyet açısından Sait Paşa'nın yapmasına göz yumacakları son hata oldu. Knight, s. 252.

²⁰⁹ Pears, s. 244.

²¹⁰ Karal, Cilt: 9, s. 44.

²¹¹ İngiliz yanlısı olarak adlandırılan Kamil Paşa, Pears'ın da dediği gibi "ülkesinde kurulacak reformlar için İngiltere'yi" örnek almaktaydı. Pears., s. 244.; Edward F. Knight Kamil Paşa sadaret makamına geldikten sonra İngiltere Kralı VII. Edward'ın Paşa'ya tebrik telgrafı gönderdiğini ve bu durumun iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmede önemli bir adım olduğunu vurgulamaktadır. Knight, s.253.; Sina Akşin ise İngiliz yanlısı olarak adlandırılmasını en ufak bir olayda İngiltere Elçiliğine sığınmasına bağlamaktadır. Akşin, Jön s. 126.

²¹² Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt: 1, Kısım: 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1983, s. 75. Aynı sayfada yemin metnine de ulaşmak mümkündür.

²¹³ Bayur, Cilt: 1, Kısım: 2, s. 75.

²¹⁴ Karal, Cilt: 9, s. 44.

uyduramayacağına kani geldiğinden böyle bir çıkarımda bulunmuştu. Ancak buradaki asıl sorun halkın hürriyet ve müsavat kavramlarının ne anlama geldiğini bilmemesinden kaynaklıydı. Sansür uygulaması yüzünden Makedonya’da olup bitenlerden bihaber olan halkın, sözü geçen kavramlar karşısında afallaması doğaldı. Kimi için özgürlük, tüm yasakların kalkması, kimi için herkesin her istediğini yapabilme durumu, kimi için ise vergi vermemektir. Öyle ki bazı köylerde halk, vergi memurlarını “özgürlük geldi” diye kovuyordu.²¹⁵ Kasabalarda ve köylerde insanlar Sultan’ın Meşrutiyet’e ve Anayasaya bağlı kalacağına dair yemin ettiğini duyduklarında birbirlerine bunun bir insan mı yoksa yeni bir halife mi olduğunu soracak kadar durumdan bihaberdi. Eşitlik ve özgürlük kavramlarını kendilerince yorumladıklarından herhangi bir taşkınlık söz konusu olduğuna “hürriyet var” şeklinde cevap veriyorlardı. Örneğin tramvay işçileri daha yüksek maaş alabilmek için iş bıraktıklarında Anayasa’nın varlığını öne sürüyordu. Sokaklarda kaçak tütün satanlar Kanun-i Esasi’nin bu yasağı ortadan kaldırdığı görüşündeydi.²¹⁶ İşte Kamil Paşa 6 Ağustos 1908’de Sait Paşa’dan sadaret makamını devraldığında ülke genelinde böyle bir ortam hakimdi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti bu yeni kabineden herhangi bir rahatsızlık duymadı. Cemiyet, arzuladığı gibi Bahriye ve Harbiye Nazırlarını kendisi belirledi. İşler kendi istediği şekilde ilerleyen İttihat ve Terakki yayımladığı bir bildiri ile hükümetin işleyişine müdahil olmayacağını açıkladı.²¹⁷ Sina Akşin İttihat ve Terakkinin bakanları belirlediği, arka plandan işlere karıştığı ancak yönetimi tekeline alamadığı bu süre zarfındaki iktidarını “denetleme iktidarı”²¹⁸ şeklinde adlandırmaktadır.

Cemiyet bu süreçte birtakım değişimler ve sorunlar ile karşı karşıya kaldı. Daha evvel birleşmiş olan dahili-Selanik ve harici-Paris merkezleriyle iki koldan yönetilen Cemiyet, Hürriyet’in ilanından sonra harici merkez ekarte edilerek Selanik yönetiminde faaliyetlerine devam etti.²¹⁹ Öyle ki Paris merkezi dışında buradaki Jön

²¹⁵ Karal, Cilt: 9, s. 53.

²¹⁶ Pears, ss. 248-249.

²¹⁷ Karal, Cilt: 9, s. 47.

²¹⁸ Akşin, Jön, s. 127

²¹⁹ Öyle ki Meşrutiyetin ilanı sırasında önemli faaliyetleriyle ön plana çıkan Manastır Merkezi bile arka planda bırakıldı. İttihat ve Terakki’nin bu tekelsel zihniyeti ileriki süreçte pek çok konuda kendisini gösterecekti.

Türklerin lideri Ahmet Rıza Bey de geri planda bırakıldı. Başlangıçta durumun farkına varamayan Rıza Bey, Cemiyet'in kendisini Paris'te bırakmak isterken Abdülhamit'e güvenmedikleri, bu sebepten hariçte önemli bir ismin her ihtimale karşı bulunması gerektiği²²⁰ sözlerine inandı. Ne var ki Ahmet Rıza, Paris'te kalma kararında hata ettiğini Cemiyet'in asıl amacının kendisini uzaklaştırmak olduğunu çok geçmeden anladı.²²¹

İttihat ve Terakki'nin kendi içindeki sorunlar bu konuyla sınırlı kalmadı. Cemiyet-parti²²² ikilemi arasında bocalayan teşekkül, halkın önüne tek bir lider²²³ çıkaramamanın ve bir parti programından mahsun olmanın zorluğunu da yaşayacaktı. Zira Cemiyet'in kuruluş amacı, baskı rejiminin sona ermesi ve Anayasa'nın yeniden yürürlüğe girmesiyle birlikte devletin eski gücüne kavuşturulması üzerineydi. Bu amaç öylesine uzak görülmüş olacak ki sonraki süreçte ne yapacaklarına dair net bir plan kurulmamıştı.²²⁴ Ancak devleti içinde bulunduğu vaziyetten yalnız istibdadın sona erdirilmesiyle kurtarmak mümkün değildi. Bu sebepten yeni yöntemlerin saptanması gerekliliği ortaya çıktı. Ne var ki çoğunluğu gençlerden, alt rütbeli subaylardan ve memurlardan oluşan Cemiyet'in içinde bunu gerçekleştirebilecek tecrübeli kişilerin sayısı oldukça azdı.²²⁵ Durumun bilincinde olan İttihatçılar "denetleme iktidarına" devam etti. Knight'ın İttihatçıların arka plan iktidarı konusundaki şu sözleri konunun özeti niteliğindedir:

*"Devrim yapmak bir şeydir, ancak başarılı bir devrim eski düzeni silip süpürdükten sonra bir ülkeyi yönetmeye girişmek bambaşka bir şeydir. Jön Türkler kendi sınırlarını bilecek kadar akıllı olduklarını gösterdiler. İçlerinde yönetim, maliye ve diplomasi bilgisine sahip çok az kişi vardı; bu yüzden mevcut hükümet mekanizmasını kullanmayı tercih ettiler."*²²⁶

²²⁰ Ahmet Rıza, s. 31.

²²¹ Ahmet Rıza, s. 32.

²²² 1908-1913 yılları arasında bu ikiliğe bir dizi karar ile son vermeye çalışılmış, birtakım somut adımlarla iki mefhum arasındaki sınırlar belirlenmiştir. Bkz., Tunaya, Cilt: 3, ss. 200-214.

²²³ Charles R. Buxton cemiyet içerisinde tek bir liderin ön plana çıkmamasını İttihatçıların kendi çıkarları ve hırslarını dava uğruna geri planda bıraktıklarını vurgulayarak, bu konuda Enver Bey'in kendisine diğer devrimleri incelediklerinde, devrimin tek ihtiyacının bir lider olduğunu belirterek kendini ön plana atan kimselerin devrimi mahvettiğini, Makedonya Bulgar Komitesini de incelediklerinde devrimin en büyük düşmanının liderlik kavgasına tutuşan kimseler olduğunu gördüklerini bu sebeple de tek bir lider yerine birlikte çalışmanın onları zafere götürdüğüne yönelik konuşmasını aktarmaktadır. Buxton, ss. 133-135. Ne var ki tarihsel süreç içerisinde İttihat ve Terakki triumvirasının (Talat Bey-Cemal Paşa -Enver Paşa) olduğu ve bu kimselerin cemiyeti ve ülkeyi yönetmede en önemli isimler olarak ön plana çıktığı görülecektir.

²²⁴ Karal, Cilt: 9, s. 50.

²²⁵ Ahmet Rıza, s. 33

²²⁶ Knight, ss. 249,250.

Kısacası Kamil Paşa'nın makamını korumak için İttihat ve Terakki Cemiyet'ine ihtiyacı vardı. İttihat ve Terakki ise yönetime gelemeyecek kadar tecrübesiz, yönetimi denetleyecek kadar ihtiyatlıydı. Bu denetimi ise Selanik'ten yürütemeyeceğinin bilincinde olduğundan Talat, Rahmi, Necip, Cemal ve Hakkı Beylerden oluşan bir Heyet-i Mahsusa kuruldu. Öyle ki bu heyet Sait Paşa'yı makamından etmeyi başarmış, yerine gelen Kamil Paşa ile de mutabakata varmıştı. Paşa, bu mutabakat neticesinde heyetin kendi makamına uzanacak kadar bir müdahale içerisine gireceğini düşünmedi. Ne var ki İttihatçılar Kamil Paşa'yı kendi planlarının uygulamaya geçiricisi olarak gördü.²²⁷İki taraf arasındaki anlaşmazlıklar çok geçmeden kendisini gösterdi.²²⁸Devrimden sonra her şey beklenildiği gibi düzelmedi ve alt başlıklarda inceleneceği üzere Meşrutiyet'e gölge düşüren olaylar zinciri yaşandı.

2.1.1. Tasfiye Edilen Memurların Memnuniyetsizliği

Bu olaylardan ilki memurların yaşadığı memnuniyetsizlik sonucunda meşrutiyet karşıtı bir tavır sergilemesi üzerine gerçekleşti. Öyle ki istibdat devrinde Sultan Abdülhamit kendisine muhalefet edenleri baskı rejimine entegre edebilmek adına, bu kimselere memuriyet bahşetmişti. Ayrıca rejim yandaşları da bağlılıklarını sürdürmelerinin karşılığını devlet kapısında bir iş olarak alıyordu. Üstelik bu kimselerin pek çoğu icra ettikleri mesleğin gerekliliklerinden bihaber olan eğitim görmemiş kimselerdi. Zaten yönetimin kendilerinden beklediği ilk öncelik, iktidara olan bağlılıklarıydı. Ancak bu durum devlet kademelerinde işin ehli olmayan memur yığınlarının birikmesine neden oldu.²²⁹İttihatçılar bu kimselerin devlet kademelerinden tasfiyesini öngördü. Daha önce de belirtildiği üzere çoğunluğu “mekteplilik” ilkesine tabii olan Cemiyet, alaylı kimselerin devlet kademelerindeki egemenliğine göz yummadı. Ancak tasfiye bir anda gerçekleşmedi. Zira böylesi bir toplu işten çıkarım Meşruti yönetime karşı büyük tepkilere neden olabilirdi.²³⁰ Yine

²²⁷ Karal, Cilt: 9, ss. 51-52.

²²⁸ Talat Paşa ise Meclis-i Umumi zamanında dahi İttihat ve Terakki'nin hükümet işlerine müdahale ettiğine yönelik söylemlerin gerçeği yansıtmadığının altını çizmektedir. Talat Paşa, **Talat Paşa'nın Hatıraları**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 37.

²²⁹ Ahmad, s. 41.

²³⁰ Ahmad, s. 42.

de sıranın kendisine de geleceğinin bilincinde olan memurlar İttihat ve Terakki'ye karşı bir tavır takındı.²³¹

Cemiyet karşıtları yalnız memurlar ile de sınırlı kalmadı. Üst rütbelerde bulunan subayların aldıkları maaş harici elde ettikleri gelirlerin önü kesilmişti.²³² İstibdat rejiminin en çok işine yarayan, özgürlükçülerin yaka silktiği hafiyeler ise yeni sistem ile işsiz kalmıştı. Ülkenin çeşitli noktalarında işsiz kalan memurlar ve yeni sistemde kendilerine yer olmadığının bilincinde olan hafiyeler doğal olarak eski rejimi geri istemeye başladı.²³³

Müslüman ile gayrimüslim tebaa arasındaki eşitlik ilkesinden ve kadınların meşrutiyet ile birlikte az da olsa serbestlik alanı bulmasından rahatsız olan irtica taraftarları ise her zaman olduğu gibi tüm özgürlüklerin ve yeniliklerin karşısındaydı.²³⁴ Tüm bunlar Cemiyet'e karşı memur, yüksek rütbeli subay ve şeriat yanlısı ulemeden mürekkep bir hoşnutsuzluk ordusu oluşmasına neden olmuş, Meşrutiyet karşıtı ilk kıpırdanmaları başlatmıştı.

2.1.2. Harici Meseleler: Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Girit Bunalımları

Söz konusu huzursuzlukların üzerinden çok geçmeden daha büyük bir problem ile karşılaşıldı. 1878'de Berlin Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslik haline gelen Bulgaristan, 5 Ekim 1908'de bağımsızlığını ilan etti.²³⁵ Bu durum daha yeni idrak edilirken bir gün sonra Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edildiği haberi geldi.²³⁶ İki ülkenin eş zamanlı olarak kalkıştığı bu girişimler ortaklaşa hareket ettiklerinin göstergesiydi.²³⁷ Ferdinand'ın bağımsızlık sonrası

²³¹ Pears, s. 246.

²³² Akşin, 100, s. 88.

²³³ Pears, s. 257.

²³⁴ Karal, Cilt: 9, s. 56,57.

²³⁵ Hüseyin Cahit, "Bulgaristan'ın İstiklali ve Ahalimizin Vazifesi", **Tanin**, 24 Eylül 1324/7 Ekim 1908, Nu: 68. Yayımlanan haber, yaşanan bu olaya karşın Osmanlıların artık birlik olduğunu, ülkelerine yapılacak herhangi bir harekete karşı varlarını yoklarını ortaya koyarak mücadele edeceklerinin altını çizmektedir.

²³⁶ Tunaya, Cilt: 1, s. 4.

²³⁷ İngiltere'nin Rusya büyükelçisi A. Nicolson, İngiliz Dışişleri Bakanı E. Grey'e yazdığı mektupta Rusya Dışişleri Bakanı İswolsky'in de Avusturya ve Bulgaristan'ın kalkıştığı bu hareketi önceden planladıkları görüşünde olduğunu aktarmaktadır. British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Vol. 5, s. 545.

süreçte yaptığı Meclis konuşmasında Avusturya ile olan bu eş zamanlı eyleme vurgu yapması da durumu kanıtlar nitelikteydi.²³⁸

Tanin Gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit konu hakkında kaleme aldığı yazısında Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesini Osmanlılara yönelik bir zorbalık olarak görmüş, fakat halkın bu durum karşısında metanetini koruması gerektiğini, zira Osmanlıların o güne kadar çok daha fena vaziyetlerin içerisinde bu metanet ve çabaları sayesinde çıkıp varlıklarını şimdiye değin koruyabildiklerini belirtmiştir. Avusturya ile Bulgaristan'ın ortaklaşa hareket ettikleri konusuna da değinen Cahit, bağımsızlık ilanından hemen önce Avusturya-Macaristan İmparatoru Fransuva Joseph'in Bulgar prensini krallar gibi ağırladığını, dolayısıyla Bulgaristan'ı bağımsızlığa teşvik edenin aşikar olduğunu ve hürriyetin ilanından sonra Avrupa siyasetinin nasıl bir tavır takındığını gördüklerini vurgulamıştır.²³⁹ Knight ise Bosna-Hersek'in ve Bulgaristan'ın bu ayrılıkçı hareketini meşrutiyet düzenine bir darbe olarak görmüş, bu durumu yeni düzen ile Türkiye'nin eski gücüne dönmesinden endişe eden "*hırslı Hristiyan Gücün eski bir hikayesi*" olarak adlandırmıştır.²⁴⁰ Knight'ın söylediklerine paralel olarak görebileceğimiz bir diğer yazıyı ise Babanzade İsmail Hakkı Bey kaleme almıştır. Tanin'de yayımlanan bu yazısında Hakkı Bey, önlerine set çekmek isteyen büyük devletlerin her daim küçük devletleri Osmanlı aleyhine kullandığını, Osmanlı Devlet'i tam faydalı işler yapacağı vakit dış meseleler ile oyalama siyaseti izlendiğini belirtmiştir. Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın bu yaklaşımlarını Osmanlılara yapılan bir darbe olarak yorumlamış ve Osmanlı'nın gençleşip güçlenmesinden korkan bu devletlere karşı daha da gençleşip kuvvet kazanmaları gerektiğini vurgulamıştır.²⁴¹ Osmanlı Devleti ise tüm olan bitene karşın Berlin Antlaşmasını ihlal eden bu hareketleri şiddetle protesto ettiğini bildiren bir nota göndermiştir.²⁴²

Olumsuz olayların birbirini takip ettiği bu süre zarfında başka bir kötü haber de 19. yüzyıldan beri sorunların devam ettiği Girit'ten geldi ve Girit Yunanistan'a

²³⁸ Şahin Doğan, "Rus Kaynakları Işığında Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı", **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 9, Sayı:2, 2020, ss. 316-317. Bulgaristan'ın bağımsızlık süreci ile ilgili daha detaylı bir bilgi için bkz. Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi 18.ve 19. Yüzyıllar**, Cilt: 1-2, çev. İhsan Durdu, Haşim Koç, Gülçin Koç, Küre Yayınları, İstanbul, 2006.

²³⁹ Hüseyin Cahit, "Bulgaristan'ın İlan-ı İstiklali", **Tanin**, 23 Eylül 1324/6 Ekim 1908, Nu. 67.

²⁴⁰ Knight, s. 261.

²⁴¹ İsmail Hakkı, "Avusturya'nın Maksad-ı Hakikisi", **Tanin**, 25 Eylül 1324/8 Ekim 1908. Nu. 69.

²⁴² **Tanin**, 27 Eylül 1324/10 Ekim 1908. Nu. 71

katıldığını bildirdi.²⁴³ Ne var ki Girit Osmanlı himayesi altında olan ve Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya gibi büyük devletlerin de askeri gözetiminde bulunan bir bölgeydi. Büyük devletlerin bu iltihaka onay vermeleri Osmanlı'nın ilan-ı hürriyetine karşı düşmanca bir tavır takındıkları anlamına geleceğinden Girit'in kararı, söz konusu devletler tarafından kabul görmedi.²⁴⁴ Dolayısıyla Yunanistan da iltihakı tanıyamadı ancak yine de büyük devletlere durumun kabul edilmesine yönelik arzusunu dile getiren bir nota gönderdi.²⁴⁵ En nihayetinde Bulgaristan ve Bosna-Hersek meseleleri de neticeye bağlandı ve 26 Şubat 1909'da Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında bir antlaşma imzalandı.²⁴⁶ Bulgaristan ile de benzer bir mutabakata varıldı ve Bulgaristan 5 milyon²⁴⁷ Avusturya 2.5 milyon altın tazminat vermeyi kabul etti.²⁴⁸

Meşrutiyet'e düşen ilk gölge olarak adlandırabileceğimiz bu olaylar hürriyetperverleri endişeye düşürdü. Meşrutiyet'in tökezlemesini bekleyen gerici kimseler bu bunalımlı süreçten faydalanmaya çalışabilirdi. Yine de bu süreçte Meşrutiyet rejimi tamamen yalnız değildi. Osmanlı Devleti ve yeni rejimin yanında yer alacak şekilde bir politika izleyen bazı güçlü ülkeler vardı.²⁴⁹ Bu ülkeler arasında desteği en önem arz edenlerden biri de İngiltere idi. Buxton bu süreç hakkında kaleme aldığı eserinde Türk halkının İngiltere'nin desteğine karşın İngiliz Büyükelçiliği önünde toplanıp coşkulu tezahüratlar yaptığını, İngiltere'nin desteği olmasaydı Türkiye'nin büyük bir savaşın eşiğine geleceğini vurgulamıştır.²⁵⁰ Buxton'un bu sözlerini İngiltere Dışişleri Bakanlığı arşiv belgeleri de destekler niteliktedir.

Öyle ki İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey İngiltere Başbakanı Herbert H. Asquith'e yazdığı mektupta Avusturya'nın, saf ve dürüst Jön Türk rejimine karşı Bulgaristan ile iş birliği yaparak böyle bir harekete girişmesini canavarca bulduğunu, bu yarışta İngilizlerin, Türklerin yanında yer alan bir politika izlemesi gerektiğini düşündüğünü belirtmiştir.²⁵¹ Bir sonraki mektubunda ise Türkiye'nin durumunun tam

²⁴³ **Tanin**, 26 Eylül 1324/9 Ekim 1908. Nu. 70

²⁴⁴ Akşin, Jön, s. 134.

²⁴⁵ **Tanin**, 9 Teşrinievvel 1324/22 Ekim 1908, Nu. 83

²⁴⁶ **Tanin**, 13 Şubat 1324/ 27 Şubat 1909. Nu. 207

²⁴⁷ Akşin, Jön, s. 135.

²⁴⁸ Buxton, s. 237.

²⁴⁹ Akşin, 100, s. 90.

²⁵⁰ Buxton, ss. 231,232. Elbette devletler arasındaki politik arenada İngiltere'nin her daim kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini, dengeler değiştiği takdirde Birinci Cihan Harbi'nde "hasta adam" Osmanlı'yı paylaşmak için listeye adını ilk sıradan yazdığını unutmamak gerekmektedir.

²⁵¹ The National Archives (**TNA**), Foreign Office (**FO**), 800/100/53 Sir E. Grey'den Başbakan Herbert H. Asquith'e, 5 Ekim 1908 tarihli yazı, s. 150

olarak dikkate alınıp yeterince korunacağına ve yeni hükümetin ve Anayasa'nın ilerlemesine destek vererek etkilerini bu yönde kullanacaklarının altını çizmiştir.²⁵² Başbakan da Grey'in Osmanlı ve Jön Türklere yönelik politikalarını onayladığını belirtmiştir.²⁵³

Bu sürece kendi planlarıyla dahil olan meşruiyetçiler ise Hüseyin Cahit'in Tanin'de yayımladığı bir makalesine binaen Avusturya mallarına karşı arka planda İttihat ve Terakki'nin desteklediği bir boykot başlatmışlardır. Cahit bu yazısında Osmanlı milletine hain bir darbe vuran, Osmanlı Devlet'i tam her konuda adaleti tesis etmeye çalışırken yapılan anlaşmayı da çiğneyerek Osmanlı'ya saldıran Avusturya'ya karşı, onların mallarını boykot etme çağrısında bulunmuştur.²⁵⁴

“Fes fabrikalarını siyanet masadıyla Avusturya İmparatoru kendisi ve Avusturya Ordusu için fesi serpuş-u resmi olarak kabul etmiştir.” Kalem Dergisi, Sayı 16, s.1, 17 Aralık 1908.

Karikatüre konu olan kişi Avusturya-Macaristan İmparatoru Fransuva Joseph'tir. Bosna-Hersek'in ilhakı üzerine Avusturya mallarına yönelik başlatılan boykot hareketinde fesin, Avusturya'dan ithal edilen mallar arasında hatırı sayılır bir yeri vardı. Boykotu temsil eden karikatür fesi imparatorla birlikte tasvir ederek bu duruma bir gönderme yapmaktadır. Sina Akşin ise durumun bir başka boyutuna dikkat

²⁵² TNA, FO. 800/100/53, Sir E. Grey'den Başbakan Asquith'e, 6 Ekim 1908 tarihli yazı, s. 152.

²⁵³ TNA, FO. 800/100/54, Helbert H. Asquith'ten Sir Edward Grey'e, 6 Ekim 1908 tarihli yazı, s. 151.

²⁵⁴ Hüseyin Cahit, “Avusturya Emtiasını Almayınız!”, **Tanin**, 26 Eylül 1324/ 9 Ekim 1908, Nu. 70.

çekerek boykotu takiben bir fes sanayii kurulmasına yönelik fikirlerin böylesi bir dönemde ortaya atılmasını kitlesel bir hareket sonrası bilinçlenmeye yönelik atılan önemli bir adım olarak değerlendirmiştir.²⁵⁵

Dış politikada yaşanan bu bunalımlar iç düzene sirayet edecek ve bu durum aşağıda görüleceği üzere bazı kesimlerin mutlak rejimi tekrar arzuladığını gösterecektir.

2.1.3. Kör Ali Hadisesi

Meşrutiyet'in ilanı sonrası süreçte ardı ardına yaşanan bu olumsuzluklar eski düzeni geri isteyen, özgürlük karşıtı gericilerin muhalefetine açığa çıkmasını sağladı. Hürriyet'in ilk günlerinden beri hoşnutsuzlukları devam eden bu grup başta ortaya çıkmaktan çekinse de Bosna-Hersek, Girit ve Bulgaristan meseleleri onlara seslerini yükseltme fırsatı verdi.²⁵⁶ Knight bu süreçte eski jurnalcilerden ve gericilerden oluşan grupların Sultan'a başkaldırdıklarını, söz konusu başkaldırıları dış bunalımların yol açtığını ve gericilerin yaşanan sorunlardan Jön Türkleri sorumlu tuttuklarını belirtmektedir. Ayrıca gericilerin, güçlü hükümdar yani yeni bir istibdat dönemi istediğini camilerde vaaz vererek, Avusturya ile savaş için gösteriler yaptıklarını, Hristiyanları katletmek için pankartlar astıklarını ve asayişsizlik yaratarak Jön Türk yönetimini itibarsızlaştırmaya çalıştıklarını aktarmaktadır.²⁵⁷

Söz konusu faaliyetlerden ilki Kör Ali adı verilen, 31 Mart'ın öncüsü sayılabilecek ilk gerici olaydı. Kör Ali, herhangi bir tedrisattan geçmemiş olmasına rağmen Halıcılar Camii'nde müezzinlik yapan, ara sıra Saray'a dalkavukluk ederek geçimini sağlayan bir kimseydi. Bu zat, hürriyet karşıtı fikirlerini olaydan hemen önce de sesli bir şekilde dillendirmiş, bu sebepten tutuklanmış, ancak kısa sürede salınmıştı. Akabinde Meşrutiyet karşıtı fikirlerini dile getirip halk arasında fitne salmaya devam eden Kör Ali, 7 Ekim tarihinde verdiği vaazda şeriatın yeniden hakim kılınması gerektiği hakkında etkin bir konuşma yaparak ahaliyi Saray'a yürümeye ikna etti.²⁵⁸

²⁵⁵ Akşin, Jön, s. 135.

²⁵⁶ British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Vol. 5, s. 258.

²⁵⁷ Knight, s. 262.

²⁵⁸ Doğan Duman, "31 Mart Vakasının İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları", **The Journal of Academic Social Science Studies**, Sayı: 42, 2016, ss. 103-104.

Daha etkin görünmek için “feslerini sarıklar ile süsleyen”²⁵⁹ gericilere yolda eşraftan kimseler de katıldı. Zaten meşrutiyetle birlikte tasfiye olunan memur sınıfının da muhalefetine hat safhada olduğu bir dönemdi. Yıldız yolunda da söylemlerine devam eden Kör Ali pek çok kişinin içinden geçirdiği ancak dışa vurmaktan çekindiği fikirleri yüksek sesle dile getiriyordu.

Gericiler Saray’a vardığında sayıları yaklaşık 50 kişiydi. Sultan’ın emri üzerine Başmabeyinci Ali Cevat Bey meseleyle yakından ilgilendi. Durumu gözlemleyen Cevat Bey’e göre sarayın önünde pejmürde kıyafetli, 40-50 kişilik bir grup toplanmıştı. Liderleri Kör Ali sıfatlı hoca ise “meyhaneler kapanmalı, resim yasaklanmalı ve Müslüman kadınları üstleri başları açık şekilde sokaklarda gezmemelidir” şeklinde söylemlerde bulunuyordu. Cevat Bey Kör Ali’ye neden burada toplandıklarını sorduğunda “Kanun-ı Esasiyi istemiyoruz” cevabını aldı. Durumu Sultan’a aktaran başmabeyinci toplananların ulemadan veyahut talebelerden oluşmadığını, bu sebepten endişelenecek bir durum olmadığını belirtti. Ne var ki Nuri Paşa bu sarıklı taifesinden endişelendiğini dile getirince Sultan pencereye yöneldi. Bu esnada pencereye çıkan Sultan’ı gören Kör Ali “*Padişahım çoban isteriz. Çobansız sürü olmaz. Şeriat emrediyor. Meyhaneler kapanmalı. Resim çıkartılmamalı. Tiyatrolar kapanmalı. Korkma tecelliyat var. Evliya perde arkasında tecelli ediyor*”²⁶⁰ şeklinde seslendi. Sultan ise tasalanmanın yersiz olduğunu, Şeriatın icap edileceğini buyurdu. Esasen bu alenen despotizm yanlısı bir faaliyetti. Ne var ki Sultan bu duruma ihtiyatlı yaklaşarak meselenin büyümesini engellemeye çalıştı. Olayın ertesi günü Kör Ali, Boşnak İsmail Hakkı ve maiyetindekiler tutuklandı. Kör Ali mahkemede rüyasında evliyaları gördüğünü ve yönetimi değiştirmeye çalışanlara karşı kendisini peygamberin gönderdiğini ifade edince akli dengesinin yerinde olup olmadığı anlaşılmaya çalışıldı.²⁶¹ Akli dengesinin yerinde olduğu anlaşıncı hakkında önce idam hükmü verilse de karar, ömür boyu sürgün cezasına çevrildi. Hüseyin Cahit ise meselenin temeline inerek, böylesi bir grubun saray önüne kadar herhangi bir kolluk kuvveti engeli olmadan ulaşabilmiş olmalarını sert bir dille eleştirdi.²⁶²

²⁵⁹ British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Vol. 5, s. 259

²⁶⁰ Ali Cevat, **II. Meşrutiyet’in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, II. Abdülhamit’in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Beyin Fezlekesi**, 2. Baskı, haz. Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985, ss. 15-16.

²⁶¹ British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Vol. 5, s. 259.

²⁶² Yalçın, s. 66.

Dış bunalımların içeriye yansması şeklinde kendini gösteren bu olayların mesajı oldukça açıktı: “Sultan’ın mutlak otoritesi olmazsa ülkenin toprakları bir bir elden çıkacaktır.” Oysa işin garip yanı Bulgaristan daha 1878 Berlin Anlaşmasıyla prenslik haline gelmiş, Berlin Kongresinde ise Bosna-Hersek’in yönetimi Avusturya’ya verilmişti. Girit’te de İngiltere ve Fransa gibi büyük devletlerin askeri işgali söz konusuydu. Yalnız hukuken “Osmanlı egemenliği altında” kavramına yer verilmesi bu bölgelerin eskisi gibi Osmanlı’nın mutlak hakimiyeti altında olduğunu göstermezdi. Yani bu bölgelerin Osmanlı idaresinden ayrılması gericilerin iddia ettiği gibi II. Meşrutiyet döneminde olmamış, uzun bir süreç içerisinde Meşruiyete tesadüf etmişti. Dış bunalımlar, gericiler için cesaret verici bir neden olarak ortaya çıktı ve onların rejim karşıtı irtica hareketlerini tetikledi.

2.1.4. Taşkıyla Hadisesi

Tüm bu yaşananlar 31 Mart’a giden sürecin habercisi oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti yaşanan asayişsizlikten Kamil Paşa Hükümetini sorumlu tuttu. Hüseyin Cahit’in de dediği gibi ortada bir hükümet ve güvenlik zafiyeti vardı.²⁶³ İngiltere’nin İstanbul’daki büyükelçisi Gerard Lowther de Sir E. Grey’e yazdığı mektupta bu konuya değinerek söz konusu anarşi ortamında polisin ortada olmadığını, eski düzenin askerlerine ise yeni düzeni koruma hususunda güvenilemeyeceğini bildirdi.²⁶⁴ İttihatçılar Meşrutiyet’in korunması için hem hariçte hem dahilde sulhun ve asayişin sürdürülmesi gerektiğinin farkındaydı ve bu yolda birtakım adımlar attı. İstanbul’daki güvenlik açığı ortadaydı. İttihatçılara göre gericilere daha rahat bir hareket alanı sağlayan bu durum bilinçli olsun ya da olmasın önemli bir sorundu ve ortadan kaldırılması şarttı. Bu doğrultuda Hürriyetin ilan edildiği bölgeden yani Makedonya’dan asker getirtilmesine karar verildi. Bu hem İstanbul’daki güvenlik güçlerine bir gözdağı vermek hem de Meşrutiyet’i istibdat yanlılarıyla değil, Kanun-ı Esasi’ye bağlı kimselerle korumak adına atılan bir adım oldu.²⁶⁵ Ne var ki bu durum askerler arasında huzursuzluk yarattı. Zira Rumeli’den gelen askerler Anayasa taraftarıydı. Dolayısıyla istibdat devri askerlerinin merkezden uzaklaştırılması

²⁶³ Yalçın, s. 66.

²⁶⁴ British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Vol. 5, s. 258.

²⁶⁵ Knight, s. 262.

gerekliliği ortaya çıktı. İşte bu doğrultuda bir adım atılarak Taşkışla'daki 7. ve 8. Alayların imparatorluğun uzak bir noktası olan Cidde'ye gönderilmesine karar verildi.²⁶⁶ Ne var ki askerlerin görev süresi dolmak üzereydi. Bu sebepten verilen görevi kabul etmediklerini bildirdiler. İstibdat devri askerleri, disiplinden uzak bu keyfi davranışları nedeniyle uyarılsa da emre itaat etmeyecekleri anlaşıldığından Selanik'ten gelen birlikler 30 Ekim'de Taşkışla'yı çevreledi. İki taraf arasında sıcak çatışma yaşandı. Çıkan çatışma neticesinde asi askerlerden üçü öldü. Geri kalanı ise teslim oldu.²⁶⁷

Taşkışla'yı gazete sayfalarına taşıyan Hüseyin Cahit meselenin yalnız İstanbul'da meydana gelmediğini, vaziyetin tüm Osmanlıları ilgilendirdiğini vurgulamış, Selanik'ten gelen askerler sayesinde sonlandırılan olay vasıtasıyla bu askerlerin halk nezdinde takdir edildiğini ve yine onlar sayesinde emniyetin tesis edildiğini belirtmiştir.²⁶⁸

Askerler istibdat devrinde olduğu gibi eylem yaparak terhis olabileceklerini zannetmişlerdi. Ne var ki yeni düzenin mektepli subayları ordu içerisinde böyle bir davranış kabul etmedi.²⁶⁹ Alman askeri disiplini olan okullarda yetişen bu subaylar için devletin bugüne kadar pek çok alanda yokuş aşağı gitmesinin nedeni keyfi idare, disiplinsiz ordu ve işin ehli olmayan kimselerin görev başında olmasından kaynaklıydı. Ne var ki ordu içinde mektepli-alaylı çekişmesine dönüşen bu durum 31 Mart'a giden yola bir taş daha eklemiş oldu.

2.2. İTTİHAT VE TERAKKİ'YE MUHALİF İLK ÖRGÜTSEL OLUŞUMLAR

2.2.1. Osmanlı Ahrar Fırkası

Meşrutiyet'in ilanı sonrası süreçte yaşanan hoşnutsuzluklar yalnız halk nezdinde sınırlı kalmadı. Siyasi arenada da İttihat ve Terakki muhalifleri örgütlenmeye başladı. Bu isimlerin başında Prens Sabahattin gelmekteydi. Sabahattin Bey, daha önce de aktardığımız üzere Damat Mahmut Paşa'nın oğluydu. Mahmut Paşa, Abdülhamit'e

²⁶⁶ Ali Cevat, s. 19.

²⁶⁷ Knight, ss. 264-265.

²⁶⁸ Hüseyin Cahit, "Taşkışla Vakası", **Tanin**, 19 Teşrinievvel 1324/ 1 Kasım 1908, Nu. 91.

²⁶⁹ Akşin, Jön, ss. 143.

olan muhalefeti nedeniyle Paris' e kaçtığında o sıralar zor durumda olan Jön Türklerin dünyasına bir canlılık kattı. Ne var ki oğlu Prens Sabahattin'in "yerel yönetim" konusundaki fikirleri hareketin iki kutba ayrılmasına neden oldu. Jön Türkler 1907 Kongresinde istibdadı sona erdirene kadar geçici paydada buluşmuş olsalar da Sabahattin'in Edmond Demolins ile temellenen fikirleri ve muhalefeti işte bu tarihlere dayanıyordu.

Meşrutiyet kutlamaları için Selanik'e gittiğinde de Cemiyet tarafından tam anlamıyla benimsenmediğini anlayan Sabahattin Bey ve adem-i merkezîyetçiler yurda döndüklerinde kendi propagandalarını yaymaya başladı. Ancak bu durum İttihatçılar tarafından hoş karşılanmadı. Öyle ki Celalettin Arif ve Fazlı Beyler İzmir'e gittikleri vakit kendilerini karşılayan kimselere nutuk vermek istediklerinde, İttihatçıların önemli simalarından Doktor Nazım Bey ve maiyetindekiler bu konudaki memnuniyetsizliklerini dile getirdi. Nazım Bey, Fazlı Bey'e "ülkede İttihat ve Terakki'den gayri cemiyete yer yoktur" diyerek âdem-i merkezîyetçi oluşumlara izin vermeyeceklerini belli etti. Fazlı Bey ise buna cevaben "istibdadın yıkıldığını zannetmekle hata yapmışım, Sultan'a boyun eğmediğim gibi sana da eğmem"²⁷⁰ diyerek gerilimi tırmandırdı.

Esasen bu ihtilafa son vermek isteyen kimseler de yok değildi. Öyle ki, İkinci Jön Türk Kongresi'nde kabul gören iki grubun ortaklaşmasını devam ettirmek üzere İstanbul'da bir toplantı yapıldı. Fazlı Bey İstanbul'a dönmeden önce tamamlanan bu toplantı taraflar adına olumlu sonuçlar doğuracak şekilde neticelendi.²⁷¹ Toplantının hemen akabinde ise İttihat ve Terakki Cemiyeti, Âdem-i Merkezîyet Cemiyeti ile kendi programı altında birleştiğini ilan etti.²⁷²

Bu olaydan yaklaşık on gün sonra Âdem-i Merkezîyetçilerin lideri Prens Sabahattin Bey, yanında babasının Damat Mahmut Paşa'nın cenazesi ile yurda döndü. Yapılan karşılama ve cenaze töreni oldukça kalabalıktı. Öyle ki farklı etnik ve dini topluluklardan yoğun bir ilgi vardı. Sabahattin Bey'in bu dini grupları iade-i ziyaret etmesi, İttihatçı gazetelere "Prens patriğin elini öptü" şeklinde yansıdı.²⁷³ Muhtemeldir

²⁷⁰ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap*, s. 321.

²⁷¹ Kuran, *İnkılap*, s. 322.

²⁷² Akşin, Jön, s. 147.

²⁷³ Kuran, *İnkılap*, s. 325.

ki Sabahattin Bey'e yapılan bu debdebeli karşılamadan rahatsızlık duyan İttihatçılar, Prens'in popülaritesini kırmak adına böyle bir hamlede bulundu.

Sabahattin Bey durumdan rahatsız olsa da sulhu bozmamak adına sessiz kaldı. Ancak çok geçmeden kendisini hoşnutsuz edecek bir olay daha yaşandı. İttihat ve Terakki'nin toplantılarına çağırılan Sabahattin Bey burada beklediği aktif rolü bulamadı. Kendisinin Meşrutiyet uğruna verdiği mücadeleye değil de "prensliğine" itibar edilerek yalnızca protokolden bir yer verildi. Ayrıca toplantılarda aralarındaki husumetin uzun yıllardır devam ettiği Ahmet Rıza Bey'in bazı ithamlarına maruz kaldı. Hal böyle olunca Sabahattin Bey ve İttihat ve Terakki'nin arası açıldı.²⁷⁴ Zaten fikren türdeş olmayan ittifaklar her zaman dağılmaya mahkumdu. İki grubun pratikte birleşmesi, fikirlerin birleşmesi için yeterli bir sebep olmadı. Öyle ki Hüseyin Cahit Bey iki grubun anlaşmasından kısa süre sonra kaleme aldığı yazısında cemiyetlerin müzakereler neticesinde ortak zeminde buluşarak birleştiğini aktarırken, teşebbüs-i şahsinin bir rüya olduğunu ve memleketi çöküşe götürecek bu rüyadan uyanmanın pek acı sonuçlar doğuracağını defaatle üstünde durdu.²⁷⁵ Hüseyin Cahit'in konuyla ilgili bir sonraki yazısından anlaşıldığı üzere ise Prens Sabahattin Bey -belki de fırka hazırlığı içerisinde olduğundan- sulhu bozmamak üzere verdiği konferansta cemiyetlerin arasında herhangi bir ihtilaf kalmadığını vurguladı. Durumdan memnun olan Hüseyin Cahit Bey ise teşebbüsü şahsi, tevsii mezuniyet anlamı taşıdığı sürece Kanun-i Esasi'ye uygun olan bu durumun bir sorun yaratmayacağını aktardı. Ancak yine de Sabahattin Bey'in programında yer alan âdem-i merkeziyet tabirindeki ısrarının yersizliğinden duyduğu rahatsızlığı belli etti.²⁷⁶

Yaşanılan durumlardan dolayı bu birliğin uzun sürmeyeceğinin farkına varan Sabahattin Bey, İttihat ve Terakki içinde kendisine protokolden başka bir yer bulamayacağını da anladı. Bunun üzerine İstanbul'a gelmesinden yaklaşık on gün sonra âdem-i merkeziyetçi dostları Ahmet Fazlı, Mahir Sait, Celalettin Arif ve Nurettin Ferruh'u Ahrar Fırkasını kurmaya teşvik etti.²⁷⁷ Esasen böyle bir fırka kurma planı Prens'in eylül ayının başlarında verdiği bir konferanstan etkilenen Nurettin Ferruh ve gazeteci Ahmet Samim Bey'in fikriydi. Ancak bu kimseler fırkanın reisliğinde

²⁷⁴ Sina Akşin, "31 Mart Olayına Değın Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 3, 1972, (Sabahattin), s. 548.

²⁷⁵ Hüseyin Cahit, "Adem-i Merkeziyet", **Tanin**, 22 Ağustos 1324/4 Eylül 1908.

²⁷⁶ Hüseyin Cahit, "Adem-i Merkeziyet", **Tanin**, 6 Eylül 1324/19 Eylül 1908.

²⁷⁷ Akşin Jön, s. 148.

Sabahattin Bey'i öngörüyordu. Ne var ki Prens, belki de konumundan ötürü bu teklifi kabul etmedi. Ancak dostları arasında iletişim ağı oluşturarak 14 Eylül 1908'de bir fırka vücuda gelmesini sağladı.²⁷⁸ Yeni kurulan fırkanın programı ise Fransız hukuk danışmanı Kont Ostorog'un liderliğinde Nurettin Ferruh Bey tarafından yazıldı.²⁷⁹

2.2.1.1. Ahrar Fırkası ve İttihat ve Terakki Cepheleşmesi

Ahrar Fırkası'nın kuruluşu ile beraber İttihat ve Terakki ile olan çatışması başladı. İttihatçıların eleştiri oklarını yönelttiği ilk mesele fırkanın liderliği konusu oldu. Öyle ki Ahrar Fırkası, Nizamnamesinde başkanlık konusuna değindiği halde, herhangi bir ismi lider olarak zikretmedi. Fırkanın yayın organı olan Osmanlı Gazetesi'nin Prens'in desteği ile kurulması, Sabahattin Bey'in fırkanın gizli lideri olarak anılmasına neden oldu.²⁸⁰ Bu muhtemel bir durumdu zira Prens, partinin önemli isimleriyle sıkı dostluk içindeydi. Kuran'a göre fırkanın kurucuları Sabahattin Bey'e her ne kadar reislik teklif etse de Prens bu durumu asla kabul etmedi. Ayrıca Sabahattin Bey'in fırka ile olan bağlantısının yolunu kesmek amacıyla Osmanlı Gazetesi'nin partinin yayın organı olmadığını, gazetenin yazılarında yalnızca İttihatçıların eleştirilmesi gereken yönler vurgulandığı için böyle bir yakıştırma yapıldığını ileri sürmektedir.²⁸¹

Ahrar Fırkası'nın kuruluşunu, teşebbüs-i şahsi savunucuları ve İttihatçıları arasındaki uzun yıllara dayanan fikri ayrılıklar tetikledi. Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçte ise İttihatçıların hükümet işlerine karışır vaziyetteki denetleme iktidarı ve bundan doğan tekelci anlayışları ademimerkeziyetçileri rahatsız etti. Ahrar ise işte bu tekerciliğe karşı siyasi bir denge oluşturmak amacıyla kuruldu. Üstelik İttihatçıların Türkler dışındaki etnik gruplara eşit yaklaşmayacaklarından ve bunun ülke için zararlı sonuçlara yol açacağı endişesinden doğan bir tezleri vardı.²⁸²

²⁷⁸ Akşin, Ahrar, s. 556.

²⁷⁹ “İnsanlar hür ve hukuku beşer noktai nazarından müsavi olarak doğduklarından...” cümlesiyle başlayan programın bu sözlerini İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine bir gönderme olarak görmek mümkündür. Fırkanın programı ve nizamnamesinin tamamı için bkz. Tunaya, Cilt: 1, ss. 155-162.

²⁸⁰ Akşin, Sabahattin, s. 557.

²⁸¹ Kuran, İnkılap, s. 330. Ahmet Bedevi Kuran'ın Prens Sabahattin taraftarı bir isim olduğu dikkate alınmalı ve döneme ışık tutan kaynakları bu minvalde değerlendirilmelidir.

²⁸² Akşin, Ahrar, s. 557.

Ahrar'ın İttihat ve Terakki'ye yönelik bu muhalif tavrına karşı Hüseyin Cahit Bey harekete geçerek bir yazı kaleme aldı. Tanin'de yayımlanan yazısında, Prens'in Varyete Tiyatrosu'ndaki ihtilafın ortadan kalktığına yönelik sözlerinin samimi olduğunu düşündüklerini, dolayısıyla garezi kendilerinin çıkarmadığını belirtip, Ahrar Fırkası'nın şiarı olan âdem-i merkeziyet²⁸³ görüşünü eleştirerek bu fırkanın savunduğu görüşün Midilli ve Sakız gibi mühim adaların Yunanistan'ın eline geçmesine neden olacağından dem vurdu.²⁸⁴

Yeni kurulan fırka İttihat ve Terakki gibi şubeleşemedi. Kısa sürede güçlü bir örgütlenme kurmak kolay bir durum değildi. İttihat ve Terakki farklı isimler altında uzun yıllardır hariçte bir takım şubeleşme faaliyetleri içerisinde olmasına rağmen Meşrutiyet'in ilanında sonraki süreçte Anadolu'da şubeleşememiş olmasının zorluğunu yaşadı ve bu durumu ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalarına hız verdi. Ahrar Fırkası kısa sürede şubeleşememiş olsa da İttihatçılar bu yeni partiden endişe duydu. Zira bu parti ile muhaliflerinin toplanabileceği bir siyasi yapı vücuda gelmiş oldu. Öyle ki Hürriyet'in ilanından bu yana Cemiyet'in taraftarları kadar karşıtları da çoğalmıştı. Üstelik eskiden çekindikleri yalnızca Sultan ve hafiyeiydi. Bu durumdan ise gizlilik esası ile korunabiliyorlardı. Oysa şimdi Meşrutiyet'in ilan ettiricisi ve rejimin ilk siyasi partisi olarak sahnedeiydi. Karşısında ise hafiyeilerinden kaçarak saklanabileceği bir padişah değil, aydınlardan kendine taraftar toplayabilecek bir parti vardı. Öyle ki gazetecilerin çoğu İttihat ve Terakki'ye muhalifti. Endişe yaratan bir başka durum ise muhalif fırkanın Cemiyeti Türkçülük²⁸⁵ şiarı ile eleştirmesi oldu. Cemiyet bu yıllarda her ne kadar ideolojik olarak açık bir Türkçülük politikası gütmeydiyse de muhalifler durumun farkındaydı. Dolayısıyla Ahrar, Türk olmayan unsurları da bünyesinde toplayabilecek güce sahipti.

²⁸³ Çeşitli yazılarında bu görüşü eleştirerek, ademimerkeziyetin ülkeyi bölecek bir idare tarzı olduğunu aktarmıştır. Bkz. Hüseyin Cahit, "İntihabat Entrikaları", **Tanin**, 26 Teşrinisani 1324/9 Aralık 1908, Nu. 129.

²⁸⁴ Hüseyin Cahit, "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Hakkında", **Tanin**, 24 Şubat 1324/9 Mart 1909, Nu. 217. Aynı yazıda Prens'in fırkasının seçimler konusunda Rum Patrikhanesi ile anlaşmış, bu durumu da ilk olarak kendilerinin değil, Rum gazetelerinin neşrettiğini, haber doğru değilse Prens'in onları suçlaması gerektiğini belirtip, Prens'i Rum Patriğinin daha evvel Türkleri merhametsizlikle suçladığı söylemleri hatırlamaya teşvik etmiştir. Prens'in fırkanın başkanı olmadığına yönelik beyanına inandıklarını belirtirken yazısı boyunca "Prens'in fırkası" demeyi de ihmal etmemiştir.

²⁸⁵ Akşin, Ahrar, s. 559.

İki teşekkül arasındaki Türkçülük meselesinden doğan çekişme gazetelere de yansdı. Tan gazetesinde yazdığı makalede iki fırkanın karşılaştırmasını yapan Ahrar Fırkası genel katibi Nurettin Ferruh Bey, partisinin mecliste radikal grubu ve İttihat ve Terakki baz alındığında sol cenahı temsil ettiğini vurgulamıştır. İki fırka arasındaki ayrımı da ortaya koyan Ferruh Bey'e göre İttihat ve Terakki daha muhafazakar, Ahrar Fırkası daha ilericidir. İki parti programını ayıran en mühim konu ise Ahrar'ın Osmanlı topraklarında yaşayan tüm etnik ve dini gurupların Anayasa ve eşitlik ilkesi altında bir arada yaşaması uğruna yapacağı çalışmadır. İttihatçıların "Türkiye Türklerindir" görüşüne karşı Ahrar; "Osmanlı İmparatorluğu Osmanlılarındır" düsturuna göre hareket etmektedir. Nurettin Ferruh Bey'in bu görüşlerine karşı Hüseyin Cahit Bey "Türkiye Türklerindir" kelamının kelime oyunu sayesinde çarpıtıldığını vurgulayarak, Türk sözcüğünün "Türkiye topraklarında yaşan kimseler" olduğunu belirtmiş, bunun da "Osmanlı" kelimesi ile aynı anlamı verdiğini ileri sürmüştür. Yine Ferruh Bey ademimerkeziyeti savunan şu sözleri sarfetmiştir: *"Ahrar Fırkası, Türkiye'nin sahip olduğu çeşitli etnik gruplar için muhtariyet yönetimi arzuluyor. İttihat ve Terakki Fırkası bu durumu sakıncalı bir hayal olarak görüyor. Oysa en uzak vilayetleri dahi merkezi hükümeti zorlayacak bir idareyi sağlamaya çalışmak güçtür."*²⁸⁶ Bu açıklamayı değerlendiren Hüseyin Cahit Bey şu sözler ile yazısını sonlandırmaktadır:

*"İttihat ve Terakki her daim tam eşitlik ilkesini takip etmektedir. Ancak yerinden yönetim gibi eğilimler ülkenin parçalanması felaketine yol açacağından cemiyet bu minvalde ilerleyen hiçbir görüşü onaylamayacaktır. İttihat ve Terakki, adalet ve eşitlik kavramlarının dışına çıkmadan yoluna devam edecek, ülke için intihar anlamına gelen hiçbir yola da sapmayacaktır."*²⁸⁷

1908 seçimlerine yakın kurulan Ahrar Fırkası, Tunaya'ya göre seçim öncesi "partileşmeye" en yakın teşebbüstü.²⁸⁸ Anadolu'da şubeleşemeyen parti, seçimlere yalnız İstanbul'dan katılsa da buradan herhangi bir mebus çıkartamadı. Meclise yalnızca İttihat ve Terakki ile müşterek gösterdiği dört adayı girebildi. Sonraları bazı mebuslar Ahrar Fırkasına geçtiğini açıkladı. Az mebusu olmasına karşın, mecliste İttihat ve Terakki karşısında kendini gösterdi.²⁸⁹ Ahrar Fırkası üyeleri, İttihatçıları hükümete baskı yapmak ve hükümet işlerine müdahil olmak ile itham ediyordu.

²⁸⁶ Hüseyin Cahit, "İki Temayül", **Tanin**, 31 Kanunuevvel 1324/13 Ocak 1909, Nu. 162.

²⁸⁷ Hüseyin Cahit, "İki Temayül", **Tanin**, 31 Kanunu Evvel 1324/ 13 Ocak 1909, Nu. 162.

²⁸⁸ Tunaya, Cilt: 1, s. 143.

²⁸⁹ Tunaya, Cilt: 1, s. 144.

İttihatçılar ise seçimlerden yenik çıkan Ahrar'ın, istediği konumu elde edemediğinden dolayı bu şekilde suçlamalara başvurduğunu, mecliste üstünlüğe sahip olan fırkanın birtakım haklara da sahip olabileceğinin altını çiziyordu.²⁹⁰ Ahrarcılar ise İttihat ve Terakki'yi, ortadan kaldırdığı istibdadın yerini yenisiyle doldurmak ile suçluyordu. İki fırka arasındaki bu hizipleşmeler bir süre bu minvalde devam etti. Ancak gerilimin boyutunun tırmanması arzu edilen bir durum değildi. Bu sebepten iki tarafın üyelerinden bir heyet oluşturuldu. Ne var ki partiler arasındaki anlaşmazlığı gidermek üzere bir araya gelen üyelerin toplantılarından da müspet bir sonuç elde edilemedi. Zaten siyasal yaşamı uzun ömürlü olamayan Ahrar, 31 Mart Vakası ile siyasal arenadan çekilecekti.

Cemiyet-fırka ikilemi içinde bir süre bocalasa da ilerleyen süreçte bu konuya netlik kazandıran İttihat ve Terakki'yi meşruti rejimin fırka niteliği taşıyan ilk siyasal partisi kabul edersek, Osmanlı Ahrar Fırkasını da – Fedakaran-ı Millet parti-cemiyet arası bir oluşum²⁹¹ olduğundan ve seçimlere katılmadığından- ilk muhalif siyasal teşekkül olarak nitelemek mümkündür.

2.2.2. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti

Osmanlı Ahrar Fırkasından kısa bir süre önce ortaya çıkan, hoşnutsuzlardan mürekkep bir başka teşekkül ise Fedakaran-ı Millet Cemiyetiydi. Esasen bu sorunun temeli istibdat rejimine dayanıyordu. Sultan Abdülhamit, devr-i istibdadında küçük veya büyük kendisine intikal eden her türlü muhalif jurnalı cezasız bırakmadı ve muhalifleri ülkenin farklı noktalarına sürgüne gönderdi. Bu muhalifler her zaman siyasal tutuklular olarak değil, kimi zaman da memuriyet verilerek merkezden uzaklaştırılan kimselerdi. Bazıları ise Avrupa'ya kaçarak gazete-dergi gibi araçlarla muhalefetlerine uzaktan da olsa devam etti.²⁹² İstibdat devrinin sona ermesiyle birlikte söz konusu sürgün ve firariler ülkeye geri döndü. Sürgündeki muhalefetleri nedeniyle aralarında kendini kahraman olarak görenler ve bu yönde bir karşılama bekleyenler

²⁹⁰ Celal Bayar, Cilt: 1, s. 135.

²⁹¹ Tunaya, Cilt: 1, s. 132.

²⁹² Sina Akşin, "Fedakaran-ı Millet Cemiyeti", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:29, Sayı: 1, 1974, (Millet), s. 125.

vardı. Bekledikleri bir başka durum ise istibdat yönetiminde kaybettikleri itibarlarını ve memuriyetlerini geri almaktı.²⁹³

Ne var ki bu dönemde eski rejim dahilinde işinin ehli olmayan ve devletin ekonomisine külfet etmekten başka bir işe yaramayan memurların tasfiyesi söz konusuydu. Dolayısıyla imparatorluk merkezine geri gelen bu sürgünlerin memuriyet taleplerinin olumlu karşılanması oldukça zordu. İttihatçı sürgünlerin ise keyfi yerindeydi zira onlar az çok istediklerini elde etmişti. Bu durumda, daha önceleri devletten gizlenen İttihat ve Terakki'nin artık bir “devlet” ve “nimet” kapısı haline gelmesinin etkisi büyüktü.²⁹⁴ İstediklerini elde edemeyen bu kimseler yeni bir huzursuzluk katmanını oluşturdu. Rejime karşı ilk muhalif katman memuriyetlerini kaybeden memurlar ve makamlarını kaybeden askerlerden vücuda geldi. Hemen akabinde bu kimselere “şariat elden gidiyor” kisvesi altında toplanan gericiler eklendi. İkinci katman ise memuriyet isteyip de elde edemeyen kimselerden oluştu. Öyleyse denilebilir ki İttihat ve Terakki'ye karşı ilk muhalif hareketler Cemiyetten mevkii ve maddi çıkar elde edemeyenlerden ve dini kaideleri²⁹⁵ kendi bağnazlıklarına alet ederek her türlü yeniliğin karşısında olanlardan mürekkepti.

İttihat ve Terakki'nin kendi üyeleri harici kimseye memuriyet vermeyeceğini anlayan sürgünler, farklı çareler düşünmeye başladı. Bu sebepten yaşanan vaziyetten memnun olmayan eski düzenin sürgünleri 12 Ağustos 1908'de Sultanahmet'te bir araya geldi.²⁹⁶ Kendi aralarında yaptıkları bu toplantıdan bir cemiyet oluşturma kararı çıktı. Oluşumun adı Fedakaran-ı Millet Cemiyeti²⁹⁷ olarak belirlendi. Cemiyetin yayın organı olarak Hukuk-u Umumiye adı verilen bir gazetenin çıkarılması kararlaştırıldı.²⁹⁸ Bu gazete vasıtasıyla sürgün ve firarilerin Meşrutiyet'in ilanına kadar

²⁹³ Hasan Taner Kerimoğlu, “İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakaran-ı Millet Cemiyeti”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, 2007, (Sürgün), s. 134.

²⁹⁴ Birinci, Tarih, s. 139.

²⁹⁵ Meşrutiyet'e karşı dinsel temelli başkaldırıların bile bir noktada maddi çıkar gözettiğini söylemek mümkündür. Öyle ki yukarıda bahsedilen Kör Ali olayına bakıldığında Kör Ali'nin daha öncede meyhanelerin kapatılması hususunda söylemlerde bulunduğu, bunun karşılığında da Yıldız'dan bahşiş aldığı görülmektedir. Muhtemeldir ki Meşrutiyet karşıtı propagandayı da Saray'dan benzer bir çıkar elde edebilmek umuduyla gerçekleştirmiştir. Bkz. Akşin, Jön, s. 137.

²⁹⁶ Kerimoğlu, Sürgün, s. 136.

²⁹⁷ Cemiyetin Nizamnamesi için bkz. Tunaya, Cilt: 1, ss. 136-138.

²⁹⁸ Akşin, Millet, s. 126.

geçen süreçte verdikleri mücadeleler ve yaşadıkları zorluklar aktararak, hak ettikleri konumu elde etmeleri gerektiği fikri kamuoyuna empoze edilmeye çalışıldı.²⁹⁹

Fedakaran-ı Millet, parti ile cemiyet arasında kalmış,³⁰⁰ ancak birtakım siyasi nitelikleri de bünyesinde barındıran bir oluşumdur. Cemiyet 1908 seçimlerine kayıtsız kaldı. Amaçları itibarlarını geri kazanmak suretiyle İttihat ve Terakki'ye ve onların tekelsel yönetim zihniyetine karşı muhalefet etmekte. Ne var ki bu Cemiyet çok uzun ömürlü olmadı. Hükümete 12 Ocak 1909'da Cemiyet'in illegal faaliyetlerde bulunduğuna yönelik gelen şikayet üzerine merkezleri basıldı ve pek çok üyesi tutuklandı. Cemiyet, şantaj ve haksız kazanç sağlama gibi suçlar ile itham edildi. Aldığı bu darbeden sonra bir müddet daha muhalefetine devam eden Fedakaran-ı Millet, 31 Mart İsyanıyla birlikte hiçbir zaman tam olarak dahil olmadığı siyasi arenadan çekildi.³⁰¹

2.3. 1908 SEÇİMLERİ VE İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN SEÇİM HAZIRLIKLARI

Tüm bunlar yaşanırken İttihat ve Terakki bir yandan seçim hazırlığı içindeydi. Zira Meşrutiyet'in ilanından bu yana süregelen fetret devrinin³⁰² nihayete ermesi gerekiyordu. Seçim ilkeleri, 1877 seçimlerine göre belirlendi. Ne var ki ilk seçimlerin üstünden 31 yıllık bir despotik bir dönem geçmişti. Pek çok konuda olduğu gibi "seçimi ve meclisi" konuşması da yasak olan halk, seçimlerin ne demek olduğunu unutmuştu. Bu durumda İttihat ve Terakki ülkeyi seçime hazırlama misyonu yüklendi. Amaç doğrultusunda derhal harekete geçen Cemiyet, temsiliyetin önemini farkında olmayan topluma bu bilinci aşılacak üzere 2 Eylül 1908 tarihinde bir bildiri yayımladı.³⁰³ Seçim hazırlığı sürecine şahit olduğunu belirten Knight, Cemiyet'in yalnız bildiriler ile sınırlı kalmadığını, Kanun-i Esasi ve seçimlerin önemini halka arz etmek üzere şehirlere ve köylere delegeler gönderdiğini, Selanik ve İstanbul gibi şehirlerde istibdadın kötülüğünü, özgürlüğün ise nimetlerini sunma amacına hizmet

²⁹⁹ Kerimoğlu, Sürgün, s. 140.

³⁰⁰ Tunaya, Cilt: 1, s. 132.

³⁰¹ Tunaya, Cilt: 1, s. 135.

³⁰² Knight, Meşrutiyet'in ilanından meclisin açılışına kadar geçen süreyi "fetret devri" olarak adlandırmaktadır. Knight, s. 243.

³⁰³ Karal, Cilt: 9, ss. 59,60.

etmek üzere tiyatroların dahi kullanıldığını aktarmıştır.³⁰⁴ İngiltere'nin Türkiye büyükelçisi Sir G. Lowther da Sir E. Grey'e yazdığı mektupta bu konuya değinerek bazı gözlemlerini şu cümleler ile aktardı; Cemiyet'in seçimlere kadar olan süreçte başarılı bir örgütlenme örneği ortaya koyduğunu, ülkenin çeşitli noktalarına delegeler göndererek halka seçim propagandası yaptıklarını, sahip oldukları programın önemini aktararak seçimi kendi adaylarının kazanması için teşkilatlanma faaliyetlerini büyük bir titizlik içinde yürüttüklerini belirtmiştir.³⁰⁵

Hazırlıklarına son sürat devam eden İttihat ve Terakki³⁰⁶ 6 Ekim 1908'de seçimlere yönelik bir program yayımladı.³⁰⁷ Sina Akşin'in "Türklerin programı" olduğunu vurguladığı program,³⁰⁸ 21 maddelik detaylı bir seçim hazırlığıydı. Programın maddeleri incelendiğinde varlığını uzun yıllardır devam ettiren otoriter devlete karşı resmi, hukuki ve modern bir devleti kurmaya yönelik nüvelerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda Aykut Kansu'nun program hakkındaki değerlendirmesi kayda değerdir:

*Programdaki bu maddelerle modern anlamda yeni bir devlet anlayışından bahsedilmekteydi. Hiçbir kimseye üyesi olduğu cemaat, sınıfa da grup nedeniyle farklı muamele yapılmayacak ve liberal bir toplumda olması gerektiği gibi, herkes: yasalar önünde eşit sayılacaktı. Mutlakiyetçi devlette varlığını sürdüren tüm ayrıcalıklar kurulan modern devlet yapısı içinde tamamen ortadan kaldırılacaktı. Bu, mutlakiyetçi devletten liberal devlete geçişte son derece önemli bir kilometre taşıydı ve kendi başına bir devrimdi.*³⁰⁹

İttihat ve Terakki seçim programı ve propagandası kadar, mebusluğa aday isimleri seçerken de titizlik gösterdi. Cemiyet adaylarının büyük kısmı Müslüman Türklerden oluşsa da bölgelerin demografik yapısı ve adayların yetkinlikleri de göz önünde tutuldu. Örneğin Selanik'teki adaylar arasında Musevi kimlikli kimseler de vardı.³¹⁰ Aday listeleri çoğunlukla halkın övgüsünü kazanmış iş gücü sahibi kimselerden oluşturuldu.³¹¹

³⁰⁴ Knight, s. 281.

³⁰⁵ British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Vol. 5, s. 257.

³⁰⁶ İttihat ve Terakki her ne kadar seçim kampanyasına önem veriyse de daha önce de belirttiğimiz üzere Anadolu'da tam anlamıyla örgütlenememiş olmasının ceremesini seçimlerde çekti. Bu durumun zorluğu ise iki dereceli olan seçim sayesinde giderilmeye çalışıldı. Akşin, Jön, s. 159.

³⁰⁷ Programın tam metni için bkz. Tunaya, Cilt: 1, ss. 65-67.

³⁰⁸ Programın Ahrar Fırkası'nın programından esinlendiğini de belirtmektedir. Akşin, Jön, ss. 152,153.

³⁰⁹ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, çev. Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 228.

³¹⁰ Kansu, s. 277

³¹¹ Knight, s. 281.

Sina Akşin özellikle aday bulmakta zorluk çekilen yerlerde ulemanın yeğlendiğini zira bu kimselerin “*iktisadi çıkarlarından ileri gelen feodal bir tutumları*” olma olasılığının daha düşük olduğunu ve bu kimselerin aralarında münevverleri de barındırdığını belirtmektedir.³¹² İttihat ve Terakki’nin yerinden yönetim hakkındaki görüşleri ve Jön Türk aydını kimlikleri de göz önüne alındığında ulemanın tercih edilme nedeni daha iyi anlaşılmaktadır. Ayrıca her ahval Cemiyet’in tasarrufunda olsaydı gençliğe, eğitime ve Türklüğe³¹³ verdiği önem herkesçe bilinin İttihatçılar hemen her yerde iyi eğitilmiş Türk gençlerini mebus adayı gösterirdi.

2.3.1. 1908 Seçimleri Sürecinde İttihat ve Terakki Muhaliflerinin Tutumu

Seçim hazırlıklarında olan yalnız İttihat ve Terakki değildi. Yukarıda partileşme teşebbüsleri incelenen Ahrar Fırkası’nın gizli reisi Prens Sabahattin, Makedonya bölgesine giderek kendi adaylarının propagandasını yapmaya başladı.³¹⁴ Seçim sürecinde muhalefeti ile İttihat ve Terakki’ye cephe alanlardan biri de Mizancı Murat Bey idi. Esasen kendisinin İttihat ve Terakki ile ilişkisi çok daha önceleri kesilmişti. Ancak Murat Bey Hürriyet ilan olunduktan sonra Mizan’ın yayın hayatını yeniden başlattı. Kendini de yeniden Cemiyet ile ilişkilendirerek İttihat ve Terakki şube reisliği rolüne büründü. İttihatçılar ise bu durumu kesin bir dille reddederek Murat Bey’in Cemiyet ile bir bağı olmadığını ilan etti.³¹⁵ Cemiyet’te kendine yer bulamayınca meşruti düzen karşıtı muhaliflerin safına katılan Murat Bey, hem basın yayın yoluyla İttihatçılara yönelik ağır ithamlarda bulundu hem de daha önce bahsedilen gerici olayların başlatılmasında önemli bir yol oynadı. Kör Ali vakasından sonra ise alınan tedbirler kapsamında; gazetesinde rejim karşıtı haberler yapmak ve bu suretle halkı galeyana getirip isyana teşvik etmek suçundan tutuklandı ve 17 Ekim’de Tiflis’e sürüldü.³¹⁶

Bu süreçte İttihat ve Terakki’nin sorun yaşadığı bir diğer kesim de Ermeniler idi. İttihatçılar Ermenilerin İstanbul mebusu adaylarından Zohrap Efendi’nin adaylığına karşı çıkınca iki taraf arasında kısa süreli bir gerilim yaşandı. Ancak

³¹² Akşin, 100, s. 107.

³¹³ Akşin, Jön, s. 158.

³¹⁴ Kansu, s. 278.

³¹⁵ Akşin, Jön, s. 138.

³¹⁶ Kansu, Ss. 280-283,284.

Ermeniler, iki Ermeni mebus hususunda daha önce yaptıkları anlaşmayı hatırlatıp Zohrap Efendi adaylığından vazgeçmeyince geri adım atan taraf İttihatçılar oldu.³¹⁷

Asıl sorun ise Rumlar ile yaşandı. Demokratik meselelerde Türklerden daha deneyimli olan Rumlar, seçimlere daha büyük bir ilgi ve katılım gösterdi. Hal böyle olunca İttihat ve Terakki Cemiyeti Rumların olması gerekenden daha fazla mebus çıkarmasından endişe etti. Bu sebepten İttihatçılar seçim bölgelerinde, karşı faaliyete başladı. Rumlar ise İttihatçıların bu tavrına karşı mukavemet edeceklerini bildirdi. Seçimlerin kendi istediği şekilde sonuçlanmasını isteyen İttihatçılar özellikle gayrimüslim mebuslar konusuna büyük bir ehemmiyet gösterdiğinden Rumlar ile uzlaşmak istedi. Başta uzlaşmacı davranan Rumlar, daha sonra bu anlaşmadan vazgeçti.³¹⁸ Taraflar arasındaki anlaşmazlığı gören Ahrar Fırkası ise İttihat ve Terakkiye karşı Rumlar ile ortak hareket etmeye karar verdi. Fırkanın mühim şahsiyetleri Rum Patriği ile görüşerek kendileriyle ortak paydada buluşmaya hazır olduklarını bildirdi. “Düşmanımın düşmanı dostumdur” görüşüyle hareket eden Rumlar ise bu fikre riayet edeceklerini söyledi.³¹⁹

1908 yılının Kasım ayında başlayan seçimleri takiben Rumlar bu kez de Bulgarlar ile birlikte hareket ederek İttihat ve Terakki karşıtı propagandaya başladı. İttihat ve Terakkiye gönderdikleri bildiride azınlıklar için oransal temsil hakkı talep ediyorlardı. Üstelik bazı bölgelerdeki seçim yasasına uyulmadığını belirterek seçimlerin uzatılması yönündeki arzularını, düzenledikleri gösteriler ile dile getiriyorlardı.³²⁰

İttihat ve Terakki karşıtları seçimler konusunda böyle bir vaziyet içindeyken Hüseyin Cahit Bey seçimlerin başladığını haber veren bir yazısında otuz yıldır devam eden istibdat yüzünden Osmanlıların siyasi haklarından mahrum edildiklerini aktararak, bu hakkın millete İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin faziletleri sayesinde geri verildiğinin altını çizmiştir. Birinci Meşrutiyet dönemine göndermede bulunup, orada düştükleri hatanın bedelini en ağır şekilde ödediklerini belirterek, oyların dağılmaması için önerilen adaylarda ittihat etmek gerektiğini, yoksa tek bir Müslüman mebus dahi

³¹⁷ Akşin, Jön, s. 157.

³¹⁸ Akşin, 100, s. 105.

³¹⁹ Kansu, s. 294.

³²⁰ Tunaya, Cilt: 3, s. 162

çıkaramayacaklarını vurgulamıştır.³²¹ Muhtemeldir ki Hüseyin Cahit Bey Osmanlılara, elde ettikleri bu siyasi kazanımın İttihat ve Terakki'nin üstün çabaları sayesinde gerçekleştiğini hatırlatarak, seçmeni bir "ah de vefa" örneği olarak İttihat ve Terakki adaylarına oy vermeye yönlendirmeye çalışmıştır.

2.3.2 Seçim Sonuçları ve Meclis-i Mebusan'ın Açılışı

İttihat ve Terakki karşısında oluşan muhalefet oldukça güçlendi. Muhalifler en azından İstanbul'da İttihat ve Terakkiye karşı bir üstünlük elde edeceklerini umuyordu. Ne var ki muhalefetin beklentileri karşılanmadı. Seçimler İttihatçı adayların zaferiyle sonuçlandı.³²² Böylelikle Sadrazam Kamil Paşa'nın da ümitleri boşa çıkmış oldu. Zira kendisi İttihat ve Terakki karşısında Ahrar Fırkası'nın muhalefetine güvenmiş ve fırkanın aday listelerinde yer almıştı. Bu yalnız Kamil Paşa için değil, Ahrar Fırkası'nın Ali Kemal ve Celalettin Arif gibi önde gelen isimleri için de olumsuz sonuçlanan bir seçim oldu. Buna karşın İttihat ve Terakki aday listelerinin tanınan isimlerinden Ahmet Rıza ve Hüseyin Cahit gibi isimler iyi bir netice elde ederek meclise girmeyi başardı.³²³

Seçimler bu şekilde neticelendikten sonra 17 Aralık 1908'de çeşitli nümayişler eşliğinde Meclis-i Mebusan'ın açılışı gerçekleşti.³²⁴ Meşrutiyet'in "zoraki padişahı" Sultan Abdülhamit açılışa oldukça kısa olan şu konuşmayı yaptı: "*Meclisimizin huzurunda küşadından ve sizi cümleten burada gördüğümünden dolayı fevkalâde memnun oldum, devamını ve hüsnü muvaffakiyetini Cenabı Allahtan niyaz eylerim. Cenabı Hak muvaffakı bilhayır buyursun.*"³²⁵

Seçimler istediği gibi sonuçlanmadığı için hoşnutsuz bir kesim olsa da 31 yıllık istibdadın ardından meclisin görkemli bir şekilde açılması dikkate değerdi. Esasen seçimleri İttihatçıların büyük galibiyeti ile yorumlamak doğru değildir. Zira bir Balkan örgütü olan Cemiyet, seçimlere kadar ülke genelinde teşkilatlanmasını

³²¹ Hüseyin Cahit, "İstanbul'da İntihabat Başladı", **Tanin**, 27 Teşrinievvel 1324/ 9 Kasım 1908, Nu. 99.

³²² Sina, Jön, s. 159.

³²³ Kansu, s. 299,300.

³²⁴ Karal, Cilt: 9, s. 64.

³²⁵ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)**, 4 Kanunuevvel 1324, Cilt:1, Devre:1, İçtima Senesi:1, İnkat:1, s. 3.

tamamlayamamış, mecliste daha fazla koltuğa sahip olabilmenin de etkisiyle İttihatçı gelenekten gelmeyen kimseleri de aday göstermek durumunda kalmıştı. Haliyle bu kimseler İttihat ve Terakki saflarını en ufak bir pürüzde terk edebilecek bir izlenim veriyordu. Üstelik Müslüman mebuslar dahi bu görünümdeyken Müslüman olmayan mebusların gayeleri düşünüldüğünde, İttihat ve Terakki'nin mecliste tam bir hakimiyet kuramamış olma problematiğinin nedeni ortaya çıkmaktadır.³²⁶ Tunaya, meclise giren bu 200'ü aşkın homojen olmayan mebusun her an hizipleşmeye müsait olduğunu, İttihat ve Terakki adı altında kısa süreliğine birleştiklerini, anlaşmazlıkların ise daha Kamil Paşa'ya güvenoyu meselesinde kendini göstermeye başladığını vurgulamaktadır.³²⁷

Buxton ise meclisi, muhtemelen çoğunluğunu Müslümanların oluşturmasından dolayı dünyadaki en “homojen” meclislerden biri olarak nitelendirmiştir. Mebuslar arasında muhafazakar isimler olmak ile birlikte bu kimselerin asla gerici olmadıklarını vurgulamıştır.³²⁸ Ne var ki aynı dine mensup olmaları, mebusların fikren türdeş olduğu anlamına gelmiyordu. Bunun kanıtı da meclisin açılışından kısa süre sonra baş gösteren sorunlardı. Öyleyse denilebilir ki bu mebusların tek ortak noktaları Meşrutiyet taraftarı olmalarından ileri gelmektedir.

1908 yılında yapılan seçimler Türk siyasal yaşamındaki üçüncü seçimdir. İlk ikisi I. Meşrutiyet döneminde yapılan seçimlerdi. Ancak bu ilk iki seçimi modern seçimler olarak tahayyül etmemek gerekir. 1908 seçimi ise *“henüz yerleşmiş çok partili bir rejim içinde yapılmış değildir.”*³²⁹ Yine de partileşme teşebbüslerinin görüldüğü ilk seçim olarak Türk siyasal yaşamında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Türkiye'nin merkez sağ ve merkez solunun³³⁰ ilk nüveleri de yine bu seçim ile beraber kendini göstermeye başlamıştır.

³²⁶ Akşin, Jön, s. 159.

³²⁷ Tunaya, Cilt: 3, s. 163.

³²⁸ Buxton, s. 211.

³²⁹ Tunaya, Cilt: 3, s. 163.

³³⁰ Uyar, Vatan, s. 12.

2.4. İTTİHAT VE TERAKKİ’NİN İLK BÜYÜK İMTİHANI: 31 MART AYAKLANMASI

2.4.1. İsyan’a Giden Süreç

Meclisin açılışından yaklaşık 4 ay sonra yaşanan 31 Mart Olayı esasen miladi takvimde 13 Nisan 1909’a tekamül etmektedir. Rumi takvimde 31 Mart 1325’e denk düştüğünden olay yaygın olarak bu tarih ile anılmaktadır.

Olayın başlangıcı ile ilgili farklı teoriler bulunmaktadır. Bunlardan biri Sultan Abdülhamit’i tahttan indirmek amacıyla hadiseyi İttihat ve Terakki’nin başlattığına yöneliktir. Olayın neticesine bakıldığında İttihat ve Terakki’nin lehine sonuçlandığı görülmektedir. Zira 31 Mart’ın hemen akabinde II. Abdülhamit tahttan indirilmiştir. Ne var ki olayı İttihat ve Terakki’nin başlattığına dair somut bir delil yoktur. Neticesine bakarak böyle bir çıkarımda bulunmak doğru olmayacaktır. Muhtemelen olayın sonunda Sultan Abdülhamit tahtında kalmaya devam etseydi böyle bir teori ortaya atılmayacaktı.³³¹ Ne var ki bu iddia yalnız günümüz çevrelerince değil, o dönem içerisinde de tartışılmıştır. İttihatçı bir kimse olmasına rağmen Talat ve Enver Beylerin grubuna karşı olan Dukakinzade Basri Bey bu grubun, muhalifleri tasfiye edebilmek için böyle bir girişimde bulunduğunu, ancak vaziyetin kontrolden çıkarak rejim karşıtı bir ayaklanma haline dönüştüğünü ifade etmektedir.³³²

Bir diğer iddia ise olayı İngilizlerin başlattığına yöneliktir. Başlangıçta Jön Türkleri destekler bir görünüm veren İngiltere olayların devamında değinileceği üzere Kamil Paşa’nın sadaret makamından azledilmesiyle Cemiyet’e daha temkinli yaklaşmaya başladı. Hüseyin Cahit bu konu hakkında bir yazı kaleme alarak İngilizlerin dostluğunun Kamil Paşa’nın şahsına bağlı olmadığını, Osmanlılar ile İngilizlerin, Paşa’dan bağımsız dostane ilişkiler içinde olduğunu vurgulayarak, kurulacak diğer kabineler ile de bu dostluğun devam edeceğini belirtmiştir.³³³

³³¹ Başlangıçta İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan, ancak daha sonra cemiyetle arası açıldığından Paris’e giderek buradan İttihatçı karşıtı basın yayın faaliyetlerinde bulunan Mehmet Şerif Paşa bu isyanın İttihatçıların bir hilesi olduğunu belirtmektedir. Şerif Paşa, **Bir Muhalifin Hatıraları, İttihat ve Terakki’ye Muhalefet**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s. 45.

³³² Dukakinzade Basri Bey, *Le Monde Oriental*, Paris, 1920, s. 32’den aktaran Karal, Cilt: 9, s. 115.

³³³ Hüseyin Cahit, “Kabinenin Sukutu ve Avrupa”, **Tanin**, 3 Şubat 1324/16 Şubat 1909, Nu. 196.

Olayı İngilizlerin çıkardığına dair teoriyi muhtemelen Ahmet Emin Yalman'ın anılarında 31 Mart'a dair yazdıkları kuvvetlendirdi. İttihat ve Terakki üyelerinden gazeteci Yalman'a göre Türkiye'nin Meşrutiyet ile yeniden canlanması, ülke üzerinde emelleri olan devletleri endişeye düşürdü. Söz konusu devletlerden biri de İngiltere idi ve amacına hizmet etmek üzere 31 Mart İsyanının ortaya çıkmasına öncülük etti.³³⁴ Bu konuda daha ileri boyutta bir iddia ise İngiltere'nin Sultan Abdülhamit'i devirmek üzere İttihat ve Terakki ile anlaşarak böyle bir isyanı teşvik ettirdiğine yönelikti. Ne var ki İngiliz büyükelçi G. Lowther ve Dışişleri Bakanı E. Grey arasında geçen yazışmalarda böyle bir teşvik göze çarpmamaktadır. Dönemin eserleri incelendiğinde İttihat ve Terakki yanlısı veyahut muhalifi olan kimseler bu konu hakkında farklı suçlayıcı ifadelerde bulunmuştur. Hadisenin tam olarak nereden çıktığına yönelik ihtilafını koruyan bu konu, günümüzde de farklı söylemler altında tartışılmaktadır. 31 Mart'ın herhangi bir teşvik ettiricisinin bulunmadığı, iç ve dış dinamikler ve ordudaki ayrılıklar neticesinde kendiliğinden ortaya çıkmış olabilme ihtimali de unutulmamalıdır.

31 Mart'ın çıkış kaynağı tam olarak netleştirilememiş olsa da olaya giden yolda Kamil Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesi ve mecliste yaşanan gerginliklerin de payı olduğundan bu konuya değinmekte fayda vardır.

İttihatçıların hükümet işlerine müdahilliğinden rahatsız olan Kamil Paşa, Cemiyet'in gücünü kırmak adına farklı arayışlara girişti.³³⁵ Zaten Meşrutiyet'in ilk günlerinin aksine hem mecliste hem de halk nezdinde İttihat ve Terakki'ye karşı yükselen bir muhalefet kendini göstermekteydi ve Paşa durumun bilincindeydi. Zira mecliste farklı unsurlar bir aradaydı ve İttihatçıların öne sürdüğü "Osmanlılık" idealini paylaşmayan hatırı sayılır bir kesim vardı. Bu kimseler İttihatçıları "Türkleştirme" politikası güttükleri iddiasıyla eleştiriyorlardı. İttihatçıların merkeziyetçi yönetim anlayışına karşı olanlar ise hali hazırda muhalefette bulunan Ahrar Fırkası idi. Çünkü onların gövdesini ademimerkeziyetçiler oluşturuyordu. İttihat ve Terakki ise suçlamalar karşısında kendini savunmak durumunda kaldı. Öyle ki Hüseyin Cahit bu konuda kaleme aldığı "Anasır-ı Osmaniye'nin Birleşmesi" başlıklı yazısında Genç

³³⁴ Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz Cilt: 1 (1888-1922)**, haz. Erol Şadi Erdiç, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, s. 110.

³³⁵ İttihatçılar da Kamil Paşa'dan hazzetmiyordu zira seçim sürecinde Paşa Ahrar Fırkası listelerinde yer almıştı.

Türklerin tüm Osmanlı unsurlarını Türkleştirmek gibi bir gayesinin bulunmadığını, zira artık herhangi bir millete benliğini unutturmanın mümkün olmadığını, beklediklerinin yalnızca Osmanlılık sıfatıyla vatanın selameti için mücadele etmek olduğunu vurgulamıştır. Ademimerkeziyet konusuna da değinerek söz konusu idare tarzının kabul edilemez olduğunu çünkü bu tarz ile en başta adaların elden çıkacağını belirtmiş,³³⁶ İttihat ve Terakki'nin vatanın bölünmesini engellemek üzere yaratmak istediği Osmanlılık üst kimliği ve bu üst kimliğin altındaki alt kimlikleri bir arada tutmak uğruna taviz vermediği merkezi yönetim ilkesini ortaya koymuştur.

İttihat ve Terakki'ye olan muhalefetin boyutu artarken, Kamil Paşa'nın Cemiyet karşıtı planlarının ilk durağı Arnavutlar ve Manastır Merkezi oldu. Öyle ki Cemiyet'in Manastır şubesinin çoğunluğu Arnavutlardan oluşmaktaydı. Şubenin Hürriyet'in ilanındaki payı büyüktü. Manastır Merkezi'nin yükselişine karşın Selanik Merkezi idareyi eline aldı ve yönetimin en etkin konumu haline geldi. Manastır Merkezi'nin bu durumdan hoşnut olmadığına bilincinde olan Kamil Paşa şube ile temasa geçti. Amacı şubeler arasındaki muhalif çizgiyi iyice derinleştirip ihtilafı arttırmak ve Cemiyet'in gücünü kırmaktı. Bu görüşmelerin hemen akabinde Paşa, kabinesinde harbiye, bahriye ve maarif nazırları değişikliğine gitti. Ortada herhangi bir sebep yokken yapılan bu değişiklik mecliste tepkiye yol açtı ve 13 Şubat günü sadrazamdan bir izahat istemek üzere toplanıldı³³⁷ Bu hadise basında da tepkiyle karşılandı. İttihat ve Terakki'nin sözcüsü konumundaki Tanin Gazetesi'nde söz konusu durumun, Kamil Paşa'nın meşrutiyet idaresine vurmaya çalıştığı bir darbe olarak görüldüğü belirtildi.³³⁸

Kamil Paşa meclise vereceği izahatı ertelemek istedi. Ne var ki daha fazla beklemek istemeyen meclis derhal bir oylamaya gitti ve Kamil Paşa, 198 aleyhinde 8 lehinde olmak üzere yüksek bir güvensizlik oyu aldı.³³⁹ Durumu Sultan'a iletmek üzere Yıldız'a giden Talat ve Ahmet Rıza Beyler II. Abdülhamit'e vaziyeti izah edince Kamil Paşa'nın azli resmileşti. 14 Şubat günü ise Hüseyin Hilmi Paşa sadaret makamına getirildi.³⁴⁰ Olaylardan bir gün sonra yaşananları kaleme alan Hüseyin

³³⁶ Hüseyin Cahit, "Anasır-ı Osmaniye'nin Birleşmesi", **Tanin**, 2 Teşrinisani 1324/ 15 Kasım 1908, Nu. 105

³³⁷ Karal, Cilt: 9, ss. 68-69.

³³⁸ Hüseyin Cahit, "Sadrazam ve Meşrutiyet", **Tanin**, 31 Kanunusani 1324/ 13 Şubat 1909, Nu. 193.

³³⁹ Hüseyin Cahit, "Kamil Paşa'nın İzahnamesi", **Tanin**, 22 Mart 1325/4 Nisan 1909, Nu. 243.

³⁴⁰ Ali Cevat, s. 38.

Cahit, Kamil Paşa'nın meclisin davetine icabet gününü ertelemesindeki maksadın vakit kazanmaktan başka bir şey olmadığını belirterek, yaşanan bu tarihi günde otuz yıllık istibdattan sonra genç meclisin önemli bir sınavdan geçtiğini vurgulamıştır. Yaşanılan bu mühim olayın yeterince sarıh olmadığını, eğer öyle olsaydı meclisin hürriyeti kolayca seçeceğini belirtmiş, bu kez karşıdaki düşmanın oldukça tecrübeli olduğunun altını çizerek, genç meclisin olay karşısında yenik düşmediğini, eğer öyle olsaydı memleketin ölümcül bir darbe ile karşı karşıya kalmış olacağını abartılı bir dille ifade etmiştir.³⁴¹

Yeni kurulan Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi ise muhalifleri rahatsız etti. Zira onlar Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'ni İttihatçı bir kabine olarak niteliyordu. Esasen haksız da sayılmazlardı. Zira Hüseyin Hilmi Paşa, iki sadrazamı yerinden etmeyi başarmış, ayrıca mecliste çoğunluğunu da elde etmiş olan İttihat ve Terakki ile uyumlu hareket etmesi gerektiğinin bilincinde olacak tecrübeye sahipti. Hal böyle olunca hem dışardan hem de içerden -İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin farklı şubelerinden Selanik'in her konuda belirleyici bir rol oynamasından rahatsız olan- kimseler İsmail Kemal ile anlaşarak Meclis'te yeni kabineye muhalif bir kesim oluşmasını sağladı.³⁴²

2.4.1.1. İsyân'a Giden Süreçte Önemli Bir Dönemeç: Derviş Vahdeti ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti

Meclis bu şekilde karışıklar içindeyken basın alanında İttihat ve Terakki önemli bir muhalif daha kazandı: 11 Aralık 1908'de³⁴³ yayımlanmaya başlayan Volkan. Gazeteyi çıkaran kişi Sultan'a yazdığı mektupta hayatına dair bilgiler veren Derviş Vahdeti adında Kıbrıslı bir hafızdı. Fakir bir aileden gelmesine karşın zaman içinde farklı meziyetler edinerek birtakım kimselerin de desteklemesiyle yükselen bir kariyere sahip oldu. Kendi deyimiyle “*gözü açıldı*” ve yeri geldiğinde “*redingotlu, eldivenli*” bir adama dönüşmekten kaçınmadı.³⁴⁴ Ahmet Emin Yalman ise Vahdeti'yi “*Kıbrıslı bir sarhoş arzuhalci, İngiliz gizli istihbarat servisleri tarafından seçilmiş, ihtilalci ajan olarak yetiştirilmiş, Volkan gazetesini ve İttihad-ı Muhammedi*

³⁴¹ Hüseyin Cahit, “Heyet-i Vükelanın Sukutu”, **Tanin**, 1 Şubat 1324/14 Şubat 1909, Nu. 194.

³⁴² Karal, Cilt: 9, s. 73.

³⁴³ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, Sinan Yayınları, İstanbul, 1972, (Mart), s. 40; Celal Bayar Volkan'ın yayımlanma tarihi olarak 28 Kasım 1908'i işaret etmektedir. Bkz. Bayar, Cilt: 1, s. 126.

³⁴⁴ Celal Bayar, Cilt: 1, s. 125.

Cemiyet'ini kurmak, yürütmek ve ortalığı ateşe vermek maksadıyla sahneye çıkarılmıştı."³⁴⁵ şeklinde tanımlamaktadır.

İlk başta Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'ne katılan Vahdeti, Cemiyet'in faaliyetlerini beğenmeyince buradan ayrıldı. İttihat ve Terakki'ye katılmak istedi ancak bu çabaları başarısızlıkla sonuçlandı.³⁴⁶ Herhalde O da çareyi muhalefet kanadına geçmekte buldu ve Volkan Gazetesini çıkardı. Gazetenin resmi yayın organı olacağı İttihad-ı Muhammedi Cemiyetini ise 6 Şubat 1909'da kurdu.³⁴⁷ Ancak Volkan Gazetesinde işlerin tam anlamıyla rayına oturması biraz zaman aldı. Zira gazete çıkarmak için maddi desteği bulması gerekiyordu. Bu sebepten ilkin başmabeyinci Ali Cevat Bey'e başvurdu ancak bir karşılık bulamadı.³⁴⁸ İkinci bir çare olarak Kamil Paşa'nın oğlu Sait Paşa'dan maddi yardım talep etti. Ancak O da kendisine yardımcı olmayacağını bildirdi. Bu noktada kurmuş olduğu cemiyet, gazetenin imdadına yetişti. Cemiyet etki alanını genişlettikçe gazetenin de satışları artış göstermeye başladı. Üstelik gazete muhalif olmasına rağmen Sultan'ın şahsına yönelik bir yazı çıkarmamış, Masonluk karşıtı ve İslamiyet yanlısı bir tavır takınmıştı.

Celal Bayar Vahdet'inin ve söz konusu gazetenin din kisvesi altında her türlü kötülüğü yapabilecek bir neşriyat olduğunu vurgulayarak, gazetede yapılan irticai kışkırtmaların 31 Mart'a giden süreci tetiklediğini ifade etmiştir.³⁴⁹

31 Mart'ı salt bir irtica hareketine indirgemek doğru değildir. Ne var ki bu süreçte yaşananlar, 31 Mart'a giden yolun önünü açmaktan başka bir işe yaramamıştır. Bu bağlamda İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve Volkan Gazetesi, hadisenin tek hazırlayıcısı olmamakla birlikte Bayar'ın da dediği gibi ayaklanmaya uygun bir zemin yaratmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhaliflerin vurguladığı şekilde Türkçülük, kendi mensuplarının ise en azından bu süreçte altını çizdiği Osmanlılık şiarına karşı İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, adından da anlaşılacağı üzere ümmetin ittihadını savunan bir çizgideydi.³⁵⁰

Propaganda faaliyetleri sayesinde taraftar sayısını arttıran Cemiyet'in gövde gösterisi olan 3 Nisan 1909 açılışı büyük ses getirdi. Zira Ayasofya Camii'nde

³⁴⁵ Yalman, s. 111.

³⁴⁶ Akşin, Mart, s. 40

³⁴⁷ Karal, Cilt:9, s. 75.

³⁴⁸ Ali Cevat, s. 45.

³⁴⁹ Celal Bayar, Cilt: 1, s. 136.

³⁵⁰ Karal, Cilt:9, s. 76.

okutulan açılış mevlidinde oldukça kalabalık bir halk kitlesi toplanmıştı.³⁵¹ Açılışa dair haber ertesi gün Volkan Gazetesi'nin sayfalarına şu şekilde yansdı:

*İstibdadın âfâk-ı mazlumesi altında yetim bir çocuk gibi ağlayan, gözyaşları döken şehr-i İstanbul ittihad-ı meveddet-i İslamiyye için halkımız akın akın kabile kabile bir meşk-i ruhâni ile Ayasofya cami-i şerifine sevk ediyordu...İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile müzeyyen ıslıl ıslıl sancaklar sokaklarımıza başka bir ruhâniyet, başka bir kudsiyet bahşediyordu.*³⁵²

Açılışa kadar olan süreçte etki alanını genişlettiği anlaşılan Cemiyet, açılış takiben de çalışmalarına devam etti. Özellikle Bursa'da, yeni rejim yüzünden çıkarlarından mahrum kalacağını anlayan çevrelerden mürekkep güçlü bir şube kurdu. Bu kimseler aracılığıyla camilerde İttihat ve Terakki mensuplarının müstebit, ceberut ve imansız kimseler olduğu belirtiliyor, şer'i hükümler yerine Batı ilkelerini takip edecekleri vurgulanıyor, millete şapka giydirecekleri³⁵³ iddia ediliyordu. Daha da ileri giderek tüm bunların ortadan kalkması için bu Cemiyet'in de ortan kalkması gerekli deniyordu.³⁵⁴

2.4.1.2. İsyana Giden Süreçte Ordunun Vaziyeti: Alaylı-Mektepli Çatışması

İsyana giden süreçte belki de en tetikleyici unsurlardan biri ordudaki sıkıntılardı. Esasen bu sıkıntılar daha önce de bahsedildiği üzere II. Meşrutiyet'in ilanından beri süregeliyordu. Zira Meşrutiyet'in ilan ettiricisi İttihat ve Terakki'nin görece az olan sivil kanadından ziyade ordudaki mektepli subayların gücüne dayanan yapısı, bir noktada "asker-siyaset" bağıntısının kurulmasına da neden oldu. İttihat ve Terakki'nin askeri kanadının bu denli güçlü olması orduyu siyasetin tam ortasına

³⁵¹ Akşin, Jön, s. 173.

³⁵² **Volkan**, 22 Mart 1325/ 4 Nisan 1909, Nu. 94.

³⁵³ İsyana giden süreçte asker serpuşunun değiştirilmesine yönelik düzenlemeye dair fikirler sunulmuş, bu fikirler ise halk ve meşruti düzen karşıtı ulema nezdinde önemli bir ajitasyon aracı olarak kullanılmıştır. Şapka meselesi Türk modernleşmesinde her daim farklı bir yer tutmuştur. Öyle ki sarığı kaldırıp yerine fesi getiren Sultan II. Mahmut "gavur padişah" olarak adlandırılmış, fesi kaldırıp yerine şapka getiren Mustafa Kemal Atatürk ise bazı çevrelerce "din karşıtı" olarak anılmıştır. 31 Mart'a giden süreçte de yenilik karşıtı kimselerin bu meseleyi kendi muhalefetlerine malzeme etmesi oldukça ilginç bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır.

³⁵⁴ Karal, Cilt: 9, ss. 78,79.

koydu. Ancak bu sakıncalı bir durumdu. Durumun vahameti çok geçmeden kendini 31 Mart isyanı şeklinde gösterdi.³⁵⁵

Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçte ortaya çıkan alaylı subayların tasfiye edileceğine dair haber, ordu genelinde duyulunca bu durum subayları rahatsız etti. Söylentiler ile birlikte ordudaki mektepli-alaylı huzursuzluğu her geçen gün artarak devam etti. Duydukları rahatsızlık ile birlikte farklı arayışlar içerisine giren hoşnutsuz subaylar İttihat ve Terakki ve yeni nizama karşı birtakım faaliyetler içine girince bir ayaklanmanın baş göstermesi kaçınılmaz oldu.³⁵⁶

Esasen alaylı subaylar kuruntularında haksız sayılmazdı. Orduda yeni bir nizam kurmaya çalışan mektepli subaylar, kendileri gibi modern askeri eğitim veren okullardan mezun olmayan subayların etkinliğini kırmak niyetindeydi. Çok geçmeden bu yönde bir adım atılarak, 1. Ordu'daki 1400 eğitimsiz subay görev dışı bırakıldı.³⁵⁷ Bu durum yalnız alaylı subayları değil, ordu içerisinde rütbe yükselmek niyetinde olan askerleri de rahatsız etti. Askerleri hoşnutsuz eden bir başka durum ise mektepli subayların önderliğinde hazırlanan katı askeri eğitim programıydı. Meşrutiyet öncesi dönemde böylesi yoğun bir programa alışkın olmayan alaylı subaylar şikayete başladı. Ancak alenen tepki gösteremediklerinden, hoşnutsuzluklarına dini bir kılıf giydirecek, bu yoğunluk yüzünden namaz dahi kılamadıklarını ileri sürdüler. Bu durum bazı meşruti düzen karşıtı dini çevrelerce de desteklendi. Ordu içinde huzursuz bir kanadın yükselmesi en çok da onların işine yaradı. Askerin namazı bahane ederek talimlerini aksatması durumuna engel olmak üzere çıkarılan emirler, din çevrelerince bir propaganda malzemesi yapıldı ve kamuoyuna “dinsizlerden oluşan idarenin askere namaza yasakladığı” şeklinde yansıtıldı.³⁵⁸ İşte bu gibi olayların etkisiyle huzursuz subayların sayısı gün geçtikçe artarak, ordu içerisinde bir husumet vücuda getirdi ve böylelikle mektepli-alaylı gerginliği iyice belirginleşerek 31 Mart'ın esas tetikleyicisi oldu.

³⁵⁵ Hakkı Uyar, “Türkiye’de Askeri Darbeler ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 20, Özel Sayı, (Darbeler), 2020, s. 80.

³⁵⁶ Necdet Aysal, “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş:31 Mart Olayı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 10 Sayı:37, 2006, s. 20.

³⁵⁷ Akşin, Mart, s. 47.

³⁵⁸ Aysal, s. 22.

2.4.2. İsyâ'nın Çıkışı ve Hareket Ordusu

31 Mart'a giden son düzlükte bir dizi olaylar silsilesi yaşandı. Bu olayların neticesi isyanın yaşanması için gerekli tüm dinamikleri hazırladı. Olaylardan ilki her geçen gün eleştiri dilini keskinleştiren basın yarattığı gerginlik oldu. Hürriyet'in ilanından sonra bir pıtrak gibi her yerde yayımlanmaya başlayan gazeteler istibdadın ortadan kalkmasının getirdiği serbestlik ile tenkitin dozunu arttırarak yayımlanmaya devam etti. Öyle ki Halide Salih³⁵⁹ (Edip) bu durumu eleştirdiği bir yazısında şu cümleleri sarf etti: “...*Dün küçük, büyük her memur idare-i müstebide esiri; bugün gazetecilerin hizmetkârı... Dün ittihat ve Terakki Cemiyeti bizi haflıyelerin elinden kurtardı. Bugün gazetecilerin diline düşürdü.*”³⁶⁰ Bu yazıda yazarın iki eleştirisi vardır; istibdat devrinin hafiyelerinin yerine şimdi gazetecilerin geçtiği, İttihat ve Terakki'nin ise bu duruma engel olamadığı.

Hüseyin Cahit ise “matbuat hürriyeti” meselesi hakkında kaleme aldığı bir yazıda Hürriyet'in ilanından bu yana süregelen basın özgürlüğünün bazı çevrelerce suistimal edildiğini vurgulayarak, her özgürlük gibi basın özgürlüğünün de bir sınırı olması gerektiğini ve bu sınırlarında esas hürriyete zarar vermemesi gerektiğini belirtmiştir.³⁶¹

Matbuat Nizamnamesini doğuracak olan bu yaklaşımlar, muhalifler tarafından eleştirildi. Muhaliflere göre, hürriyetin savunucusu olarak çıktıkları yolda basına kısıtlama getirilmesini savunan İttihatçıların bu tutumu yanlış. Öyle ki İttihat ve Terakki'nin en sert muhaliflerinden Sinop Mebusu Rıza Nur “*bir vakittir ru-i sefid matbuatı kirletenler*” şeklinde başlayan yazısında matbuat nizamnamesi konusuna değinerek, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hükümet işlerine müdahil hatta “*hükümet içinde hükümet*” olduğunu vurgulamış, Meşrutiyet'e yeni bir “*idare-i pederane*” lazım gelmediğini, lazım olsa dahi vaziyeti meşrutî hükümetin üstleneceğini, Cemiyet'in ise

³⁵⁹ Halide Edip Adivar II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gazetelerde çıkan yazılarında “Halide Salih” imzasını kullanmıştır. Tanin Gazetesindeki yazıları ile dikkatleri üstüne çeken yazar, Milli Mücadele Döneminde Sultanahmet mitingindeki konuşması ile ünlenmiştir. Yazdığı pek çok roman ile Türk Edebiyatı'na da önemli katkıları olan Halide Edip'in *Ateşten Gömlek* adlı romanı Milli Mücadele dönemine edebi anlamda ışık tutan önemli eserlerdendir. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. İnci Enginün, “ADIVAR, Halide Edip”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 1, İstanbul, 1988, ss. 376-377.

³⁶⁰ Halide Salih, “Bugün- Dün: Hafiyeler-Gazeteciler”, **Tanin**, 29 Temmuz 1324/11 Ağustos 1908, Nu. 11.

³⁶¹ Hüseyin Cahit, “Hürriyet-i Matbuata Dair”, **Tanin**, 21 Mart 1325/3 Nisan 1909, Nu. 242.

bu duruma uzaktan seyirci kalması gerektiğini aktarmıştır. Meşrutiyet'in devamı için Cemiyet'in varlığını sürdürmesi gerektiğini vurgulamak ile birlikte bu gerekliliğin hudutlarını belirlemiştir. Yani İttihatçılara matbuat sınırlarından önce kendi Cemiyetlerinin sınırlarını hatırlatmıştır. Eleştirilerine devam eden Rıza Nur, Cemiyet'in askeriye'nin içerisine girmesinin son derece sakıncalı olduğunu, Avcı Taburları Cemiyet ile özdeşleştirilir ise, geri kalan askerlerin de muhtelif cemiyetlere katılmasının önünü açacağını altını çizmiş, *"işin sonunu fena görüyorum"* sözü ile deyim yerindeyse 31 Mart'a ne kadar az bir süre kaldığının sinyalini vermiştir. Cemiyet'in müstebit tarafını vurgulayarak ise Jakoben bir tavır takınan İttihatçılara adeta göz dağı vererek Robespierre ve Danton'un giyotinle öldüğünü hatırlatıp *"...su testisi su yolunda kırılır"* kelamını etmekten de geri durmamıştır.³⁶²

Rıza Nur'un tüm suçlamalarına kaleme aldığı bir yazıda cevap veren Hüseyin Cahit Bey, Rıza Nur'un kendi içerisinde çeliştiğini, Cemiyet'in hükümet içinde hükümet olduğu iddialarını ispat edemediğini, aksine söylemlerinin İttihat ve Terakki'nin ne kadar güçlü bir teşkilata sahip olduğunu gösterdiğini, delil olarak sunduğu şeylerin ise herhangi bir hükmü olmadığını belirtmiştir.³⁶³

Bu yazının hemen akabinde İttihat ve Terakki tarafından Pera'da bir yemek düzenlendi. Burada bir nutuk veren Ahmet Rıza Bey, Osmanlı birliğinin bozulmasını isteyen hainlerin meşrutiyetten memnun olmadığını, bu kimselerin İttihat ve Terakki'nin güçlenmesinden rahatsız olduğunu ve Cemiyet'in dağılmasını arzuladığını belirtmiştir. Bu cümlelerde Rıza Bey, eleştirinin dozunu iyice artıran İttihat ve Terakki muhaliflerini kastetmiş olmalıdır. Zaten Ahrar Fırkası da buradaki "hain" kelimesini üstüne alınmıştır. Ahrar'ın bu nutku üstüne alınmasını eleştiren Hüseyin Cahit ise Ahmet Rıza Bey'in burada sözü geçen "hainlerden" kastının istibdat devrindeki ve hali hazırda istibdat yanlısı kimseler olduğunu, Ahrar'ın bu kelamı neden üstüne alındığını anlamadığını belirterek muhalif fırkaya bir göndermede bulunmuştur.³⁶⁴

Tüm bunlar yaşanırken gerilimi iyice tırmandıran bir hadise vuku buldu. İttihat ve Terakki'ye kalemiyle güçlü bir muhalefet eden Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan

³⁶² Rıza Nur, "Görüyorum Ki İş Fena Gidiyor", **İkdam**, 27 Şubat 1324/ 12 Mart 1909, Nu. 5314.

³⁶³ Hüseyin Cahit, "İş Fena Mı Gidiyor?", **Tanin**, 4 Mart 1324/ 17 Mart 1909, Nu. 225.

³⁶⁴ Hüseyin Cahit, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ahrar Fırkası", **Tanin**, 15 Mart 1325/28 Mart 1909, Nu. 236.

Fehmi Bey³⁶⁵ Galata Köprüsü üzerindeyken vuruldu. Hasan Fehmi Bey'in öldüğü bu hadisede yanında bulunan eski kaymakamlardan Ertuğrul Şakir Bey ise yaralandı.³⁶⁶ Olayın failinin üstünde zabıt kıyafeti vardı ve revolveri ile ateş etmeden önce “Al Mevlan” şeklinde haykırmıştı.³⁶⁷ Hal böyle olunca oklar İttihatçılara çevrildi. Zira buradaki “mevla” kelamından kasıt Serbesti Gazetesinin sahibi Mevlanzade Rıfat olmalıydı. Hasan Fehmi'nin de iktidar partisine yönelik son derece keskin bir kalemi olduğu düşünülünce cinayeti İttihatçıların azlettirdiğine yönelik sesler yükselmeye başladı.

Başmuharriri Hasan Fehmi Bey'in ölümünü gazetenin ilk sayfasında duyuran Serbesti şu cümleleri sarf etti: “*Serbest-i matbuatın ilk kurbanı ömrünü menfalarıda geçirmiş olan evlad-ı hürriyetten Hasan Fehmi Bey'in ruhuna Fatiha.*” Gazetenin ilerleyen sayfalarında ise Hasan Fehmi Bey'in gençlik resmi kullanılmış ve suçu iktidar partisi olan İttihat ve Terakki'ye yükleyecek şekilde şu cümlelere yer verilmiştir: “*Vatan bu hainlerin pençe-i istibdadından kurtarılmalıdır. İstibdat bir merkezden kalktı, merkezi müteaddideye geçti.*”³⁶⁸

Basında yankılar devam ederken Volkan gazetesi 8 Nisan 1909 tarihli yazısında katilin yakalanacağına inanmadığını açıkça ifade etmiş bir sonraki yazıda ise Hasan Fehmi şu cümleler ile İmam Hasan³⁶⁹ ile kıyaslanarak “şehit” olarak addedilmişti: “.... *O Yezidler tarafından şehit edildi. Sen de aynı fırkaya muarız idin. Yezidler, hükümet-i İslamiyeyi gasp etmişlerdi. Bunlar da hükümet-i Osmaniye'yi zapt etmek istemişlerdi... Nedir bu aranızdaki münasebet Hasan?*”³⁷⁰

Hasan Fehmi Bey'in cenaze töreni 8 Nisan'da yapıldı. Serbesti gazetesinin 10 Nisan tarihli haberinde cenaze törenin bir fotoğrafı paylaşıldı.³⁷¹ Fotoğrafa bakıldığında oldukça büyük bir kitlenin törene katıldığı ve softaların çoğunlukta

³⁶⁵ Hasan Fehmi Bey siyasi nedenler ile öldürülen ilk gazetecidir. Bu tarihten itibaren Türkiye, muhalif gazetecilerin faili meçhul cinayetlere kurban gittiği ya da hapis gibi yöntemler ile susturulmaya çalışıldığı bir tablo ile karşı karşıya kalmıştır.

³⁶⁶ Ali Cevat, s. 46.

³⁶⁷ **Volkan**, “Cinayet”, 26 Mart 1325/ 8 Nisan 1909, Nu. 98.

³⁶⁸ **Serbesti**, 26 Mart 1325/ 8 Nisan 1909, Nu. 142.

³⁶⁹ İslam halifelerinden Hasan bin Ali yaşamı boyunca halifelik uğruna Muaviye ile mücadele etmiş ve Muaviye'nin hilafeti oğlu Yezid'e bırakmak suretiyle kendisini zehirletmesiyle hayata veda etmiştir.

³⁷⁰ “Cinayet Leimâne, Tehdidât Akurâne”, **Volkan**, 28 Mart 1325/ 10 Nisan 1909, Nu. 100.

³⁷¹ **Serbesti**, 10 Nisan 1909, Nu. 144.

olduğu görülmektedir. Hasan Fehmi Bey'in cenaze töreni 31 Mart'a çok az bir süre kala muhaliflerin adeta son provası olarak değerlendirilebilir.

31 Mart'tan hemen önce Paris'te çıkan Eko de Paris gazetesi haberi adeta ayaklanmanın haber vericisi olmuştur.

Durum Genç Türk Fırkası'nın zannettiğinden daha vahimdir. Her gün güya İslam kurallarını neşretmek üzere yeni yeni dergi ve gazeteler yayınlanıyor. Bunlardan el-İslam gazetesi İslamın savunulması ile ilgili görülmemiş bir sertlik ortaya koyuyor. İttihat ve Volkan gazeteleri de bu gazeteyle ortak hareket ediyorlar. Osmanlı'nın meşrutiyet yanlıları bu irtica unsurlarını zapt edecekleri inancındadırlar. Fakat şurası gözden kaçırılmamalıdır ki İslam dini bütün Türklerin vicdanını oluşturur. Din hükümlerinin Sünni ulemasınca kabul edilen tarzdan başka şekilde açıklanması mümkün değildir. Meşhur bir müftü 'ictihat kapısı kapalıdır' demiştir. Devletin gelişmesini arzu eden hükümet ancak sınırlı bir çerçevede önlemler alarak hareket edebilir. Bir de suhteler vardır. Suhteler cüretkardırlar. Ulema, suhteler, imamlar, hocalar alınacak önlemler aleyhinde ayaklanırlarsa hükümet ne yapacaktır? Asker ulemaya ateş edecek midir?³⁷²

Bu haber Türkiye'deki gergin ortamın bir isyan ile neticeleneceğini öngörür niteliktedir. Bu haberden bir gün sonra yani 12 Nisan'ı 13'üne bağlayan gece Taşkışla'daki 4. Avcı Taburu Hamdi Çavuş, subayları tutuklayarak bir ayaklanma başlattı. Ayasofya meydanına doğru harekete geçen askerleri pek çok hoca karşıladı. Ayasofya'nın avlusuna ve Meclis-i Mebusan'ın toplantı yeri önüne yığılan³⁷³ ve sayısı gittikçe artan bu kimselere softalar da katıldı. Toplanan kalabalığa hitap edenlerin yaptıkları konuşmalar genelde dini temelliydi. Hatipler, mektepli subayların orduyu dönüştürmeye çalıştığını, İttihat ve Terakki'nin ise bu subayları ordu içerisinde yüksek mevkilere getirerek düzeni bozduğunu ve İttihatçıların şeriata aykırı faaliyetlere çanak tuttuğunu belirterek, kalabalığı iyice galeyana getirdi. Şeyhülislam aracılığıyla hükümete taleplerini ileten güruhun³⁷⁴ istekleri şer-i hükümlerin yerine getirilmesi, hükümetin istifa etmesi ve özellikle Ahmet Rıza Bey gibi İttihatçı kökenli kimselerin yönetsel görevlerinin sona erdirilmesi etrafında şekillenmekteydi.³⁷⁵

Asilerin taşkınlıkları neredeyse tüm İstanbul'u sardı. Öyle ki İttihatçıların sözcüsü konumundaki Tanin Gazetesinin büroları basıldı.³⁷⁶ Meclise dahi ancak 60 kadar mebus gelebildi. İttihat ve Terakki'nin azılı muhaliflerinden İsmail Kemal

³⁷² BOA., Y.EE.KP., 34/3387.

³⁷³ Pears, s. 260.

³⁷⁴ Aysal, ss. 27-28.

³⁷⁵ Pears, s. 260.

³⁷⁶ Pears, s. 268.

mecliste hazır bulunanlardandı. Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesinin yanlış tavırlarının isyana sebebiyet verdiğini, bu sebepten asilerin dediğine uyularak kabinenin istifası gerektiğini aktardı. Durumun vahametini anlayan kabine zaten istifasını sunmuştu.³⁷⁷

Selanik'te ise bu ayaklanma İsmail Canbolat'ın "Meşrutiyet mahvoldu" telgrafı ile öğrenildi.³⁷⁸ Gelen telgraftan İstanbul'un gericilerin eline geçtiği³⁷⁹ haberi okunduğu anda toplantılar başladı ve bu toplantılara katılan kimseler tarafından bir Hareket Ordusu'nun kurulmasına ve derhal İstanbul'a ulaşmasına karar verildi.³⁸⁰ İttihatçıların en çok güvendiği 3.Ordudan oluşan bu ordunun başında Mahmut Şevket Paşa vardı. O sıralarda kolağası olan Mustafa Kemal ise kurmay başkan oldu.³⁸¹

Mahmut Şevket Paşa komutasında İstanbul'a giren Hareket Ordusu³⁸² olaya hemen hakim olamadı. Çatışmalar iki gün sürdü. İsyancılar bir liderden yoksun olduğundan, daha fazla direnmeleri mümkün değildi. En nihayetinde Hareket Ordusu duruma hakim oldu. 27 Nisan'da meclis toplandı ve yapılan oylamada Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesine karar verildi.³⁸³ Şeyhülislamın da fetvası ile Sultan'ın uzun süren iktidarı neticelendi. İttihat ve Terakki ise amaçlarından birine daha ulaşmış oldu. Yeni Sultan V. Mehmet Reşat'tı. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte iktidarı için tehlike çanlarının çaldığının bilincinde olan II. Abdülhamit nihayet en büyük endişesi ile uzun yıllardır ülkeyi yönettiği Yıldız Saray'ında yüzleşti ve böylelikle 33 yıllık hükümranlılığı sona erdi.³⁸⁴

Meşrutiyet'i tehlikeye düşüren en büyük olaylardan biri olan 31 Mart salt bir irtica hareketi değildi. Toplumdaki farklı dinamiklerden, en mühimi ise ordudaki sınıf farklarından ileri gelmekteydi. Bu sınıf farkı ise hukuki statüden değil eğitimsel durumdan kaynaklıydı. Yani bu isyan alaylı-mektepli subaylar arasındaki kültürel ve eğitimsel farkın bir noktada patlak vermesi, askerlerin Avcı Taburları

³⁷⁷ Ali Cevat, s. 48.

³⁷⁸ Karal, Cilt: 9, s. 96.

³⁷⁹ Pears, s. 275.

³⁸⁰ Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 95.

³⁸¹ Akşin, Jön, s. 194.

³⁸² Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişi hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Emin Yalman, ss. 112-115; Ali Cevat, ss. 68-72.

³⁸³ Pears, s. 287; Ali Cevat, ss. 80-82.

³⁸⁴ Akşin, Jön, ss. 198-199.

komutanlarından kötü muamele gördüklerini iddia ederek çeşitli propagandaların da etkisiyle ayaklanmasıdır.

31 Mart bahsedilen olaylar içerisinde olgunlaşarak vücuda geldi. Rejimi tehlikeye düşüren bu olay, İttihatçı zihniyette Meşrutiyet'e neden korunması gereken bir mefhum olarak yaklaşıldığını da açıklıyordu. Zira işçi, burjuva, aristokrasi gibi sınıfların bulunmadığı Osmanlı toplumunun çoğunluğu fakir ve köylü halktan mürekkepti. Bu tabanda ise hürriyet ve müsavat kavramlarının yerleşmiş olması beklenemezdi. Dolayısıyla devrimin jakoben bir nitelik taşıyan aydınlardan oluşan küçük bir azınlık tarafından korunması olağan bir durumdu. Bu aydınlardan ise çoğunluğu daha önce incelendiği üzere, modern eğitim askeri alanda başladığından sivil kanattan ziyade askeri çoğunluktan oluşmaktaydı.

2.5. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN KISMİ İKTİDARI VE MUHALEFETİN YÜKSELİŞİ

31 Mart sonrası süreçte İttihat ve Terakki çıkışını önleyemediği isyanı nihayetinde bastırdı ve böylelikle uzun yıllardır arzuladığı II. Abdülhamit devrini sonlandırma gayesine de ulaşmış oldu. Sultan Abdülhamit, Hürriyet'in ilanını bir noktada kabul etmek durumunda kalmasına rağmen, tecrübesi ve 33 yıllık saltanatının da getirdiği bir otorite ile İttihat ve Terakki'ye hayal ettiği serbestlik alanını pek tanımamıştı. Oysa yerine geçen kardeşi Mehmet Reşat İttihatçıların daha rahat yönlendirebileceği bir padişahı. Sina Akşin, yeni Sultan'ın önüne gelen evrakı imzalamaktan öteye gitmeyen, sakın yapıda bir kimse olduğunu aktarmaktadır.³⁸⁵ Edwin Pears ise Sultan'ın Mevlevi Dervişlerinden olduğunu, eğer İngiltere'de doğmuş olsaydı dünyevi bilgisinden değil ancak iyi kalpli bir kimse olması nedeniyle bir kilise yöneticisi olabileceğini aktarmaktadır.³⁸⁶ Hal böyle olunca İttihatçıların neden II. Abdülhamit yerine Sultan Reşat'ı tercih ettiği daha iyi anlaşılmaktadır.

Ayaklanma sırasında Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi istifa etmiş, yerine Tevfik Paşa Kabinesi kurulmuştu. İsyanın bastırılmasını sağlayan iktidar partisi³⁸⁷ 31 Mart'tan

³⁸⁵ Akşin, Jön, s. 200.

³⁸⁶ Pears, s. 289.

³⁸⁷ Tunaya İttihat ve Terakki meclis çoğunluğuna sahip olduğu için bu tanımlamayı yapmaktadır. Tunaya, Cilt: 3, s. 35.

kalan bu kabinenin miadını doldurduğu kanaatindeydi. Böylelikle hükümdar ile birlikte sadrazam değişikliği de yaşandı ve çekilen Tevfik Paşa Kabinesi yerine yeniden Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi kuruldu. Başlangıçta bu kabine içerisinde İttihat ve Terakki yanlıları olmakla beraber Cemiyet'in ileri gelenlerinden kimse yer almadı.³⁸⁸ Meselelere pek karışmayan bir sultanın tahta geçmesine rağmen İttihat ve Terakki arzu ettiği gibi iktidara egemen olamadı. Buxton İttihatçıların kendilerini bilerek geri planda tuttuğunu, zira halkın bilgeliği yaşla ilişkilendirdiğini gören Cemiyet'in son hükümet döneminde görev almış kimseler dışında yönetsel tecrübeye sahip üyesinin bulunmadığının bilincinde olduğunu aktarmıştır.³⁸⁹ Bu bir noktaya kadar doğru bir tespittir. Zira aralarında tecrübeli isimler olsaydı İttihatçılar yönetim meydanını istibdat devrinden kalma devlet adamlarına bırakmazdı. Öyle ki aralarındaki yaş kemale ermiş tek kişi Manyasizade Refik Bey idi. Bu sebepten iki kez Adliye Nazırlığı vazifesini üstlenebildi. Bir yazısında bu meseleye değinen Hüseyin Cahit Bey esasen bütün idarenin Genç Osmanlıların elinde olması gerektiğini vurgulamış, bunun bir kanun-i umumi olduğunu belirterek bu noktada Refik Bey'in kabineye girişinin önemli bir husus olduğunu ifade etmiştir.³⁹⁰

Tüm bu sorunlar arasında yeniden sadrazam olan Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu kabinesi de uzun ömürlü olmadı. Zira Paşa, sadaret makamını hep sıkıntılı dönemlerde üstlenmiş, kendisini çeşitli sorunların kısıkcı arasında bulmuştu. Cemiyet ve Sadrazamın arası her geçen gün açıldı. Yönetime daha fazla müdahil olmak isteyen İttihat ve Terakki, bu düşünceden hareketle Cavit Bey'in Maliye, Talat Bey'in ise

³⁸⁸ Karal, Cilt: 9, ss. 110-111.

³⁸⁹ Buxton, ss. 129-131.

³⁹⁰ Hüseyin Cahit, "Tebeddül-ü Vükela", **Tanin**, 18 Teşrinisani 1324/1 Aralık 1908, Nu. 121.

Dahiliye Nazırı olmasını sağladı.³⁹¹ Üstelik bu dönemde İngiltere ile Lynch³⁹² meselesi de patlak verdi. Dolayısıyla yeni kabinenin kısa ömürlü olması için tüm bileşenler hazırды.³⁹³ Lynch imtiyazı mecliste de tartışıldı. Yapılan oylamada kabine 8'e karşı 163 güvenoyu aldı. Ne var ki İngiliz şirkete tanınan bu imtiyaz, Almanya'nın çıkarlarına ters düştüğünden, Alman taraftarı ordu ve Mahmut Şevket Paşa'yı memnun etmedi. Konu hakkında çekişmeler sürerken, sadrazam Hilmi Paşa mecliste yüksek bir güvenoyu almasına rağmen 28 Aralık'ta istifa etti.³⁹⁴ 12 Ocak 1909'da ise Hakkı Paşa sadaret makamına getirildi.

Hakkı Paşa Kabinesi'nin en göze çarpan özelliği kabine üyeleri arasındaki İttihatçıların sayıca artması oldu. Ne var ki Cemiyet tam bu sıralarda birtakım bocalamalar içerisindeydi. Gerek kendi bünyesinde gerekse dışarıda bulunan muhalifler, 31 Mart sonrasında yeniden belirginleşmeye başladı. Bu belirginleşme 21 Şubat 1910'da Ahali Fırkası olarak kendini gösterdi. İttihat ve Terakki'den ayrılan bazı mebuslarca kurulan Ahali'yi, ileride değinileceği üzere Cemiyet içerisindeki ayrılıkçı kanat olan "Hizb-i Cedid" kopuşunun bir yansıması olarak görmek mümkündü. Yeni fırka mecliste kurulan ikinci muhalif parti oldu. Muhalefetini ve İttihat ve Terakki'yi yıpratma politikasını meclis sınırları içerisinde sürdürdü, dışarıdaki faaliyetlerde ise aktif bir rol oynamadı. Dolayısıyla ikinci muhalif fırka olan Ahali, bu özelliği ile iktidar-muhalefet ilişkini olması gerektiği şekilde kuran ilk fırka oldu. Ahali, 1911 yılında kurulan ve İttihat ve Terakki karşıtı Hürriyet ve İtilaf

³⁹¹ Ahmad, s.76.

³⁹² Lynch meselesi esasen II. Mahmut dönemine dayanan bir imtiyaz hadisesiydi. II. Mahmut İngilizlere Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde vapur işletme ayrıcalığı tanıdı. Ne var ki Ermeni hadisesi yüzünden İngiltere ile arası açılan II. Abdülhamit bu ayrıcalığı ortadan kaldırarak imtiyazı Hazine-i Hassaya aktardı. Hürriyetin ilanından sonra Hazine-i Hassa Maliye Nezaretine geçince mesele hükümetler nazarına taşındı ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu ikinci sadrazamlığı döneminde yeniden gündeme geldi. Meseleyi tartışan hükümet, Hamidiye isimli bir şirket kurdu. Hamidiye'nin ortakları Osmanlı ve Lynch şirketi oldu. Önceden sınırsız imtiyaza sahip Lynch şirketini bu ayrıcalığı yapılan ortaklık ile 75 seneye indirildi. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın İngiliz şirket ile böyle bir mutabakata varması İttihatçıların arasında tepkiye neden oldu. Zira İttihat ve Terakki Cemiyeti anlaşmanın meclisten geçmesi gerektiği kanaatindeydi. Ancak İttihatçıların da bu konu hakkında fikri bir birliğe sahip değildi. Cemiyetin önemli yayın organı Tanin yazarları arasında bile bu ayrılık göze çarpmaktaydı. Örneğin gazetenin yazarlarından Babanzâde İsmail Hakkı anlaşmaya karşı bir tavır takınırken, Hüseyin Cahit bu süreçte anlaşmayı destekler nitelikte, hükümet yanlısı bir politika izledi. Ahmet Ali Gazel, "II. Meşrutiyet döneminde Lynch İmtiyazı Meselesi ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın İstifası", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 8, sayı: 18, 2001, ss. 259-260.

³⁹³ Ahmad, s. 90.

³⁹⁴ Gazel, ss. 264-265.

Fırkasına katılarak muhalefетinin şiddetini arttıran bir çizgi takip edecekti.³⁹⁵ O zamana kadar meclis içerisinde eleştirilerini devam ettirmekle yetindi.

Bu sırada hükümeti ve iktidar partisi olan İttihat ve Terakki'yi meşgul eden bir başka sorun ise ekonomik alanda yaşanan kaygılardı. Devleti her anlamda iyileştirme gayreti içerisinde olan Cemiyet'in önünde, özellikle dış borçların yarattığı ve Duyun-u Umumiye ile tescillenen bağıllık, aynı zamanda yabancı devletlere de bir bağımlılık yaratıyordu. Ne var ki iktisadi alanda yaşanan bunalım son beş yılın değil, kendisini en çok hissettirdiği tarihi ve o tarihe giden süreci baz alırsak (1875) en iyi ihtimalle son 50 yılın mühim bir problemini teşkil ediyordu. Dolayısıyla bu sorunu birdenbire ortadan kaldırmak pek olası değildi ve birtakım işleri yoluna koyabilmek için yeni borçlanmalara ihtiyaç vardı. Ancak bu noktada da Duyun-u Umumiye'nin etkinliği, Cemiyet açısından önemli bir sorun yarattı. İttihat ve Terakki'nin öne çıkan simalarından ve dönemin Maliye Nazırı olan Cavit Bey, bazı gelir kaynaklarını elinde tutmasının yanında yeni bir dış borç almak için dahi güvencesine ihtiyaç duyulan Duyun-u Umumiye'nin bu baskın rolünden rahatsızdı. O'na göre söz konusu kuruluşun güvencesine ihtiyaç duyulmadan da dış borçlanmaya gidilmeliydi. Dış borç alabilme misyonunu kendi üzerine yüklenen Cavit Bey, ordunun ve çeşitli alanların sıkıntılarını giderebilmek amacıyla Fransa'nın kapısını çaldı.³⁹⁶ Ne var ki bahsi geçen borç meselesi Fransa'nın konjonktürel gerekliliklerine ters düştüğünden Cavit Bey'in olumsuz bir yanıt almasıyla sonuçlandı. Bu durumun nedeni İttihat ve Terakki'nin yerli ve milli bir kalkınmayı hedefleyen gayeler gütmemesinin bir uzantısı olarak Fransa'ya olan bağıllığının azalacak olmasıydı.³⁹⁷ Öyle ki bu durumu ortadan kaldırmak üzere Cavit Bey'in Fransız bankaları ile olan görüşmeleri hem Fransız basını hem de hükümeti tarafından sekteye uğratılmaya çalışıldı. Örneğin Fransız Dışişleri Bakanı Stephan Pichon, işi yokuşa sürmek üzere Osmanlı Maliye Nazırlığında sürekli bir Fransız danışman olmadıkça maddi yardımın yapılmayacağını bildirdi. Ne var ki yönetsel anlamda herhangi bir dış müdahaleyi Osmanlı ülkesinden uzaklaştırma gayesinde olan İttihatçıların böyle bir ön koşulu kabul etmesi mümkün değildi. Fransa ile olan borç müzakerelerini sonlandıran Cavit Bey, iki ülke

³⁹⁵ Tunaya, Cilt: 1, ss. 235-238.

³⁹⁶ Akşin, Jön, s. 264.

³⁹⁷ Ahmad, s. 103.

arasındaki ilişkiler gerildiğinden böyle bir talepte bulunmasından kaynaklı olarak duyduğu pişmanlığı dile getirmekten geri durmadı.³⁹⁸

İttihatçıların ikinci durağı ikili ilişkilerinin iyi olmasına her daim önem verdikleri İngiltere oldu. Ancak İngiltere de Fransa ile benzer bir tutum içerisine girdi. Bu menfi süreçte İttihatçıların yardımına yetişen tek güç Almanya oldu. 7 Kasım 1910'da yapılan anlaşmaya göre Osmanlılar Almanya'dan önce 7 milyon, ertesi yıl ise 4 milyon lira daha alacaktı.³⁹⁹ Almanya'nın bu yardımı aynı zamanda Maliye Nazırı Cavit Bey'in görevinde kalmasını da sağladı. Amerikalı tarihçi E. Meal Early'e göre Osmanlı'nın İngiltere ve Fransa ile yaptığı görüşmelerin olumsuz neticelendiği haberini alan Almanya kurnazca davranarak meseleyi kendi lehine çevirdi. Cavit Bey ise Almanya'nın konuyu büyük bir zeka ve titizlik ile ele aldığını, -muhtemelen Fransa'nın tutumuna bir gönderme yaparak- borç dışında herhangi bir konunun gündeme gelmediğini ve Almanların Türkiye'nin gururunu kıracak herhangi bir davranışta bulunmadığını dile getirdi. Almanya'nın bu yaklaşımı Osmanlı hükümeti, özellikle de İttihatçılar tarafından büyük bir takdir ile karşılandı.⁴⁰⁰ Ne var ki Almanların bu yardımı da Osmanlı'nın iktisadi sıkıntılarını çözmeye yetecek güçte değildi. Dış borç ile ekonomi çarkının dönmeyeceği, devletin üretimsel faaliyetler ile gelirlerini arttırması gerekliliği, her dönemde olduğu gibi bu dönem için de geçerli bir parametreydi.

İktisadi alanda yaşanan bu olumsuz hava siyasal yaşamı da etkiledi. Gergin bir ortamda olgunlaşan Ahali Fırkası, İttihat ve Terakki karşıtlığını parlamento içerisinde sürdürdü. Ne var ki 31 Mart'ın kalıntıları ve sıkıyönetim ortamı muhalefetin işini oldukça güç bir hale getirdi. Öyle ki İttihat ve Terakki'nin mektepli kurucularından İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet'in kurduğu Demokrat Fırkasına bile çalışma alanı tanınmıyordu. Oysa İbrahim Temo İttihat ve Terakki'ye düşman değildi. Aksine Cemiyet ile ilişkisini dahi tam olarak kesmemişti.⁴⁰¹ Yine de kendisi, artık İttihat ve

³⁹⁸ Edward Mead Early, **The Great Powers and The Bagdad Railway**, The Macmillan Company Publishers, New York, 1924, s. 224.

³⁹⁹ Akşin, Jön, s. 265.

⁴⁰⁰ Early, s.225. Borçlanma meselesi iç politikada da bazı seslerin yükselmesine neden oldu. Hal böyle olunca konu ile ilgili bir makale kaleme alan Hüseyin Cahit borçlanma ülkenin zayıf yönünün borçlanma meselesi olmadığını, aksine birtakım durumlar rayına girene kadar şimdilik bunun gerekli olduğunu, sıkıntı yaratacak tek durumun dönüşümün karşısında durmak olduğunu belirtmiştir. Hüseyin Cahit, "Genç Türkiye'nin Zayıf Noktası", **Tanin**, 14 Şubat 1326/27 Şubat 1911, Nu. 893.

⁴⁰¹ Akşin, Jön, s. 266.

Terakki'nin Tıbbiye-i Şahane sıralarında kurduğu gizli cemiyet olmadığının ve burada söz sahibi olamayacağının bilincindeydi. Ancak İttihatçıların karşılarında kendilerinden bir isim görmeye dahi tahammülü yoktu. 31 Mart olayı onların zihinlerinden henüz silinmemişti.

Yalnız Demokrat Fırka'nın değil, yukarıda bahsedildiği üzere Ahali Fırkası'nın da çalışmasına pek fırsat verilmiyordu. Yine de bu fırkaya olan katılım her geçen gün artarak devam etti. Üyelerinin çoğu İttihat ve Terakki'nin kendi bünyesinden çıkan bu fırka kaleyi içten çökerten bir unsur olarak görülebilirdi. Bu tehlikeli durum asker-cemiyet yakınlaşmasının artmasına neden oldu.⁴⁰² İttihat ve Terakki, yaşanan olaylar neticesinde güç kaybına uğrasa da ordu, Cemiyet'in sırtını yasladığı en önemli dayanaktı. Bu sebepten olsa gerek Mustafa Kemal'in 1909 Kongresi'nde vurguladığı asker-siyaset ayrımının kesinleşmesi gerektiği görüşü -az da olsa uygulansa da- cemiyet tarafından tam olarak benimsenebilecek bir durum değildi. Zira sivil üyeler dışında, Cemiyet üyelerinin çoğunluğu asker kökenliydi. Üstelik Cemiyet'in gördüğü bir durum daha vardı ki halk tabanı hala meşruti düzeni tam olarak anlayamamış, anlasa bile yanlış yorumlamıştı. Yani belirli bir kesimin sunduğu yeni düzene geniş halk tabanları tam olarak hazır değildi. Halk desteği olmadığında ise Cemiyet'in ve Meşrutiyet'in varlığını korumak üzere geriye sadece ordu kalıyordu.

Ahali ve Demokrat Fırkası dışında İttihat ve Terakki'ye karşı bir araya gelen ve Arnavut ve Arap mebusları bünyesinde barındıran bir başka fırka da Mutedil Hürriyetperveran oldu. Esasen bu fırka Ahali'den daha önce kurulmuştu. Yine de Mutedillerin kopuşu Cemiyeti, Ahali'ye geçenler kadar etkilememişti. Zira kopan grup, içerisinde Türk olmayan unsurları barındırıyordu. Zaten bu mebuslar İttihat ve Terakki'nin çoğunlukla aday göstermekte zorluk yaşadığı bölgelerde mecburiyetten listesine aldığı isimlerdi. İttihat ve Terakki'ye kökten bağlı olmayan kimseler her an kopuşa hazır bir görünüm verdiğinden, Cemiyet nazarında Mutedillerin korkulacak bir yanı yoktu. Yine de Mutedillerin parlamento hayatı içerisinde Ahali Fırkası ile birlikte Cemiyet'e karşı küçük de olsa muhalif bir gurubu temsil etmesi Cemiyet'in yıpranmasına neden oldu. Ne var ki sıkıyönetim dolayısıyla ne Mutedil ne de Ahali Fırkası'nın muhalefeti meclis içerisinde sınırlı kaldı. Yani dışarıda bir örgütlenme çalışmasına gidilemedi. İttihat ve Terakki kendi bünyesinden koparak karşılarna

⁴⁰² Ahmad, ss. 107-108.

dikilen muhalif grupları kınarken, aynı zamanda Cemiyet'in meclis kanadının bu kimselerin ayrılışı sayesinde daha türdeş bir yapıya kavuştuğunu söylemekten de geri durmadı.⁴⁰³

Tam bu sıralarda ortalığı bulandıracak yeni bir gelişme yaşandı. Sada-yı Millet gazetesi başyazarı Ahmet Samim Bey 9 Haziran gecesi öldürüldü. Sada-yı Millet, İttihat ve Terakki karşıtı yazılarıyla bilinen muhalif bir gazeteydi. Yine bir gazeteci cinayeti ile karşı karşıya olunduğundan ve hadise, öldürülen ilk gazeteci olan Hasan Fehmi cinayetine benzediğinden, muhalefetin okları İttihat ve Terakki'ye çevrildi. Ne var ki muhalefetin suçlamalarına karşın İttihatçılar cinayetin kendilerine karşı kurulmuş bir komplo olduğunu ileri sürdü. Katilin yakalanamamış olması, azmettiricinin İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğu iddialarını güçlendirdi. Ne var ki hem hükümet hem de Cemiyet bu kez daha temkinli davrandı.⁴⁰⁴ Zira Hasan Fehmi Bey cinayeti beraberinde 31 Mart'ı getirmişti.

Yeni bir sorunun daha çıkmasının önüne geçmek adına Mahmut Şevket Paşa derhal çalışmalara başladı. Bu doğrultuda eski büyükelçilerden Şerif Paşa önderliğinde Islahatı Esasiye-i Osmaniye adı altında yeni bir örgüt mevcuda geldiği, hariçteki bu örgütün dahilde de dal budak saldığı ve yurt içindeki örgütte Sinop mebusu Rıza Nur'un yönetici olduğu ifade edildi. Rıza Nur'un yönetici olduğu kanadın Cemiyet-i Hafiyeye adını aldığı ve öncelikli hedefinin özellikle sıkıyönetimi sonlandırmak üzere Mahmut Şevket Paşa ve Talat Bey'i infaz etmek olduğu belirtildi.⁴⁰⁵ Bu gelişmeler neticesinde başta Rıza Nur olmak üzere çevresindeki pek çok Cemiyet ve hükümet muhalifi tutuklandı. Bu sefer problemlili süreç özellikle Cemiyet ve hükümet açısından oldukça iyi yönetilmiş, hatta dezavantajlı gibi görünen durum avantaja çevrilmiş ve pek çok muhalifin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanmıştı.

2.5.1. İttihat ve Terakki'de Parti İçi Bölünme: Hizb-i Cedit Hareketi

İttihat ve Terakki karşıtı kurulan fırkalar haricinde Cemiyeti en çok kaygılandıran ve uğruna mesai harcatan grup, Hizb-i Cedit adı verilen parti içi bölünme hareketi oldu. İttihat ve Terakki'yi sarsan bu hareket birdenbire ortaya çıkan

⁴⁰³ Akşin, Jön, ss. 267-270.

⁴⁰⁴ Ahmad, s. 109.

⁴⁰⁵ Akşin, Jön, s. 272.

bir durum değildi. Esasen Hakkı Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi ve kabinesinde bazı İttihatçı isimlere yer vermesi muhalifleri ve parti içindeki birtakım kimseleri rahatsız etmişti. Özellikle Mahmut Şevket Paşa'nın⁴⁰⁶ Harbiye Nazırlığına getirilmesi en çok tepki çeken atamalardan birini teşkil etti.

Oluşan hoşnutsuz grupları örgütleyerek öne çıkan iki önemli isim İttihatçı mebuslardan Miralay Sadık Bey ve Abdülaziz Mecdi Efendi oldu. Ne var ki buradaki örgütlenme herhangi bir partileşme hareketi değildi. 1911 yılının ilk çeyreğinde oluşarak Cemiyeti bir hayli meşgul eden Hizbi Cedit, özellikle Meclis-i Mebusan içerisinde meydana gelen ayrılıkçı bir cepheydi. Halil Menteşe'ye göre bu ayrılıkçı cephenin liderliğini yapan Miralay Sadık Bey, kendisine verilen ve görece daha az ehemmiyetli görevleri beğenmeyerek, Cemiyet içerisinde yükselip liderliğe geçmek üzere böyle bir hamlede bulunmuştu.⁴⁰⁷

Esasen böyle bir bölünmeden önce de Cemiyet içerisinde muhalif bir kesimin olduğu anlaşılmış, İttihat ve Terakki Merkezi bu hoşnutsuz grup ile bir toplantı düzenlemişti. Birtakım konular üzerinde anlaşılan tarafların uzlaşmaya vardığı konulardan bir de Talat Bey'in kabineden çekilme meselesiydi. Sıkıyönetim sorunu da tekrar gündeme gelince Dahiliye Nazırı Talat Bey ve Nafia Nazırı Hallacyan Efendi

⁴⁰⁶ Mahmut Şevket Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir üyesi değildi. Ancak kariyeri ve yaşı dolayısıyla İttihatçıların saygı duyduğu bir isimdi. Üstelik 31 Mart İsyanını bastıran orduyu komuta etmesi, O'nun prestijini iyice arttırmıştı. Ne var ki cemiyet içinde Paşa'nın seveni kadar sevmeyeni de vardı. Hatta Paşa'nın otoriter yapısı ve artan saygınlığı cemiyetin bazı üyelerini rahatsız ediyordu. Ne var ki Paşa deneyimden ve belirli bir olgunluktan yoksun İttihatçıların "ağabeyi" rolünde olması nedeniyle cemiyetin ihtiyaç duyduğu bir kimseydi. E.M. Early'in de dediği gibi Osmanlı halkı liyakati, ilerleyen yaş, beyazlayan saç-sakal ve ciddi bir yüz ile bağdaştırıyordu. Mahmut Şevket Paşa ise bu tanıma tam olarak uyan ve cemiyet ile ilişkilendirildiğinde, cemiyetin saygınlığının artmasına yardımcı olan önemli bir zattı. Ne var ki özellikle Harbiye Nazırı olmasından sonra cemiyet ve Paşa arasındaki ipler iyice gerildi. Paşa, askeri harcamalar için ek bütçe isteyince buna karşı çıkan İttihatçı Maliye Nazırı Cavit Bey ile ters düştü. Cavit Bey'in itirazlarına rağmen bütçe meselesi Mebusan'ın onayından geçti. Çok geçmeden Paşa benzer bir talebinin daha Maliye Nezareti tarafından ret aldığını öğrenince istifa etti. Ancak bu kararından yine İttihatçıların tarafından vazgeçirildi. Oysa cemiyet içerisinde Paşa'ya yönelik ağır ithamlarda bulunanlar vardı. Anlaşılan o ki monolitik bir yapıya sahip olmayan İttihatçıların pek çok konuda olduğu gibi Mahmut Şevket Paşa konusunda da ihtilafa düşmüş, bir grup böyle bir ismin cemiyet ile anılmasının yararlı olacağını düşünürken bir grup ise, Paşa'nın tavrının cemiyet ile uyuşmadığını düşünmüştür. Yine de bir noktaya kadar birbirlerine fayda sağlayacaklarını düşünen taraflar, yani İttihat ve Terakki ve M. Şevket Paşa belli bir süre yan yana yürümüştür. Özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulduktan sonra Ayan Meclis'inde bir konuşma yapan Paşa, her iki fırkanın da programını okuduğunu, İttihat ve Terakki'nin programını kendine daha yakın gördüğünü, ancak herhangi bir fırkanın üyesi olmadığını belirtmiştir. Bkz. Tunaya, Cilt: 1, s. 319.

⁴⁰⁷ Halil Menteşe, **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, haz. İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 132.

istifa etmek durumunda kaldı. Öyle ki Talat Bey Hallacyan Efendi'ye istifa etmemesi durumunda mecliste daha çok yıpranacağına yönelik telkinde bulundu.⁴⁰⁸ Anlaşılan o ki Talat Bey çekilmeye mecbur kalmıştı. Dahiliye Nazırlığından Grup Reisliğine geçen Talat Bey'in yerine ise Halil Bey (Menteşe) getirildi.⁴⁰⁹ Ne var ki Halil Bey'in gelişi de muhalifleri memnun etmedi. Yeniden canlanan muhalifler meclisteki mebusları yanlarına çekerek sayılarını arttırdı. Miralay Sadık ve Balıkesir Mebusu A. Mecdi Efendi liderliğinde oluşan Hizb-i Ceditçilerin amacı sayı üstünlüğünü ele geçirerek hükümeti devirmek ve kendi aralarından çıkardıkları isimler ile yeni bir kabine kurmaktı.⁴¹⁰

Hizipçilerin varlığından ve sayılarının gittikçe arttığını Bolu Mebusu Habip Bey'den öğrenen Talat Bey kısa bir süre bekledikten sonra durumu Hüseyin Cahit ve Halil Bey gibi Cemiyet'in ileri gelen isimleri ile paylaşarak bir toplantı düzenledi ve durumu değerlendirdi. Şimdilik ellerinde kendisi de Hizipçiler arasında bulunan ve muhtemelen sonradan pişmanlık duyan Habip Bey'in verdiği isimlerden başka bir bilgi yoktu. Yani muhaliflerin etki alanını ne kadar genişlettiği henüz belli değildi. Toplantıda muhaliflerin safına katılmış isimler ile özel görüşmeler yapılması kararlaştırıldı. Bu isimlerden Ali Osman Bey ile görüşen Cavit Bey, Cemiyet içerisinde yürütülen bu ayrılıkçı faaliyetin ve hükümeti devirme işinin memlekete felaket getireceğine dikkat çekti. Ayrıca bu işte İngiliz Elçiliği Tercümanı Fitz Maurice'in dahli olduğunu,⁴¹¹ dolayısıyla bu durumun yalnız onların işine yarayacağını vurguladı. Ali Osman Bey ise hükümete dokunmanın vatana ihanet olacağını bildiklerini ancak Mason olan Şeyhülislamın istifa etmesi gerektiği düşüncesinden vazgeçmeyeceklerini bildirdi.⁴¹²

Ertesi gün Talat Bey, bir gece önceki toplantıda planladıkları üzere bu ayrılığa katılan kimselerden isimlerini öğrenebildikleri ile görüşmeler yaptı. Talat Bey ve hareketin liderlerinden Sadık Bey'in toplantısı bir hayli uzun sürdü. Görüşmenin

⁴⁰⁸ "Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-16", **Tanin**, 14 Eylül 1943, Sayı: 4454-16

⁴⁰⁹ Halil Mentese, s.132. Hüseyin Cahit Halil Bey'in Dahiliye Nazırlığına gelişini ve konu hakkındaki görüşlerini içeren bir makale kalemlmiştir. Hüseyin Cahit, "Yeni Dahiliye Nazırı", **Tanin**, 4 Şubat 1326/17 Şubat 1911, Nu. 883

⁴¹⁰ "Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-29", **Tanin**, 27 Eylül 1943, Sayı: 4454-29

⁴¹¹ Yazdığı bir makalede bu konuya değinen Hüseyin Cahit Bey, Fitz Maurice'yi kastederek bu baş tercümanın dost görünen bir düşman olduğunu ve Cemiyet ve ülke için hayırlı işler yapmadığını belirtmiştir. Hüseyin Cahit, "Anarşiye Doğru", **Tanin**, 9 Nisan 1327/22 Nisan 1911, Nu. 947.

⁴¹² "Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-29", **Tanin**, 27 Eylül 1943, Sayı: 4454-29

muhtevası; ayrılığın nedenleri, Masonluk ve istifası istenen bazı nazırlar üzerinden şekillendi. Ne var ki Talat Bey uğraşlarının boşa olduğunu, Hizipçilerin istediklerini alana kadar yollarından dönmeyeceğini anladı. Hizipçilerden Aziz Paşa vasıtasıyla Miralay Sadık Bey'in bazı zabıtlar arasında da örgütlendiği, ancak sayılarının çok yüksek olmadığı öğrenildi.⁴¹³ Böyle bir durumun ordu içerisinde bile yayılması Cemiyet açısından tehlikenin boyutunu göstermekteydi.

22 Nisan 1911'de taraflar arasında bir toplantı gerçekleştirildi. İttihat ve Terakki adına Talat Bey, Hizipçiler adına ise A. Mecdi Bey yerini aldı. Ayrılıkçılar, parti programına eklenmesini istedikleri ve "Mevadd-ı Aşere" adını verdikleri on maddelik bir bildiri sundu.⁴¹⁴ Birkaç değişiklik ile bu talepler kabul edildi. Bildiri devlet memurluğu ve vekilliğin ayrılması, vekillerin nazır olabilmek için çoğunluğun oyunu elde etme gerekliliği ve Kanun-i Esasi dahilinde Osmanlı geleneklerinin sürdürülmesini vurgular tarzda birtakım maddeler içeriyordu. Özellikle nazırlık meselesinde oyların 2/3'ünün alınması gerektiği şartı, Hizipçilerin çoğunluklarına güveniyor olmalarından ve yeni nazırları kendi aralarından çıkarma isteklerinden kaynaklıydı.⁴¹⁵

Zaman içerisinde bir nebze de olsa muhalifleri yatıştıran Cemiyet uygun ortamı yakaladığında hareketin başını ezmeye yönelik bir girişimde bulundu. Bu hususta Miralay Sadık Bey Selanik'e gönderildi. Meclisin tatil edilmesiyle durulan sular ve Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgal edilme haberi Hizb-i Cedit'in iyice gündemden düşmesine neden oldu. Zaten ayrılıkçı hareketin içerisinde bulunan mebusların çoğu da sorunun ortadan kalktığını bildirmişti. Miralay Sadık Bey'in ise Cemiyet'ten ihraç edilmesine karar verildi.⁴¹⁶ Ne var ki ayrılıkçı grubun gündemden düşmesini sağlayan Trablusgarp Savaşı aynı başarıyı İttihat ve Terakki'ye yönelik parti dışı muhalefeti sonlandırmada gösteremedi. Bilakis bu savaş, daha büyük ve etkili bir muhalefet yürütecek olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın doğmasına neden olacaktı.

⁴¹³ "Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-30", **Tanin**, 28 Eylül 1943, Sayı: 4454-30.

⁴¹⁴ Şaduman Halıcı, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde Siyasal Bölünme: Hizb-i Cedit", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 15, 2007, s. 82.

⁴¹⁵ Yücel Yiğit, "İttihat ve Terakki İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-i Cedit Hareketi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 28, 2014, ss. 114-117.

⁴¹⁶ Yiğit, ss. 118-122.

2.5.2. Muhalefetin Birleşmesinde Tetikleyici Bir Unsur: Trablusgarp Savaşı

Meşrutiyet'in ilanından bu yana geçen süreçte gerçekleşen olaylar, İttihat ve Terakki'nin denetleme iktidarı ve akabinde iktidar olabilmek adına yaşadığı zorlu bir süreci kapsamaktaydı. Bu durumu destekler nitelikte çıkan isyanlar, ekonomik sıkıntılar, gazeteci cinayetleri⁴¹⁷ ve son olarak da Trablusgarp Savaşı aşağıda görüleceği üzere Cemiyet'in içinde ve dışında baş gösteren muhalefetin, tüm bu hususların tesiriyle bir araya gelmesine ve daha etkili bir muhalif grup meydana getirmesine neden olacaktı.

Osmanlı yönetimi altındaki Trablusgarp, sömürgecilik yarışına geç kalan İtalya'nın bu doğrultuda gözüne kestirdiği bir bölgeydi. 1911 yılında çeşitli bahaneler öne sürerek bölgeyi işgal eden İtalya, Osmanlı Devleti'ni kendi kuvvetlerine direnmemesi konusunda ikaz etti.⁴¹⁸ İtalya'nın bu topraklar üzerindeki emelleri esasen tahmin edilebilir bir durumdu. Hatta Osmanlı'nın Roma Büyükelçisi, vaktiyle bu konuda başkenti uyarmış, ancak söylemleri tam olarak dikkate alınmamıştı.⁴¹⁹

Bu süreçte yapılan ikinci büyük hata ise Mahmut Şevket Paşa'nın daha evvel Trablusgarp'ta bulunan birlikleri başka bir bölgeye çekmesi oldu. Üçüncü hata ise Sultan Abdülhamit döneminde bölgede oluşturulan yerel silahlı bir örgütün, merkezîyetçiliği kuvvetlendirmek üzere kaldırılmasıydı.⁴²⁰

Hükümet yapılan işgale derhal karşı çıkmakla beraber, İtalyanlar ile uzlaşmaya hazır olduklarını da bildirdi. Görüşmenin muhtevası hakkında olumlu bir hava yaratıldı ve İtalya için birtakım ekonomik imtiyazların bahsi geçirildi.⁴²¹ Ancak İtalya bölgenin işgali konusunda oldukça kararlıydı. Hatta İtalyanlar, Osmanlı Devleti'ne

⁴¹⁷ 23 Temmuz 1911'de yani Meşrutiyet'in yıldönümünde İttihat ve Terakki'ye muhalif gazetecilerden Zeki Bey öldürülmüştür. Özellikle maliye alanında yazılar kaleme alan Zeki Bey'in Maliye Nazırı Cavit Bey'i eleştiren yazıları ve muhaliflerin tek bir çatı altında birleşmesi gerektiğini öngören fikirleri vardı. Tüm bunlar kamuoyunun ve muhaliflerin gözünde cinayeti İttihatçıların, özellikle de Cavit Bey'in azlettirmiş olduğuna kani gelmesine neden oldu. Ne var ki bu iddialar ispat edilemedi ve esas faillerin meçhul olduğu yeni bir gazeteci cinayeti daha kara listeye girmiş oldu. Bu cinayetten kısa bir süre sonra Zeki Bey'in öngörüsü gerçekleşecek ve tüm yaşananlara karşı daha etkili bir muhalefet yapmak gayretinde olan muhalifler tek bir çatı altında birleşecekti. Zeki Bey'in öldürülmesi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Tunaya, Cilt: 3, ss. 418-420.

⁴¹⁸ Ahmad, s. 119.

⁴¹⁹ Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap, s. 358.

⁴²⁰ Akşin, Jön, s. 281.

⁴²¹ Ahmad, s. 121.

gönderdikleri bir notada belirgin bir şekilde İttihatçıları suçluyorlardı. Anlaşılan o ki Cemiyet'in yalnız iç politikada değil, dış politikada da önemli karşıtları vardı.⁴²²

İtalyanların savaş ilanından yaklaşık bir hafta sonra istifa eden Hakkı Paşa'nın yerine daha evvel birçok kez sadrazamlık yapmış olan Sait Paşa getirildi. Esasen Sait Paşa özellikle Mahmut Şevket Paşa'nın dahi çekineceği kadar tecrübeli bir devlet adamıydı. Ne var ki oldukça sıkıntılı bir dönemde sadrazamlık makamını üstlenecek Sait Paşa'dan başka bir devlet adamı da bulmak kolay değildi. Dolayısıyla ne Cemiyet ne de Paşa bu tayine ses çıkarabilecek gücü kendisinde bulamadı. Zaten birliklerin bölgeden çekilmesinde yaptığı hata dolayısıyla Paşa'nın söz söylemeye pek de cesareti yoktu. Tam bu sıralarda İttihat ve Terakki kongresi toplandı. Yukarıda bahsedildiği üzere bu toplantının gündemi Hizb-i Cedit Hareketi olacaktı. Ancak savaş ile birlikte toplantının gündemi değişti ve yeni gündem Trablusgarp haline geldi. Devleti müdafaa durumu söz konusu olduğundan muhalefetin İttihat ve Terakki karşısındaki tavrı bir anlığına da olsa duralamıştı. Bu durumu devam ettirme gayretinde olan Cemiyet böylesi bir süreçte iç politika ve muhalefet gibi sorunlarla uğraşmak istememesinin de verdiği etkiyle bir koalisyon hükümeti kurulması fikrine yöneldi.⁴²³ Zira İttihat ve Terakki bir süredir güç kaybediyordu. Trablusgarp meselesi de onların hanelerine eksi bir puan yazacağından, vatanın müdafaa edilmesi, birlik ve bütünlüğün korunması gibi hem halka hem de muhaliflere dokunacak yaklaşımlar ile durum kotarılmaya çalışıldı. Bu bağlamda İttihatçılar Sabahattin Bey'in kapısını çaldıysa da Prens kendilerine olumlu bir yanıt vermedi.⁴²⁴ Zira bu birliktelik, yaşanabilecek bir başarı ile birlikte olası bir başarısızlığı da iktidar ve muhalefetin birlikte üstlenmesi anlamına gelirdi..

İttihat ve Terakki'nin arayışları devam ederken savaş iki taraf için de gittikçe uzadı. Enver Bey ve Mustafa Kemal Bey gibi isimler gizlice bölgeye gidip, halkı örgütleyerek direnişe destek sağladı. Bir tarafın denizde, diğer tarafın karada üstünlük sağladı savaş bir türlü neticeye bağlanacak gibi durmuyordu. Tam bu sıralarda iç politikada da Cemiyeti yıpratacak önemli bir hadise yaşandı. Öyle ki o güne değin irili ufaklı gruplar halinde İttihat ve Terakki'nin karşısına dikilen muhalifler tek bir çatı altında birleşerek Hürriyet ve İtilaf Fırkasını kurdu.⁴²⁵ Bu tarihten itibaren Türk siyasal

⁴²² Akşin, Jön, s. 282.

⁴²³ Ahmad, ss. 122-125.

⁴²⁴ Halil Menteşe, s. 135.

⁴²⁵ Akşin, Jön, s. 286.

yaşamı ve Mebusan Meclisi, daha önce yaşamadığı kadar menfi cepheleşmelere sahne olacaktı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İTTİHATÇI-İTİLAFCI CEPHELEŞMESİ

Bu bölümde, Türk siyasal yaşamının önemli bir unsuru olan İttihat ve Terakki karşısında, ilk güçlü muhalefet partisi olan Hürriyet ve İtilafın kuruluşu detaylı bir şekilde incelenmiştir. Muhalif fırkanın kuruluşundan itibaren başlayan İttihatçı-İtilafçı cepheleşmesi üzerinde durulmuş, Osmanlı siyasi hayatında başlayan bu cepheleşmenin ve fırkacılık furyasının hem halk tabanına hem de orduya yansarak, bu durumun devletin son dönemini nasıl şekillendirdiğine yönelik etkisi değerlendirilmiş ve Bağımsızlık Savaşı'na olan yansımaları ortaya konmaya çalışılmıştır.

3.1. GÜÇLÜ BİR MUHALEFETİN DOĞUŞU: HÜRRİYET İTİLAFA FIRKASI

3.1.1. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Kuruluş Çalışmaları

Meşrutiyet'in ilanından Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşuna kadar geçen sürede İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidara tam olarak egemen olamayışı ve bu durumdan kaynaklı olarak geçirdiği sancılı süreç, deneyimli kadrolardan yoksunluğu, tekelci zihniyeti, irticai hareketler ve gerek ülke içinde gerekse ülke dışında yaşanan problemler nedeniyle zaman içerisinde küçük gruplar halinde de olsa bir araya gelerek karşısına dikilen bir muhalefet ile karşılaştı.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşundan önce de meydana gelen bu irili ufaklı muhalifleri bir bütün haline getirmek için bazı uğraşlar verilmiş, birtakım toplantılar düzenlenmişti.⁴²⁶ Özellikle Hürriyet'in ilanı sırasında aktif rol oynayan, ancak daha sonra Cemiyet'te istediği konuma gelemeyerek parti içi bir muhalif hareket olan Hizb-i Cedit'i başlatan, akabinde bu hareketin de bastırılmasıyla Selanik'e gönderilerek Cemiyet'ten tasfiye edilen Sadık Bey'in yeni bir parti kurarak muhalifleri bir araya getirme gayesinde olduğu biliniyordu.⁴²⁷ Sadık Bey, özellikle

⁴²⁶ Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?**, haz. İlhami Yalınkılıç, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1996, (İtilaf), s. 19.

⁴²⁷ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990, (Hürriyet), s. 45.

Talat Bey ile ilgili söylemlerinde, Talat Bey'in Mason Locası reisliğinde bulunduğunu ileri sürüyor, Cemiyet'te O'na yakın pek çok ismin de Mason olduğunu iddia ediyordu. Söz konusu bu kimselerin Cemiyet'in adını kullanıp Masonluğu ve Siyonizm'i⁴²⁸ yaymaya çalıştığına yönelik söylemlerde bulunuyor ve bu sayede çevresinde toplanan muhaliflerin sayısını arttırmaya çalışıyordu.⁴²⁹

Muhaliflere aradıkları fırsatı, İtalya'nın Trablusgarp'a saldırı haberi verdi. Zira muhalefet, Trablusgarp'ın savunmasız bırakılmasından İttihatçıları mesul tutuyordu. Savaşın uzaması Mebusan Meclis'inde huzursuz seslerin yükselmesine, muhalefetin de şiddetini arttırmasına neden oldu. Buna karşın İttihatçılardan Emrullah Efendi kendilerini savunmak adına, savaşta müşkül duruma düşülmesinin nedeninin donanmanın yetersizliği olduğunu aktardı. Bölgenin savunmasında donanmasız kalmanın zorluğunu yaşayacağını düşünmemiş olmakla hata ettiklerini, ancak burada asıl suçun sabık Sultan Abdülhamit ve maiyetinde olduğunu vurgulayınca, muhaliflerden Şefik El Müeyyet Bey "çoğunlukla sizindir" şeklinde bir karşı atakta bulundu. Emrullah Efendi de Şefik Bey'e hitaben donanmanın O'nun da dahili olduğu Abdülhamit döneminde mahvedildiğini vurguladı.⁴³⁰

Savaş dolayısıyla muhaliflerin sesleri oldukça yükseldi. Mecliste sürekli hararetli tartışmalar yaşanıyordu. Ne var ki dağınık bir halde olan muhalifler, İttihatçılara gerektiği gibi hücum edemiyorlardı. Muhalif sesleri bir araya getirme gayesinin verdiği etkiyle İttihat ve Terakki'den istifa eden Dukakinzade Basri Bey de Sadık Bey'in saflarına katılarak bu minvalde çalışmalar yapmaya başladı.⁴³¹

Yeni bir fırka mevcuda getirme planı yalnız Miralay Sadık ve Basri Bey gibi isimlerin zihinlerinde değil, Damat Ferit Paşa'nın planları arasında da vardı. Öyle ki Damat Ferit, Rıza Nur, Rıza Tevfik ve Lütfi Fikri Beyler ile olan bir görüşmesi esnasında meclis içerisinde az sayıda mebustan oluşan bir fırka tesis etme planını teklif etti. Ancak Rıza Nur Damat Ferit'e, maiyetiyle birlikte zaten böyle bir teşebbüs

⁴²⁸ Halil Menteşe, s. 131.

⁴²⁹ Hüseyin Cahit İttihatçılara ve kabineye yönelik Siyonizme hizmet ederek ülkeyi felakete sürükleyeceklerine dair iftiralarda bulunan kimselerin gerçek düşmanlar olduğunu belirterek bu kimseleri sert bir dille tenkit etmiştir. Hüseyin Cahit, "Siyonizm", **Tanin**, 19 Şubat 1326/ 4 Mart 1911, Nu. 898.

⁴³⁰ **MMZC**, 6 Teşrinievvel 1327, Cilt:1, D:1, İS:4, İ:4, s. 26.

⁴³¹ Karal, Cilt: 9, s. 151.

içerisinde olduklarını ve giderek güçlendiklerini aktararak, kendilerinin de saflarına katılmasını arzu ettiklerini bildirmiştir.⁴³²

Damat Ferit'in de teklifiyle fırkalaşma hareketi iyice hız kazandı. Rıza Nur'un Beyoğlu'ndaki evinde yapılan toplantılarda önce Mahir Said Bey tarafından bir nizamname hazırlandı. Bu nizamname kabul görmeyince yeni programı hazırlama işini Ahmet Reşit (Rey) üstlendi. Birkaç küçük değişiklik ile yeni program kabul edildi.⁴³³ Yeni fırkanın kuruluş süreci son sürat devam ederken nüfuz artırma çalışmaları doğrultusunda önemli isimlerin fırkaya dahil edilmesi kararlaştırıldı. Bu doğrultuda akla gelen ilk isim daha evvel İttihat ve Terakki içerisinde muhalif bir grubun liderliğini yapmış, Melamilik tarikatına mensup olduğundan iyi bir çevreye sahip olduğu düşünülen Miralay Sadık oldu.⁴³⁴ Kemal Mithat Bey, Miralay Sadık'ın ordu içerisinde önemli bir çevresi olduğu ve bu suretle kendisinin fırkaya iştirak etmesi gerektiği kanaatindeydi. İttihat ve Terakki'nin gücü büyük oranda orduya dayanıyordu. Yeni fırkanın da güçlü bir muhalif duruş sergileyebilmesi için bir noktada ordu desteğine ihtiyacı vardı. Bu sebepten Rıza Nur ve Mahir Sait gibi isimler yeni fırkaya dahil olması için Sadık Bey'e teklifi götürdü. Sadık Bey de bu davete icabet edeceğini bildirdi.⁴³⁵

Daha evvel Rıza Nur ve çevresindekilere yeni bir fırka kurma teklifiyle giden Damat Ferit ise Prens Sabahattin ve İsmail Kemal gibi isimlerle aynı fırkada yer almayacağını, dolayısıyla fırkaya iştirak etmeyeceğini bildirdi. Ancak daha sonra yaptıkları bir toplantıda Miralay Sadık, Damat Ferit'e bu isimlerin fırkada yer almadığını, zaten öyle bir durumda kendisinin de dahil olmayacağını aktararak Paşa'yı ikna etti.⁴³⁶

Fırkayı mevcuda getirmeye çalışan kimseler faaliyetlerini oldukça gizli bir şekilde sürdürmeye gayret etti. Bu haber duyulsaydı özellikle İttihat ve Terakki kanadından bazı engellemeler ile karşılaşılabilirdi. Fırka üyelerini artırma çalışmaları da aynı gizlilik içerisinde yürütüldü. Bu doğrultuda özellikle meclisteki muhalif mebuslar hedef kitle olarak belirlendi. Yapılan görüşmeler de mebusların çoğu yeni

⁴³² Rıza Nur, İtilaf, s. 30.

⁴³³ Rıza Nur, İtilaf, s. 20

⁴³⁴ Birinci, Hürriyet, s. 46.

⁴³⁵ Rıza Nur, İtilaf, ss. 20-21.

⁴³⁶ Rıza Nur, İtilaf, s. 31.

fırkaya dahil olmaya ikna edilmeye çalışıldı.⁴³⁷ Zira Mebusanda dağınık halde bulunan muhaliflerin tek bir çatı altında toplanması yeni fırkanın elini oldukça güçlendirirdi. Bu bağlamda fırkanın Mebusandaki kuruluş çalışmalarına Rum, Arap, Arnavut ve Türk mebuslar dahil oldu.⁴³⁸ Ziya Şakir özellikle Arnavut ve Arap mebusların fırkaya olan yoğun ilgisini, Türklerin fırkası olan İttihat ve Terakki karşısında nihayet kendilerine bir yer bulabildiklerine ve iki fırka birbiriyle ihtiras içinde çarpışırken, bu durumun zaten çözülmekte olan Osmanlı'nın dağılışını iyice hızlandırarak kendi milletlerinin bağımsızlık kazanmasına zemin hazırlayacağı düşüncesinden kaynaklı olduğuna bağlamaktadır.⁴³⁹

Fırkanın kuruluş çalışmalarını kimin daha etkili bir şekilde yönettiği konusu ise ihtilafli bir husustur. Rıza Nur, dağınık haldeyken bir başarı elde edemeyen muhalifleri tek bir çatı altında toplama fikrinin öteden beri kendisine bulunduğunu, bu bağlamda yeni bir fırkanın kuruluşu için mesai harcadığını belirtmektedir.⁴⁴⁰ Enver Ziya Karal ise Rıza Nur'un, girişken bir kimse olmakla beraber, belirli fikirlerden ve birleştirici niteliklerden yoksun bir siyasetçi olduğunu, bu sebepten de yeni fırkanın kuruluşunda bilerek ya da bilmeyerek rol oynadığını, ancak esas rolün Miralay Sadık ve Dukakinzade Basri Bey'e ait olduğunu belirtmektedir. Zira Basri Bey İttihat ve Terakki'den ayrılıp Sadık Bey'in saflarına katıldığı andan itibaren muhalefeti bir araya getirme çalışmalarına başlamıştır.⁴⁴¹ Ziya Şakir'e göre ise Miralay Sadık Bey, Hürriyet ve İtilafın kuruluşunda en ufak bir rol oynamamış, nüfuzundan yararlanılmak üzere kendisine hak ettiğinden fazla bir vasıf yüklenmiştir.⁴⁴² Rıza Nur da bu konu hakkında Basri ve Sadık Beylerin meseleyi kendilerine mal etmeye çalıştıklarını, Sadık Bey'in özellikle fırkanın mecliste yayılmaya çalıştığı zamanlarda evinden bile çıkmadığını belirtmektedir.⁴⁴³

Çalışmalarını büyük bir titizlik ve gizlilik içinde yöneten fırka, nihayetinde Mahir Sait, Kemal Mithat, Hüseyin Siret ve Rıza Nur gibi isimlerden oluşan bir heyet ile nizamnamesini İstanbul Valisi Emin Bey'e teslim etti. İttihat ve Terakki'nin bu

⁴³⁷ Ziya Şakir, **Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?**, haz. Serkan Erdal, Akıl Fikir Yayınları, 2011, s. 110.

⁴³⁸ Birinci, Hürriyet, s. 46

⁴³⁹ Ziya Şakir, s. 112.

⁴⁴⁰ Rıza Nur, İtilaf s. 19.

⁴⁴¹ Karal, Cilt: 9, s. 151.

⁴⁴² Ziya Şakir, s. 115.

⁴⁴³ Rıza Nur, İtilaf, ss. 21, 31.

oluşumdan haberi ancak koyu bir İttihatçı olan Emin Bey'in, nizamnamenin altında Miralay Sadığın imzasını gördükten sonra durumu Cemiyet'e bildirmesiyle oldu.⁴⁴⁴ Rıza Nur daha evvel açığa çıkmalarının sakıncalarından bahsederek, İttihatçıların "cemiyet-i hafiyye"⁴⁴⁵ teşkil etmek töhmetiyle kendilerini perişan edeceklerinden dem vurmaktadır.⁴⁴⁶

3.1.2. Fırkanın Kuruluşu

İttihat ve Terakki'ye muhalif olanların oldukça dağınık ve küçük gruplar halinde bulunduğu mütevellit büyük işler başaramadığını düşünen Rıza Nur, Mahir Said, Kemal Midhat ve Hüseyin Siret gibi isimler muhalefeti tek ve güçlü bir çatı altında toplamak üzere 21 Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkasını kurdu.⁴⁴⁷

Beyanname ile hükümete sunulan kurucu üyeler arasında: Tokat mebusu Mustafa Sabri Efendi, Hama mebusu Abdülhamit Zöhravi Efendi, Sinop mebusu Dr. Rıza Nur Bey, Priştine mebusu Hasan Bey, Amasya mebusu İsmail Hakkı Paşa, Sivas mebusu Dr. Dagavaryan, Damat Ferit Paşa, Müşir Fuat Paşa, Miralay mütekaiddi Sadık Bey, Ferik mütekaiddi Süleyman Paşa ve gazeteci Tahir Hayrettin Bey vardı.

Meclis-i İdare Azaları arasında ise: Miralay Sadık, Damat Ferit Paşa, Dr. Rıza Nur, Müşir Fuat Paşa, Lütfi Fikri Bey, Gümilcineli İsmail Bey, Basri Bey, Şükrü el Aseli Bey, Mahir Said Bey, Sıtkı Bey, Rıza Tefvîk Bey, Hamdi Efendi, Kemal Mithat Bey, Hüseyin Siret Bey, Mithat Fraşeri Bey ve Kemal Mithat Bey bulunuyordu.

Fırkanın Mebusandaki ilk yönetim kurulu ise: Amasya mebusu İsmail Hakkı Paşa (başkan), Tokat mebusu Mustafa Sabri Efendi (ikinci başkan), Sivas mebusu Dr. Dagavaryan (ikinci başkan), Trabzon mebusu Mahmut Mazhar Bey, Sivas mebusu Şükrü Efendi, Musul mebusu Davut Yusufi Efendi, Karesi mebusu Vasfi ve Konya mebusu Zeynelabidin Efendilerden mürekkepti.⁴⁴⁸

Fırka kurulurken "yaşı kemale ermiş" ve toplum nezdinde itibar kazanmış kimselere "müessis", genç ve dinamik isimlerden oluşana ise "heyet-i idare azası"

⁴⁴⁴ Ziya Şakir, s. 110.

⁴⁴⁵ Rıza Nur bu kavram ile yukarıda aktardığımız Ahmet Samim cinayeti sonrasında kendisine yöneltilen Cemiyet-i Hafiye reisliği suçlamasını kastetmiş olmalıdır.

⁴⁴⁶ Rıza Nur, İtilaf, s. 21.

⁴⁴⁷ Birinci, Hürriyet, s. 48.

⁴⁴⁸ Tunaya, Cilt:1, ss. 263-264.

unvanı verildi. Bu noktada fırka üyeleri arasında bir fikir ayrılığı yaşandı. Öyle ki daha öncesinde bir gruba mensup olanların diğerine katılamayacağı kararlaştırılmış, Sadık Bey de başta verilen listeleri onaylamıştı. Ancak ilerleyen süreçte Sadık Bey, yakın arkadaşı Basri Bey'i "müessis" listesine de eklemek istedi. Rıza Nur başta olmak üzere diğer üyeler bu karara karşı çıktı. Zira Basri Bey hem idare azalarındandı hem de "müessis" kademesine mensup olmak için gerekli yeterliliklere sahip değildi.⁴⁴⁹

Yaşanan bu ilk ihtilaftan sonra başkanın kim olacağı konusu da bir sorun teşkil etti. Genel merkezde yapılan seçimde ağırlıklı olarak Damat Ferit Paşa'nın adı geçiyordu. Ancak Rıza Nur bu konuda diğer üyeler ile aynı fikirde değildi. Zira O, İttihat ve Terakki ile arasında ciddi husumetler bulunan Damat Ferit yüzünden İttihatçıların yeni fırkaya daha çok yükleneceğini düşünüyordu. Üstelik yeni fırkanın savunduğu ilkeler ve Damat Ferit'in geçmişte mensup olduğu görüşlerin birbiriyle zıt olmasından mütevellit, bu durumun İttihatçılara yeni eleştiri kapıları açacağı görüşündeydi. O'na göre başkan, orduda nüfuz sahibi olan Miralay Sadık olmalıydı.⁴⁵⁰ Esasen Rıza Nur ile Miralay Sadık Bey arasında güçlü bir ilişki yoktu. Roza Nur'un Miralay Sadık'ın başkanlığını savunması muhtemelen gücünü büyük oranda ordudan alan İttihat ve Terakki'ye karşı fırkanın elini güçlü göstermeye çalışmaktan başka bir şey değildi. Rıza Nur'un tüm itirazlarına rağmen Damat Ferit fırka başkanlığına seçildi. Sadık Bey ise başkan yardımcısı oldu. Ancak arka planda sözünün ağırlığı olan kişi yine Miralay Sadık'tı.⁴⁵¹

Meclis içerisinde yapılan çalışmalar da olumlu sonuçlarını vermişti. Yeni fırkaya meclis içerisindeki iki parti Ahali ve Mutedil Hürriyetperveran ile bağımsız mebuslar dahil oldu.⁴⁵² Yeni fırkanın idare azaları arasında bulunan Gümilcineli İsmail Bey esasen Ahali Fırkası'nın başkanıydı. Eski İttihatçılardan olan Gümilcineli, etkili bir muhalefet yürütemese de bu partinin reisliğinden gayet memnundu. Ancak yeni kurulan fırka İsmail Bey'in zaten sayıları çok olmayan önemli mebuslarını ondan aldı. Yeni fırka kurucuları İsmail Bey'in safında bulundan Konya mebusu Zeynelabidin Efendi'yi bilhassa istiyordu. Daha önce de bahsedildiği üzere fırkanın saygınlığını arttırmak isteyen kurucular, nüfuzlu kimseleri bünyelerine almak niyetindeydi. İşte

⁴⁴⁹ Rıza Nur, İtilaf, s. 29.

⁴⁵⁰ Rıza Nur, İtilaf, ss. 31-32.

⁴⁵¹ Karal, Cilt: 9, s. 153.

⁴⁵² Rıza Nur, İtilaf, s. 21.

Zeynelabidin Efendi de çevresinde oldukça saygı duyulan ve parti işlerinde tecrübeli bir isim olarak bu noktada karşılarna çıkmaktaydı. Karşılarna çıkan bir isim daha vardı ki o da partinin reisi olan İsmail Bey idi. Zira O, güçlü mebuslarını kaybederse fırkasının yok olup gideceğinden duyduğu endişe karşısında oldukça tedirgindi. Meclisteki mebus sayısını arttırmak niyetinde olan Hürriyet ve İtilafçılar ise diğer mebusları kazanmak uğruna İsmail Bey'e de kendi saflarına geçmeyi teklif etti. Daha fazla dayanamayacağını anlayan İsmail Bey heyetiyle birlikte Hürriyet ve İtilaf'a dahil oldu.⁴⁵³

Prens Sabahattin'in görüşlerini izleyen Mutedil Hürriyetperveran ise yeni kurulan bu fırkanın saflarına çok daha kolay ve çabuk bir şekilde katıldı.⁴⁵⁴ Öyle ki Hürriyet ve İtilaf, Mutedillerin taşradaki şubelerini de derhal devraldı.⁴⁵⁵ Zaten Prens Sabahattin yeni kurulan fırkayı maddi olarak destekliyordu. Fırkayı maddi açıdan destekleyen bir başka isim ise Şerif Paşa idi.⁴⁵⁶

Yeni fırkaya daha evvel İttihat ve Terakki'den istifa etmiş kimseler de dahil oldu. Onların da dahliyle birlikte görüleceği üzere fırka türdeşlikten son derece uzak bir görünüm çizmekteydi. Birbirinden farklı programlara sahip fırkalar, birbirinden farklı görüşlerdeki mebuslar ve dışarıdan destekleyen kimseler bu türdeş olmayan tabloyu net bir şekilde ortaya koyuyordu. Öyleyse denilebilir ki bu kimseleri bir araya getiren unsur herhangi bir fikir ya da ideoloji değil, yalnız İttihat ve Terakki karşıtlığıydı. Ne var ki daha sonra aktarılacağı üzere bu durum fırka bünyesinde iç çatışmalar şeklinde kendini hissettirecekti.

3.1.3. Fırkanın Programı

Türdeşlikten uzak fırkanın ortaya koyduğu görüşleri anlamak adına programının da kısaca incelenmesinde fayda vardır. Daha önce de belirtildiği üzere Mahir Sait Bey'in hazırladığı ilk program beğenilmemiş, daha sonra bu vazife Ahmet

⁴⁵³ Ziya Şakir, ss. 113-114.

⁴⁵⁴ Ziya Şakir, s. 113.

⁴⁵⁵ Tunaya, Cilt: 1, s. 281.

⁴⁵⁶ Rıza Nur Bey başlangıçta Şerif Paşa ve Prens Sabahattin'den asla para yardımı almayacağını söyleyen Miralay Sadık'ın sonraları özellikle Paşa'dan ciddi mali yardımlar aldığını aktarıyor. Bkz. Rıza Nur, İtilaf, ss. 33,100.

Reşit Bey'e verilmiş ve birkaç küçük değişiklik ile kabul edilmişti. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın maksadı, programa başlarken şu şekilde aktarılmıştı:

Hürriyet ve İtilaf (Entente Libérale) Fırkası'nın esas maksad-ı teşekkülü her türlü vesait-i kanuniye ile memalik-i Osmaniye'de meşrutiyet-i hakikiyenin temin-i cereyanına, anasır-ı muhtelif-i Osmaniye arasında -her unsurun hayat-ı içtimaiye ve faaliyet-i tabiiyesi mahfuz kalmak üzere- hakiki bir vahdet-i siyasiye tesisine ve Vatan-ı Osmaniye'nin duçar olduğu mehalikin ve avamelinin izalesi ile Osmanlı saltanatının temini-i atisine çalışmaktır.⁴⁵⁷

İlk maddeden anlaşılacağı üzere Hürriyet ve İtilafçıların özellikle üzerinde durduğu kavram “hakikilik” oldu. Amaçlarının hakiki meşrutiyeti ve siyaseti vücuda getirmek olduğu vurgulandı. Meşrutiyetin ilanında ve sonrasına işlerlik kazanmasında İttihatçıların payının aşikar olduğu, siyasi alanda ise iktidar partisi gözüyle bakıldığı düşünüldüğünde Hürriyet ve İtilafçıların daha ilk maddede İttihat ve Terakki karşıtı bir duruş sergilediklerini gözlemlemek mümkündür.

71 maddelik bu programın önemli diğer maddeler ise;

- 1-Kanun-i Esasi'de yapılacak birtakım düzenlemeler ile meclisin hükümet üzerindeki denetimini kuvvetlendirilmelidir.
- 2-Fırka İttihad-ı Anasır görüşüne mensuptur. Yine de farklı etnik grupların kendi aralarındaki ve Osmanlılık birliği ile olan anlaşmaları sağlanmaya çalışılacaktır.
- 3-Toplum içerisindeki her türlü etnik grup, İttihad-ı Anasıra bağlı kalmak şartıyla iç dinamiklerindeki sorunları ya da uyuşmaları sağlamak üzere kendi bilimsel kurumlarını oluşturabilecektir.
- 4-Bazı vilayetlerin özel bir durumu bulunmaktadır. Dolayısıyla özel bir yönetim tarzı ile idare edilmelidir.
- 5-İktisadi hayatta ferdi teşebbüslere engel olan noktalar ortadan kaldırılacaktır.⁴⁵⁸

Özellikle 4 numarada aktardığımız ilke yeni fırkanın adem-i merkeziyetçi bir yönetim şeklini savunduğunu açıkça göstermektedir. İktisadi yaşama dair görüşleri ise fırkanın liberal bir görünüm vermesine neden olmaktadır.⁴⁵⁹ Farklı etnik grupların haklarını gözetken bir tavır içerisinde olmakla beraber Osmanlı birliğinin altını çizmesi ise İttihad-ı Anasır ilkesine bağlı olduklarının göstergesidir.

⁴⁵⁷ Birinci, Hürriyet, s. 259.

⁴⁵⁸ Karal, Cilt: 9, s. 152.

⁴⁵⁹ Rıza Nur eserinde tamamıyla liberal bir program oluşturduklarını aktarmaktadır. Bkz. Rıza Nur, İtilaf, s. 27.

3.1.4. Fırkanın İdeolojik Görüşleri

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki'ye muhalif, onların eylemlerinden hoşnutsuz ya da İttihat ve Terakki içerisinde arzu ettiği yerlere gelemeyip de istifa eden kimseleri bünyesine alan, kısacası yağmurdan kaçanları kendi şemsiyesi altında toplayan bir fırkaydı.

Yani bu kimseler herhangi bir ideolojik görüşün etrafında şekillenen değil, İttihat ve Terakki'yi ortadan kaldırma amacının bir araya getirdiği isimlerdi. Öyleyse denilebilir ki Osmanlı siyasal yaşamının bir parçası olarak bu fırka da birbirinden farklı simaları ve görüşleri bünyesinde barındırıyordu.

Elbette üyelerin üzerinde anlaştıkları bazı noktalar vardı. Öyle ki bunlar programa bakıldığında kendini net bir şekilde belli etmektedir. Söz konusu noktalardan en bariz olanı tüm isimlerin adem-i merkeziyet etrafında toplanmış görüşleridir. Bir diğeri ise meşruti rejimin gerekliliklerine inanan fikri yapılarıdır. Hatta bu kimseler İttihatçıların meşruti düzene zarar verdiğini düşünerek “gerçek” meşrutiyeti uygulamaya koyacaklarını iddia etmektedir.

Fırkada net bir şekilde kendini hissettiren bir başka görüş ise Osmanlı toplumlarının birliği olarak da adlandırılabilen “İttihad-ı Anasır” görüşüdür. En azından Balkan Savaşlarına kadar İttihat ve Terakki'nin de mensubu olduğu bu görüş,⁴⁶⁰ Hürriyet ve İtilafçılarda bazı belirgin farklar ile kendini göstermektedir. Örneğin onlara göre azınlıkların hakları korunmalı, hatta arttırılmalıdır. Zira devlete olan bağlılıklarının sürekliliğini sağlamak ancak bu şekilde mümkündür. Bu görüşlerini temellendirmek üzere bazı tarihsel argümanlar ileri sürerek, azınlık hakları genişletilmediği takdirde Arnavutluk'taki isyanların tüm Balkanlar'da kendini hissettireceğinden dem vurmuşlardır.⁴⁶¹

Fırka kurulduğunda henüz Balkan Savaşları yaşanmamış, adalar Osmanlı egemenliğinden ayrılmamıştı. Dolayısıyla yeni fırkanın azınlık haklarını gözeterek bağlılıklarını sürdürme düşünceleri olağandı. Zaten bu görüş, bir noktada fikirlerini takip ettikleri Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyetçiliği ile de bağdaşıyordu. Ancak onların adem-i merkeziyetçiliği İttihatçıların sürekli olarak kendilerini eleştirdiği

⁴⁶⁰ Balkan Savaşları Türk milli bilincinin oluşmasında önemli bir dönüm noktasıdır. Bkz. Tunaya, Hürriyetin, s. 29.

⁴⁶¹ Birinci, Hürriyet, s. 61.

özerklik şeklinde değil, “tevs-i mezuniyet” şeklinde zuhur ediyordu. İttihatçıların eleştirilerine karşı kendilerini bu şekilde savunuyorlardı. Onlar da İttihat ve Terakki’yi, Arnavutluk ve Yemen gibi bölgelerde çıkan isyanların müsebbibinin İttihatçıların uyguladığı katı merkeziyetçiliğin bir sonucu olduğuna yönelik suçlamalar ile eleştiriyordu.⁴⁶²

Kısacası İttihatçıların merkeziyetçi İttihad-ı Anasırına karşı İtilafçılar, azınlık haklarını genişletmek kaydıyla idari bölgelerin yetkilerini arttırmanın gereklilikleri üzerinden görüşlerini şekillendiriyordu. Azınlıklar ise bu çatışmadan doğacak kaos ortamının kendilerine yarayacağı düşüncesiyle yeni kurulan fırkaya akın ediyordu.

3.2. İTTİHAT VE TERAKKİ-HÜRRİYET VE İTİLAFA VE CEPHELEŞMESİ

3.2.1. Hürriyet ve İtilafın Kuruluşu Karşısında İttihat ve Terakki’nin Tepkisi

İttihat ve Terakki başlangıçta böyle bir fırkanın vücuda geldiğinden habersizdi. Zira Hürriyet ve İtilafçılar, İttihatçıların teşekküllerine engel olmaması için faaliyetlerini büyük bir gizlilik içinde yürütmüştü. Yeni fırka içinde eski İttihatçılar da vardı. Geçmiş deneyimleri eski İttihatçılara böylesi oluşumlarda gizliliğin esas olduğunu öğretmişti. Üstelik bazı muhalif gazeteciler, İttihat ve Terakki tarafından silahların konuşurulması suretiyle susturulmuştu. Dolayısıyla edindikleri bazı tecrübeler onlara bu yeni deneyimlerinde rehberlik etmiş, olası bir engelden korunma yöntemlerini göstermişti.

İttihatçılar böyle bir oluşuma şaşırarak ile birlikte, duruma ihtiyatlı yaklaştı. Siyasal yaşamda partileşmenin gerekliliğine dikkat çekildi ve durum olağan karşılanmış gibi gösterilmeye çalışıldı. Ancak bugüne değin kurulan fırkaların vasıftan ziyade, mecliste çoğunluğu elde etmekten başka gayelerinin olmadığı da vurgulandı. Hüseyin Cahit, “...onun için tabiri caizse bütün şu tahmirat endişesiz bir nazarla, hakkı memnuniyetle görmeli ve heyet-i siyasetimizin bir ikmalî tabiiyesi add edilecek hadisatı teshil ve teşvik eylemelidir...” şeklindeki sözleriyle meşruti düzende güçlü bir muhalefet partisinin gerekliliğini belirtirken, fırkaların nitelikten çok sayısal verilere

⁴⁶² Birinci, Hürriyet, s. 56.

dayandığını da belirtmekten geri durmadı.⁴⁶³ Esasen İttihat ve Terakki bu duruma benzer bir vaziyeti 1908 seçimlerinde kendisi de yaşadı. Öyle ki mecliste çoğunluğu sağlamak adına bazı bölgelerde İttihatçılık şiarına mensup olmayan kimseler aday gösterildi. Üstelik meşrutî rejimin bir gereği olarak partileşmenin gerekliliğine olan söylemleri de sorgulanabilir bir durumdu. Özellikle 31 Mart sonrası süreçte muhaliflere olan bakış açıları iyice keskinleşmiş, Cemiyet içerisinde “bizden olmayan 31 Martçıdır” algısı iyice yerleşmişti. Öyle ki karşılarında kimseyi görmek istemeyen İttihatçılar, Cemiyet ile olan bağlarını koparmayıp yalnızca yeni bir oluşum meydana getiren İbrahim Temo’nun fırkasının dahi doğru düzgün çalışmasına olanak sağlamamıştı.

Ancak yine de İttihatçıların yeni fırkadan rahatsızlık duymasında kendilerince sebepleri vardı. Zira İttihatçılar, Hürriyet ve İtilafçıların herhangi bir ideolojik görüşün etrafında şekillenen kimseler değil, yalnız İttihat ve Terakki nefreti etrafında toplanan çoğunluklar olduğunun bilincindeydi.⁴⁶⁴ Öyle ki fırkanın kuruluşundan kısa bir süre sonra Hüseyin Cahit ve Rıza Nur arasında şöyle bir konuşma yaşandı:

Rıza Nur: *“Siz çok ileri gittiniz. Biz de bütün muhalefet kuvvetlerini bir yere topladık. Size müthiş bir darbe-i helak indireceğiz. Maksudımız sizi mevki-i iktidardan atmaktadır.*

Hüseyin Cahit: *İyi ama içinizde mutaassıp, dindar, hoca, Hristiyan, cahil, alim ve muhtelif fikr-i siyaside adamlar var. Nasıl olur? Hani sen bizi Meclis-i Mebusan’da Fırkalar namındaki eserinde, gayr-i mütecanis bir kalabalık, diye tavsif ediyor, bizden dürüst bir iş çıkmayacağını iddia ediyordun?*

Rıza Nur: *Evet, hakkın var. Fakat sizi devirmek için şimdi ne bulursak topladık. Siz düşün, o gün gelince bu fırkayı da dağıtacağız!.. Böyle fırkalar zaten dağılmaya mahkumdur.*”⁴⁶⁵

Rıza Nur’un bu söylemi, İttihatçıların yönelttiği eleştirilerde doğruluk payı olduğunun bir göstergesiydi. Homojenlikten uzak olan bu parti Zürcher’in de dediği

⁴⁶³ Hüseyin Cahit, “Anlaşamamanın Sebepleri”, **Tanin**, 8 Teşrinisani 1327/21 Kasım 1911, Nu. 1157.

⁴⁶⁴ Karşılarında birleşen bir muhalefet gören İttihatçılar endişeli bir telaşa kapıldı. İlk günden itibaren özellikle basın yoluyla yeni fırkaya karşı saldırıya geçildi. Hürriyet ve İtilafın meşrutiyet karşıtı olduğu söylemleri ile fırkanın kamuoyu nezdindeki itibarı oluşmadan bitirilmeye çalışıldı. “Yeni Fırka Hakkında” **Tanin**, 22 Teşrinisani 1327/5 Aralık 1911, Nu. 1169.

⁴⁶⁵ Rıza Nur, İtilaf, s. 24.

gibi “... İTC’den nefret etmelerinin dışında hemen hemen hiç ortak noktaları olmayan muhafazakarlar ve liberallerin bir yığınydı.”⁴⁶⁶

Ne var ki bu homojen olmayan yapının mimarlarından özellikle muhafazakarlar ve liberallerin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları, Hürriyet ve İtilaf’a da parti içi çatışma olarak yansıdı. Özellikle Miralay Sadık’ın Mevleviliğe bağlı olması, fırkanın bazı tarikatlarda yayılmasını sağladı. Bu durum partinin etki alanını genişletmeye yardımcı olsa da bir müddet sonra hoca taifesinin partiye müdahale etmeye çalışmasına neden oldu. Bu durum partiyi daha işin başında iki kutba ayırdı. Fırkanın iki kutba ayrılmasına neden olan muhafazakarlar, Mebusandaki temsilcileriyle birlikte partiyi kendilerine mal etmeye çalıştı. Harici işler ve neşriyat ile ilgilenen ve başlarında Rıza Nur ve Filozof Rıza Tevfik’in bulunduğu “yeni fikirli” taraf, başlarında Sadık Bey ve Gümilcineli İsmail bulunan taraf için “dinsizler” takımıydı.⁴⁶⁷ Rıza Nur grubuna bu yaftayı yapıştıran kimseler kendilerine ise “Tam Müslümanlar” diyordu.⁴⁶⁸

Esasen İttihatçılar kendi içerisinde ayrılan ve türdeşlikten uzak kimselerin oluşturduğu bu fırkanın bir iç çatışma yaşayacağından ve dağılacığından emindi. Öyle ki fırkanın kurulduğu sıralarda bu oluşum üzerine bir konuşma gerçekleştiren İttihatçılardan Selanik Mebusu Rahmi Bey ve Rıza Nur arasında şöyle bir konuşma yaşandı:

Rıza Nur: “*Rahmi! Görüyorsun ya, artık kuvvetlendik. Pek yakında ekseriyeti teşkil edeceğiz. Eh, artık sizi devireceğiz.*”

Rahmi: *Doktor bu dediklerin doğru. Görüyorum ki kuvvetlendiniz. Ekseriyeti de alırsınız. Fakat sana bir şey söyleyeyim bunu unutma! İçinizde sizin, Gümilcineli var mı yok mu?!.. O size kafidir. Bize hiç hacet yok. Bir gün mutlaka sizi dağıtır. Onu biz biliriz... Bizim içimizden gittiği için çok memnunuz. Sizin içinizde olmasına tabi daha ziyade!.. Sizi içerden yıkacak. Onun hırsının önünde duracak bir şey yoktur.*”⁴⁶⁹

Hürriyet ve İtilafın kendi içerisinde çatışma yaşayacağı en başından beri belli olan bir durumdu. Özellikle Miralay Sadık’ta, fırkanın belli bir kısmını bir süre sonra tasfiye etme fikri en başından beri vardı.⁴⁷⁰ Öyle ki Rıza Nur’a göre Sadık Bey bu amaç

⁴⁶⁶ Zürcher, Modernleşen, s. 153.

⁴⁶⁷ Karal, Cilt: 9, s. 154.

⁴⁶⁸ Rıza Nur, İtilaf, s. 37.

⁴⁶⁹ Rıza Nur, İtilaf, s. 25.

⁴⁷⁰ Rıza Nur, İtilaf, s. 37.

doğrultusunda Prens Sabahattin ile irtibata geçerek, Prens'e güçlü bir parti kurduğunu, içerisinde Rıza Nur, Rıza Tevfik ve Mahir Sait gibi isimler olsa bile bunlardan zaman içerisinde kurtulacağını ve bir komplo ile İttihatçıları devireceğini söylemiştir.⁴⁷¹

Fırka içerisinde böyle ayrılıklar olmasına rağmen İttihat ve Terakki karşıtlığı, iktidar partisine olan tutumlarında onları bir araya getirdi. İttihatçılar da Hürriyet ve İtilafçılara, ülke savaş halindeyken böyle bir fırka meydana getirdikleri için kızgındı. Zaten Cemiyet'in yakın geçmişteki tecrübelerine de dayanarak kendi karşılarına geçen muhalifleri "hain" olarak görmeye oldukça meyilli bir yapısı vardı. Şimdiyse yeni fırkanın kuruluşu oldukça manidar bir zamana denk geldi. Zira savaş zamanıydı ve ülkenin bütünlüğü tehlikedeydi. İttihat ve Terakki başlangıçta böyle bir fırkanın kuruluşundan rahatsız olmadığını belirtti. Ancak "bu devlet nasıl kurtulur?" sorusuyla yola çıkan kimselerin böylesi bir dönemde muhalefet etmeyi, siyasal hırslar peşinde koşmaktan öte görmeyeceği aşikardır. Halil Menteşe'nin şu sözleri İttihatçıların duruma olan bakış açısını yansıtır niteliktedir: *"İhtiras, Meclis-i Mebusan sahnelerini o derece istila etmişti ki İtalyanlar payitahtın kapısını topa tutarken muhalifler ekseriyet fırkasile hükümet sandalyelerini taksim ile meşgul idiler. Ekseriyet zaaf gösterdikçe onların hücumu artıyordu."*⁴⁷²

Ülke savaş halindeyken muhalefetin dozunu arttıran bu kimselere karşı bir makale kaleme alan Hüseyin Cahit, ülkeyi kurtarmaya çalışan İttihatçılara cephe alan Hürriyet ve İtilafı gerçek bir parti olarak görmeyeceklerini belirtmiştir.⁴⁷³ İki tarafın birbirine yönelik bu söylemleri, şiddetin dili arttırılarak devam edecek ve Mebusan sandalyeleri o güne değin benzeri görülmemiş ayrışmalara sahne olacaktı.

3.2.2. 1911 Ara Seçimine Doğru Yaşanan Kutuplaşma

Osmanlı Devlet'i savaş halindeyken, Arnavutluk'ta isyanlar sürerken ve Rumeli'de yaşanan cinayetler⁴⁷⁴ menfi bir süreç yaşatırken, muhalefet saflarında toplanan kimselerin eleştirileri her geçen gün daha da keskinleşti. Özellikle Hürriyet

⁴⁷¹ Rıza Nur, İtilaf, s. 42.

⁴⁷² Halil Menteşe, s. 145.

⁴⁷³ Hüseyin Cahit, "Hürriyet ve İtilaf", **Tanin**, 11 Teşrinisani 1327/ 24 Kasım 1911, Nu. 1160.

⁴⁷⁴ Hüseyin Cahit, "Rumeli Cinayetleri", **Tanin**, 23 Teşrinisani 1327/ 6 Aralık 1911, Nu. 1170.

ve İtilafçıların neşriyat işleri ile ilgilenen zümresi gazeteler aracılığıyla İttihat ve Terakki'ye yükleniyor, halkı bu amaç doğrultusunda kışkırtıyordu.⁴⁷⁵

Özellikle Sadık Bey; Talat, Cavit ve Doktor Nazım Beyler başta olmak üzere İttihatçıları Masonlukla suçlayarak, Cemiyeti Osmanlı topraklarına saldırmış olan İtalyanlar⁴⁷⁶ ile bir arada gibi göstermeye çalıştı.⁴⁷⁷ Amaç kamuoyu nezdinde İttihatçıların itibarını zedelemektir. Hürriyet ve İtilafın neşriyat alanındaki önemli kalemi Rıza Nur ise Tesisat Gazetesinde yayımladığı bir yazıda hükümetin Kürtlerin elindeki toprakları Ermenilere vereceğini iddia etti. Rıza Nur'un bu yazısını Tanin'de aynen aktaran ve İtilafçıların bu saldırılarına ve savaş zamanı Cemiyeti yıpratma çalışmalarına karşın bir yazı kaleme alan Hüseyin Cahit, memlekete en büyük kötülüğü Trablusgarp'a saldıran İtalyanların veya Makedonya'da karışıklık çıkartarak bölgeyi berhava (havaya uçurmak) etmek isteyenlerin değil, içeride fenalık çıkartanların olduğunu belirtti. Yazının devamında ise muhtemelen muhalefetin bölgenin savunmasız bırakıldığına yönelik eleştirilerini boşa çıkarmak adına, İttihat ve Terakki'nin bu uğurda büyük fedakarlıklar gösterdiğini, muhaliflerin de vatanın selameti için benzer yardımları olsaydı ve ölçülü bir muhalefet etselerdi durumun daha parlak olacağına yönelik aktarımlarda bulundu.⁴⁷⁸

İttihatçılar, Hürriyet ve İtilaf mensuplarını memleket savaş halindeyken siyasal hırslara bürünmüş kişiler olarak nitelendirirken, İtilafçılar da tüm bu olan biteni onların başarısızlığı olarak lanse etti. Özellikle savaş ve içeride çıkan isyanlar iki taraf için de adeta karşılıklı bir propaganda aracına dönüştü. Bir taraf yönetsel hataların ve Meşrutiyet'in tam anlamıyla uygulanmıyor olmasının ülkenin selametini kötü etkilediğinden doğan bir muhalefeti yönetirken, diğer taraf da ülkenin bütünlüğü tehlikedeysen gerçekleştirilen bu keskin muhalefetin vatana yapılan en büyük düşmanlık olduğundan dem vuran bir iktidarı elinde tutmaya çalıştı.⁴⁷⁹

İttihatçıların devlet savaş halindeyken muhalif oluşumlar içerisine giren Hürriyet ve İtilafa olan öfkesi geçecek gibi durmuyordu. Bu doğrultuda bir başka diyalog ise Halil Menteşe ve Lütfi Fikri Bey arasında yaşandı. Halil Bey'in "*Düşman*

⁴⁷⁵ Karal, Cilt: 9, s. 154.

⁴⁷⁶ Öyle ki özellikle Talat Bey gibi isimlerin Selanik'teki İtalyan Mason Locası ile olan ilişkileri muhalifler tarafından oldukça iyi biliniyor, Cemiyet bu kanattan vurulmaya çalışılıyordu.

⁴⁷⁷ "Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-62", **Tanin**, 1 İkinciteşrin 1943, Sayı: 4454-61.

⁴⁷⁸ Hüseyin Cahit, "Fesih Değil Tefessüh", **Tanin**, 6 Kanunuevvel 1327/ 19 Aralık 1911, Nu. 1183.

⁴⁷⁹ **MMZC**, 3 Kanunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, İS:4, İ:25, ss. 203-209.

*hudud-u vatani topa tutarken milli tesianüdü yıkmaga, dahili buhranı teşdide (güçlendirmeye nasıl çalışıyorsun?” sorusuna karşılık Lütfi Fikri Bey’in “Azizim sizi devirmek için bu bir fırsattır, fevtedemeyiz.”*⁴⁸⁰ şeklindeki yanıtı hem İttihatçıların bu konuya olan kızgınlığını gösteriyor, hem de muhalefetin yalnız onları yıkmak için bir araya geldiğine yönelik tezlerini doğruluyordu.

İttihatçıların tepkilerine karşın Hürriyet ve İtilafçılar ise çalışmalarını özellikle kamuoyu nezdinde büyük bir titizlik ile sürdürdü. Bu doğrultuda konuşmalar yapan İtilafçılar, İttihatçıların Bosna-Hersek ve Girit gibi toprakları sattığını, Trablusgarp’ı da İtalyanlara satacaklarını belirtti. İtilafçılar, halkın dini duygularına da yöneldi ve Hicaz’ın da İngilizlere verilerek Müslümanlara hac yolunun kapanacağına yönelik oldukça uç ve Cemiyet için yıpratıcı olabilecek söylemlerde bulundu.⁴⁸¹

Yalnız bu faaliyetler ile sınırlı kalmayan İtilafçılar, ülkenin çeşitli yerlerinde şubeleşme yoluna gitti. Zira İttihat ve Terakki’nin pek çok yerde örgütlenmesi mevcuttu. Onunla boy ölçüşmeye çalışan bir parti de doğal olarak yalnız meclis ya da İstanbul içerisinde sınırlı kalamazdı. Zaten Cemiyet karşısında etkili bir muhalefet yürütememiş pek çok fırkanın başarısızlığının bir nedeni de meclis dışına çıkamamalarından kaynaklıydı. Bu doğrultuda kısa bir süre içinde 50’si İstanbul’da olmak üzere yaklaşık 150 şube kuruldu.⁴⁸²

Kuruluşundan bu yana Hürriyet ve İtilafa önemli oranda bir katılım vardı. İttihat ve Terakki’den ayrılan bazı mebuslar Hürriyet ve İtilaf saflarına geçti ve böylelikle meclisteki İtilafçı sayısı 70 civarına ulaşmış oldu. İttihat ve Terakki’den istifa eden bu kimseler, istifalarını gazete haberleri aracılığıyla duyurdu.⁴⁸³ Bu gelenek bir süre daha devam ettirildi. Öyle ki İttihat ve Terakki’ye hiçbir zaman bağlı olmamış, ya da bir vakitler gönülden bağlı olup da artık yaptığı işleri tasvip etmeyen kimselerin “istifa” başlığı altında ayrılışları haber sayfalarında yer aldı. Bu katılımların artarak devam etmesi halk nazarında da dikkat çekici oldu. Meselenin boyutunu daha ileriye taşıyan Ziya Şakir ise taşrada bazen İttihat ve Terakki’ye ait bir kulübün toplu bir

⁴⁸⁰ Halil Mentese, ss. 145-146.

⁴⁸¹ Ziya Şakir, s. 122.

⁴⁸² Karal, Cilt: 9, s. 154.

⁴⁸³ “Meclis-i Mebusan’da Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, **Sabah**, 24 Teşrinisani 1327/ 7 Aralık 1911, Nu. 7977.

şekilde Hürriyet ve İtilaf saflarına katılıp, kırmızı levhayı indirerek yerine yeşil levha⁴⁸⁴ astıklarını aktarmaktadır.

İttihatçılar ise Hürriyet ve İtilafçıların kendi saflarına katılanların adını gazetelerde yayımlama⁴⁸⁵ işini yalnızca kendilerini güçlü göstermek adına yaptıkları bir gövde gösterisi olarak görmüşler, verilen bu isimlerin ve taşradaki örgütlenme sayılarının gerçeği yansıtmadığını iddia etmişlerdir.⁴⁸⁶ Bu durumun kanıtı da fırkaya katıldığı iddia edilen bazı isimlerin sonradan bir düzeltme yazısıyla haberin gerçeği yansıtmadığına yönelik söylemleri olmuştur.⁴⁸⁷

Bu iki fırka arasında gün geçtikçe artan gerilimler taşraya, sokaklara ve hatta kahvehanelere kadar yayılarak, özellikle İstanbul’da halk arasında bir fırkacılık furysı başlattı.⁴⁸⁸ Halkı kendi saflarına çekmenin önemli olduğunu düşünen İtilafçılar, şubelerine bu doğrultuda talimatlar vererek kitleleri memnun etmeye yönelik uğraşlar içerisine girdi.⁴⁸⁹ Ancak meclis sıralarında yaşanan siyasal bir çekişmenin, sokak aralarına kadar girmesi tehlikeli bir durumdu. Öyle ki bu cepheleşme halk tabanının da iki kutba ayrılmasına ve milletin birbirine düşman kesilmeye başlamasına neden oldu.⁴⁹⁰ İleride de değinileceği üzere siyasal yaşam ve toplumdaki bu fırkacılık, meşruti düzenin zarar görmesine sebebiyet verecekti.

İki tarafın bu cepheleşmesi neşriyat alanında da uzunca bir süre devam etti. İttihatçılar, İtilafçıları hiçbir zaman gerçek bir siyasal oluşum olarak görmedi. Hürriyet ve İtilaf üzerindeki genel kanıları kendilerini devirmek için toplanan fırkanın “muhaliflerin koalisyonu” olduğuydu. Öyle ki yukarıda diyaloglarını aktarılan

⁴⁸⁴ Ziya Şakir, s.151.

⁴⁸⁵ Hakkı Uyar Vatan Cephesi konulu eserinde İttihatçı-İtilafçı cepheleşmesiyle DP-CHP cepheleşmesi arasında benzerlik kurmanın mümkün olduğunu aktararak en önemli benzerliğin iki dönemin muhalif fırkalarının iktidara karşı birlik oluşturmuş olması noktasında doğduğunu belirtmektedir. İki dönemin karşılaştırması açısından son derece doğru olan bu tespiti dönem fırkalarının uygulamalarının da benzerlik gösterdiğini eklemek yerinde olacaktır. Öyle ki tıpkı gazeteleri bir propaganda aracı olarak kullanan Hürriyet ve İtilafın fırkaya üye olan kimseleri kendi taraftarı olan gazetelerde yayımlaması gibi, DP bünyesinde kurulan Vatan Cephesi de bünyesine dahil olan kimseleri gazetelerde uzun listeler halinde yayımlamıştır. Bkz. Uyar, Vatan, S. 20, 43.

⁴⁸⁶ **Tanin**, 28 Kanunuevvel 1327/10 Ocak 1912, Nu. 1205

⁴⁸⁷ Birinci, Hürriyet, s.67.

⁴⁸⁸ Bu durumun ilerleyen dönemde dahi devam ettiğini belirten Tunaya şu anekdot ile fırkacılığın ulaştığı boyutu gözler önüne sermektedir: “... iki devlet memuru bir mezardan geçmektedirler. Birisi orada yatan dindaşlara Fatih okumayı öneriyor. Okuyorlar. Fakat öteki şu sözleri ekliyor: Ben duamı İttihatçıların ruhuna ithaf etmiyorum.” Tanık Zafer Tunaya, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979, (Anayasa), s. 168.

⁴⁸⁹ Ziya Şakir, s. 123.

⁴⁹⁰ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, **Muhalefetin İflası Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, s. 42.

Hüseyin Cahit, Rıza Nur ile olan konuşmasından bir gün sonra yazdığı makalesinde Hürriyet ve İtilafçılar için şu cümleleri kullandı: “...*Bu zevat yapmak için değil yıkmak için birleşmişlerdir. Çünkü aralarında ancak bu noktada ittifak kabildir. Kendilerinin bugün Meclis-i Mebusanda müşterek bir rakipleri var: İttihad ve Terakki Fırkası.*”⁴⁹¹ Hüseyin Cahit yazının genelinde Hürriyet ve İtilafı oluşturan kişilerin nasıl bir araya gelebildiklerine dair söylemlerde bulunmuş, şu şekilde bir soruyla aynı görüşte olmadıklarını vurgulamıştır: ...*şu halde her biri ayrı bir fikri nazar-ı takip etmekte olan zevat-ı muhteremi hami eden rabıta, müşterek maksadı ne olabilir?*⁴⁹² Devamında ise bu zevatın yıkmak için bir araya geldiğini, ancak yıkmak için birleşenlerin yapmak lazım geldiğinde kendi köşesine çekilip ortadan kaybolacağına değinmiştir. Ne var ki bu eleştiri bir vakitler İttihatçılar için de geçerliydi. Henüz gizli bir örgüt iken en büyük maksatlarından biri Sultan Abdülhamit’i devirmektir. Sultan’ı hal ettikten sonra ne yapacaklarına dair pek bir planları yoktu. Cemiyet genelinde Sultan’ı devirdikten sonra karar verileceğine yönelik bir kanı hakimdi. Özellikle gençlikten ve tecrübesizlikten doğan bu plansızlık, onları belli bir süre denetleme iktidarında bıraktı. Bu süreçte ise iktidara tam olarak egemen olamaması, hariçte ve dahilde yaşanan menfi olaylar ve İttihat ve Terakki’nin karşısına çıkan kimseleri tek bir kaleme ortadan kaldırmaya yönelik eylemleri işi tüm muhalefetin tek bir çatı altında toplanmasına kadar götürdü. Karşılıklı yıpratma politikaları izlemeye devam eden taraflar arasında siyasal arenadaki ilk önemli çekişme ise 1911 ara seçimi oldu.

3.2.3 1911 Ara Seçimi

Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulduktan 20 gün sonra, İttihat ve Terakki siyasal arenadaki ilk büyük sınavını verdi. 1909 ara seçiminde İstanbul mebusu seçilen Rıfat Paşa Paris büyükelçiliğine atanmıştı. Dolayısıyla Paşa’dan boşalan koltuğu dolduracak ismi belirlemek adına bir seçim yapılması gerekliliği doğdu. Hürriyet ve İtilaf bu seçime, İttihat ve Terakki karşısında gücünü göstermek adına oldukça ehemmiyet verdi. Yapılan bir toplantı sonucu adayın pek çok kez kapatılan ve yayın hayatına farklı adlarla devam etmek zorunda kalan Şehrah Gazetesi yazı işleri müdürü Tahir Hayrettin

⁴⁹¹ Hüseyin Cahit, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, **Tanin**, 10 Teşrinisani 1327/ 22 Kasım 1911, Nu. 1159.

⁴⁹² Hüseyin Cahit, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, **Tanin**, 10 Teşrinisani 1327/ 22 Kasım 1911, Nu. 1159.

Bey olmasına karar verildi. İttihat ve Terakki'nin adayı ise Adliye Nazırı Memduh Bey oldu.⁴⁹³

11 Aralık 1911 tarihinde gerçekleşen seçimleri Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı olan Tahir Hayrettin Bey 1 oy farkla kazandı.⁴⁹⁴ Seçim 196'ya 195 gibi oldukça çekişmeli bir sonuçla neticelendi. Sonuçları bu şekilde aktaran Hüseyin Cahit Bey "*İttihat ve Terakki mağlup oldu... herhalde bunu bir mağlubiyet olarak kabul etmek gerekmektedir*"⁴⁹⁵ diyordu.

İttihat ve Terakki çoğunluğun gücüne güvendiği için bu seçime pek bir hazırlık yapmamıştı. Öyle ki Cavit Bey bu yenilginin Cemiyet içerisindeki lakayttan ve ihmalden kaynaklandığını belirtti.⁴⁹⁶ Hürriyet ve İtilaf ise rakibine nazaran son derece ciddiyet içerisinde hazırlandığı bu seçim ve elde ettiği başarı ile seçimlerde propaganda faaliyetlerinin ne denli önemli olduğunu göstermiş oldu.⁴⁹⁷ Öyle ki İtilafçılar yalnız kendi propagandalarını yapmakla kalmadı. Seçimlere az bir süre kala İttihat ve Terakki'nin daha evvel olduğu gibi bu seçime de yolsuzluk karıştıracağını iddia etti.⁴⁹⁸ Ancak İttihatçılar bu seçime gerektiği ehemmiyeti vermedi. Bunun bedelini de rakibi karşısında aldığı ilk mağlubiyet ile ödedi.

İttihat ve Terakki kanadında sonuç büyük bir şaşkınlık yarattı. Öyle ki muhalefetin ne kadar güçlendiği ve artık hafife alınmayacak kadar önemli bir konuma gelmiş oldukları görüldü. İttihatçıların yaşadığı şaşkınlığı anlamak üzere Cavit Bey'in şu sözlerine değinmek yerinde olacaktır:

*Bugün İstanbul mebus-u intihabı icra edildi ve her türlü memul hilafına olarak Hürriyet ve İtilaf namzedi kazandı... İttihat ve Terakki'nin bu ilk mağlubiyeti sayılabilir. İçimde bir şey bana günlerden beri bu mağlubiyeti ihsas ettiği halde inanmak istemiyordum. Hatta işittiğim dakikada inanmadım, latife ediyorlar zannettim. 31 Mart'tan beri bu derece müteessir olduğumu bilmiyorum.*⁴⁹⁹

⁴⁹³ Kenan Olgun, "Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi)", **ATAM**, Cilt: 28, Sayı: 82, 2012, s. 10.

⁴⁹⁴ Seçimden sonra Hürriyet ve İtilafın yayımladığı bildiri için bkz. Tunaya, Cilt: 1, ss. 302-303.

⁴⁹⁵ Hüseyin Cahit, "İstanbul İntihabı", **Tanin**, 30 Teşrinisani 1327/13 Aralık 1911, Nu. 1177.

⁴⁹⁶ "Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-60", **Tanin**, 30 Ekim 1943, Sayı: 4454-60.

⁴⁹⁷ Adnan Gelmez, **Türk Siyasi Hayatında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995, s. 37.

⁴⁹⁸ Ebul Kemal, "İntihabat Yolsuzlukları Başlıyor", **Tesisat**, 15 Teşrinisani 1327/28 Kasım 1911, Nu. 134.

⁴⁹⁹ "Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-60", **Tanin**, 30 Ekim 1943, Sayı: 4454-60

Esasen bu durum İttihat ve Terakki açısından salt bir mağlubiyet sayılamayacağı gibi Hürriyet ve İtilaf açısından da salt bir zafer değildi. Zira arada çok büyük rakamsal farklar yoktu. İlerleyen süreçte yaşananlar, Hürriyet ve İtilafın bu “zaferinin” olumsuz sonuçlar doğuracağını gösterecekti. Yine de bu yenilgi Meşrutiyet’in ilan ettiricisi, “kurtarıcı” sıfatlı ve ülkede geniş çaplı örgütlenmesi olan iktidar partisi için itibar sarsıcı bir durumdu. Öyle ki muhalifler artık İttihat ve Terakki’nin de yenilebildiğini gördü.

Buna karşın İttihatçılar meseleyi kendi içlerinde bir kayıp olarak kabul etmekle birlikte dışarıya karşı bir yenilgi gibi göstermemeye gayret etti. Öyle ki Hüseyin Cahit konu hakkındaki bir yazısında, durumu bir mağlubiyet olarak kabullendiklerini, ancak vaziyetin kendi hatalarından kaynaklandığını, “tavşan ile kaplumbağa” hikayesindeki gibi rakibi küçümsemenin kötü bir neticesinden başka bir şey olmadığını vurgulamaya çalışmış, İttihat ve Terakki’yi yaptığı bu hatadan dolayı eleştirmiştir.⁵⁰⁰

İttihat ve Terakki bu süreçte, zafiyet gösterdiği anda rakiplerinin onu yenebilecek kadar güçlendiğini gördü. İttihatçıların yalnızca “gayrı mütecanis fikirlerin yıkmak için kurdukları birlik” olarak nitelediği bu fırka, kazandığı zaferle İttihat ve Terakki ile Mebusan ’da sayıca eşitlendiklerini,⁵⁰¹ hatta onları geçtiklerini gösterdi. Bu durum aynı zamanda İttihat ve Terakki muhaliflerinin birbirine eklemlenmek suretiyle çıktıkları bu yolda sayılarının ne denli artmış olduğunun da bir göstergesiydi. Ne var ki muhaliflerin “zafer sarhoşluğu” çok uzun sürmedi. Söz konusu durumların farkına varan İttihat ve Terakki, muhalefete karşı tavrını bu süreçten sonra iyice keskinleştirdi ve gittikçe azalan gücünü yeniden toparlayarak iktidarı tek eline almak adına birtakım faaliyetlere girişti. Aşağıda aktarılacak olan 35. Maddenin tadili meselesi de bu amaç doğrultusunda atılan adımlardan biri olarak ortaya çıktı.

3.2.4. İttihat ve Terakki’nin Pragmatik Yaklaşımı: 35. Maddenin Tadili

Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın ara seçimde elde ettiği başarı İttihatçılar için beklenmedik bir durumdu. Hürriyet ve İtilafın kuruluşuna kadarki süreçte muhalifler,

⁵⁰⁰ Hüseyin Cahit, “Tavşan ile Kaplumbağanın Hikayesi”, **Tanin**, 1 Kanunuevvel 1327/ 14 Aralık 1911, Nu. 1178.

⁵⁰¹ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, s. 41.

İttihatçıların karşısına daha küçük ve dağınık gruplar halinde çıkmıştı. Bu küçük grupların hareketleri sıkıyönetimin de getirileriyle birlikte kontrol altında tutularak, faaliyetleri bir şekilde engelleniyordu. Oysa şimdi karşılarında gayri mütecanis dahi olsa, iş İttihat ve Terakki karşıtlığı olunca yekpare olabilen muhalif bir oluşum vardı. Üstelik bu oluşum çok kısa bir süre içinde taraftar sayısını arttırmış, Mebusan ‘da İttihat ve Terakki ekseriyetini kırarak bir hale gelmiş, İstanbul gibi tüm kamuoyunun gözünün üstünde olduğu bir şehirde mebusluk elde etmek gibi bir başarı kazanmış ve İttihat ve Terakki’nin yıllardır oluşturmaya gayret gösterdiği prestijini zedelemişti.

Özellikle meclisteki ekseriyeti kaybetmek, İttihat ve Terakki’nin iktidar partisi konumundan düşmesi anlamına gelmekteydi. Böyle giderse genel seçim de Cemiyet’in yenilgisi ile sonuçlanacaktı. Bu doğrultuda Hürriyet ve İtilafın yeni zaferlerinin önüne geçmek için birtakım adımlar atıldı. İlk Cavit, Babanzade İsmail Hakkı ve Talat Beylerin kabineye dahil olması için uğraş verildi. Ancak bu durum Mahmut Şevket Paşa tarafından engellendi.⁵⁰² Öyle ki özellikle Cavit Bey ve Paşa arasında, Cavit Bey’in önceki maliye nazırlığından beri ordu bütçesine yönelik tartışmalar vardı ve Paşa, Cavit Bey yüzünden istifanın eşiğine gelmiş, bu durum Talat ve Halil Beylerin araya girmesiyle engellenmişti. Daha önce de belirttiğimiz üzere Mahmut Şevket Paşa İttihatçı değildi, yalnızca İttihatçılar ile birlikte yürümek mecburiyetinde kalan bir isimdi.

Durum böyle olunca İttihat ve Terakki yalnızca Hacı Adil Bey’i Dahiliye Nezaretine getirebildi.⁵⁰³ Ancak bu durum İttihatçılara yeterli gelmedi. Zira meclis iyice muhaliflerin egemenliği altına girmeye başlamıştı. Üstelik artık muhalif mebuslar da saptanmıştı. Dolayısıyla İttihat ve Terakki açısından bu muhalif mebusların meclisten tasfiye edilmesi şarttı. Öyle ki meclis sandalyelerinde artık 1908 seçimlerinde mecbur kalan ve İttihat ve Terakki saflarını kolayca terk edebilecek değil, Cemiyeti temsil edecek sadık mebusların oturması hedeflenmişti. Bu hedefin gerçekleşebilmesi için ise meclisin feshedilmesi gerekiyordu.

Ancak bu noktada İttihatçıların karşısına bir engel çıktı. İttihat ve Terakki vasıtasıyla 1909 yılında Kanun-i Esasi’nin 35. Maddesinde bir tadil yapılmış, Meclisin feshedilme meselesi bazı ön şartlar ile zorlaştırılmıştı. Bu değişiklikten önce meclis ve

⁵⁰² “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-65”, **Tanin**, 4 İkcinciteşrin 1943, Sayı: 4454-65.

⁵⁰³ Baskılara dayanamayan Hacı Adil Bey kısa bir süre sonra istifa etmiştir. bkz. Akşin, Jön, s. 288.

hükümet arasında çıkan bir anlaşmazlıkta hükümet ısrar eder ve teklif meclis tarafından iki kez reddedilirse padişah devreye girerek, 35. Madde uyarınca meclisi dağıtabilirdi.

Ne var ki 1909 tarihinde İttihat ve Terakki'nin herhangi bir istibdat denemesinin önüne geçmek üzere talep ettiği değişiklik ile olası bir anlaşmazlığının sonuca bağlanamaması durumunda hükümetin istifası öngörülüyordu. Ancak yeni kurulan hükümet ile de anlaşmazlık devam ederse padişah, Ayan Meclisi'nin onayını alarak Meclis-i Mebusan'ı feshedebilecekti. Kurulan yeni meclis de önceki ile aynı kararı verirse hükümet bu karara uymak zorunda kalacaktı.⁵⁰⁴ Esasen İttihat ve Terakki bu hamle ile meclisi ve varlığını koruma altına almak istemişti. Ancak şimdi varlığı bir başka vaziyet yüzünden tehlikeye düşmüş oldu. Meclisin feshi için yeniden 35. Maddenin tadiline ihtiyaç vardı.⁵⁰⁵

3.2.4.1. Tarafların 35. Madde Tepkileri

İttihatçılar 35. Maddeyi, 1909 değişikliği öncesi haline getirme meselesini Sadrazam Sait Paşa aracılığıyla ile meclise taşıdı. Sunulan tasarinın hemen ardından muhaliflerden Mahir Sait ve Rıza Nur Beylerin tepkisiyle karşılaşıldı. Buna karşın Paşa, İspanya, Prusya ve Belçika gibi ülkelerde meclisi feshetme yetkisinde kralın söz sahibi olduğundan bahsederek gelecek eleştirilere meşru bir dayanak bulmaya çalıştı.⁵⁰⁶

Esasen meseleyi meclise taşıyan Sadrazam Sait Paşa ve İttihatçıların arası iyi değildi. Ne var ki Sait Paşa'nın ileride bahsedileceği üzere o sıralarda Mısır'da bulunan eski bir rakibi vardı ki o da eski sadrazam Kamil Paşaydı. Kamil Paşa bir süredir siyaset ile alakadar değildi. Ancak O'nun da İttihatçılar ile arası açıktı.

⁵⁰⁴ Akşin, Jön, s. 289.

⁵⁰⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu Hüküm Gecesi adlı romanında 1911 seçimlerden sonra bocalayan ve endişeye düşen İttihatçıların 35. Maddenin tadilini sunma meselesini şu cümleler ile aktarmıştır: *"İttihat ve Terakki, bu kargaşalığın içinden son bir hamle ile kurtulmaya çalıştı. Bu hamlenin adı 35. Maddedir. 1908 İnkılapçıları artık, kendi keyfiyetlerine boyun eğmeyen Millet Meclisi'ni dağıtmak için padişahı bir sopa gibi kullanmak istiyorlardı. Kanun-u Esasi'nin 35'inci maddesi değiştirilirse, padişah lüzum gördüğü vakit Meclisi Mebusan'ı kapatabilecek ve böylece 35'inci madde Damocles'in Kılıcı gibi daima Mebusan Meclisi'nin başı üzerinde sallanacaktı. İşte 1908 İnkılapçılarının muhalefeti susturmak için buldukları silah, meşrutiyet rejimi için böylesine tehlikeli bir silahtı."* Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Hüküm Gecesi**, (E-pub: İletişim Yayınları, 2020), s. 221-222.

⁵⁰⁶ **MMZC**, 3 Kanunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, İS:4, İ:25, s. 201,204.

Dolayısıyla muhalifler “düşmanımın düşmanı dostumdur” düsturuyla bu ismi kendilerine yakın görüyor, İttihat ve Terakki’yi devirdikleri vakit sadaret makamına Kamil Paşa’yı getirmeyi düşünüyorlardı. Durumdan haberdar olan Sait Paşa, muhaliflerin giderek artan gücünün farkındaydı. Dolayısıyla İttihatçıların sonu aynı zamanda kendi sonunu da getireceğinden onlar ile mecburi bir iş birliği yapmaktan başka çaresi kalmadığını anladı. Önergeyi meclise sunmadan bir gün önce Talat Paşa ile görüşen Sadrazam, anlaşılacağı üzere İttihatçıların bu planına onları kurtarmak için değil, kendini kurtarmak için dahil olmuştu.⁵⁰⁷

Sait Paşa, Hürriyet ve İtilafçıların kendisine karşı olan düşmanlığını önergeyi meclise sunduğu vakit daha iyi gördü. Öyle ki maddenin tadili meselesi sunulduğu ilk andan itibaren muhalif mebuslardan Lutfi Fikri Bey’in ağır eleştirilerine maruz kaldı. Lutfi Fikri Bey, öncelikle böyle bir meselenin kabine tarafından meclise taşınmış olduğuna oldukça şaşırdığını, zira Sait Paşa’nın sadarete geldiği ilk vakitler tarafsız bir sadrazam olacağına yönelik vaatler verdiğini, ancak bu davranışıyla İttihat ve Terakki yanlısı olduğunu gösterdiğini belirtti. Sunulan programda Anayasa’nın tadiline dair bir şey olmadığını, bu durumun zaten daha evvel Selanik’te toplanan İttihat ve Terakki kongresinde konuşulduğunu, bugün konuyu meclise taşıyan Sadrazamın ise bu hareketiyle taraflı bir kabine olduğunu gösterdiğini aktararak Sait Paşa’ya yönelik ağır eleştirilerde bulundu.⁵⁰⁸

İttihatçıların bu harekete meclisin feshini sağlayıp karşıt görüşlü kimseleri tasfiye etmek üzere kalkıştığının bilincinde olan muhalifler, meseleye şiddetle karşı çıkmaya devam etti. Öyle ki Lutfi Fikri Bey “Boğazdan daha çok su akar; meclis fes olunamaz” diyor, İsmail Bey ise doğrudan Cavit Bey’e “bu meclis katiyen feshedilemez” şeklinde söylemlerde bulunuyordu. Ancak İttihatçılar bu meselenin kendi öngördükleri şekilde ilerleyeceğinden son derece emindi. Cavit Bey aldıkları bir duyum neticesinde Sultan’ın da fesih taraftarı olduğunu aktararak, Hürriyet ve İtilafçıların bu ümitlerinin boşa olduğunu belirtti.⁵⁰⁹

⁵⁰⁷ Ziya Şakir, ss.154-155. Rıza Nur da anlatısında Talat Bey’in uzun süredir bu maddenin değişmesine yönelik planlar yaptığını, yani meselenin Sait Paşa’dan ziyade Talat Bey’in fikir dünyasının ürünü olduğunu aktarmıştır. Bkz. Rıza Nur, İtilaf, s. 46.

⁵⁰⁸ **MMZC**, 3 Kanunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, İS:4, İ:25, s.207.

⁵⁰⁹ “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-62”, **Tanin**, 1 İkciteşrin 1943, Sayı:4454-61.

İttihat ve Terakki'nin meselenin olumlu sonuçlanacağına olan bu inancı Sultan'ın "önüne gelen her kağıdı imzalayan"⁵¹⁰ tutumu ve İttihatçıları daha önce hiç kırmamış olmasından kaynaklıydı. Üstelik bu tadil ile kendisine yeniden salahiyyet verilmesi Sultan'ın da hoşuna giderdi.⁵¹¹ Bu durumun bilincinde olan muhalifler İttihat ve Terakki'yi, padişahı baskı altına almaya çalışmakla suçlayarak, Sultan'ın Tanin'den başka gazete dahi okuyamadığını iddia etti.⁵¹²

35. maddenin tadili meselesi İttihatçıları ve İtilafçıları ciddi anlamda karşı karşıya getirdi. Taraflar birbirine yönelik eleştirinin dozunu giderek arttırdı. İtilafçıları, İttihatçıları memlekete yeniden istibdadı getirmek ile suçladı. Üstelik saraya yerleştirdikleri adamları vasıtasıyla padişah ile milletin arasına yeniden set çektikleri belirtildi. İtilafçıları, İttihatçıların meşrutiyyetin ve memleketin selametini öne sürerek giriştikleri bu hamleyi, niçin seçimlere az bir süre kala gün yüzüne çıkardıklarının açık olduğunu, gerçek amaçlarının meclisi feshettirmekten başka bir şey olmadığını vurguladı.⁵¹³

İttihatçıların bu arzusu gerçekten de mecliste gittikçe güçlenen rakiplerine karşı siyasal bir önlemden ibaretti. Ancak onlar bu durumu 1909 yılındaki tadil hatasından dönmek olarak öne sürdü. Öyle ki yasama-yürütme arasındaki güç dengesinin meclise ağırlık verecek şekilde gereğinden fazla arttırıldığı, padişahın ise yetkilerinin kısıtlandığı, dolayısıyla bazı maddelerin eski haline dönmesi gerektiği vurgulandı.⁵¹⁴ Ancak bu durum mecliste hararetli tartışmalara yol açtı. Muhalefetin ağır eleştiriler ile karşı karşıya kalan İttihatçıları ise İtilafçıları, mecliste fenalık çıkarmak ve Sultan'ın yetkilerini sınırlandırmaya çalışmak ile suçladı.⁵¹⁵ Böylelikle teşebbüslerini Osmanlı Sultan'ının salahiyyetine dayandırıp, kendilerine güçlü bir dayanak bulmuş oluyorlardı. Karşılaştıkları sert muhalefet karşısında her yola başvuran İttihatçıları, özellikle basın yoluyla kamuoyunu da kendi tarafına çekmeye çalıştı. Gazeteler aracılığıyla yukarıda bahsedilen hususlar aktarılmaya devam etti. Özellikle İttihat ve Terakki'nin bu alandaki sözcüsü konumunda olan Hüseyin Cahit yazdığı bir makalede şöyle diyordu:

⁵¹⁰ Akşin, Jön, s. 200.

⁵¹¹ Ziya Şakir, s. 157.

⁵¹² MMZC, 3 Kanunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, İS:4, İ:25, s. 208.

⁵¹³ MMZC, 3 Kanunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, İS:4, İ:25, s. 209.

⁵¹⁴ Tarık Zafer Tunaya, "1876 Kanun-u Esasisi ve Türkiye'nin Anayasa Geleneği", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 38.

⁵¹⁵ Hüseyin Cahit, "Fesih Değil Tefessüh", **Tanin**, 6 Kanunuevvel 1327/ 19 Aralık 1911, Nu. 1183

*“İttihat ve Terakki Meclis-i Mebusana bu tadil teklifini sevk etmekle hukuk-u hazreti Padişahiyi müdafaa ediyor, aynı zamanda da kuvve-i icraiye ile kuvve-i kanuniye arasında memleketin selameti ve saadetini temin edecek surette bir ahenk ve muvazene teminine çalışıyor.”*⁵¹⁶

İttihatçıların bu çalışmalarına karşı harekete geçen İtilafçılar, çareyi İmparatorluğun uzak bir köşesi olan Mısır’da buldu. Bu olayların yaşandığı süreçte Mısır’da bulunan ve İttihatçı karşıtlığıyla bilinen eski sadrazam Kamil Paşa, Anayasa’nın tadili meselesini meclise taşıyarak İttihatçılar ile iş birliği yaptığını gösteren Sait Paşa karşısında muhaliflerin dayanağı oldu. Hem İttihatçılar ile arası iyi olmayan hem de muhalifler iktidara egemen olduğunda yeniden sadrazam olacağını düşünen Kamil Paşa, Sultan’a 20 Aralık 1911 tarihli bir mektup yazdı. Bu mektupta İttihatçılara yönelik sert eleştirilerde bulunan Paşa’nın sözlerine değinmek gerekmektedir:

*İttihat ve Terakki memleketin iç ve dış siyasal durumundan habersizdir. İsteddiği yol memleketi parçalamak ve halifeliği tehlikeye sürüklemektir. İttihat ve Terakki hükümetten uzaklaşmama sebep olmakla meşrutiyet idaresine güven bağlayan ve kasalarını Osmanlı Devleti’ne açan yabancı sermayedarların güvenini yok etmiştir. ... İttihatçıların idaresi memlekette bayındırlık işlerini geri bıraktırmış, ayaklanmalara yol açmıştır. ... Dünyaya meydan okurcasına hareketlerinden dolayı büyük devletlerle komşu devletleri rencide etmiş ve İtalya’nın belirttiği gibi, Osmanlı Devleti’ne değil, fakat İttihat ve Terakki aleyhine harp açarak Trablus ve Bingazi’yi işgal etmesine sebep olmuştur. Bu yolun sonu İmparatorluğun parçalanmasıdır. Bugün Girit ile Rumeli parçalanmaya adaydır. Yarın Rumeli elden giderse, Mısır da bağımsızlığını duyurmaya kalkışacak, Yemen de aynı yolu izleyecektir, bu durumda Hicaz ve Halifeliğin vaziyeti de nezaket kesbedecektir. İttihat ve Terakki için yapılacak şey hem devleti hem de kendi nefislerini kurtarmak için hükümet işlerine karışmaktan el çekerek hayır işleri ile uğraşmaktır. Aksi takdirde ordunun da katılması ile II. Abdülhamit’in istibdadını yenmiş olan bir ihtilal, şimdiki istibdadı da yok edecektir. Bundan başka, Osmanlı Devleti’nin haklarını koruyabilmesi için İngiltere ile anlaşmanın gereği kabul edilmelidir, bu konuda burada bir zemin hazırlamıştır. Ancak bunun gerçekleşmesi için Cemiyet-i Hafiye’nin sıkı yönetiminin kalkması, Mebuslar Meclis’inde iktidar ve muhalefetin kanun yapmada ve hükümeti denetlemede hiçbir baskı altında bulunmaksızın üyelerini kullanmaları gerekmektedir. İngiltere ile bu esaslar dairesinde yapılacak bir antlaşmaya Fransa ve Rusya’nın da uyacakları tabiidir.”*⁵¹⁷

Görüldüğü üzere Kamil Paşa İttihat ve Terakki’ye yönelik ağır ithamlarda bulunmuş, İtalya’nın Osmanlı’ya değil İttihat ve Terakki’ye düşmanlık ettiğini

⁵¹⁶ Hüseyin Cahit, “Tadil Teklifinden Sonra”, **Tanin**, 3 Kanunuevvel 1327/16 Aralık 1911, Nu. 1180.

⁵¹⁷ Karal, Cilt: 9, ss. 156-157.

belirtmiştir. Burada amaç İttihat ve Terakki'nin memleketi felakete sürüklediği düşüncesini empoze etmektir. Kamil Paşa, İttihat ve Terakki'ye “Cemiyet-i Hafiye” diyerek sıkıyönetimden, hükümet işlerine müdahalesinden ve muhalefeti baskı altına almasından dem vurdu. Esasen bu ibarelerin çoğu aynı zamanda Hürriyet ve İtilafçıların şikayetlerini içermekteydi. İtilafçılar, İttihatçıların kendilerini tasfiye etme girişimlerinin önüne geçebilmek adına böyle bir hamlede bulunma gereği duydu. Onları böyle bir hamleye iten neden ise Sultan'ın İttihat ve Terakki'ye karşı çıkmayacağını, dolayısıyla da bu işin meclisin feshine gideceğinin bilinmesiydi. İtilafçılar, Paşa'nın mektubunun Sultan Reşat'a bir nebze de olsa tesir edeceğini umdu. Esasen İtilafçılar da ilk günden itibaren mücadelelerini hem mecliste hem de basın aracılığıyla sürdürdü. Bu hareketin İttihatçıların ileri sürdüğü gibi meşrutiyete işlevsellik katmak için değil, mecliste giderek güçlenen muhaliflerin, özellikle de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın varlığını ortadan kaldırmaya yönelik olduğunu savunuyorlardı.⁵¹⁸ Kamil Paşa'nın mektubu da bu durumu önlemeye yönelik tedbirlerden biriydi.

İki taraf arasındaki en çekişmeli durum mecliste yaşandı. İtilafçılar iki yıldır işleyen kanunun, seçimlere az bir süre kala değiştirilme nedenini sorgulayınca, mecliste en çok eleştirilen isim olan Sait Paşa ülkenin savaşta olduğunu, böyle zamanlarda güçlü hükümetlere ihtiyaç duyulduğunu vurguladı. Ne var ki muhalifler bu cevapla tatmin olmadı. Üstelik Paşa'ya yönelik muhalefet iyice keskinleşerek, Teselya meselesinde ülkeyi sattığı şeklinde ağır ithamlarda bulunuldu. İtilafçılar esas meselenin savaştan ziyade Hürriyet ve İtilafın yükselişinden rahatsız olan iktidar partisinin telaşa düşmesinden kaynaklandığını aktardı. İttihatçılardan İsmail Hakkı Bey ise İtilafçıların o kadar mühim işler başarmadığını belirterek, meselenin zannedildiği kadar önemsiz olmadığını vurguladı.⁵¹⁹

Mecliste etkili bir muhalefet yürüten, İtilafçılardan Lütü Fikri Bey, İttihat ve Terakki içinde bulunan üst bir zümrenin hükümeti yönlendirmeye çalıştığını ve hükümet içerisindeki en önemli temsilcilerinin ise Sait Paşa olduğunu belirtti.⁵²⁰ İttihatçılar tüm karşı çıkmalarına rağmen bu iddiaların önünü alamadı. Aksine meclis içerisinde süren tartışmalar şiddetini arttırarak devam etti.

⁵¹⁸ “Kanun-u Esasi'nin Tadili Etrafında”, **Meslek**, 3 Kanunusani 1327/ 16 Ocak 1912, Nu. 218-5.

⁵¹⁹ **MMZC**, 3 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, D: 1, İS: 4, İ: 25, ss. 209-210.

⁵²⁰ **MMZC**, 3 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, D: 1, İS: 4, İ: 25, s. 208.

Rıza Nur, İttihatçıların gittikçe güçlenen muhalefet yüzünden ekseriyeti kaybetme telaşına düştüğünü ve 35. Madde meselesini bu endişeyi giderme yönündeki bir hamle olarak ortaya attıklarını vurgulamaktadır.⁵²¹ Öyle ki Halil Menteşe'nin anlatısı da Rıza Nur'un söylediklerini doğrular niteliktedir. Mecliste hizipleşmenin son derece arttığını belirten Halil Bey, vaziyetin milli birliği yıkacağını, dolayısıyla meclisin feshinden başka çare kalmadığını vurgulamış, bu durumun önündeki tek engel olan 35. Maddenin tadiline ise söz konusu amaç doğrultusunda gidildiğini aktarmıştır.⁵²²

Mecliste, İttihatçılar ile İtilafçılar arasındaki tartışmalar bu minvalde, üstelik gittikçe keskinleşen bir dil ile sürerken özellikle Arnavut mebuslardan oluşan bir grup, muhaliflerin elini güçlendirecek bir önerge sundu. Bu önergede mebuslar, meclisin tatil edilmesi veyahut dağıtılmasından duydukları endişeyi dile getirdi.⁵²³ Ayrılıkçı milliyetçi mebuslar için mecliste bulunan muhalif grup önemli bir unsurdu. Fesih gerçekleşirse yeni kurulacak mecliste merkezîyetçi İttihatçılardan mürekkep mebuslar olur, bu da onların amaçlarına giden yolu zorlaştırırdı.

Arnavut mebusların verdiği önerge sonrasında aynı toplantıda bir gelişme daha yaşandı. Arnavut mebuslardan Hasan Basri Bey, Sadrazam Sait Paşa'ya karşı suçlayıcı ifadeler kullandığı bir beyanatta bulundu. Paşa'nın meclise sunduğu teklife karşı: *"...milletin ukte-i hayattiyesi karıştırılıyor ve dimağında ameliyat yapılıyor. Kanun-u Esasi'nin tadili dimağda operasyon yapmaya benzer..."* tarzında söylemlerde bulunarak tadil konusunda yalnızca Sadrazam'ı mesul tuttuğunu belli etti. Bu konuşmadan sonra meclis sıraları tekrar karıştı ve tartışmalar karşılıklı yumruklasmalara kadar gitti. Hal böyle olunca Mebusan Reisi toplantıyı sonlandırmak durumunda kaldı.⁵²⁴

Meclisteki muhalefetlerinin ve basın yoluyla kamuoyunu arkalarına almaya çalışmanın bir işe yaramadığını gören İtilafçılar farklı arayışlar içerisine girdi. İttihatçıların meclisi feshetmenin yolunu bulacağını düşünen İtilafçılar, Anayasanın

⁵²¹ Rıza Nur, İtilaf, s.46.

⁵²² Halil Menteşe, s.146.

⁵²³ **MMZC**, 5 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, D: 1, İS: 4, İ: 26, s. 220.

⁵²⁴ **MMZC**, 5 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, D: 1, İS: 4, İ: 26, ss. 229-230. Meclis-i Mebusan sıralarındaki karşılıklı şiddet eylemleri bununla sınırlı kalmadı. Öyle ki 1911 bütçe görüşmeleri yapıldığı sırada yaşanan gerginlik Serez mebusu Derviş Bey'in İsmail Kemal Bey'e tokat atmasıyla sonuçlanmıştır. Bkz. Tunaya, Anayasa, s.181.

tadilini engellemek üzere mecliste yapılan müzakerelere katılmayarak obstrüksiyona başvurdu.⁵²⁵

En temel anlamıyla obstrüksiyon yasama işlerine karşı çıkan siyasi parti ya da milletvekillerinin yasal yollara başvurarak yasa etkinliğini engelleme ya da geciktirmeye çalışma girişimidir.⁵²⁶ Rıza Nur bu yöntemi Avrupa meclislerinden kendisinin bulduğunu, Türkçe olarak ise yönteme “tıkaç” adını verdiğini, diğer İtilafçıların da bu fikri yerinde bularak kendisini desteklediğini bildirmektedir. Ne var ki Rıza Nur, bu yöntemin de İttihatçıları durdurmaya yetmediğini, zira onların artık kanun tanımadıklarını, tek çarenin zor olan yönteme başvurmak kaldığını vurgulayarak arkadaşlarına şu sözleri sarf etmiştir:

*Artık kanuna, kitaba, nutka, makaleye, hakka yer kalmadı. Hükümetle vaziyetimiz şu haldedir: biz bir köyden bir köye giden insanlarız. Hükümet bizim önümüze çıkan müsellaah bir eşkıya çetesidir. Eşkıya silahı göğsümüze dayamış, soyunun, diyor. Biz de onlara kemal-ı safvetle ve beyhude olarak Kitabullahı, Şer-i Şerifi, kavanin-i devleti gösteriyoruz. O dinlemiyor. Kanun ve kitap, silahı kırmaz, silah ise kitabı deler, parçalar. Silaha silah lazımdır, iş buraya dayandı.*⁵²⁷

3.2.4.2. Müstakil Grup ve Hükümetin İstifası

İtilafçılar yukarıda aktarılan faaliyetler içerisindeyken meselenin her geçen gün daha da büyümesinden endişelenen İttihatçılar, Sait Paşa Kabinesinin istifasını öngörerek yeni kurulacak kabineye kendi adamlarını yerleştirme planları yaptı. Sait Paşa'nın istifa etmesinin meclisin feshini kolaylaştıracağına bilincinde olan İtilafçılar derhal harekete geçti. İttihatçılar ile restleşmek bir sonuç getirmemişti, anlaşma yolu denendi ancak taraflar bunda da muvaffak olamadı. Konunun çıkmaza girmesi Sultan Reşat'ı endişelendirdi. Meselenin çözülmesine yönelik bir yol düşünen Sultan, meclisteki bağımsız mebuslardan mürekkep bir “Müstakil” grup kurulmasını ve grubun taraflar arasında arabuluculuk yapmasını emretti.⁵²⁸ Mebuslar bu teklifi kabul edince mesele meclis kürsüsüne taşındı.⁵²⁹ Müstakiller, taraflardan bir heyet

⁵²⁵ Rıza Nur, İtilaf, s.46.

⁵²⁶ Şerif İba, “Parlamento Hukukunda Obstrüksiyon ve Giyotin Kavramları”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:52, Sayı:1, 2003, s.147.

⁵²⁷ Rıza Nur, İtilaf, ss. 47-48. Bu sözler İtilafçıların 35. Maddenin tadiline bir şekilde engel olacaklarının, bu iş yasal yollar ile olmazsa darbeye kadar gideceklerinin bir göstergesiydi.

⁵²⁸ Tunaya, Cilt:1, s. 275.

⁵²⁹ Müstakil grubun onayı ve meselenin meclisteki müzakereleri için bkz. **MMZC**, 14 Kanunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, İS:4, İ:30, ss. 309-314.

oluşturmasını ve bu heyetin kendi gözetimlerinde bir araya gelmesini istedi. Bu doğrultuda iki taraf da kendisine temsilciler grubu seçti. Heyetler içerisinde en kilit isimler İttihatçılardan Talat Bey, İtilafçılardan ise Mahir Sait idi.⁵³⁰

Müstakillerin gözetiminde bir araya gelen taraflardan İtilafçılar, yeni kurulacak kabinedeki tek şartlarının Kamil Paşa'nın sadrazamlığı olduğunu, onun haricinde kabinenin İttihatçı nazırlardan oluşabileceğini belirtti. Ancak İttihatçılar bu şartı kabul etmedi.⁵³¹ Yeni bir öneri ile gelen İtilafçılar bu sefer de Sait Paşa sadaret makamında devam edecekse kurulacak kabinde eşit sayıda İttihatçı ve İtilafçı nazır bulunmasını talep etti. Bu teklif ise Sait Paşa tarafından reddedildi. Anlaşılabileceği üzere Müstakiller grup birbirine son derece zıt giden tarafların anlaşması için yeterli gelmedi, aksine işi daha da çıkmaza soktu. Tarafların asla uzlaşamayacağını Sultan Reşat'a bildiren Müstakiller meclisin ancak savaş halinde feshinin lüzumlu olduğunu, barış halinde böyle bir durumu desteklemeyeceklerini, maddelerin ise aynen kalmasından yana olduklarını bildirdi. Bu bildiri İttihatçılar tarafından benimsenmeyince İtilafçılardan olumlu yanıt aldı.⁵³² Hal böyle olunca Müstakiller grubu da muhaliflerden yana bir tutum sergilemeye başladı.⁵³³

Hüseyin Cahit en başından beri bu anlaşmayı anlamsız bularak, Hürriyet ve İtilaf ile müşterek bir hükümette bulunmanın gereksiz olacağını savundu. O'na göre Hürriyet ve İtilaf dikkate alınacak kadar güçlü bir fırka değildi. Muhtemelen Cahit, kamuoyuna durumu bu şekilde lanse ederek psikolojik üstünlük kurmaya çalıştı. Öyle ki Tanin'de yazdığı bir makalesinde iki fırkayı kıyaslayarak bu konuyu şu şekilde değerlendirmiştir:

*İttihat ve Terakki'nin elinde ne vardır, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının elinde ne vardır ki bunlardan müteakiben fedakarlıklar yapacaklardı? İttihat ve Terakki ekseriyet ve hükümet fırkasıdır. Bugün memlekette her şeydir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nedir? Meclis-i Mebusanda miktarları 50-60, haydi kendi iddialarını kabul edelim 75 zevattan ibaret, gayri mütecanis bir kalabalık. Bunların elinde ne var? Birkaç gazete. Bu gazetelerin en başlı sermayesi hakikati değiştirmek.*⁵³⁴

⁵³⁰ Birinci, Hürriyet, ss. 109-110.

⁵³¹ Cavit Bey'e göre Sait Paşa'dan vazgeçmenin ihanet ve intihar olacağını, bunun artık kimseden itimat alamayacakları anlamına geleceğini belirtmiş, İttihat ve Terakki'yi olumsuz etkileyecek olası bir anlaşmada hem Talat Bey'in hem de kendisinin mebusluktan istifa edeceğini bildirmiştir. "Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-62" **Tanin**, 1 İkinciteşrin 1943, Sayı:4454-61.

⁵³² Tunaya, Cilt: 1, ss. 275.

⁵³³ Cavit Bey Müstakillerin görüşmeler esnasında da muhaliflerin safını tuttuğunu belirtmektedir. "Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey'in Hatıraları-62", **Tanin**, 1 İkinciteşrin 1943, Sayı:4454-61.

⁵³⁴ Hüseyin Cahit, "Hakikati Başka Türlü Göstermeyelim", **Tanin**, 15 Kanunevvel 1327/ 27 Aralık 1911, Nu. 1192.

Hüseyin Cahit Bey bir başka makalesinde ise tıpkı Cavit Bey'in dediği gibi Kamil Paşa'nın sadrazamlık meselesinin İttihat ve Terakki tarafından asla kabul görmeyeceğini, tarafsız bir kabine kurma girişiminin zaten gülünç bir teklif olduğunu belirtti.⁵³⁵ Anlaşılabacağı üzere Müstakil mebuslar da taraflar arasındaki uzlaşmayı sağlayamadı, aksine taraflar arasındaki ayrılık çizgisini daha da keskinleştirdi.

Meclisteki tartışmalar bir süre daha sürdü. İttihatçılar öneriyi tekrar meclis kürsüsüne taşıdı. İtilafçılar ise "tıkaç" yöntemine başvurmaya devam etti. Ancak hesaba katmadıkları bir durum vardı. Sait Paşa Kabinesi obstrüksiyonu ret sayarak 30 Aralık 1911'de istifa etti.⁵³⁶

3.2.4.3. Yeni Kabine ve Mecliste Yaşanan Tartışmalar

Sait Paşa'nın istifasının ve kurulacak olası bir Sait Paşa hükümetinin 35. Maddenin tadiline ve meclisin feshine giden yolu açacağına bilincinde olan İtilafçılar telaşa düştü. Gümilcineli İsmail ve maiyetindeki bazı mebuslar⁵³⁷ derhal Saray'a gitti. Amaçları Sultan Reşat'ı ikna ederek Sait Paşa'nın tekrar sadrazam olmasını engellemektir. Bu sebepten Sultan'a, İttihatçıların kendilerine yönelik müstebit davranışlar içerisinde olduklarını,⁵³⁸ bu gibi pek çok vaziyete ise Sait Paşa hükümetinin taraflı davranmasının yol açtığını bildirdi.⁵³⁹ Hatta söylemlerinde oldukça ileri giden Arnavut mebuslardan Volçetrinli Hasan Bey, meclisin olası feshi durumunda Arnavutluk'ta isyan çıkabileceğine yönelik tehditvari bir konuşma dahi yaptı.⁵⁴⁰ Ancak onların bu tavırları Sultan Reşat'ı kızdırdı ve gelen heyeti geri gönderdi. Sultan Reşat bu olayın hemen akabinde kabineyi kurmak üzere Sait Paşa'yı yeniden görevlendirdi. Paşa eski hükümette çok bir değişiklik yapmayarak 3 Ocak 1912'de yeni kabineyi oluşturdu ve meclisin güvenoyuna dahi sunmadı.⁵⁴¹

Yeni kabinenin kurulmasından sonra mecliste 35. Madde meselesi tekrar gündeme getirildi. Sait Paşa 35. Madde konusundaki ısrarını belirterek, meseleyi yine

⁵³⁵ Hüseyin Cahit, "Bitaraf Kabine", **Tanin**, 5 Kanunuevvel 1327/18 Aralık 1911, Nu. 1182.

⁵³⁶ Tunaya, Cilt:1, s. 276.

⁵³⁷ Bu mebusların isim listesi için bkz. Ziya Şakir, s. 159.

⁵³⁸ Karal, Cilt: 9, s. 158.

⁵³⁹ Ziya Şakir, s. 161.

⁵⁴⁰ "Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-63", **Tanin**, 2 İkinciteşrin 1943, Sayı: 4454-62.

⁵⁴¹ Tunaya, Cilt:1, s. 276.

padişahın hukuki yönünü arttırma gerekliliğine dayandırarak, “...35 milyon Osmanlı ve 300 milyon Müslümanın Halifesi olan Sultan’ın ne kanuni ne de siyasi işlere dahil olmaması tuhaftır...”⁵⁴² şeklinde söylemlerde bulundu. Lütü Fikri Bey, Paşa’nın bu sözlerinin “yalan dolandan ibaret”⁵⁴³ ibaret olduğunu söyleyince mecliste yine karışıklık çıktı ve görüşme daha en başında çıkmaza girdi.

Meclisteki tartışmalar hız kesmeden devam etti. İtilafçılar, Sait Paşa ve İttihatçıların tüm bu uğraşlarının, memleketin selameti ve padişahın salâhiyeti için değil, meclisin feshi uğrana yapıldığını bildiklerini vurguladı. Bu mebuslardan biri olan ve siyasal yaşamına İttihat ve Terakki’de başlayıp daha sonra Hürriyet ve İtilafa saflarına katılan Mustafa Sabri Efendi, Sait Paşa’yı hedef alarak yeni kabinenin meclise karşı bir suikast kabinesi⁵⁴⁴ olduğunu belirtti. Muhâlif mebuslar Sait Paşa’nın istifa meselesini de eleştirerek, obstrüksiyonun yasal hakları olduğunu, mecliste bulunmamalarının ret manasına gelmeyeceğini savundu.⁵⁴⁵

35. Maddenin tadili meselesine Arnavut ve Rum mebuslar da son derece karşıydı. Daha önce de belirtildiği üzere İttihatçıların merkezîyetçiliği güçlendirmeye yönelik faaliyetlerinin, onların ayrılıkçı düşüncelerine hizmet etmesi mümkün değildi. Bu doğrultuda hareket eden Rum mebuslardan Kozmîdi Efendi, amacın yalnızca meclisi feshettirmek olduğunu, İttihatçı gazetelerin sayfalarında bunu açıkça belirttiğini, feshin bir hükümet darbesi olacağını, Anayasa’nın tadilini ise yalnızca faaliyetlerini meşru bir zemine dayandırma gayesinden kaynaklandığını belirtti.⁵⁴⁶

Tadil meselesi uzun bir süre Mebusan’ın gündemini meşgul etti. Kabine ve İttihatçılar, meselenin bir an önce hallolması için uğraş verirken, muhalifler ise obstrüksiyon ve mecliste uzun konuşmalar yapmak gibi yöntemler ile meseleyi ötelemeye çalıştı. İttihatçılar, İtilafçıların bu tutumunu sert bir dille eleştirdi. Öyle ki Babanzade İsmail Hakkı Bey meclis koridorlarında İtilafçıları hedef alarak “bugün içeriye girmezseniz sizi bir daha sokmayız!”⁵⁴⁷ şeklinde bağırdı. Muhâlifler konunun İttihatçıların lehine sonuçlanacağını bilincindeydi. Zira artık maddenin mevcut hali dahi meclisin feshi için yeterli hale gelmişti. Bu konu meclisi ve hükümeti yine karşı

⁵⁴² MMZC, 21 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, D: 1, İS: 4, İ: 31, s. 325.

⁵⁴³ MMZC, 21 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, D: 1, İS: 4, İ: 31, s. 325.

⁵⁴⁴ MMZC, 21 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, D: 1, İS: 4, İ: 31, s. 332.

⁵⁴⁵ MMZC, 21 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, D: 1, İS: 4, İ: 31, ss. 332- 333,335.

⁵⁴⁶ MMZC, 21 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, D: 1, İS: 4, İ: 31, s. 335.

⁵⁴⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, s. 225.

karşıya getirdi ve iş içinden çıkılmaz bir hal aldı. Bu noktada Sultan, Ayan Meclis'inin de onayını alarak, Anayasa'nın 7. Maddesi uyarınca, üç ay içinde yeniden seçim yapılmak üzere meclisi feshedebilirdi.⁵⁴⁸

Muhalliflerin tüm karşı çıkmalarına rağmen 4 Ocak'ta müzakerelere geçildi. Muhallifler, Mebusan reisinden (Ahmet Rıza) ekseriyetin sağlanmadığı gerekçesiyle yoklama talep etti. Ahmet Rıza Bey duruma karşı çıkarak ısrar etmeleri halinde Nizamname-i Dahiliyi tatbik edeceğini belirtti. Ahmet Rıza'nın bu söylemine karşın İtilafçılar Mebusan reisini tarafgir olmak ile suçladı.⁵⁴⁹ İtilafçıların bir başka eleştirisi ise müzakereler esnasında mecliste bulunmayan sadrazam üzerinden gerçekleşti. Muhallif mebuslar Sait Paşa olmadan meselenin görüşülemeyeceğini, İttihatçıların meseleyi cebren kabul ettirmeye çalışacağını iddia etti. Ahmet Rıza Bey Anayasa'da sadrazamın dahil gibi bir zorunluluk olmadığını belirterek eleştirilerin önünü kesmeye çalıştı. Muhallifler ise iktidarı milletin iradesini çiğnemek ile suçladı. İttihatçılar, kabinenin mecliste olmasının yeterli olduğunu beyan ettikçe, İtilafçılar meseleyle Sait Paşa'nın ilgilendiğini, dolayısıyla müzakerelerde bulunması gerektiğini, yoksa İttihatçıların meclisi cebren feshedeceğini iddia etti.⁵⁵⁰ Kozmide Efendi iktidarın bu tutumunun istibdattan başka bir şey olmadığını vurgularken, bir başka muhalif mebus milletin hukukunun çiğnendiğini belirterek, meşrutiyete bir darbe indirildiğini savundu. İttihatçılar muhalefetin bu eleştirilerine karşı; meşrutiyetin bir maddenin tadili ile ortadan kalkmayacak kadar güçlü olduğunu, millet iradesinin çiğnenmediğini, bilakis, milletin meşrutiyeti müstebit ellerden ve aldığını asla da geri vermeyeceğini, ayrıca şu an buna gerek olmadığını zira başlarında meşrutiyetçi bir padişah olduğunu vurguladı. İttihatçıların bu savunmasına karşı İtilafçılar Abdülhamit'in de meşrutiyet yemini etmiş olduğunu hatırlatıp iki Sultan'ı mukayese edince meclis tekrar hoş olmayan diyaloglara sahne oldu.⁵⁵¹

⁵⁴⁸ Birinci, Hürriyet, s. 116.

⁵⁴⁹ **MMZC**, 22 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, D: 1, İS: 4, İ: 32, ss. 352- 353. Muhallif mebuslar çoğunlukla Mebusan Reisi Ahmet Rıza'dan şikayetçi olmuşlardır. Rıza Bey'i mecliste istibdadı tesis etmekle suçlamışlar ve bu istibdadı yalnız kendi üzerlerinde uygulayarak İttihatçı mebusların davranışlarına müdahale etmemesinden yakınmışlardır. Öyle ki Karahisar mebusu, Ahmet Rıza Bey'in bu tutumundan şikayet ederek kendisi konuşma yaptığı sırada, özellikle de Fıkıhtan söz edilirken, İttihatçı mebuslardan Hüseyin Cahit'in ıslık çaldığını ancak Rıza Bey'in bu duruma müdahil olmayarak kayda dahi geçirtmediğinden ifade etmiştir. Bkz. Tunaya, Anayasa, s. 180.

⁵⁵⁰ **MMZC**, 22 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, D: 1, İS: 4, İ: 32, s. 353.

⁵⁵¹ **MMZC**, 22 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, D: 1, İS: 4, İ: 32, s. 354.

Tartışmalar uzadıkça İttihatçılar meclisin feshine yönelik fikirlerini açıkça sunmaya başladı. İttihatçılardan İsmail Hakkı Bey farklı ülkelerden örnekler vererek meclisin feshini normalize etmeye çalıştı.⁵⁵² Amacı meselenin yasal dayanaklarını ortaya koymaktı. Ne var ki İttihatçıların hiçbir gayreti muhalifleri ikna etmeye yetmedi. İtilafçılar, İttihatçıların yükselişte olan muhalefeti tasfiye etmek adına böyle bir faaliyete giriştiğinin bilincindeydi. İttihatçıların tüm söylemlerine karşın sadrazamın gelmesini talep eden muhalifler fesih hamlesinin bir hükümet darbesi olduğunu yineledi.⁵⁵³

Müzakereler farklı içtimalarda en hararetli biçimde devam etti. Müzakereler incelendiğinde tartışmaların kısır bir döngü içerisine girdiği, muhaliflerin benzer ithamları devam ettirerek iktidarı suçladığı, iktidar partisinin ise benzer şekilde kendisini savunarak meclisin feshini bir an önce gerçekleştirmek istediği gözlemlenmektedir.

Özellikle meclisin feshine giden son düzlükte bu tartışmalar epey hararetlendi. Yakup Kadri o günleri şu cümleler ile tasvir etmektedir:

35'inci maddenin değiştirilmesi arkasında kendi hayatını tehlikede gören bu Meclis, tuzağa tutulmuş bir yırtıcı hayvan gibi uluyor, kükrüyor, çırpınıyor: dişiyle tırnağıyla kendini korumaya çalışıyordu... Mahmut Şevket Paşa, koridorları mahmuz ve kılıç şakırtılarıyla çınlatıyordu... Kürsüden kürsüye Namussuz alçak-Katiller-Ben sana gösteririm, köpek- Haydi oradan vatansız! Dinsiz sesleri, kıvılcımlar saçarak çatışıyor. Edirne Mebusu Talat Bey Kütahya Mebusu Ferit Bey'in üzerine yürüyor, bir Arnavut mebus başka bir Arnavut mebusunu tokatlıyordu. Doktor Rıza Tevfik, her gün Meclis'e usturup denilen bir çeşit demir başlı kamçı ile geliyor ve her kavga sırasında, ortaya atılarak: Anam, babam! Var mı bize yan bakan! diye nara üstüne nara basıyordu.⁵⁵⁴

İttihatçılar, maddenin tadiline karşı çıkan muhalifleri Kanun-u Esasiye muhalefet etmekle suçlayarak, onları Meşrutiyet karşıtı gibi gösterme çalışmalarına devam etti.⁵⁵⁵ İtilafçılar ise İttihatçıları meclise istibdat getirdiklerine yönelik söylemler ile eleştiri yağmuruna tuttu.⁵⁵⁶ Muhaliflerin en büyük savunusu

⁵⁵² MMZC, 22 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, D: 1, İS: 4, İ: 32, s. 357.

⁵⁵³ MMZC, 22 Kanunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, İS:4, İ:32, s.364.

⁵⁵⁴ Yakup Kadri'nin bu sözleri o günlerde dinmek bilmeyen çatışmaları ve meclis atmosferini adeta edebi bir anlatıyla ortaya koymaktadır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, ss. 223-224.

⁵⁵⁵ MMZC, 24 Kanunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, İS:4, İ:33, s.374.

⁵⁵⁶ MMZC, 24 Kanunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, İS:4, İ:33, s.377.

müzakerenin gerçekleşmesi için mecliste yeterli çoğunluğun olmaması, dolayısıyla görüşmenin gerçekleşmemesi üzerindendi.⁵⁵⁷

Rum mebuslardan Boşo Efendi İttihatçıların söylemlerine uzun bir yanıt verdi. Daha evvel bir konuşmasında Sultan Reşat'ın hürriyetperver olduğunu ve durumun meşrutiyete olumsuz yansımayacağını belirten İsmail Hakkı'ya karşı, Sultan'ın iyi niyetinden kendisinin de emin olduğunu ancak birtakım kötü niyetli kimselerin Sultan'ı olumsuz etkileyebileceğini, zira savaş zamanı olduğunu, daha evvel savaş bahane edilerek tatil edilen meclisin bir daha hiç toplanmadığını, dolayısıyla yine benzer bir durumla karşılaşmanın ihtimal dahilinde bulunduğunu vurguladı.⁵⁵⁸ Söylemlerinde daha da ileri giden Boşo Efendi, ülkede İttihat ve Terakki ve hükümet yüzünden meşrutiyetin bulunmadığını belirterek, bu kelamına karşı çıkanlara ise yalnız mecliste söz söyleyebilecek kadar meşruti kalabildiklerini aktardı. Boşo Efendi ile aynı fikirde olduğunu belirten Mustafa Sabri Efendi ise 35. Maddeye bir gönderme yaparak maddenin tadili ile bu hakkın da ellerinden alınacağını altını çizdi ve seslerin yeniden yükselmesine neden oldu.⁵⁵⁹

Muhalliflerin söylemlerinin gerçeği yansıtmadığını belirten Sait Paşa Kabinesi'nden Maarif Nazırı Emrullah Efendi⁵⁶⁰ Sultan'ın da fesih taraftarı olduğunu

⁵⁵⁷ **MMZC**, 24 Kanunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, İS:4, İ:33, s.380. Öyle ki Sait Paşa'nın katılmaması da oldukça eleştirilmiş, hatta Rum mebus Kozmide Efendi sadrazam gelene kadar meclisin tatil edilmesi gerektiğini dahi savunmuştu. Bkz. **MMZC**, 22 Kanunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, İS:4, İ:32, s.352.

⁵⁵⁸ **MMZC**, 24 Kanunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, İS:4, İ:33, ss.385-386. Ayrıca padişahların meşrutiyet yanlısı olabileceğini, ancak o durumda da bazı nazırların istibdat yanlısı tavırlar sergilediğini aktararak mevcut hükümeti müstebit tutumu nedeniyle eleştirmiş, ülkenin kaderinin İttihatçıların eline bırakılamayacağını belirtmiştir. **MMZC**, 24 Kanunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, İS:4, İ:33, ss.385-389. Boşo Efendi obstrüksiyon meselesine karşı kendilerini eleştiren İttihatçılara ise bu uygulamayı memleket için zararlı gördükleri bir düşman olan "Hükümet Fırkası" karşısında hayata geçirme gereği duyduklarını aktarmıştır. **MMZC**, 24 Kanunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, İS:4, İ:33, s. 392.

⁵⁵⁹ **MMZC**, 24 Kanunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, İS:4, İ:33, s.390.

⁵⁶⁰ Emrullah Efendi II. Meşrutiyet döneminde iki kez Maarif Nezaretine getirilmiştir. O'nun bu dönemde eğitim alanında öne sürdüğü "Tuba Ağacı Nazariyesi", eğitime nereden başlanması gerektiğine yönelik tartışmaların temelini atmıştır. Eğitim sistemini cennetteki kökü yukarda dalları aşağıda bulunan Tuba Ağacı'na benzeten Emrullah Efendiye göre eğitimde yüksek öğrenime daha fazla önem verilmeliydi. Zira devletin yetişmiş eleman ihtiyacı ancak bu şekilde karşılanabilirdi. Eğitim ile ilgili önemli görüşleri olan Satı Efendi kendisine şiddetle karşı çıkmış, ilköğretim temeli sağlam olmayan bir ülkede yükseköğretimin olamayacağını, gerçek aydın sınıfının normal ağaçlar gibi yetiştiğini vurgulamıştır. Emrullah Efendi'nin bu görüşlerine karşı çıkan bir başka isim ise Hüseyin Cahit olmuş, Tanin gazetesinde nazırı şiddetle eleştirmiştir. Zaten Emrullah Efendi de gerek gelen tepkilerden gerekse teori ile pratiğin birbirini tutmamasından nazırlığı döneminde görüşlerini uygulamaya koymamıştır. Ebubekir Keklik, "Maarif Nazırı Emrullah Efendi ve Tuba Ağacı Nazariyesi: Eğitim Reformuna nereden başlamalı?" **ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:11, Sayı:2, 2020, ss. 79-85.

belirtip, öyle olmasaydı benzer bir kabineyi tekrardan görevlendirmeyeceğini vurguladı. Bu sayede feshi, Sultan'ın iradesine dayandırmaya çalıştı.⁵⁶¹

Tarafların mesele üzerinden birbirine olan ithamları her müzakerede biraz daha keskinleşti. Rıza Nur İttihatçıların ekseriyeti kaybettiğini, ancak cebren iktidarda kalmaya devam etmeye çalıştığını belirterek, bu duruma müsamaha gösterdiğini düşündüğü hükümeti de ağır sözler ile itham etti. Ayrıca İttihatçıların eleştirisi kaldırmadığını, derhal hücumla geçtiklerini, oysa bunun doğal karşılanması gereken bir durum olduğunu vurguladı.⁵⁶² İttihat ve Terakki yanlısı gazetelerden özellikle Tanin'i eleştirerek, bu gazeteler aracılığıyla halk nezdinde Mebusan'ın itibarının zedelendiğini belirtti. İttihatçılardan İsmail Hakkı Bey ise muhalif gazetelerin de rahmet okumadığını, dolayısıyla kendilerinin de farklı bir çizgi izlemediğini aktararak, Rıza Nur'un ithamlarına karşı çıktı.⁵⁶³

Görüldüğü üzere tarafların birbirine olan söylemleri aynı tezler üzerinden ilerledi. İtilafçılar, İttihatçıları meclisi feshettirmeye çalışıp kanunsuz davranmak ve meşrutiyet idaresi adı altında istibdadı uygulamak ile eleştirirken, İttihatçılar da muhalifleri yasal süreci engelleyerek vatana ihanet etmek ile yaftaladı. Taraflar arasında kullanılan bu son derece ayrıştırmacı dil, konuyu siyasal çekişmenin en uç noktası olan vatana ihanet suçlamasına kadar götürdü. Ancak 9 Ocak'taki görüşmeler meseleyi siyasal çekişme boyutundan da çıkardı ve durumu tarafların şahsi meselesi haline getirecek konuma ulaştırıp, resmen bir ölüm-kalım savaşına çevirdi. Öyle ki müzakereler esnasında İtilafçılardan Rıza Tevfik "böyle meşrutiyete lanet ediyorum"⁵⁶⁴ şeklinde ağır bir söylemde bulunurken, eski İttihatçılardan ve yeni muhaliflerden Basri Bey ise İttihatçıları "çetecilik" ile suçladı. Devamında Sabri Bey İttihatçılar için "yalancı adı ile kurulmuş cet" tabirini kullanınca, ortalık iyice karıştı ve İttihatçılar meclis sıralarından birtakım hakaretler ile bağırırmaya başladı.⁵⁶⁵ Taraflar

⁵⁶¹ **MMZC**, 24 Kanunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, İS:4, İ:33, ss.393-394. Muhalifler sürekli görüşmeler için yeterli çoğunluğun toplanmadığını savunuyor, İttihatçılar ise böyle bir şeye gerek olmadığını vurguluyordu. Ayrıca muhalifler Trablusgarp'ın satıldığını, böyle giderse Suriye ve Hicaz'ın da kısa sürede elden çıkacağını, İttihatçıların bu başarısızlıkları gizlemenin verdiği etkiyle meclisi feshetmeye çalıştığını savunuyordu. İttihatçılar ise muhalifleri kendilerini iktidardan çekilmeye zorladıkları, ancak bu işin sonunun 31 Mart gibi sonuçlanacağını bildiriyordu. **MMZC**, 27 Kanunuevvel 1327, Cil:2, D:1, İS:4, İ:34, ss. 397-403.

⁵⁶² **MMZC**, 28 Kanunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, İS:4, İ:35, ss. 429-430.

⁵⁶³ **MMZC**, 28 Kanunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, İS:4, İ:35, s.433.

⁵⁶⁴ **MMZC**, 28 Kanunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, İS:4, İ:35, s.426.

⁵⁶⁵ Karal, Cilt: 9, s. 159.

arasındaki çekişme hayret edici bir duruma ulaşınca tarafsız mebuslar devreye girerek, bu tutumlarından dolayı iki tarafı da eleştirdi. Bu konu hakkında konuşmak üzere söz alan Ohannes Efendi, konuşmasına önce Hürriyet ve İtilaf ile başladı. Daha dün birbirine zıt fikirlerde olan bu mebusların nasıl olup da bir araya geldiğini sorgulayarak, İttihat ve Terakki'nin hiç değilse üç senelik sürede birtakım faaliyetlerde bulunduğunu, Hürriyet ve İtilafçıların ise meclisi işgal etmekten başka bir şey yapmadığını, dün kurulup bugün iktidar gayesi taşımayı mantıksız gördüğünü vurguladı.⁵⁶⁶ Konuşmasında İttihatçılara da değinen Ohannes Efendi, İttihat ve Terakki'nin iyi bir programla ortaya çıktığını, kendilerinden çok şey beklendiğini, ancak onların beklenenin tam tersinde davranışlarda bulunduğunu belirterek, tarafları birbirlerine karşı olan muhalefetlerinde ölçülü olmaya davet etti.⁵⁶⁷

Tüm bu tartışmalar eşliğinde nihayet 13 Ocak'ta oylamaya gidildi. Önce oylama için gerekli meclis ekseriyeti yoklaması yapıldı. Daha sonra ise oylamaya geçildi. Toplam 233 kişinin katıldığı oylamadan 124 kabul, 105 ret ve 4 müstenkif (çekimser) oy çıktı. 3/2 çoğunluk sağlanamadığından tadil teklifi kabul edilmemiş oldu.⁵⁶⁸ Ancak durum muhalefetin zaferi olarak görülemezdi. Zira daha önce de bahsedildiği üzere maddenin mevcut hali dahi meclisi feshe götürebilecek hale gelmişti. Meclis ile hükümet arasında mükerrer bir anlaşmazlık şekline dönüşen mesele, Sait Paşa Hükümeti'ni ikinci kez istifaya götürdü.

3.2.5 Meclis-i Mebusan'ın Feshi ve İlk Tepkiler

35. Maddenin tadili meselesi meclis ve hükümet ilişkilerini yeniden çıkmaza sokunca, Sultan Reşat Anayasa'nın 7. Maddesi uyarınca üç ay içerisinde yeni seçimlerin gerçekleştirilmesi kaydıyla Ayan Meclis'inin de onayını alarak 18 Ocak 1912'de Meclis-i Mebusan'ı feshetti.⁵⁶⁹ Meclisin feshi karşısında İtilafçılar endişeye düşerken, gücün yeniden kendi ellerine geçtiğini düşünen İttihatçılar ise oldukça rahatladı. İtilafçılar kendi aralarında toplantılar düzenleyerek, İttihatçılara karşı nasıl

⁵⁶⁶ Rıza Tevfik kendisine “daha sonra kulağına söylerim” şeklinde lakayt bir cevap vermiştir. **MMZC**, 29 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, D: 1, İS: 4, İ: 36, s. 467.

⁵⁶⁷ **MMZC**, 29 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, D: 1, İS: 4, İ: 36, s. 466.

⁵⁶⁸ Oylamaya katılan mebusların kabul ve ret listesi için bkz. **MMZC**, 31 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, D: 1, İS: 4, İ: 37, ss. 508-509.

⁵⁶⁹ Karal, Cilt: 9, s. 159.

mukavemet göstereceklerini tartışmaya başladı. Kendi içerisinde ihtilafa düşen İtilafçıların bir kısmı direniş göstermeye yönelik fikirler sunarken,⁵⁷⁰ bir kısmı da gücün artık İttihatçılara geçtiğini, sakince beklemenin daha yararlı olacağını savundu.⁵⁷¹

Meclisin feshi halk nezdinde de yankı uyandırdı. Bir kesim korku ve endişe içindeyken, bir kesim de öfke ve galeyan zuhur etti.⁵⁷² İttihat ve Terakki'nin bu davranışı bazı kimselerde kırgınlık yarattı. Gençler bu kırgınlığın dışa vurumu olarak İttihat ve Terakki teşkilatından istifa etti.⁵⁷³ İtilafçılardan direniş taraftarı olanlar, halk arasındaki bu galeyanı körüklemeye çalıştı. İtilafçılar, Birinci Meclis'in feshinden sonra yaşananların bir benzerinin şimdi de yaşanacağı ve meclisin tekrar açılmayacağı gibi görüşler ile halk arasında İttihatçı nefreti oluşturmak üzere bir propaganda faaliyetine girişti.⁵⁷⁴ Bu sıralarda halk gruplarını galeyana getirecek bir gelişme daha yaşandı. Ünlü Şair Tevfik Fikret'in yazdığı "Doksanbeşe Doğru" şiiri İttihatçı karşıtlığının göstergesi oldu.⁵⁷⁵ İttihatçıları kanunları çiğnemek ile suçlayan Tevfik Fikret'in şu satırlarına değinmek gerekmektedir:

*"Bir devr-i şeamet ki yine çiğnendi yeminler;
Çiğnendi, yazık, milletin ümmid-i bülendi
Kanun diye topraklara süründü cebinler
Kanun diye, kanun diye tepelendi...
Bi-hude figanlar, yine bi-hude eninler!"*⁵⁷⁶

İtilafçıların tüm bu faaliyetlerine karşı İttihatçılar feshi zafer olarak gördü. Meclisin feshedildiği akşam Ahmet Rıza Bey'in evinde toplanan Hacı Adil, Eyüp Sabri ve Cavit Bey gibi isimler yeni kurulacak kabine, merkezi umumi ve seçimler hakkında izlenecek yolu belirlemeye çalıştı. Talat Bey'in yeni kabinede yer alma meselesi ve Merkez-i Umumi'nin Selanik'ten İstanbul'a taşınma konusu aralarında bir ihtilaf yarattı. Hacı Adil Bey, Doktor Nazım ve Cavit Beyler merkezin İstanbul'a taşınmasına son derece karşıyken, başta Talat Bey olmak üzere pek çok isim

⁵⁷⁰ Rıza Nur silahlı direniş yönündeki fikirlerini arkadaşlarına sunduğunu açıkça ifade etmektedir. Bkz. Rıza Nur, İtilaf, s.48.

⁵⁷¹ Ziya Şakir, s.167.

⁵⁷² Rıza Nur, İtilaf, s.50.

⁵⁷³ Karaosmanoğlu, s.221.

⁵⁷⁴ Birinci, Hürriyet, s.119.

⁵⁷⁵ Rıza Nur, İtilaf, s.50.

⁵⁷⁶ <https://www.antoloji.com/doksan-bese-dogru-siiri/> (Son Erişim Tarihi: 17.02.2023)

seçimlerin İstanbul'dan yönetilmesini daha uygun gördü.⁵⁷⁷ Konu tam bir neticeye bağlanamasa da bu toplantı, İttihatçıların daha evvel olduğu gibi zafer sarhoşluğuna düşmediğinin, bu kez son derece tedbirli olacaklarının ve işi baştan sıkı tutacaklarının bir göstergesiydi.

İttihatçılar, özellikle de Hüseyin Cahit, yeni kurulacak kabinenin İttihatçılardan oluşmasının önemine dikkat çekti. Yeni kabine kendilerinden oluşmayacak ise yapılanların hiçbir ehemmiyeti kalmayacağından, bu noktada kendisinin de artık verdiği uğraşlardan vazgeçeceğini belirtti. Esasen Sait Paşa Dahiliye Nazırlığını Talat Bey'e teklif etmiş, Cemiyet bu hususta tam bir karara varmadığından net bir cevap vermemişti.⁵⁷⁸ Ancak yapılan toplantıda bazı durumlar netleştirildi. Hacı Adil Bey'in Dahiliye, Talat Bey'in Posta, Cavit Bey'in ise Nafia Nazırlığına⁵⁷⁹ getirilmesi kararlaştırıldı.⁵⁸⁰

İtilafçılar bu duruma oldukça karşı çıktı. Yasal olarak bir çıkar yol bulamayanlarda silahlarına sarılma fikri hasıl oldu. Miralay Sadık ve maiyetindeki on kişinin silahlarıyla birlikte Bab-ı Ali'yi basıp kabineyi tevkif etmesi kararlaştırıldı. Ne var ki gayri mütecanis yapıları pek çok konuda ihtilafa düşmelerine neden olduğu gibi burada da kendini gösterdi ve eylem yalnızca fikir aşamasında kaldı.⁵⁸¹ Yine de bu durum muhalefetin çizgisinin nereye kaydığını görmek adına önemli bir noktayı teşkil etti.

İtilafçılar, meclisin feshi ile önemli bir darbe aldı. Mebusan Meclisi, İttihat ve Terakki'ye olan muhalefetleri karşısında muhaliflerin bir nevi kalesiydi. Buradaki faaliyetleri halk nezdin de itibar kazanmalarına, İttihatçıların ise prestijlerinin bozulmasına neden oluyordu. Belli bir fikir etrafında toplanan ve çekirdekten bir arada olan kimseler olmadıkları için birtakım çözümler kendini gösterdi. Hürriyet ve İtilaf kurulduğu vakit İttihat ve Terakki'den istifalarını gazeteler aracılığıyla yayımlatan

⁵⁷⁷ “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-66”, **Tanin**, 5 İkinciteşrin 1943, Sayı:4454-66.

⁵⁷⁸ “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-66”, **Tanin**, 3 İkinciteşrin 1943, Sayı:4454-64.

⁵⁷⁹ Sait Paşa'nın yeni kabinesinde göreve önce Nafia Nazırı olarak başlayan Cavit Bey, Maliye nazırının istifa etmesi üzerine tekrar Maliye Nezaretinin başına geçecektir.

⁵⁸⁰ “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-66”, **Tanin**, 5 İkinciteşrin 1943, Sayı:4454-66.

⁵⁸¹ Rıza Nur, İtilaf, s.54; Ziya Şakir de bu planı teferruatlı bir şekilde anlatmıştır. Bkz. Ziya Şakir, ss. 180-183.

kimseler, şimdi ise aynı durumu “istifa” başlığı altında Hürriyet ve İtilaftan ayrılarak gerçekleştirdi.⁵⁸² Hal böyle olunca İttihat ve Terakki yeniden güçlenmeye başladı.

Hürriyet ve İtilaf Fırkasından istifa edenler arasında Hüseyin Siret Bey de vardı. Ancak Miralay Sadık kendisinden istifasını gazetede yayımlamamasını rica etti. Zira bu durum fırkaya zarar, İttihatçıların eline ise koz veriyordu.⁵⁸³ Ancak İttihatçıların eline koz verecek başka bir istifa yaşandı ki o da Damat Ferit Paşa’nın fırkadan ayrılışı oldu. Rıza Nur’a göre Ferit Paşa yalnızca güç taraftarıydı ve fırka zor bir duruma düştüğü anda gemiyi terk etmesiyle bunu kanıtlamıştı.⁵⁸⁴

Meclisin feshi ve sonrasında yaşanan siyasi atmosfer için Ziya Şakir şu sözleri vaziyeti özetler niteliktedir:

Görülüyor ki fırkacılık, en çirkin ve hatta en iğrenç sahalara kadar dökülmüştü. Fırka namına hareket eden ve karşısındaki kuvvete galebe etmek isteyen -gerek İtilafçı ve gerek İttihatçı- birçok çaçaronlar ve çığırtkanlar ortaya atılmışlardı. Birbirleri aleyhine, ağız dolusu küfürler, tulumbacı kovuşlarında bile söylenmesi istikrah uyandıran şütum ve lanetler yağdırmaya başlamışlardı.

Her iki taraf da birbirine karşı:

-Vatan haini, diye haykırıyordu.

Her iki taraf da:

-Kanun tepeleniyor. Ayaklar altında çiğneniyor, diye feryat ediyordu.

*Memleket unutulmuştu. Harp unutulmuştu.*⁵⁸⁵

3.2.6. 1912 Seçimi

İttihatçılar emellerine ulaşmış, mecliste kendilerine karşı oluşan muhalefeti bir nebze de olsa bastırmak ve bu hususta bazı önlemler almak üzere Meclis-i Mebusan’ı feshettirmeyi başarmıştı. Sultan Reşat Meclis-i Mebusan’ı feshettikten sonra Anayasa’nın 7. Maddesi uyarınca üç ay içerisinde yeni seçimlerin yapılması gerektiğini belirtmişti. Dolayısıyla bu seçim Türk siyasal yaşamının aynı zamanda ilk erken seçimi olacaktı. Üstelik seçim sürecinin oldukça sıkıntılı iç ve dış dinamikleri vardı.⁵⁸⁶ Trablusgarp Savaşı, Balkanlar’daki kıpırdanmalar, 35. Madde meselesi ve akabinde meclisin feshi yüzünden birbirine düşman kesilen fırkalar ve 31 Mart’tan bu

⁵⁸² Ziya Şakir, s.170. Hürriyet ve İtilaf saflarına geçen pek çok isim, meclisin feshi ile birlikte fırkadan istifa ettiklerini gazeteler aracılığıyla duyurdu. Bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, s.221.

⁵⁸³ Rıza Nur, İtilaf, s.54.

⁵⁸⁴ Rıza Nur, İtilaf, s.55.

⁵⁸⁵ Ziya Şakir, s. 168.

⁵⁸⁶ Tunaya, Cilt:3, s.164.

yana devam eden sıkı yönetim, bu seçimin nasıl bir ortam içerisinde gerçekleşeceğini göstergesiydi.

1912 genel seçimi, 1908 yılında kabul gören “İntihabat-ı Mebusan Nizamnamesine” göre yapılacaktı.⁵⁸⁷ Seçim iki dereceli olacak, her sancak bir seçim bölgesi, nahiyeler ise seçim şubesi olarak işlev görecek. 25 yaşını doldurmuş erkekler⁵⁸⁸ aynı bölgede en az bir yıldır ikamet ediyorsa oy kullanabilecekti. Bu şart devlet memurları ve askerler için geçerli olmayacaktı. Osmanlı vatandaşı sayılmak ve yüz kızartıcı bir suç işlememiş olmak aranan diğer şartlardandı. Mebusluğa aday olabilmek için ise en az 30 yaşında olmak gerekliydi. Mebus sayısı her 50 bin erkeğe 1 mebus düşecek şekilde saptandı.⁵⁸⁹

Bu seçim hem İttihatçılar hem de İtilafçılar için oldukça önemliydi. İki taraf da meseleye varoluş mücadelesi ve adeta bir ölüm-kalım savaşı olarak yaklaştı. İtilafçılar, pek çok cinayetin azlettiricisi olmakla suçladığı İttihat ve Terakki’yi “çete” olarak görüyor,⁵⁹⁰ İttihatçılar ise Hürriyet ve İtilafı birtakım siyasi çıkarlar elde etmek için bir araya gelmiş, gayrimütecane, hırs ve kin güruhu olarak niteliyordu. Her şey bir yana seçimin iki taraf için de bir intikam rövanşı olacağı, kazananın kaybedene acımayacağı ortadaydı. Tüm bu süreçte yaşananlar meseleyi siyasi bir seçim olmaktan çok daha başka bir boyuta evirdi ve işi nahoş olaylar yaşatacak dereceye ulaştırdı.

Yukarıda belirtildiği üzere seçimler sıkıyönetimin gölgesi altında gerçekleşecekti. Muhlifler meclis dağılmadan önce de 31 Mart’tan bu yana devam eden sıkıyönetimi eleştirmiş, İttihatçıların bu yöntem ile kendilerini baskıladığını vurgulamıştı. Söz konusu sıkıyönetim, seçim sürecinde de muhalifleri olumsuz yönde etkileyen bir faktör olmaya devam etti. Örneğin sıkıyönetim gereğince kamuya açık bir alanda içtima etmek için 24 saat önceden yasal izin alınması gerekliydi. Ancak bürokratik alanda İttihatçıların eli çok daha kuvvetliydi. Hal böyle olunca İtilafçıların halk nezdinde seçim sürecini yönetmesi zorlaştı. Öyle ki İsmail Kemal ve Mahir Sait Beyler bu konuyu daha önce de meclise taşımış ve bu durumu meşrutiyete vurulan bir darbe olarak yorumlamıştı. Bu durum karşısında Hüseyin Cahit Bey ise daha evvel

⁵⁸⁷ Celal Bayar, **BEN DE YAZDIM: Milli Mücadeleye Gidiş Cilt:2**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.100.

⁵⁸⁸ Kadınlar bu dönemde oy kullanamıyordu. Türk kadını bu hakkı Mustafa Kemal Atatürk Türkiye’inde elde edecekti.

⁵⁸⁹ Birinci, Hürriyet, s. 120.

⁵⁹⁰ Karal, Cilt: 9, s. 160.

böyle bir şart olmadığında, Kör Ali ve Beşiktaş gibi hadiselerin yaşandığını, bu şartın ortadan kaldırılmasının memleketi fenalığa ve anarşiye sürüklemekten başka bir işe yaramayacağını, her şeyin kanuna uygun olduğunu vurgulamıştı.⁵⁹¹ Sıkıyönetim o gün olduğu gibi, seçim sürecinde de İttihatçıların işine yarayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

İki taraf da kendisi için son derece önemli olan bu seçim için derhal hazırlıklara başlayarak, heybesindeki tüm birikimlerini ortaya koydu. Kısa sürede mühim işler başarmak isteyen fırkaların bu faaliyetlerine daha detaylı bakmak adına hazırlık süreçlerini incelemek gerekmektedir.

3.2.6.1. İttihat ve Terakki'nin Seçim Hazırlığı

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte saygınlığı son derece artan İttihat ve Terakki, bu durumu uzun süre muhafaza edemedi. İç ve dış buhranların üst üste gelmesi ve akabinde ortaya çıkan güçlü muhalefet, İttihat ve Terakki'yi bir hayli yıprattı. Üstüne meşrutiyetin teminatı olan meclisi feshettirmesi, halk nezdinde ve birtakım kimselerde kırgınlık yarattı. Anlaşılacağı üzere Cemiyet, 1908 seçimlerindeki gibi rakipsiz bir konumda değildi. Özellikle 1911 araseçimi bu konuda İttihatçılara rehavete kapıldıkları anda onları ezip geçebilecek kadar güçlü bir muhalif kanadın doğduğunu göstermişti.

1911 seçimlerinden ders çıkaran İttihatçılar bu kez işi baştan sıkı tuttu. Meclisin feshedildiği akşam derhal bir toplantı düzenleyerek seçimlerde izleyeceği yolu saptamaya çalıştı. İttihatçılar ilk iş olarak kabineye kendi adamlarını yerleştirdi.⁵⁹² Bu durum seçimleri kendi lehlerinde olacak şekilde daha sistematik yürütmelerine yarayacak bir hamleydi.

İttihat ve Terakki, daha seçimler başlamadan İstanbul Heyeti İntihabiye-i Milliye adıyla bir komite kurarak gerçekleştirecek olan seçimlere verdiği önemi gösterdi. Heyete dahil olarak nam salmış kişileri gösterdi ve bu sayede prestijini arttırmaya çalıştı. İtilafçılar ise bu heyetin, seçimin tarafsızlığına zarar vermek için kurulmuş bir tezgah olduğunu savundu.⁵⁹³

⁵⁹¹ MMZC, 18 Şubat 1324, Cilt: 2, D: 1, İS: 1, İ: 37, s. 134.

⁵⁹² “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-66”, Tanin, 5 İkinciteşrin 1943, Sayı:4454-66.

⁵⁹³ Birinci, Hürriyet, s. 123.

Cemiyet'in neşriyat alanındaki sözcüsü konumunda olan Hüseyin Cahit bu süreçte kalemini oldukça etkili kullanarak hem İttihat ve Terakki'nin propagandasını yaptı hem de İtilafçıların kendilerine yönelik iddialarını çürütmeye çalıştı. Bu süreçte İtilafçılar en çok da Trablusgarp başarısızlığı üzerinden İttihatçıları eleştiriyordu. Hüseyin Cahit ise hükümetin Trablusgarp meselesi karşısında bir çaba göstermediğini vurgulayan muhaliflere vatanın bir parçasını koparmaya çalışanlara karşı İttihatçıların devleti müdafaa ettiğini belirtti.⁵⁹⁴ Cemiyet'in geçen 4 yılda neler yaptığını ortaya koyan bir yazısında, İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyet'in ilan ettiricisi, istibdadın ise sonlandırıcısı olduğunu, özellikle hükümeti ve orduyu güçlendirdiğini, bunca yıldır mühim pek çok işler başardığını dolayısıyla da bundan sonraki süreçte ülkenin idaresine yön verecek yegane gücün kendileri olduğunu vurguladı.⁵⁹⁵ Anlaşılan o ki İttihatçılar istikrar mesajı verme niyetindeydi. Hüseyin Cahit muhalif tavrılardan ötürü İttihat ve Terakki'nin mebus çıkarmakta zorlanabileceği bölgelere yönelik de yazılar kaleme alarak Cemiyet'in elini güçlendirmeye çalıştı.⁵⁹⁶

İttihat ve Terakki taşra örgütlenmesi bakımından Hürriyet ve İtilaf 'tan çok daha iyi bir noktadaydı. Bu avantajını da kullanarak bölgedeki nüfuzlu isimleri aracılığıyla İtilafçıların faaliyetlerini önlemeye çalıştı. İttihatçılar özellikle de mecliste kendilerine muhalefet eden mebusların bir daha seçilmemesi için uğraştı. Cemiyet aynı zamanda belli bir meblağ karşılığında anlaştıkları bir hatibi Anadolu coğrafyasında dolaştırarak İtilafçı mebus adayları karşısı propaganda yaptırdı.⁵⁹⁷

İttihat ve Terakki'nin bir başka çalışması ise Ubeydullah Efendi imzalı bir seçim kitapçığı hazırlatıp, içeriğinde Hürriyet ve İtilafı tenkit etmek oldu. Müslüman Türklerin partisi konumundaki İttihat ve Terakki, İtilafçıların diğer milletleri hoş tutmak adına Türklerin kazandıkları hakları çiğneyeceğini vurguladı. Her bölge için farklı düzenlemeler talep eden İtilafçılara karşı, İttihatçıların tüm halkların kardeş gibi tek bir kanuna bağlı olmaları gerektiği düşüncesini savunduğunu belirtti.⁵⁹⁸

⁵⁹⁴ Hüseyin Cahit, "Hakikati Nasıl İnkâr Ediyorlar?", **Tanin**, 27 Şubat 1327/11 Mart 1912, Nu.1266.

⁵⁹⁵ Hüseyin Cahit "İttihat ve Terakki Cemiyeti Ne Yaptı?", **Tanin**, 22 Şubat 1327/6 Mart 1912, Nu.1261.

⁵⁹⁶ Hüseyin Cahit "Suriye'de İntihabat", **Tanin**, 24 Mart 1328/6 Nisan 1912, Nu.1292

⁵⁹⁷ Mustafa Ragıp, "Meşrutiyet Devrinde İntihap Mücadeleleri En Çirkin İhtiraslara Sebep Olmuştu", **Akşam**, 18 Mart 1943, Sayı:8766.

⁵⁹⁸ Ubeydullah Efendi "Kime Rey Verelim?" ss.4-17'den aktaran Birinci, Hürriyet, s.126.

İttihatçılar, imzasız yayımlanan bir başka seçim broşüründe ise İtilafçıları Jakobenlik ile suçlayarak, bu oluşumu bir siyasi parti olarak değil “ucube bir iştirak” olarak gördüğünü, zira fırka içindeki kimselerin gayrimütecanis noktalarda bulunduğunu, üyelerinin zamanın şartlarına göre fikirlerinin değişkenlik gösteren kimselerden oluştuğunu, fırkanın adem-i merkeziyet sevdasının ise Osmanlı Devleti’nin parçalanmasına yol açacağını, dolayısıyla vatanını sevenin İttihat ve Terakki’yi destekleyeceğini belirtti.⁵⁹⁹

Görüldüğü üzere İttihat ve Terakki pek çok alanda Hürriyet ve İtilafı yıpratmaya çalışmış, kendi seçim propagandasını dahi yalnızca rakibine olan karşıtlığı doğrultusunda yürütmüştü. Öyle ki Hüseyin Cahit kaleme aldığı bir yazısında işi oldukça ileri götürerek muhalefetin gereksizliğinden dem vurmuş, “muhalif” kelimesi ile “hain” kelimesini bir anlama gelecek şekilde addederek halk tabanına muhaliflik ile vatana ihaneti bir göstermeye çalışmıştı.⁶⁰⁰ Oysa Hürriyet ve İtilaf ilk kurulduğunda soğukkanlılığını koruyan Cahit, Meşrutiyet’in işlerliği için muhalif partilerin gerekliliğini vurgulamıştı. Muhtemelen o tarihlerde muhalefetin bu denli güçleneceğini ve Cemiyet’in iktidarını tehlikeye atacak bir boyuta ulaşacağını kestirememişti.

3.2.6.2. Hürriyet ve İtilafın Seçim Hazırlığı

Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulduğu günden itibaren giderek güçlenen bir ivme yakaladı. İttihat ve Terakki karşısında elde ettiği başarı, İttihatçılar kadar İtilafçılar için de beklenmedik bir durumdu. Fırka, İttihat ve Terakki karşısında çıktığı ilk sınav olan 1911 ara seçimini başarıyla verdi. Bu durum genel seçimler için umudunun daha da yükselmesine neden oldu. Ne var ki bu yükselişten rahatsız olan İttihatçılar, vaziyetin önüne geçebilmek ve muhalefeti kontrol edebilmek adına Meclis-i Mebusan’ı feshettirince, İtilafçılar büyük bir yenilgiye uğradı. Hürriyet ve İtilaf, fırkanın toparlanması adına bu seçimi son bir şans olarak gördü ve bu doğrultuda bir çizgide ilerledi.

⁵⁹⁹ “Selamet-i Vatan İçin”, ss.10-23’den aktaran Birinci, Hürriyet, ss.126-127.

⁶⁰⁰ Hüseyin Cahit, “Muhtaç Olduğumuz Muhalefet”, **Tanin**, 18 Mart 1328, Nu. 1286.

İtilafçılar bu şansı iyi değerlendirmek adına tüm gücüyle çalışarak propagandasını yaymak adına ülke genelinde bir uğraş verdi. Öncelikle taşradaki örgütlenme sayısını arttırdı. Daha sonra kendi adamlarını çarşı pazar gezdirerek İttihat ve Terakki adına zorla oy istedi. Böylece halk arasında “İttihatçılar tehdit ile oy topluyor” şeklinde bir algı yaratıldı.⁶⁰¹ İtilafçıların propaganda faaliyetleri yürütmede en etkili isimlerinden biri Lütfi Fikri Bey oldu. Öyle ki seçimlerin başlamasıyla birlikte Anadolu seyahatine çıkan Lütfi Fikri Bey gittiği her yerde Hürriyet ve İtilaf adına oy toplamaya çalıştı.⁶⁰²

Faaliyetlere katılan bir diğer isim ise Dukakinzade Basri oldu. Basri Bey, Hürriyet ve İtilafın propagandasını Rumeli’de yürüttü. Mustafa Sabri Efendi ise camilerde vaaz vererek fırka yararına konuşmalarda bulundu. Bu konuşmalar yer yer İttihatçıların tepkisiyle karşılaştı ve taraflar arasında birtakım gerginlikler yaşandı.⁶⁰³ Hürriyet ve İtilafın daha işin başında iki kanada ayrıldığı, Rıza Tevfik ve Rıza Nur gibi kimselerin Batılı kanadı, Miralay Sadık ve maiyetinin ise fırkanın dini kanadını temsil ettiği belirtilmişti. Bu durum firkada zaman zaman iç çatışmalar yaşanmasına ve pek çok sarıklı ismin fırkaya dahil olmasına neden oldu. Taraflar arasındaki bu farklılık seçim sürecinin yürütülmesine ve mebus seçimlerine dahi yansdı. Öyle ki vilayetlerden birine Hürriyet ve İtilaf ‘tan mebus namzedi olmak isteyen bir ismin aktardığına göre, kulüpte bulunan 30 kadar sarıklı zevat, gelen adayı pek hoş karşılamamış, mebus olmak istiyorsa önce sakal bırakması gerektiğini belirtmişti. Kendisinin mahalle imamlığına değil mebusluğa aday olduğunu belirten namzet, daha sonraki yaşadıklarını da aktararak, mahalli bölgelere seçim propagandası yapmaya gittiğinde, kendinden önce gezen iki hocanın etraftakilere “sarıklılardan” başkasına oy vermemelerini tembihlediğini ve kendilerini aday göstermeye uğraştıklarını belirtmiştir.⁶⁰⁴

Hürriyet ve İtilafın Miralay Sadık Bey kanadı olarak tanımlayabileceğimiz ikinci kanadı, seçim propagandasına dini alet ederek halkın duygularını sömürmeye devam etti. Esasen İtilafçıların geneli İttihatçıların 35. Madde meselesini öne sürerek hile ile meclisi feshettiği ve meşrutiyete zarar verdiği tezini savunuyordu. Ancak hoca

⁶⁰¹ **Tanin**, 12 Şubat 1327/25 Şubat 1912, Nu. 1251

⁶⁰² Mustafa Ragıp, “Meşrutiyet Devrinde İntihap Mücadeleleri En Çirkin İhtiraslara Sebep Olmuştu”, **Akşam**, 18 Mart 1943, Sayı:8766.

⁶⁰³ Birinci, Hürriyet, s.135.

⁶⁰⁴ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, s.38.

taifesi meseleye “30 gün oruç + 5 vakit namaz=35. Madde”⁶⁰⁵ gibi ilginç bir açıdan yaklaşp, İttihatçların namazı ve orucu kaldıracğını söyleyerek, seçimler hakkında fikri olmayan halk tabakalarından oy toplamaya çalıştı. Üstelik bununla da sınırlı kalmayarak kendi bayraklarını gösterip İslam’ın temsili renginin İttihatçlarınki gibi “kırmızı” değil, kendilerininki gibi “yeşil” olduğunu belirterek halkın dini duygularını kullanmaya devam etti. Ziya Şakir dinin siyasete bu denli alet edilme meselesinin İtilafçılar arasında bir ihtilaf yarattığını, Sadık Bey’in mebus listelerinin mütedeyyin kimselerden oluşmasını istediğini, zira Batılı görüşlü kimseler yüzünden fırkanın felakete sürükleneceğini, bu doğrultuda Gümlcineli İsmail’in kulüplere talimat vererek kendi adaylarından başka kimseye oy vermemeleri gerektiğini söylediğini belirtmiştir. Bir kesimin ise bu iç çatışmanın fırkaya zarar verdiğini, onlar birbirini yerken İttihatçların tüm İtilafçları ezip geçeceği düşüncesinde olduğunu aktarmıştır.⁶⁰⁶

İtilafçılar bir taraftan da İttihat ve Terakki’yi içerden yıpratmak adına birtakım faaliyetler yürüterek, Merkez-i Umumi’nin mebus adayları listesini seçimlerden çok önce belirlediğini iddia etti. İttihatçların Sultan Reşat ile de arasını açmaya çalışan İtilafçılar, İttihatçların emellerine hizmet etmeyen Sultan’ı hal edip yerine Sultan Abdülaziz’in oğlu Yusuf İzzeddin’i geçirmeye çalıştıkları haberini yaydı.⁶⁰⁷ Anlaşılabacağı üzere İtilafçılar da seçimleri kazanmak üzere her yolu deniyordu.

Rakibi gibi bir seçim kitapçığı yayımlayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası vaatlerini ve özellikle de İttihatçılara karşı olan görüşlerini aktardı. En büyük eleştiri malzemelerinden biri Trablusgarp başarısızlığı üzerinden oldu. Muhalifler İttihatçları bölgedeki askerleri terhis ederek bu başarısızlığa zemin hazırlamak ile suçladı. Bosna-Hersek’in de yine İttihatçların faaliyetleri yüzünden Avusturya’ya bırakıldığı belirtildi. Bir başka husus ise yabancı devletlerden alınan borç konusuydu. İtilafçılar alınan borçların milletin yararına değil, İttihatçların yararına kullanıldığını iddia etti. İttihatçların kurulan tüm muhalif fırkaların başını ezmeye çalıştığı, hükümette kalmak suretiyle yalnız kendilerini zengin ettiklerini, milletin durumuna bakmadıklarını, camileri dahi kullanılamaz hale getirdiklerini savundu. İtilafçların kendilerini güvenceye almak suretiyle ortaya attığı bir başka fikir ise subayların oy kullanmama

⁶⁰⁵ Celal Bayar, Cilt:2, s.99.

⁶⁰⁶ Ziya Şakir, s.185.

⁶⁰⁷ “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-58”, **Tanin**, 28 Birinciteşrin 1943, Sayı:4454-58.

meselesi oldu. İttihatçılar bu duruma kati suretle karşı çıktı. Zira onların oy potansiyeli askerlerden ve memurlardan mürekkepti. Ancak İtilafçılar, askerlerin baskı yoluyla istediği mebusu meclise seçtirebileceğini, bunun da meşrutiyete uymayacağını öne sürdü. İtilafçılar seçim beyannamesini tıpkı İttihatçılar gibi bir iddia ile sonlandırarak, halkın İttihat ve Terakki'ye asla oy vermemeleri gerektiğini, zira memleketi huzura erdirecek tek fırkanın Hürriyet ve İtilaf Fırkası olduğunu savundu.⁶⁰⁸

3.2.6.3. Sopalı Seçim ve Yaşanan Menfi Hadiseler

Adını Türk siyasi tarihine “sopalı seçim”⁶⁰⁹ olarak da yazdıran 1912 seçimi, ne yazık ki pek çok menfi hadiseye sahne oldu. Zaten seçimler en başından beri 31 Mart'ta bu yana devam eden sıkıyönetimin gölgesi altındaydı. Öyle ki bu durumun bir uzantısı olarak Divan-ı Harbi Örfi bir karar almış ve 27 Şubat 1912'de bu kararı Dahiliye Nezaretine iletmişti. Söz konusu karara göre kişiler fırkalardan bağımsız olarak kamuya açık ortamda siyasi konferanslar veremeyecekti. “İlmi” konferanslar ise amacından saparak siyasi meselelere kayabileceğinden bu yasak kapsamı dahilinde olacaktı. Divan-ı Örfi bu kararı “*gerek siyasi gerek ilmi hiçbir suretle hiç kimse tarafından kulüplerden gayri mevkide konferans ita kılınmaması*”⁶¹⁰ şeklinde Dahiliye'ye bildirdi.

Bu kurallar özellikle İtilafçılar için oldukça sıkı tutuldu. Öyle ki bu karardan yaklaşık iki hafta kadar önce Kozmide Efendi ile bir konferans veren İtilafçı mebus adaylarından Rıza Tevfik, verdiği konferans için gerekli başvuruları yapmadığından Divan-ı Harbi Örfi tarafından 25 günlük bir hapis cezasına çarptırıldı. İtilafçılar bu karar karşısında İttihatçıları suçlamaya başladı. İttihatçılar ise Rıza Tevfik Bey'in tutuklanması karşısında suçlanmalarına teessüf ettiklerini, bu mesele ile kendilerinin bir ilgisinin olmadığını, zira Divan-ı Örfi kararları gereğince bir konferans içtima etmeden 48 saat önce hükümete gerekli başvuruları yapmanın herkes için zorunlu kılındığını hatırlattı.⁶¹¹ İttihatçılar, İtilafçıların kanunu gayet iyi bildikleri, ancak kendilerini mağdur göstermek adına bu tarz faaliyetlere giriştikleri görüşündeydi.

⁶⁰⁸ Açık Söz-Hürriyet ve İtilaf Fırkasının- Redd-i İtirazat, İstanbul, 1330, ss.3-15'den aktaran Birinci, Hürriyet, ss. 126-135.

⁶⁰⁹ Tunaya, Cilt:3, s.164.

⁶¹⁰ BOA, DH.SYS. 53/36.

⁶¹¹ Hüseyin Cahit, “Son Mahkumiyetler” **Tanin**, 9 Şubat 1327/ 22 Şubat 1912, Nu. 1248.

Rıza Tevfik Bey'in başına gelenler bununla da sınırlı kalmadı. Öyle ki fırkaların birbirilerini suçlama üzerinde yürüttüğü propagandalar, toplumsal huzuru kaçırmış, seçim ortamını iyice germişti. Halk üzerinde İttihatçı-İtilafçı çatışmasının etkisi hat safhaya ulaşmış, sokak aralarına hatta kahvehanelere kadar girmişti. İşte tüm bu kötü yönetilen sürecin en açık yansıması Rıza Tevfik'in yaşadıkları oldu. Hapisten çıktıktan sonra seçim çalışmalarına devam eden Rıza Tevfik Bey, Gümilcine'de bir kahvehaneden çıkarken, İttihat ve Terakki mensubu olduğu düşünülen kimselerce darp edildi.⁶¹² Bu olay üzerine daha evvel olduğu gibi bir şiir kaleme alan Tevfik Fikret şu satırları yazdı:

*"Ve bütün kabile taşlarla mücehhez, mahmum,
Ettiler haki diyerek hakka hücum,
Ona her darbe şifa, her acı söz bir müjde;
Taşlar indikçe sızan kanlar o kudsi yüzde"*⁶¹³

İtilafçılar, bu hadiseden mesul tuttukları İttihatçılara daha fazla yüklendi. İki taraf da olaydan ders almayarak birbirine düşmanca bir tavır sergilemeye devam etti. Ne yazık ki siyasi anlayışın henüz yerleşmediği Osmanlı'da seçimler, "ilkel kabilelerin birbiriyle olan savaşı" şeklinde ilerlemeye devam edecekti.

Bu tatsız hadiselerden en mühimi ise Eskişehir'de yaşandı. Eskişehir'de uzun süredir var olan Zeytunzadeler adında güçlü bir aile yaşıyordu. Bu aile eskiden sahip olduğu ayrıcalıkları, Meşrutiyet devrinde de devam ettirmek niyetiyle İttihat ve Terakki'ye yanaşmış, ancak İttihatçıların merkezîyetçi yapısı bu durumu hoş karşılamadığından aile, muhalefet saflarına geçmişti. Hürriyet ve İtilafın Eskişehir'de bir şube açmasına öncülük eden aile, kendilerini arka planda tutmak adına bu şubenin başına Hacı Veli Efendi adında bir zatı getirdi. Bu şube ile şehirdeki siyasi faaliyetler iyice arttı. Özellikle seçimlerin başlamasıyla halkı kendi saflarına davet eden Hacı Veli ve taraftarları çeşitli gösterirler yaparak seçim kurallarının dışınca çıkmaya başladı. Ne var ki merkezde yapılan seçimlerde İttihatçılar öndeydi. Köylerde ise henüz seçimler başlamamıştı. En azından burada bir başarı elde etmek isteyen İtilafçılar, köylerde dini propagandalar yapmaya devam etti. İttihatçıların çocuklara şapka

⁶¹² Muhalliflerin gazetesi Şehrah kapatıldıktan hemen sonra Hedef adıyla yayımlanmaya başladı. Hedef Gazetesinde yayımlanan bir makale, Rıza Tevfik Bey'in tokat, yumruk ve iskemleler ile dövüldüğünü aktarmaktadır. "Sille, Tokat", **Hedef**, 12 Mart 1328 /25 Mart 1912, Nu. 33-307.

⁶¹³ Mustafa Ragıp, "Meşrutiyet Devrinde İhtihap Mücadeleleri En Çirkin İhtiraslara Sebep Olmuştur", **Akşam**, 18 Mart 1943, Sayı:8766.

giydireceğini, milletin dinini yaşamasına izin vermeyeceğini zira bu zatların dinsiz olduğunu ve vatan topraklarını düşmana satacaklarını söyleyerek bilinçsiz halk tabanından oy toplamaya çalıştı. Üstelik köylere ulaşan kimseler halkı mensup oldukları mezhepler üzerinden de kışkırtarak, İttihatçıların Kızılbaş köylerine tüfek göndermek suretiyle Sünnileri öldürtmeye çalışacağını iddia etti. İtilafçılar bu yolla halk arasında isyan çıkartma niyetindeydi.⁶¹⁴

En nihayetinde bu çabalar sonuç verdi ve ilk hadise Seyitgazi’de yaşandı. Oylar başladıktan kısa bir süre sonra Tatar Hoca Abdurrahman adında bir zat halkı kışkırttı. İttihatçıların temsilcisi olarak gördüğü sandık başkanını kastederek “vurun dinsiz jönlere” şeklinde söylemlerde bulundu. Gale yana gelen halk sandık görevlilerini darp etmeye başladı. Mesele giderek daha da alevlendi ve çatışmaya dönüştü. Çıkan arbedede beş kişi öldü, pek çok kişi de yaralandı. Hadiseler bu bölgeyle de sınırlı kalmadı. Taşköprü, Bardakçı ve Kümbet gibi yerlerde de benzer olaylar yaşandı. Halkı galeyana getiren kimseler sandık görevlilerin saldırıya uğramasına ve seçimlerin yapılmamasına neden oldu.⁶¹⁵

Seçimlerde yaşanan tatsız hadiseler ülke geneline yayıldı. Örneğin İttihatçıların önde olduğu Aydın’da İtilafçılar kavga çıkartarak yenilgilerini gizlemeye çalıştı.⁶¹⁶ Teke bölgesinde de seçimler esnasında kargaşa çıktı, vaziyet Dahiliye Nezaretine bildirdi.⁶¹⁷ Bursa’da çıkan kargaşada, halkı tehdit ettiği öne sürülen Jandarma Taburu Komutanı Hacı Cemal Bey, çekilen bir telgraf ile Dahiliye’ye şikayet edildi.⁶¹⁸İskeçe’de çıkan kargaşada bölgenin idari yöneticileri halkı İttihat ve Terakki namzetlerine oy vermek suretiyle tehdit etti. Tekrar toplanan halk kalabalığı asker süngüleriyle dürtüldü, direnen bazı kimseler sopalar ile dövüldü.⁶¹⁹Seçim sürecinde olaylar memleketin her yanını sardı ve Dahiliye Nezaretine bu gibi pek çok olayın zuhur ettiğine dair telgraflar geldi.

Siyasi alandaki İttihatçı-İtilafçı çatışmasının zaman içinde düşmanlığa dönüşmesinin halk üzerinde olumsuz bir etki yarattığı görülmektedir. Fırkacılık

⁶¹⁴ İhsan Güneş, “1912 Seçimleri ve Eskişehir’de Meydana Gelen Olaylar”, **Bellekten**, Cilt:56, Sayı:216, 1992, ss. 469-472.

⁶¹⁵ Güneş, ss. 472-475.

⁶¹⁶ Birinci, Hürriyet, s. 146.

⁶¹⁷ **BOA.**, DH.SYS., 83/2 (2-17-1).

⁶¹⁸ **BOA.**, DH.SYS., 83/2 (2-43-1).

⁶¹⁹ **BOA.**, DH.SYS., 83/2 (2-33-1).

sorunu adeta tavandan tabana yayılmıştır. Seçim sürecinde bu sorunun daha da körüklenmesi, bilinçsiz halk tabakalarında kendini “şiddet” olarak göstermiş ve bu durum 1912 seçimlerinin tarihe adını “sopalı seçimler” olarak yazdırmasına neden olmuştur.

1908 seçimlerinde İttihat ve Terakki neredeyse rakipsizdi. Çünkü karşısında güçlü bir muhalefet partisi yoktu. Öyle ki rakibi 1911 ara seçimini kazanarak rüştünü ispat etmiş, 35. Madde meselesine karşı da istikrarlı bir duruş sergilemişti. Rehavete kapıldığı için rakiplerinin bu denli güçlendiğini düşünen İttihat ve Terakki, iktidarı kaybetmemek adına bu kez işi oldukça sıkı tuttu ve bu uğurda seçim ilkelerinin dışına çıkmaktan çekinmedi. İktidarın verdiği gücü kendi lehine olacak şekilde kullandı. Süreç itibarıyla pek çok şaibeler barındıran Türk siyasi tarihinin gerçek manadaki ilk çok partili seçimini İttihat ve Terakki kazandı. Meclis muhalefetine tamamina yakını tasfiye edildi. Zira meclise 270 İttihatçı mebusa karşı yalnız 15 muhalif mebus girebilmişti.⁶²⁰

3.3. İTTİHAT VE TERAKKİ’NİN İKTİDARDAN DÜŞÜŞÜ

3.3.1 Yeni Meclisin İlk İmtihani: Arnavutluk İsyanı

Yeni meclis tüm şaibeler, şikayetler ve kaos ortamının sonucunda 3 Mayıs 1912’de açıldı. Meclisin ilk icraatı 35. maddenin tadilini gerçekleştirmek oldu.⁶²¹ İttihat ve Terakki muhalifleri meclis dışına atarak bir zafer kazanmış gibi duruyordu. Zira çoğunluğu elde ettiği için istediği icraatları gerçekleştirebilir konumdaydı. Ne var ki Hürriyet ve İtilafçıların meclis sandalyelerini bırakmaları, muhalifliği bırakmaları anlamına gelmedi. Meclis dışında kalan muhalifler, söz konusu mağlubiyetin karşısında için farklı arayışlar içerisine girdi. Bu sebepten İttihat ve Terakki’nin zaferi kısa süre içinde bir yenilgiye dönüşecekti.

Rumeli uzun süredir kaynaşmakta olan bir bölgeydi. Seçimlerden önce de bazı noktalarda küçük çaplı isyanlar çıkmış, verilen bazı ayrıcalıklar ile durum kotarılmaya çalışılmıştı. Balkan coğrafyasında özellikle ayrılıkçı Arnavutları, İttihat ve

⁶²⁰ Tunaya, Cilt:3, s. 164.

⁶²¹ MMZC, 11 Haziran 1328, Cilt:1, D:2, İS:1, İ:19, ss. 492-494.

Terakki'nin merkezîyetçi tutumu oldukça rahatsız ediyordu. Üstüne bir de seçimlerde Arnavut mebusların çoğunun meclis dışı kalması söz konusu olmuştu.⁶²² Bu süreçte ise meclis dışına itilen diğer muhaliflerden olan Rıza Nur boş durmayarak, kendi itirafıyla bu hoşnutsuz durumu “körüklemeye” çalıştı.⁶²³

Meclise dahil olamayan, Hürriyet ve İtilaf Fırkasından da ümidi kalmayan Rıza Nur, Arnavutluk isyanının önemli isimlerinden olan Yakovalı Rıza Bey ile görüşerek, isyanın körüklenmesi adına bir anlaşma yaptı. Daha sonra Prens Sabahattin Bey de anlaşmaya dahil edildi ve maddi yardımda bulunması kararlaştırıldı. Rıza Nur, yasal yollar ile deviremediği İttihat ve Terakki'yi Arnavutluk meselesini öne sürerek illegal yollar ile çözebileceğini umdu.⁶²⁴

Hürriyet ve İtilaf Fırkasından bu isyanı destekleyen bazı isimler olmakla birlikte isyanı fırkanın değil ferdi teşebbüslerin meydana getirdiğini söylemek mümkündür. Özellikle Lütfi Fikri Bey ve fırka reisi Fuat Paşa vaziyeti “siyaset dışı” bulduklarından desteklemekten çekindi. Bu isyanı teşvikte aktif olarak rol alan kimseler yukarıda iş birliği içerisinde oldukları belirtilen Prens Sabahattin, Rıza Nur, Yakovalı Rıza ve Şerif Paşa oldu. Bu kimseler Arnavutluk ile irtibat kurarak asileri gerek maddi gerekse manevi açıdan destekledi.⁶²⁵

Arnavutlar ve İttihatçıların arası uzun bir süredir açıktı. İttihatçıların merkezîyetçi tutumu, çıkan isyanların sert bir şekilde bastırılması, bölge halkının elindeki silahların toplatılması, seçim sürecinde yaşananlar ve Arnavut mebusların büyük oranda meclis dışı kalışı hoşnutsuzluğu hat safhaya ulaştırdı. Üstelik şimdi bu hoşnutsuz durum muhalifler tarafından da körükleniyordu. Hal böyle olunca yeni bir isyanın patlak vermesi için neredeyse tüm dinamikler hazırды. İsyen 6 Mayıs 1912 tarihinde başladı.⁶²⁶ İsyancıları Yakovalı Rıza, Priştineli Hasan, Prizrenli Yahya ve İsa Bolatin gibi isimler yönlendirdi. Öyle ki bu isimler ile ortak bir beyanname dahi yayımlayan asiler, Osmanlı Sultan'ına bağlı olduklarını, ancak hem Osmanlılığın

⁶²² Birinci, s. 164.

⁶²³ Rıza Nur, İtilaf, s. 63

⁶²⁴ Rıza Nur, İtilaf, ss. 63-64; Arnavutları isyana teşvik ettiğini kabul eden Rıza Nur, “İttihatçıların zulmü karşısında isyan etmek ancak kahramanlıktır” görüşündedir. Ayrıca Arnavutların düşman değil Osmanlı tebaası olduğunu belirten Rıza Nur, isyanın devlete karşı değil yalnızca İttihatçılara karşı olduğunu savunmaktadır. Bkz. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, Cilt:2, Altındağ Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 378

⁶²⁵ Ahmet Hilmi, s. 46.

⁶²⁶ Sina, Jön, s. 296.

haklarını korumak hem de gerçek meşrutiyeti kurmak amacıyla bu harekete kalkıştıklarını belirtti.⁶²⁷

Arnavutluk'taki isyan meselesi mecliste de tartışmalara neden oldu. Arnavut mebus Süreyya Bey, Arnavutların İtalyan teşvikiyle isyan ettiğine yönelik iddialara karşın, devletin gövdesi konumunda olan hiçbir Arnavut'un İtalyanların sözüyle hareket etmeyeceğini bildirdi. Ayrıca ortada isyan değil önemli bir sorun olduğunu, bu sorunu da Arnavutluk üzerinde yanlış bir siyasi tutum sergileyen hükümetlerin yarattığını vurguladı.⁶²⁸

Arnavutların isyanı, meclisin gündemini epey meşgul etti. Ohannes Efendi kabinelerin muhtelif Osmanlı milletlerini bir arada tutmaktan çok ayrıştırıcı davrandığından yakınlıkla, Osmanlı'nın en büyük yarasının bu olduğunu söyledi. Ayrıca bu yara iyileştirilmedikçe devletin kurtarılamayacağına dikkat çekti. İttihatçı mebuslardan Tahsin Rıza Bey ise, Arnavutların kendilerinden pek bir mebus çıkmadığı için isyan ettiğini belirtince, Arnavut mebus Süreyya Bey isyanın mebusluk meselesinden değil zulüm yüzünden çıktığını vurguladı. Süreyya Bey'i destekleyen Ergiri mebusu Müfit Bey daha da ileri giderek "Arnavutluk isyanı meşrudur" şeklinde bir çıkış yaptı. Mehmet Sadık Efendi ise hiçbir isyanın meşru olamayacağını, esas zulmü kendilerinin yaptığını, Osmanlı zabıtine saldıranların ancak canı olabileceğini söyledi.⁶²⁹ Anlaşılacağı üzere Arnavutluk isyanı Mebusan Meclisi'nde ortamın oldukça gerilmesine neden oldu.

Mecliste tartışmalar sürerken isyan oldukça hızlı bir şekilde yayıldı. İsyancılar Yakova ve Metroviçe'yi ele geçirdi. Trablusgarp Savaşı da devam ettiğinden bölgeye yeterli takviye yapılamadı. Muhaliflerin uğraşı sonucunda isyan orduya da sıçradı. 12 kişilik bir muhalif subay grubu⁶³⁰ tıpkı Resneli Niyazi Bey gibi dağa çıktı. Çoğunluğu Arnavutlardan oluşan bu askerler bir beyanname yayımlayarak hükümetin düşmesini, kurallara uygun olacak şekilde yeniden mebus seçimlerinin yapılmasını ve kabinedeki İttihatçı isimlerin tasfiye edilmesini talep etti.⁶³¹ Arnavutluk'ta askerler böyle bir

⁶²⁷ Celal Bayar, Cilt: 2, ss. 112-113.

⁶²⁸ **MMZC**, 25 Haziran 1328, Cilt:2, D:2, İS:1, İ:28, ss. 133-138. Bu arada yeni Meclis-i Mebusan Reisinin Halil Mentеше olduğunu, Ahmet Rıza Bey'in Ayan Meclisine geçtiğini, Cemiyet ile Rıza Bey arasında birtakım ihtilafların meydana geldiğini belirtmekte fayda vardır.

⁶²⁹ **MMZC**, 17 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, İS:1, İ:43, ss. 545-548.

⁶³⁰ Rıza Nur Tayyar, Tahsin, Kasım ve Nafiz Efendi'nin ismini zikretmiş, İttihatçılara karşı silahlı direnişten başka şansın kalmadığını aktarmıştır. Bkz. Rıza Nur, İhtilaf, s. 64.

⁶³¹ Akşin, Jön, s. 297.

vaziyet içerisindeyken, İstanbul'daki askerler de aşağıda görüleceği üzere yeni bir kaynaşma içerisindeydi.

3.3.2. Halaskar Zabitan Hareketi

Ordu içinde yeni bir kaynaşma olan Halaskar⁶³² Zabitan Hareketi'nin kökleri esasen daha eskiye uzanmakta ve asker-siyaset ilişkisinin ne raddede olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ali Birinci bu hareketi “askerin siyasete karışmamasını sağlamak adına siyasete karışması”⁶³³ şeklinde nitelendirmiştir.

Esasen orduyu siyasetin içine bu denli karıştıran İttihat ve Terakki Cemiyeti oldu. İttihatçıların askeri kanadı oldukça kalabalıktı ve Cemiyet gücünü büyük oranda ordudan alıyordu. Ordu, özellikle muhaliflere karşı Cemiyet'in en güçlü silahıydı. Ordunun 1912 seçimindeki etkisi bu durumun en açık tezahürüydü. Vaziyetin bilincinde olan muhalifler önce kendileri de ordu içerisinde yayılmaya çalışmış, hatta orduda nüfuzu olduğu düşünülen Miralay Sadık'ı bile bu amaç doğrultunda saflarına katmışlardı. Ne var ki İtilafçılar ordu içerisinde İttihat Terakki gibi dal budak salamamıştı. Hal böyle olunca muhalifler yön değiştirmiş ve seçim süreci boyunca askerin siyasetten uzaklaşması adına mücadele vermişti. En önemli gücünden mahrum kalmak istemeyen İttihatçılar ise bu duruma son derece karşı çıkmıştı. Esasen Cemiyet içerisinde de asker-siyaset ilişkisinin bu denli iç içe girmesini uygun bulmayan kimseler yok değildi. Bu isimlerden en mühimi ise şüphesiz Mustafa Kemal Bey idi. 1909'da Selanik'te toplanan Umumi Kongre'de bu yöndeki düşüncelerini dile getiren Mustafa Kemal Bey'e göre, ordu ve siyasetin iç içe olması orduyu zayıf düşürmekte ve Cemiyet'in partileşmesinin önüne geçmektedir. Bu sebepten de siyaset ile iştigal etmek isteyen askerlerin, ordu içerisindeki vazifelerine son verilmelidir.⁶³⁴

Tartışmalara neden olan bu görüş neticesinde pek çok isim ordudan istifa edip yalnızca Cemiyet'e geçse de İttihat ve Terakki ve ordu ilişkisi hiçbir zaman tam olarak kesilmedi. Mustafa Kemal Bey'in bu söylemleri, bazı kimseler tarafından eleştirilse

⁶³² Halaskar kelimesi kurtaran veya kurtarıcı anlamına gelmektedir. İsim konusunda manidar bir seçim yapan grup daha işin başında ülkeyi İttihatçılardan kurtaracağını sinyali vermeye çalışmıştır.

⁶³³ Birinci, Hürriyet, s. 166.

⁶³⁴ Celal Bayar, Cilt: 2, s. 118.

de beyanatının önemi 31 Mart ve Halaskar Zabitan gibi hareketlerde kendisini hissettirdi.

Arnavutluk isyanı ve bir grup askerin dağa çıkma hadiseleriyle birlikte kendini gösteren Halaskar Zabitan hareketinde de muhalefetin etkisi vardı. Ancak bu da Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile değil, fırka üyelerinin bir kısmının şahsi teşebbüsleri ile gerçekleşmişti. Öyle ki Rıza Nur'un anlatısına göre Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Kemal Bey Prens Sabahattin ile anlaşarak, ordu içerisinde böyle bir girişime kalkışmış, Prens Sabahattin de Rıza Nur ve Mahir Sait Beyleri meselenin içerisine dahil etmişti. İktidarı devirmek adına silaha sarılmaktan başka bir şansının olmadığını belirten Rıza Nur ise bu teklifi seve seve kabul etmiş, ancak fırkayı tam anlamıyla dahil etmeyerek meseleyi yalnızca askeri bir hareket olarak göstermeye çalışmıştır.⁶³⁵

Halaskar Zabitan Hareketi'nin tam manasıyla ortaya çıkışı Sait Paşa'nın istifa ettiği ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın sadaret makamına getirildiği günlerde oldu. Ordunun siyasetten çekilmesi gerektiği düşüncesiyle ortaya çıkan Halaskar grubu, esasen ordu içerisindeki imtiyazlı İttihatçı subaylara bir tepki olarak doğdu.⁶³⁶ Bu durumun tek müsebbibi olarak da seçimlerde orduyu kullanarak yasal olmayan bir üstünlük kuran İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak görülmekteydi. Hareketin lideri Binbaşı Kemal Bey idi. Diğer mensuplar arasında ise Süvari Kaymakamı Recep Bey ve Yüzbaşı Kudret Bey vardı. Kaymakam Yusuf Rasih ise ordu içerisindeki yüksek rütbeli subaylar ile irtibat sağlanabilmesi için gruba dahil edildi. Hareket, Meşrutiyet'in ilanından sonra geri planda kalan Zeki Paşa, Ahmet Abuk Paşa ve Yaver Paşa gibi önemli askerler tarafından da desteklendi.⁶³⁷ Harekete maddi ve manevi anlamda katkı sağlayan Prens Sabahattin ve çevresi ise grubun beyannamesi ve mührünü bastırmak ile meşgul oldu.⁶³⁸

50 kişilik bir toplantının sonucunda hazırlanan bu beyanname askerlerin taleplerinden oluşmaktaydı. Esasen Halaskar grubu çoğunlukla muhalefetin tezlerini savunuyordu. Beyanname; mevcut kabinenin istifası ve yeni bir kabine vücuda getirilmesi, herhangi bir dış faktörün hükümetin işlerine karışmaması, seçimlerin kanunlar dahilinde gerçekleşmesi, asker-siyaset ilişkisinin tamamen ayrılması,

⁶³⁵ Rıza Nur, İtilaf, ss. 64-65.

⁶³⁶ Akşin, Jön, s. 298.

⁶³⁷ Birinci, Hürriyet, ss. 168-169.

⁶³⁸ Rıza Nur, İtilaf, s. 65.

subayların her birinin eşit muamele görmesi ve terfilerin liyakat göz önüne alınarak yapılması gerektiği gibi maddelerden kapsıyordu.⁶³⁹

İttihat ve Terakki'nin meseleden nasıl haberdar olduğu konusuna değinen Rıza Nur'a göre Gümilcineli İsmail ve Miralay Sadık, Halaskar grubu ortaya çıktığında hükümetin olayı Hürriyet ve İtilaf ile bağdaştırmasından korktuklarından Talat Bey'e haber vermişlerdi. Hareketin başarıya ulaşmaya yakın olduklarını gördüklerinde ise olayı kendilerine mal etmeye çalışmışlardı.⁶⁴⁰ Halaskar grubunun faaliyetlerini öğrenen İttihat ve Terakki derhal bir karşı atakta bulunarak, çok daha önce yapması gerekeni yaptı ve askerin siyasetten ayrılması⁶⁴¹ meselesini kanunlaştırmayı gündeme getirdi.⁶⁴² Bu girişimden iki gün sonra Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa "*Mensubin-i askeriyyenin siyaset ile men'i iştigali hakkında Askeri Ceza Kanunnamesine zeyl kanun layihası*"⁶⁴³ şeklindeki tasarısını meclise getirdi. Esasen Mahmut Şevket Paşa'nın ordu-siyaset ayırımına yönelik talebi çok daha eskiye dayanıyordu. Meşrutiyet ilan olunduktan sonra ordunun siyasetin içerisine bu denli girmiş olmasındaki tehlikeleri sezinlemiş olan Paşa, o vakitler Üsküp'te bir vali olduğundan ve asker arasında pek bir hükmü geçmeyeceğinden, askerler arasında nüfuzu olan Von Der Goltz Paşa'ya bir mektup yazarak vaziyeti izah etmiş ve kendisini desteklemesini istemişti.⁶⁴⁴ Goltz Paşa bu görüşü desteklese ve Mustafa Kemal Bey, 1909 Kongresinde bu minvalde söylemlerde bulunmuş olsa da bu ayırım hiçbir zaman tam anlamıyla gerçekleşmedi.

Goltz Paşa'nın görüşüne göre Osmanlı ordusu Meşrutiyet'i son derece iyi emeller ile gerçekleştirmişti. Ancak daha sonra yaşananlar sürecin tam tersine dönmesine neden oldu. Vaziyetin önüne geçebilmek ayırımın tam anlamıyla gerçekleşmesi ve kanunlar vasıtasıyla desteklenmesi gerekliydi.⁶⁴⁵ Bu durum Paşa'nın hem Arnavut hem de İttihatçı mebusların bazıları tarafından eleştiri oklarına maruz

⁶³⁹ Birinci, Hürriyet, ss. 170-171.

⁶⁴⁰ Rıza Nur, İtilaf, s. 68.

⁶⁴¹ Bir yazısında bu konuya değinen muhalefetin önemli siması Lütfü Fikri Bey, ordunun siyasetten çekilmesinin İttihatçıların işine gelmediğini, bu sebepten de ayırımı yapmak için son ana kadar beklediklerini vurgulayarak, ordu-siyaseti iç içe geçiren İttihat ve Terakki'yi eleştirmiştir. Lütfü Fikri "Memuriyetin Siyasetle İştigali Meselesi", **İfham**, 26 Haziran 1328/9 Temmuz 1912, Nu. 115.

⁶⁴² **MMZC**, 16 Haziran 1328, Cilt:1, D:2, İS:1, İ:22, ss.537-538.

⁶⁴³ **MMZC**, 18 Haziran 1328, Cilt:1, D:2, İS:1, İ:22, s.543.

⁶⁴⁴ **MMZC**, 18 Haziran 1328, Cilt:1, D:2, İS:1, İ:22, s.544.

⁶⁴⁵ **MMZC**, 18 Haziran 1328, Cilt:1, D:2, İS:1, İ:22, ss.543-544.

kalması oldu. Özellikle Arnavut mebuslar uzun zamandır var olan bir durumun neden şimdi gün yüzüne çıkarıldığını sorguluyordu.⁶⁴⁶

Mebusanda yaşanan uzun tartışmalar nihayete erdi ve kanun 2 Temmuz 1912’de kabul edildi.⁶⁴⁷ Ancak bu durum Paşa ve Cemiyet’in zaten gergin olan iplerinin kopmasına neden oldu. Bu durum karşısında Cemiyet’in Talat Bey önderliğindeki sivil grubu harekete geçti. Hem uzun süredir pek çok hadisede karşılırlarına dikilen Mahmut Şevket Paşa’nın despotluğuna son vermek hem de muhalefet tarafına bir güç gösterisinde bulunmak adına Paşa’nın istifasını sağlamaya yönelik kararlar alınan bir toplantı yapıldı.⁶⁴⁸ Neticede Mahmut Şevket Paşa istifasını vermek durumunda kaldı.

Halil Menteşe orduda Paşa yerine geçecek nüfuzlu bir isimde karar kılınmadan böyle bir hamlede bulunulmasının büyük bir hata olduğunu düşünmektedir. Nitekim bu durumun ceremesi, Paşa’nın istifasından sonra yerine yeni birini bulmakta çekilen güçlükte yaşandı ve harbiye nazırlığı en son Bahriye Nazırı Hurşit Paşa’nın vekaletine kaldı. Ayrıca Halil Bey’e göre bu hatalı hamle ile İtilafçılara daha rahat hareket edebilecekleri bir alan sağlanmış oldu.⁶⁴⁹

Bayar kanun tasarısını, meselenin görünen yüzü olarak yorumlayarak esas konunun İttihatçılar ve Mahmut Şevket Paşa arasındaki geçmişten bu yana devam eden nüfuz sorunu olduğunu aktarmaktadır.⁶⁵⁰ Bayar’ın tespiti oldukça yerindedir. Daha önce de belirtildiği üzere İttihat ve Terakki mensubu olmayan Mahmut Şevket Paşa İttihatçıların yalnızca “yaşlı ağabeyi” idi. En önemli özelliklerinden biri “gençlik” olan bir Cemiyet ile bu yaşlı ağabeyin bir gün yollarının tam manasıyla ayrılacağı kesindi ve o gün en nihayetinde gelmiş oldu. Mahmut Şevket Paşa’nın istifası⁶⁵¹ bu gerçeklerin bilincinde olan bazı kesimlerce eleştirildi. Hal böyle olunca Sadrazam Sait Paşa mecliste bu konuya açıklık getirme gereği duydu. Meselenin Cemiyet ile bir ilgisinin bulunmadığını, yalnızca şahsi bir karar olduğunu göstermek adına, Paşa’nın asker-siyaset ilişkisinin ayrılmasına yönelik kanun tasarısını meclisten geçirdiğini, ancak

⁶⁴⁶ MMZC, 18 Haziran 1328, Cilt:1, D:2, İS:1, İ:22, ss.545-557.

⁶⁴⁷ MMZC, 19 Haziran 1328, Cilt:1, D:2, İS:1, İ:24, s. 584.

⁶⁴⁸ Akşin, Jön, s.299.

⁶⁴⁹ Halil Menteşe, ss. 147-148.

⁶⁵⁰ Celal Bayar, Cilt:2, s.124.

⁶⁵¹ Celal Bayar Paşa’nın istifasını İttihatçıların bindikleri dalı kesmek suretiyle kendilerine zarar verdiklerini düşünmektedir. Celal Bayar, Cilt:2, s.124

uygulamada başka bir harbiye nazırının işi üstlenmesinin daha doğru olacağı yönündeki görüşleri nedeniyle istifa ettiğini belirtti.⁶⁵²

Halaskar meselesinin mecliste ve kabinede büyük tartışmaların yaşanmasına ve önemli kararların alınmasına neden olduğu görülmektedir. Meselenin tam anlamıyla kesinleşmeden, ihtimalinin dahi yayılması ortalığı karıştırmıştır. Nitekim onlar da çok geçmeden taleplerini saraya göndermiştir. Esasen bu oluşumun ortalığı karıştırması ve başarı elde etmesindeki en önemli neden Arnavutluk isyanı olmuştur.⁶⁵³ Eş zamanlı ilerleyen bu iki menfi hareketin birbirinin işlerini oldukça kolaylaştırdığını söylemek mümkündür. Hareket bununla da sınırlı kalmayacak ve aşağıda aktarılacağı üzere bir hükümet bunalımına yol açarak, İttihatçıların iktidarı kaybetmesine giden sürecin hızlanmasına neden olacaktır.

3.3.3. Sait Paşa'nın İstifası ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nin Kuruluşu

Mahmut Şevket Paşa'nın istifası hükümeti zora soktu. Üstelik tek istifa Mahmut Şevket Paşa'nınki olmadı. Maliye Nazırı Nail Bey ve Bahriye Nazırı da istifalarını verdi.⁶⁵⁴ Yaşanan bunalımlı sürecin de etkisiyle Sait Paşa hükümeti güvenoyu almak durumunda kaldı. Paşa, 188'e 4 gibi yüksek bir güvenoyu aldı.⁶⁵⁵ Ne var ki oylamadan bir gün sonra istifasını sundu.

Sait Paşa başka bir sorun olmadığını göstermek adına istifasına neden olarak kabine bunalımını gösterdi.⁶⁵⁶ Esasen tek neden bu değildi. Ülke iç ve dış buhranlar kışkacıydı. Hükümet bu yaşananlar karşısında neredeyse pek bir şey yapamaz hale geldi. Üstelik İttihatçılar arasında bozguna uğramış bir hava esiyordu ve bazı İttihatçılar kendi argümanlarını öne sürerek Sait Paşa'nın istifa etmesi gerektiğini söylüyordu. En büyük dayanaklarından birinin de gücünü giderek kaybettiğini gören Sait Paşa da daha fazla dayanamayarak istifasını verdi.⁶⁵⁷

⁶⁵² MMZC, 2 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, İS:1, İ:33, ss. 328-329.

⁶⁵³ Birinci, Hürriyet, s.171.

⁶⁵⁴ Akşin, Jön, s. 301.

⁶⁵⁵ MMZC, 2 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, İS:1, İ:33, s.335.

⁶⁵⁶ "İstifanname", Tanin, 3 Temmuz 1328/18 Temmuz 1912, Nu.1393.

⁶⁵⁷ Kenan Olgun, "Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri", İlmi Araştırmalar, İstanbul, 1999, s. 164.

Paşa'nın istifa etmesinin hemen ardından Halil Menteşe ile görüşen Talat Bey komple geri çekilme düşüncesinde olduğunu şu cümleler ile aktardı: “... *ben kendi kendime şu suali soruyorum, buhran buhranı takip ediyor. Önüne geçemiyoruz. Acaba biz mi memleketi idare edemiyoruz? Başkaları gelsin, onlar da memleketin evladı değil mi? Belki bizden daha iyi idare ederler. Biz de kendilerine muzahir oluruz. Maksud memlekete hizmet değil mi?*”⁶⁵⁸ Bu cümleleri sarf eden Talat Bey İttihat ve Terakki üzerinde kara bulutların dolaştığının ve Cemiyet'in halk nezdinde itibarının sarsıldığının bilincindeydi. Olası bir başarısızlığın faturasının yalnızca İttihat ve Terakki'ye kesilmesinden çekinen Talat Bey, bu buhranlı dönemde iktidar gücünü muhalefete terk ederek, halkın önünde tek suçlu olarak onları bırakmak niyetindeydi.

Sait Paşa'nın istifası ile İttihat ve Terakki'nin denetleme iktidarı kuvvetini büyük oranda kaybetmekle birlikte tam olarak sonlandırmış da değildi. 18 Temmuz'da güçleri tam olarak kestirilmekte zorluk çekilen Halaskar Zabitan Grubu net bir şekilde ortaya çıktı ve taleplerini içeren mektubu Askeri Şura toplantısına gönderdi. Haber derhal Sultan Reşat' a ulaştırıldı.⁶⁵⁹ Bunun üzerine bir beyanname hazırlandı ve hükümetin bağımsız üyelerden kurulacağı, ülke savaş halindeyken askeri disipline aykırı davranmanın vatana ihanet olacağı belirtildi.⁶⁶⁰ İttihatçılar iktidardan çekilmek konusunda hemfikirdi. Zira yukarıda da bahsedildiği üzere Trablusgarp, İttihat ve Terakki yönetimi için büyük bir hezimet olmuştu. “Bu devlet nasıl kurtulur” sorusuyla yola çıkan ve bu doğrultuda Meşrutiyet'i ilan ettirerek kendine “kurtarıcı” vasfını yüklemiş bir Cemiyet'in, şimdi ülkenin topraklarından birini İtalyanlara teslim etme arifesinde olması, muhtemelen kendilerini oldukça rahatsız etmiş ve bu an gerçekleşirken mevcut tablonun içerisinde yer almak istememişlerdi.

Bu durum aynı zamanda halk nezdinde de Cemiyet'in sorgulanmasına neden oldu. Zaten Talat Bey bir süredir iktidarı muhalefete bırakarak Cemiyet'in halk içerisinde tekrar kuvvetlendirilmesi gerektiğine dikkat çekiyordu.

Cemiyet içerisinde iktidar sorunu tartışılırken Sadaret makamına kimin geçeceği arayışı da devam ediyordu. En nihayetinde Gazi Ahmet Muhtar Paşa ismi üzerinde karar kılındı. Ahmet Muhtar Paşa'nın sadrazamlığını Sait Paşa'da destekledi. Muhtemelen Sait Paşa, en büyük rakibi ve Halaskar'ın da talebi olan Kamil Paşa yerine

⁶⁵⁸ Halil Menteşe, s. 148.

⁶⁵⁹ Celal Bayar, Cilt: 2, s. 262.

⁶⁶⁰ Akşin, Jön, ss.303-304.

Muhtar Paşa'yı tercih etmişti. 21 Temmuz'da Gazi Ahmet Muhtar Paşa sadarete getirildi.⁶⁶¹ Ertesi gün kabinede: Cemalettin Efendi Şeyhülislam, Avlonyalı Ferit Paşa Dahiliye Nazırı, Nazım Paşa Harbiye Nazırı, Damat Şerif Paşa Nafia Nazırı, Sabri Bey Posta ve Telgraf Nazırı, Gabriel Noradunkyan Hariciye Nazırı, Halaskar Zabitan'ın sadrazam olarak görmek istediği Kamil Paşa ise Şura-yı Devlet Başkanı olarak açıklandı.⁶⁶² “Büyük Kabine”⁶⁶³ olarak da adlandırılan bu kabine İttihat ve Terakki'nin arka plan iktidarının da büyük oranda sonunu getirmiş oldu.⁶⁶⁴ Meclisin görünümü ise oldukça ilginçti. Hükümet parlamento dışı muhalifleri temsil ederken, meclisin çoğunluğunu İttihatçılar oluşturuyordu.⁶⁶⁵ Meclis dışı muhalefet savaşının ilk bölümünü kazanan muhalifler en nihayetinde İttihatçıların egemen olduğu kabineden kurtulmuş oldu. Muhaliflerin sırada daha büyük bir hedefi vardı ki o da meclisin feshettirilme meselesiydi.

3.3.4. Meclis-i Mebusan'ın Feshi

Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti ile birlikte muhaliflerin ilk emeli olan İttihatçıların kabineden tasfiye edilme arzusu gerçekleşmiş oldu.⁶⁶⁶ İttihat ve Terakki meclisteki çoğunluğu da olmasa neredeyse tam anlamıyla muhalefete düşmüş olacaktı. Ancak tehlike çanlarının çaldığı bu buhranlı dönemde söz konusu çoğunluğu da kaybetmesi oldukça yakındı.

Siyasi arena çalkantılı bir süreç içerisindeyken Halaskar Zabitan da boş durmayarak İttihatçı pek çok isme tehdit mektubu gönderdi.⁶⁶⁷ Vaziyet Sadrazam'a

⁶⁶¹ Halil Mentеше, yeni sadrazamın belirlendiği gün Saray'a giderek Ahmet Muhtar Paşa ile görüştü. Halil Bey'in anlatısına göre yeni sadrazam kendisine kuracağı kabineye bir önerisi olup olmadığını sorunca Mebusan Reisi firkacılık sorunlarının son bulmasını isteyen Padişah'ın tarafsız bir hükümet kurulmasından yana olduğunu dolayısıyla yeni sadrazam olarak kendilerinin de bu düsturu benimsemelerini ve muhalif firkalar ile anılmış herhangi bir ismi kabineye almamaları gerektiğini düşündüğünü belirtmişti. Sadrazam kendisine “Kamil Paşa ile Nazım Paşa'dan bahsediyorsunuz ancak ben onları idare ederim” dediği vakit Halil Bey, Muhtar Paşa'nın muhaliflerden yana olduğunu anlamış ve felaketin geldiğini Paşa'nın gözlerinde görmüştü. Bkz. Halil Mentеше, s.149.

⁶⁶² “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-139”, **Tanin**, 20 İkincikanun 1944, Sayı:4454-139.

⁶⁶³ Tunaya, Cilt:1, s.328; Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabineye oğlunu da aldığından “Baba-Oğul Kabinesi” de denmektedir. Celal Bayar, Cilt:2, s.159.

⁶⁶⁴ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, s.47.

⁶⁶⁵ Tunaya, Cilt:1, s.328.

⁶⁶⁶ Lewis, s. 223.

⁶⁶⁷ Halaskar Zabitan tarafından gönderilen tehdit mektupları için bkz. Celal Bayar, Cilt:2, ss.138-139.

bildirilse de konu hakkında herhangi bir takip yapılmadı. Bu durum, yeni hükümetin İttihatçılara karşı nasıl bir tavır sergileyeceğinin en açık ifadesiydi. Halil Menteşe bu konuyu eleştirerek “*Hükümet nüfuzu idraksiz ve haris ellerde oyuncak haline geldi*”⁶⁶⁸ şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır.

Büyük oranda güç kaybeden Cemiyet’te bir endişe ve panik hali haizdi. İttihatçılar iktidara hiçbir vakit tam olarak egemen olamamış, ancak şimdi denetlemeyi dahi bırakmıştı. Zira yaşanan olumsuzlukların tüm faturasının kendilerine kesilmesinden çekiniyorlardı. İttihat ve Terakki kan kaybederken muhalifler yeniden güç kazandı. Yeni kabinenin kuruluşu ile birlikte muhalif gazetelerde İttihatçılara yönelik saldırılar başladı. Yeni kabineden övgü ile söz ediliyor, İttihatçılar ise hürriyeti ve matbuatı ezmek ve istibdat devrini yeniden başlatmak ile suçlanıyordu.⁶⁶⁹

Mecliste de ortam bir hayli gergindi. Çoğunlukla muhaliflerinden oluşan kabinenin mecliste İttihatçılar ile karşı karşıya kalacağı aşıkardı. Öyle ki ilk mesele, iktidarı Sait Paşa Kabinesi gibi meclisin çoğunluğuna dayanmayan⁶⁷⁰ yeni kabinenin programını okuduğu sıralarda yaşandı. İttihat ve Terakki’ye yönelik hamlelerin de içerisinde bulunduğu program açıkça bazı suçlamalarda bulunarak İttihatçı karşıtı bir çizgide ilerleyeceğini göstermiş oldu. Mecliste tartışmalar sürerken Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa güvenoyu meselesini hızlandırmaya yönelik söylemlerde bulundu. İttihatçılar Hüseyin Hilmi Paşa’nın meclisi tehdit ettiğini savunarak yeni kabinenin güvenoyu almasını geciktirmeye çalıştı. Muhafızlar ise yeni kabinenin milletin kabinesi olduğunu vurgulayarak Sait Paşa’nın daha evvel güvenoyu dahi almadığını hatırlattı.⁶⁷¹ Hüseyin Hilmi Paşa kabinenin bir an evvel güvenoyu alması gerektiğini söyleyince Cavit Bey muhtemelen kabinedeki eski İtilafçılara ve İttihatçı karşıtlarına hitaben “bütün arkadaşlarınıza aynı derecede itimat etmiyoruz” cevabını verdi. En sonunda gerçekleşen oylamada kabine 112 olumlu oya karşı 44 olumsuz oy ile güvenoyu aldı.⁶⁷²

⁶⁶⁸ Halil Menteşe, s.150.

⁶⁶⁹ “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-139”, **Tanin**, 20 İkincikanun 1944, Sayı:4454-139.

⁶⁷⁰ Esasen yeni kabine Hürriyet ve İtilafa da dayanmıyordu. Bu parti ile ortak nokta İttihat ve Terakki’ye karşı olan muhalif tavidir. Ancak İttihatçıların hükümetten tasfiye edilmesi Hürriyet ve İtilafçıların işine geldi ve onlar bu kabineyi oldukça benimsedi. Halk da kabineyi İtilafçı sandığından fırkaya yeniden ilgi göstermeye başladı. Zaten kabine de zaman içerisinde Halaskar Zabitan’dan destek alacaktı. Birinci, Hürriyet, s.191.

⁶⁷¹ **MMZC**, 17 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, İS:1, İ:43, ss. 534-540.

⁶⁷² **MMZC**, 17 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, İS:1, İ:43, ss. 566-567.

İttihat ve Terakki'ye karşı tavır alan kabinenin ilk işlerinden biri sıkıyönetimi sonlandırmak,⁶⁷³ biri de Divan-ı Harbi Örfi'nin mahkum veya sürgün ettiği kimselere karşı af çıkarmak oldu.⁶⁷⁴ İttihat ve Terakki'nin ordu içindeki gücü tam anlamıyla kırılmak istendiğinden programın başında ordu-siyaset ilişkisinin tam manada ayrılacağı belirtildi. İttihat ve Terakki'nin sivil kanadı, bünyesinde pek çok memur barındırdığından memurların da siyaset ile uğraşması yasaklandı.⁶⁷⁵ Kabinenin bir sonraki hedefi ise meclisi feshederek seçimlerin yeniden yapılmasını sağlamaktı.

Meclisi feshettirmenin yollarını arayan kabine, cevabı İttihat ve Terakki'nin yönteminde bularak 7. ve 35. Maddelerin tadilini yeniden gündeme getirdi. İttihatçılar kabinenin sunduğu layihada daha evvel değiştirilenden bir fark olmadığını, bu kadar kısa bir sürede aynı kanunun ikinci kez tadil edilemeyeceğini öne sürdü. Onlara göre kabinenin tek amacı Mebusan'ı feshettirmektir.⁶⁷⁶ İttihatçılar gerçekten de daha evvel muhaliflerin sunduğu argümanlar ile benzer savunular yaparak iktidardan düşüp çoğunluğun muhalefetine geçtiğini belli ediyordu.

Mesele mecliste uzun tartışmalara yol açtı. İttihatçılar kabinenin programda bu durumu açıklamadığını, şimdi ise meclisi feshettirmek adına böyle bir hamleye kalkıştığını savundu. Üstelik Sadrazamı ordu içindeki bir isyanın, yani Halaskar Zabitan hareketinin tesiri altında kalmak ile suçladı. Babanzade İsmail Hakkı'ya göre, hükümet maddeyi tadil etmek için değil, meclisi feshetmek için bu mevkiye gelmişti. Dolayısıyla bu durum, hükümetin Meşrutiyet'e ilk darbesi sayılmalıydı. Kabine üyeleri durumun böyle olmadığını, bunun yalnızca Osmanlıların ilerlemesi adına yapılan bir kanun teklifi olduğunu savundu. Muhalif mebuslara göre ise yeni tadilin eskisiyle bir benzerliği yoktu ve kısa süre arayla kanun değişikliği gerçekleştirilebilirdi. Uzun tartışmalar sonucunda tadil meselesinin Kanun-i Esasi Encümenine gönderilmesine karar verildi.⁶⁷⁷

İttihatçılar kabinenin meclisi feshettirmek adına elinden geleni yapacağını anladı. Bu durumu önlemeye çalışan Cavit Bey Meclis'te uzun bir konuşma yaptı. Öncelikle daha evvel Halaskar Zabitan tarafından Halil Bey'e gönderilen mektubu değerlendiren Cavit Bey bu tehdidin yalnız Mebusan Reis'ine değil aynı zamanda

⁶⁷³ Birinci, Hürriyet, s.190.

⁶⁷⁴ Tunaya, Cilt:3, s.391.

⁶⁷⁵ Birinci, Hürriyet, s.190.

⁶⁷⁶ MMZC, 18 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, İS:1, İ:44, ss. 573-582.

⁶⁷⁷ MMZC, 19 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, İS:1, İ:45, ss.595-605

Meclis'e de yapıldığını belirtti. Meclisi feshettirmeye çalışan kabineyi ise darbe yapmak ile suçladı. “Büyük Kabine'nin” geldiği günden beri adına yakışır şekilde davranmadığını, ancak küçük işler icra ettiğini vurguladı. Memleketin sorunlarına çare olmak için mücadele eden İttihat ve Terakki'ye karşı hükümetin, sorunlara çare olmak şöyle dursun yeni buhranlar yarattığını belirtti. Sadrazam'ı ise İttihatçıların yerine Halaskarları koymaya çalışmak ile suçladı.⁶⁷⁸ Bu sözler Meclis'te yeni bir gerilimin fitilini ateşlemiş oldu ve tartışmalar hararetli bir şekilde devam etti.

İçtimanın sonlarına doğru tekrar söz alan Cavit Bey tüm bu yaşananların neticesinde hükümetin istifa etmesi ve Meclis'in tatil edilmesine yönelik teklifini sundu. Cavit Bey'in bu teklifi kabul gördü ve Meclis tatil edildi.⁶⁷⁹ Ne var ki Ayan Meclisi yaptığı bir oturumda meclisi feshini gerçekleştirdiğini bildirdi.⁶⁸⁰ Ayan'ın kararından sonra Sadrazam, Padişah'ın da onayı olan fesih iradesini temsili 11 mebusun önünde okudu.⁶⁸¹ Muhtar Paşa, İttihatçıların feshe karşı itirazlarının önüne geçebilmek amacıyla daha önce kaldırdığı sıkıyönetimi tekrar ilan etti.

3.3.5. Meclisin Feshinden Bab-ı Ali Baskımına Kadar Geçen Süreç

Meclisin feshi ile birlikte İttihat ve Terakki'nin denetleme iktidarı da tam anlamıyla sonlanmış oldu. Esasen İttihatçılar II. Meşrutiyet'in ilanından bu yana hiçbir vakit iktidara gerçek manada egemen olamamıştı. Başlarda tecrübesizliğin, iktidara gelince ne yapacağını bilmemenin verdiği bir endişeden kaynaklı olan bu durum, şimdi ise yaşanan menfi hadiselerin faturasını üstlenmemek adına bir nevi geri çekilişi temsil etmekteydi.

Meclisi feshettiren Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi herhangi bir siyasal partiye dayanmıyordu. Ancak kabine, büyük oranda İttihat ve Terakki aleyhtarlığı içerisinde olan kimseleri bünyesinde barındırıyordu. İttihatçılar bu kabineyi “İttihat ve Terakki düşmanı kabine” olarak tanımladı.⁶⁸² Kabine içerisinde İttihatçılara düşmanlık noktasında en dikkat çeken isim Kamil Paşa'ydı. Esasen iki taraf arasındaki husumet daha eski bir tarihe, Paşa'nın son sadrazamlık dönemine dayanıyordu. Öyle ki

⁶⁷⁸ MMZC, 23 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, İS:1, İ:47, ss. 647-649.

⁶⁷⁹ MMZC, 23 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, İS:1, İ:47, s. 654.

⁶⁸⁰ “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-141”, **Tanin**, 22 Ocak 1944, Sayı: 4454-141.

⁶⁸¹ Karal, Cilt: 9, s. 179.

⁶⁸² “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-141”, **Tanin**, 22 Ocak 1944, Sayı: 4454-141.

görevden ayrıldıktan sonra da İttihat ve Terakki karşıtlığını devam ettiren Paşa, Anayasa'nın tadili meselesinde Sultan'a İttihatçıları suçlayan bir mektup dahi göndermişti.

İttihatçılar kendilerine düşman olarak gördükleri hükümeti devirmek adına başlangıçta bir girişimde bulunmadı. Zira yaşanan olaylar neticesinde Cemiyet bir hayli yıpranmıştı. Şu an ise iktidarı muhaliflerine terk eden İttihatçılar, bekle-gör politikası izleyip yeniden güçlenmeye çalışarak, rakiplerinin hata yapmalarını kollayacakları bir dönemin içerisine girmişlerdi.

Ne var ki Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın kabinesi, İttihatçılar herhangi bir müdahalede bulunmasa dahi uzun ömürlü olacak gibi görünüm vermiyordu. Kabinede ilk istifa sinyali Kamil Paşa'dan geldi. İngiltere ile yakın ilişkiler içerisinde olduğu herkesçe bilinen Kamil Paşa, İttihatçıların merkeziyetçi ve Alman yanlısı politikalarından rahatsızdı. Zira O, devletin kurtuluşu için her daim İngilizler ile iş birliği yapılması gerektiğini savunuyordu. Kamil Paşa, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesine girdikten sonra da İttihat ve Terakki karşıtı tutumuna devam etti. Bu bağlamda hükümeti de İttihatçılara karşı daha sert tedbirler almak adına kışkırtmaktan ve istediğini gerçekleştirmeyen Sadrazam'ı istifa ile tehdit etmekten geri kalmadı. Üstelik Şeyhülislam Cemaleddin Efendi de Kamil Paşa ile benzer görüşlere sahipti⁶⁸³ ve O da istifa kozunu kullanıyordu. İstifalar Sultan Reşat'ın araya girmesiyle engellense de kabine arasındaki çatlak sesler işleyişi bozuyor, dağılmanın yakın olduğunu gösteriyordu.

İttihatçıların gücünü her anlamda kırmak üzere Kamil Paşa'nın düsturunu benimseyen hükümet, 8 Ağustos 1912'de bir genelge yayımlayarak memurların siyaset ile ilgilenmesinin tamamen önünü kesti. 10 Ağustos günü ise subaylardan bağlılık yemini istendi.⁶⁸⁴

Dahilde hal böyleyken, Arnavutluk isyanı daha da şiddetlenerek devam etti. İşgalciler bazı bölgeleri ele geçirdi. Üstelik isyancıların saflarına katılan subayların sayısı da gün geçtikçe arttı. Bir yandan Trablusgarp Savaşı da devam ettiğinden isyan ile tam olarak alakadar olamayan iktidar, işgalciler ile uzlaşma yoluna gitti. İşgalcilerin taleplerini öğrenmek üzere harekete geçen hükümet, bölgeye Müşir İbrahim Paşa'yı

⁶⁸³ Karal, Cilt: 9, s. 181.

⁶⁸⁴ Akşin, Jön, s. 316.

gönderdi. Müşir Paşa aracılığıyla iletilen 14 maddelik talepler listesi bazı küçük değişiklikler ile kabul edildi.⁶⁸⁵ Oldukça ağır talepleri kabul eden hükümetin isyancılar karşısında gösterdiği zayıflık İttihatçılar tarafından oldukça eleştirildi. Zira kabul edilen talepler ile Arnavutlar ayrıcalıklı bir konuma gelmişti. Gösterilen bu zayıflık, özerkliğin⁶⁸⁶ ilk adımı sayıldığından merkezîyetçi İttihatçıların hükümete yüklenmesi yeni bir tartışmanın fitilini ateşledi.

İttihatçıların bu mesele üzerinden hükümete yüklenmeleri ve Kamil Paşa ve Cemalettin Efendi'nin istifa tehditleri karşısında iktidarını elinde tutmak isteyen Gazi Ahmet Muhtar Paşa İttihatçılara olan tutumunu daha da sertleştirme kararı aldı. Çıkarılan bir kararname ile basının askeri konular hakkında konuşması ve herhangi bir siyasi teşekkülün propagandasını yapması yasaklandı. Böylelikle İttihatçı basının susturulması hedeflendi. Çok geçmeden memur ve subayların siyaset ile ilişkilerinin tam anlamıyla önünü alacak mevzuat yürürlüğe girdi. Böylelikle pek çok İttihatçı memur tasfiye edildi. İttihatçılara yönelik faaliyetler bununla da sınırlı kalmadı. Gazetesinde hükümeti eleştiren Hüseyin Cahit Bey tutuklanarak Divan-ı Harp tarafından hapse mahkum edildi. Kapatılan Tanin ise Renin ve Cenin gibi farklı isimler olarak yayımlanmaya devam etti.⁶⁸⁷ Ne var ki Cenin gazetesi de hükümetin kışkırtıcıdan kurtulamadı ve gazeteyi çıkaran Cavit Bey de harp divanına çağırıldı. Cavit Bey, halkı hükümete ve Arnavutluk meselesine dair kışkırtacak yazılar yayımlatmak ile suçlandı. Cavit Bey ise henüz Rumeli'den bu sabah geldiğini, orada vaziyetin bir hayli karışık olduğunu, hükümetin coğrafyanın kalbi olan Selanik'te valisi bile bulunmadığını, var olan valilerin ise korkudan evlerinden dahi çıkamadığını belirterek ortada hükümet denilebilecek bir mekanizma olmadığını belirtti. Yazı meselesine gelince de İttihat ve Terakki'nin memleketin ve ordunun iyiliğine çalışmaktan başka bir amacı olmadığını vurguladı.⁶⁸⁸ Cavit Bey'in de tutuklanması⁶⁸⁹ hükümetin açıkça İttihat ve Terakki karşıtı bir çizgi benimsediğinin göstergesi niteliğindeydi. İttihatçıların bazıları tasfiye girişimleri neticesinde yurt

⁶⁸⁵ Karal, Cilt: 9, S. 182,183.

⁶⁸⁶ Akşin, Jön, s. 316.

⁶⁸⁷ Karal, Cilt: 9, s. 184.

⁶⁸⁸ "Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-143", **Tanin**, 24 İkincikanun 1944, Sayı: 4454-143.

⁶⁸⁹ "Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-144", **Tanin**, 25 İkincikanun 1944, Sayı: 4454-144.

dışına çıkmak durumunda kaldı. Cemiyet'in genel merkezi ise İstanbul'dan Selanik'e taşındı.⁶⁹⁰

Gazi Ahmet Muhtar Paşa her ne kadar uzak tutmaya çalışsa da kabinesine fırkacılık sirayet etti. Hürriyet ve İtilafçılar sürekli olarak Saray'a İttihatçı memurları jurnal etti ve görevden alınan memurların yerine Halaskar Zabitan'ın tavsiye ettiği isimler geçirildi.⁶⁹¹ Üstelik İttihat ve Terakki'nin iktidarı kaybetmesiyle de yetinmek istemeyen muhalifler ve kabine üyeleri, Cemiyet'in tam manasıyla sonunu getirmeye kararlıydı. Konuyu gündeme getirmek amacıyla Hürriyet ve İtilafın kulüplerini kendi iradesiyle kapatmaktan söz eden Miralay Sadık'ın bu açıklaması, hükümete İttihat ve Terakki'nin kulüplerini kapatma girişiminde bulunmak üzere fikir verdi.⁶⁹²

3.3.5.1. Balkan Harbi'nin Hükümet ve İttihat ve Terakki İlişkileri Üzerine Etkisi

Hükümet, İttihatçıların sonunu getirme planları yaptığı sırada yeni bir buhran ortaya çıktı: Balkan Harbi. Osmanlı Devleti için oldukça sarsıcı olan bu olay, hükümetin Cemiyet ile uğraşmasına ara vermesini sağladığından İttihatçılar için tasfiyenin önüne geçen bir hadise oldu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise Balkan Harbi'nin başlamasından sonra dahi hükümeti, İttihatçıları tasfiye etmek ve memurluklara kendi adamlarını geçirmek üzere kullanmaya çalıştı. Ancak hükümetten eski gayreti göremediklerinden onlar da Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya muhalefet etmeye başladı.⁶⁹³

Balkan Savaşı ile Osmanlı Devleti belki de 93 Rus Harbi'nden bu yana yaşadığı en büyük felaket ile karşı karşıya kaldı. Bu savaş özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hariçte yaşanan buhranlar ve iç politikada yapılan hataların sürekliliğinden kaynaklandı.⁶⁹⁴ Osmanlı Devleti ordunun siyasileşmesinin zararlarını Balkan Savaşı'nda son derece acı bir tecrübe ile öğrendi. Öyle ki ordu içerisinde subaylar Halaskar ve İttihatçı olmak üzere ikiye ayrılmış, bu subayların taktıkları başlıklar bile

⁶⁹⁰ Halil Menteşe, s. 34.

⁶⁹¹ Karal, Cilt: 9, s. 185.

⁶⁹² Ahmet Hilmi, s.19.

⁶⁹³ Birinci, Hürriyet, s.191; Ahmet Hilmi, s.55.

⁶⁹⁴ Yücel Atila Şehirli, "Balkan Savaşları'nın (1912-1913) Nedenleri", **Social Sciences Resarch Journal**, Cilt:11, Sayı:4,2022, s.631.

farklılaşmıştı.⁶⁹⁵Halaskar kurtarıcı demekti ancak bu kurtarıcılık siyasileşen ordu içerisinde vatan savunması değil, yalnızca İttihat ve Terakki aleyhtarlığı şeklinde kendini gösterdi. Dolayısıyla siyasi meselelerin arasında kalan ordu, birinci vazifesini ifa edemez hale geldi ve ülkenin bütünlüğü ciddi manada tehlikeye girdi.⁶⁹⁶

Esasen İttihatçılar bu süreçte siyasi çekişmeleri bir kenara bırakıp birlik olma çağrısı yapmıştı. Zira daha evvel belirtildiği üzere İttihat ve Terakki Makedonyalıydı ve doğduğu toprakları kaybetme tehlikesi onlar için kabul edilemez bir durumdu. Bu sebepten belirli tavizler vererek savaş konusunda net bir tavır sergileyemeyen Sadrazam'ı savaşa sokmak ve Rumeli'yi ne olursa olsun korumak niyetinde olan İttihatçılar miting düzenlemeye karar verdi.⁶⁹⁷İttihatçılar tarafından teşvik edilen Darülfünun öğrencileri Bab-ı Ali'ye yürüdü. Bu durum hükümeti bir hayli tedirgin etti.⁶⁹⁸Rıza Nur meseleyi iyice abartarak İttihatçıların, Darülfünun öğrencileri aracılığıyla hükümeti devirmeye çalıştığını belirtmektedir.⁶⁹⁹ Oysa bu karışık dönemde iktidardan uzak durmayı kendileri tercih eden İttihatçılar ancak gerekli koşullar oluştuğunda gerçek bir hükümet darbesi planlayacaktı.

Partizanlık Osmanlı siyasal yaşamını çevrelediğinden İttihatçıların ülkenin savunmasına karşı birlik olma çağrısı hükümet tarafından kabul görmedi. Kamil Paşa'nın İttihatçı karşıtlığının boyutları ise “*Selanik gitti, onlar da giderler*”⁷⁰⁰ diyecek kadar ileri seviyeye ulaşmıştı. Görüldüğü üzere içeride fırkacılık ve siyasi çekişmelerden doğan çatışma, dışarıda düşman ile olan çatışmanın hatta ülkenin bütünlüğünün önüne geçmişti.

İttihatçıların Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesini savaşa ikna etmek için teşvik ettiği mitinglere karşı İtilafçılar da miting düzenleyerek hükümetin kararlarını desteklediğini gösterdi. Muhtemeldir ki İttihatçılar barışçıl bir tutum içerisinde olsaydı, İtilafçılar savaş yanlısı bir tavır ortaya koyacaktı. Çünkü fırkacılık savaşı, düşman ile olan savaştan bir adım öteye geçmişti. Ancak muhaliflerin de kabine taraftarlığı pek uzun sürmedi. Zira onların tüm taleplerini kabineye kabul ettirmeye

⁶⁹⁵ Tunaya, Cilt:1, s. 321.

⁶⁹⁶ Uyar, Darbeler, s. 81.

⁶⁹⁷ Karal, Cilt: 9, s. 185.

⁶⁹⁸ “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-147”, **Tanin**, 28 İkincikanun 1944, Sayı: 4454-147

⁶⁹⁹ Rıza Nur, Cilt: 2, s. 384.

⁷⁰⁰ Akşin, Jön, s. 322.

Kamil Paşa'nın dahi gücü yetmedi. Hal böyle olunca muhalifler Kamil Paşa'nın sadaret makamına getirilmesi konusunda diretti.⁷⁰¹ İttihatçılar da kabinenin düşmesini talep ediyordu. Zira gerekli hazırlıklar yapılmadan savaş başlamıştı. Siyasi çekişmeler kıskacında kalan Osmanlı Ordusu, başarısız bir savaş idaresinin de eklemlenmesiyle Balkan milletlerinin büyük devletler tarafından da desteklenen müttefik orduları karşısında ağır yenilgiler almaya başladı.⁷⁰²

Alınan kötü neticelerin ardından Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi'nin sonu da gelmiş oldu. Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ve Avlonyalı Ferit Paşa'nın da teşvikiyle Ahmet Muhtar Paşa istifasını sundu. Bunun üzerine 29 Ekim'de Kamil Paşa Hükümeti zor koşullar altında kuruldu.⁷⁰³

İtilafçılar Kamil Paşa'nın sadarete gelmesiyle oldukça ümitlendi. Sadık Bey, Paşa ile görüşerek kendi istediği isimleri kabineye getirme arzusundaydı. Ancak Kamil Paşa fırkalar arası mekik dokuyan bir kabine kurmak niyetinde değildi. Bu bağlamda kabineye İtilafçılardan yalnızca Ahmet Reşit Bey dahil oldu. Reşit Bey'de tarafsız bir dahiliye nazırı olacağını vurgulayarak herhangi bir fırkayı tanımadığını belirtti.⁷⁰⁴ Kamil Paşa kabinesinden de umduğunu bulamayacağını anlayan İtilafçılar bu kabineye de muhalefet etmeye başladı. Oysa İttihatçıları bugüne dek hükümet işlerine müdahil olmak ile suçlamışlardı. Şimdiyse ise benzer bir tavır takınarak kendilerine destek olmayan tüm kabinelerin karşısında duruyorlardı.

Kamil Paşa Kabinesi'ne muhalefet eden bir diğer kesim ise İttihatçılar oldu. İttihatçılar, öteden beri husumetleri olan Kamil Paşa'nın sadrazam olmasına kati suretle karşı çıktı. Zira Paşa, bir önceki kabinede yalnızca Şura-yı Ümmet Reisi olduğu halde kendilerine karşı bir hayli sert tedbirler aldırılmıştı. Bu sebepten yine ağabeylerinden medet ummuş, gerekli mercilere Mahmut Şevket Paşa ya da Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi kurulmasını istediklerini iletmişlerdi.⁷⁰⁵ Ne var ki İttihatçıların bu talepleri olumlu bir yanıt bulmadı. Onlar da Kamil Paşa Kabinesi karşıtı bir duruş sergilemeye başladı.

Bir yandan Balkan Harbi ile uğraşırken, bir yandan da ülke içinde eleştiri oklarının hedefi haline gelen Kamil Paşa, muhaliflerine olan tutumunu iyice

⁷⁰¹ Ahmet Hilmi, s. 55.

⁷⁰² Karal, Cilt: 9, s. 185.

⁷⁰³ Birinci, Hürriyet, s. 192.

⁷⁰⁴ Ahmet Hilmi, s. 68.

⁷⁰⁵ "Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-153", **Tanin**, 3 Şubat 1944, Sayı:4454-153.

sertleştirdi ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa döneminde başlayan İttihatçıların tutuklanması ivedilikle devam ettirildi.⁷⁰⁶ Zira Paşa oldukça sıkıntılı bir dönemde iktidara gelmişti. Trablusgarp henüz neticelenmişti. Balkan milletleri ile olan harp ise Osmanlı'nın lehine sonuçlanacak gibi durmuyordu. Savaş meydanında kazanamayacağını anlayan Kamil Paşa büyük devletlerin desteğini almaya ve bu bağlamda meseleyi masa başına taşıma niyetindeydi. Paşa'nın büyük tavizler vereceği haberi muhaliflerin sesini yükseltmesine neden oldu. İşlerin iyice kötüye gittiğini gören İttihatçılar Kamil Paşa'ya yönelik birtakım iş birlikleri kurma yoluna gitti. Zira daha önce de belirtildiği üzere İttihat ve Terakki Makedonyalıydı. Devletin bütünlüğünü koruma gayesiyle yola çıkan İttihatçılar doğdukları topraklar elden giderken sessiz kalmadı ve “düşmanımın düşmanı dostumdur” yaklaşımıyla hareket ederek ezeli rakipleri olan İtilafçılar ile bir görüşme gerçekleştirdi. Ne var ki bu görüşmenin en başından bir netice vermeyeceği ortadaydı. Gümlücineli İsmail görüşmeler sırasında Nazım ve Kamil Paşalar hakkında ağır ithamlarda bulunarak, hükümetin 5-10 kişiyle devrilebileceğini belirtince, İttihatçılar bu şekilde bir eğilimlerinin bulunmadığını, yalnızca bir birlik kurmak istediklerini belirtti.⁷⁰⁷ İttihatçılar böyle bir baskını İtilafçılar ile planlamayacak kadar tecrübeliydi. Zira Hürriyet ve İtilafçılar bu tavır ile İttihatçıları siyasi bir oyunun içerisine çekmek niyetindeydi.

Hürriyet ve İtilafçılar haricinde Kamil Paşa ile de görüşen Talat Bey bu görüşmeden olumlu bir netice alamadı. Zira Kamil Paşa İttihatçıların darbe hazırlığı içerisinde olduğunu düşünüyordu. Üstelik Paşa bu görüşmeden sonra İttihatçılara olan tutumunu daha da sertleştirerek devam ettirdi. Çok geçmeden Tanin gazetesi başka adlarla çıkmasını engelleyecek şekilde kapatıldı.⁷⁰⁸ Hüseyin Cahit ve Babanzade İsmail Hakkı gibi isimler ülke dışına çıkmak durumunda kaldı.⁷⁰⁹ Tüm bunlar olurken Miralay Sadık İttihatçılara karşı yeni bir baskı döneminin önünü açmak üzere Hürriyet ve İtilaf Fırkasını kapattığını duyurdu.⁷¹⁰ Bu durum Dahiliye Nazırı Reşit Paşa'nın İttihatçılara karşı olan yeni planını sunmasına uygun zemini hazırladı. Reşit Paşa savaş bitene dek partilerin kapatılmasını ve faaliyetlerine devam edenlerin tutuklanmasını

⁷⁰⁶ Halil Menteşe, s. 35.

⁷⁰⁷ “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-160”, **Tanin**, 10 Şubat 1944, Sayı:4454-160.

⁷⁰⁸ “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-160”, **Tanin**, 10 Şubat 1944, Sayı: 4454-160.

⁷⁰⁹ Akşin, Jön, s. 329.

⁷¹⁰ Ahmet Hilmi, s. 19.

öngören bir plan sundu. Bu doğrultuda hükümet İttihat ve Terakki şubelerini kapatma yoluna giderek İttihatçıları tutuklamaya başladı.⁷¹¹ Yaşanan olaylar çok geçmeden İttihatçıları hükümeti devirme planını ortaya koyma sürecine götürdü.

3.4. İTTİHAT VE TERAKKİ’NİN FİİLİ İKTİDARININ BAŞLAMASI: 1913

BAB-I ALİ BASKINI

İttihat ve Terakki ve Kamil Paşa arasındaki mücadele günden güne daha da sertleşti. İttihatçılar bir önlem almadıkları takdirde hükümetin kendilerini tamamen yok edene dek durmayacağından endişeliydi. Meclis-i Mebusan feshedildiğinden, Kamil Paşa’yı yasal yollar ile deviremeyecekleri aşıkardı. İttihatçıların kabineye karşı uzlaşmacı yaklaşımları da sonuçsuz kalmıştı. Bununla birlikte kabine Balkan Harbini de iyi yönetemiyordu ki Bulgarlar Edirne’ye kadar ulaşmıştı.⁷¹²

İttihatçıları esas harekete geçiren konu da Bulgarların Edirne’ye ulaşması oldu. Cavit Bey’e göre hükümet, bin bir zahmetle alınan Rumeli’yi sessiz sedasız terk ediyor, “öldürülen bir memleketi ölü bir hükümet” gibi temsil ediyordu. Cavit Bey bu durum karşısında İttihatçıları önlem almaya teşvik etti.⁷¹³ Düvel-i Muazzama Osmanlı’yı Balkanlar’dan atmaya kararlıydı. Üstelik bu planın içerisine Edirne’de dahil ediliyor, hükümetten bir an önce savaşa devam mı edileceği yoksa barış görüşmelerinin mi gerçekleştirileceği sorusuna yanıt verilmesini istiyordu.⁷¹⁴

Kamil Paşa bu şartlar altında savaşa devam edilemeyeceğini düşündüğünden Edirne konusunda bölgenin büyük devletlerce yönetilmesini kabul ettiğini ancak Şeyhülislamın atadığı bir müftü ve idare meclisi kurulması gerektiğine yönelik bir nota sunmayı düşündü.⁷¹⁵ Ancak bu durum vatanın bütünlüğünü koruma gayretiyle yola çıkan İttihatçılar için doğdukları toprakların düşmana terk edilmesi demekti. Hal böyle olunca İttihatçılar harekete geçmeye karar verdi. Zaten İttihatçıların iktidarı yeniden alması için çekindiği bir konu kalmamıştı. Trablusgarp hezimetinin yükünü tek başlarına üstlenmemişlerdi, zira iktidarda değillerdi. Ülkeyi başka bir iktidar, üstelik

⁷¹¹ Tunaya, Cilt: 3, s. 423.

⁷¹² Karal, Cilt: 9, s. 190.

⁷¹³ “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-156”, **Tanin**, 6 Şubat 1944, Sayı: 4454-156.

⁷¹⁴ Akşin, Jön, s. 333.

⁷¹⁵ Karal, Cilt: 9, s. 191.

kendilerinininkinden çok daha büyük bir hezimete sürüklemişti. Hükümetin devrilmesi için neredeyse bütün dinamikler hazırды.

İttihatçılar hükümeti devirme planları yapmak üzere iki toplantı gerçekleştirdi. Talat Bey, Kara Kemal, Doktor Nazım ve Kurmay Binbaşı Fethi (Okyar) gibi isimlerin öne çıktığı toplantıda darbe için bir an önce gerekli hazırlıkların yapılması kararlaştırıldı. Ne var ki Binbaşı Fethi Bey bu karara karşı çıktı. Memleketin zor zamanlar geçirdiğini, ancak bu vakitte iktidarı ele almanın bir faydası olmayacağını zira Edirne'nin geri alınamayacağını savundu. Üstelik Meşrutiyet devrinde ihtilal metotları kullanmak doğru olmazdı. Meşrutiyet'e yakışır bir parti gibi çalışmanın daha hayırlı olacağını, zaten halkın hükümetin bu hezimeti karşısında yeniden İttihatçıları iktidarda isteyeceğini savundu.⁷¹⁶ Söylemlerinde haklı olan Fethi Bey'in bu görüşü toplantıya katılanları tereddütte bıraktı. İktidarın bu yöntem ile alınması meşruti düzene uygun bir tavır değildi. İlk toplantıdan karar çıkmayınca ikinci bir toplantı daha düzenlendi. Bu kez Enver Bey de toplantıdaki yerini aldı. İlk sözü alan Enver Bey, mevcut idarenin memleket yararına işler yapamayacağını vurgulayarak hükümetin derhal devrilmesi gerektiğini savundu. Kendisiyle aynı düşüncede olan katılımcılar bu kez de hükümeti kimin kuracağını tartıştı. Talat Bey yeni sadrazamın Mahmut Şevket Paşa olması gerektiğini belirtti.⁷¹⁷ Zira aralarında sadaret makamına gelebilecek deneyim ve nüfuza sahip, yaşı kemale ermiş tek kişi Paşa'ydı. Üstelik Paşa'yı Harbiye Nazırlığından uzaklaştırdıklarında İttihat ve Terakki oldukça zor durumlar ile karşı karşıya kalmıştı.

İtilafçılardan Rıza Nur Kamil Paşa'yı İttihatçıların bir darbe hazırlığı içerisinde olduğundan haberdar etti. Ancak Paşa böyle bir şeyin mümkün olmadığını belirterek Rıza Nur'un söylemlerinin üzerine düşmedi. Olaydan bir hafta önce Hüseyin Siret Bey de Nazım Paşa ile bu mesele hakkında görüştü. Ancak Paşa "*martaval, bunun için beş tabur hazır bekliyor keşke yapsalar da onları tepelesen*" demekle yetindi.⁷¹⁸ Hareketin başarıya ulaşmasındaki en önemli sebeplerden biri de Nazım Paşa'nın çift

⁷¹⁶ Celal Bayar, **BEN DE YAZDIM: Milli Mücadeleye Gidiş Cilt: 4**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 18.

⁷¹⁷ Celal Bayar, Cilt:4, s. 19.

⁷¹⁸ Rıza Nur, İtilaf, ss. 13-14; Rıza Nur, Cilt: 2, s. 401; Ahmet Hilmi Bey'e göre İtilafçılardan Gümilcineli İsmail ve Basri Bey gibi isimler de darbe hazırlığı içerisindeydi. Onların planında darbe cumartesi günü yapılacaktı. Yani İttihatçılar erken davranmış olmasa kabine bu kez de İtilafçılar tarafından devrilmiş olacaktı. Ahmet Hilmi, s. 20.

tarafli davranması oldu. Zira Nazım Paşa Kamil Paşa Hükümetinin son demlerini yaşadığının bilincindeydi. Bu bağlamda yerini muhafaza etmek, hatta sadaret makamına gelmek isteyen Paşa, İttihatçılardan Talat Bey ile anlaşmıştı. Ne var ki darbe ile güçlenecek İttihatçıların, Nazım Paşa'nın sadaretine ve iş birliğine ihtiyacı kalmayacaktı.⁷¹⁹

Plan 23 Ocak Perşembe günü uygulamaya koyuldu. Kabine, Düvel-i Muazzama'ya göndereceği cevaba son halini vermek üzere Bab-ı Ali'de toplanmıştı. Tam da bugün yapılacak darbe ile kararın büyük devletlere iletilmesi engellenecekti.⁷²⁰ Bu suretle harekete geçen İttihatçılar öncelikle Kemal Bey aracılığıyla Telgraf ve Telefon İdaresi'ne el koydu. Enver Bey de maiyetindekiler ile beraber Bab-ı Ali'ye yürümeye başladı. Resneli Niyazi Bey ile birlikte "Hürriyet Kahramanı" olarak görülen Enver Bey'in halk arasında olumlu bir intibası vardı. O'nun hükümet dairesine yürüdüğünü gören bazı kimseler peşine takılmaya başladı. Zaten halk arasında Balkan faciasından kaynaklanan bir ümitsizlik hakimdi. Hürriyet Kahramanı bir kez daha ülkeyi kurtarmak uğruna harekete geçmişti. Halk kitlelerini Ömer Naci'nin sözleri de galeyana getirdi. "İşte Hürriyet Kahramanı Enver Bey Bab-ı Ali'ye yürüyor, Onunla birlik olunuz" şeklinde seslendi.⁷²¹ Bu sözleri duyan kimseler "*Kahrolsun hainler. Yaşasın Edirne, Yaşasın İttihat ve Terakki!*"⁷²² şeklinde sloganlar atmaya başladı.

Bab-ı Ali'de bulunan muhafaza birliklerine de bir söylemde bulunan Ömer Naci, bu askerlere düşmanın Edirne'de olduğunu, kendilerinin vatani korumak üzere geldiklerini belirtince, askerler herhangi bir mukavemet göstermedi.⁷²³ Ancak Enver Beylerin hükümet dairesine giriş yaptığını gören iki yaver harekete geçti. Ne var ki onlardan daha hızlı davranan İttihatçı fedailer yaverleri yere serdi. Yaverlerden biri ölmeden önce sıktığı son kurşunla Mustafa Necip Bey'i vurdu. Bu kaos ortamında neler olup bittiğini anlamak üzere odadan çıkan Harbiye Nazırı Nazım Paşa da azıllı fedailerden Yakup Cemil tarafından öldürüldü. İstifa etmekten başka çaresi kalmayan Kamil Paşa önüne koyulan bildiriye imzalamak durumunda kaldı.⁷²⁴ Böylelikle

⁷¹⁹ Akşin, Jön, ss. 335-337.

⁷²⁰ Zürcher, Modernleşen, S. 159,160.

⁷²¹ Celal Bayar, Cilt:4, s. 23.

⁷²² Karal, Cilt: 9, s. 195.

⁷²³ Celal Bayar, Cilt: 4, s. 23

⁷²⁴ Karal, Cilt: 9, s. 196; Rıza Nur, Cilt: 2, s. 404.

İttihatçılar “*yakın dönem Türkiye tarihinin ilk modern hükümet darbesini*”⁷²⁵ gerçekleştirerek iktidara bu kez tam anlamıyla egemen oldu.

3.5. MAHMUT ŞEVKET PAŞA SUİKASTI VE HÜRRİYET VE İTİLAFIN SONU

İttihatçılar 1912 yılının ikinci yarısında bıraktıkları iktidarı, 1913’ün ilk çeyreğinde geri aldı. Üstelik bunu demokratik yöntemler ile değil ilk modern darbe ile gerçekleştirdi. İttihatçılarda meşrutiyetin ilanından bu yana bulunan eylemcilik ruhu yeniden canlandı. Bu hareket ile İttihat ve Terakki, 4 yıldır devam eden iktidara egemen olamama sorunsalını çözdü. Zira bu durum başına türlü sıkıntılar açmış, en son iş Cemiyet’in varlığının tehlikeye düşmesine kadar gelmişti. Doğdukları toprakların elden çıkması, düşmanın eski başkent Edirne’ye demirlemesi yalnız Cemiyet’in değil, ülkenin varlığı açısından da oldukça sakıncalıydı. Üstelik kendi kanaatlerince yaşanabilecek her türlü felaket yaşanmış, iktidarda olmamalarından dolayı fatura tamamen İttihatçılara kesilmemişti. İktidardan uzak kaldıkları süre boyunca çeşitli tasfiye sorunları ile uğraşıldıysa da ülkeyi kurtarmak adına Bab-ı Ali’ye yürüyen İttihatçılar halkın gözünde yeniden kahraman kesilmişti.

Kamil Paşa Hükümeti’nin bu şekilde bir askeri darbe ile sonlandırılmasının ardından, daha evvel planlandığı gibi aynı gün içerisinde Mahmut Şevket Paşa Hükümeti kuruldu. Paşa aynı zamanda harbiye nazırlığını da üstlendi. Kabinede kısa süre içerisinde bazı değişiklikler yaşandı ve ön plana çıkan isimlerden Sait Halim Paşa Hariciye Nazırlığı, eski sadrazam Sait Paşa Şura-yı Devlet Reisliği, Talat Bey ise Dahiliye Nazırlığına getirildi.⁷²⁶

Bu süre zarfında muhalifler oldukça endişeliydi. Kamil Paşa ve Reşit Bey gibi eski kabine üyeleri tevkif edildi. Hürriyet ve İtilafçılardan Rıza Nur,⁷²⁷ Ali Kemal Bey ve Gümlücineli İsmail Harbiye Nezareti’ne getirilmek suretiyle bir odada tutuldu. Miralay Sadık Bey ise ülke dışında kaçtı. Muhalifler bu hareketlerin de etkisiyle İttihatçı hükümetin bir intikam planını devreye sokacağını ve İtilafçıları

⁷²⁵ Uyar, Darbeler, s. 81.

⁷²⁶ Halil Menteşe, s. 36.

⁷²⁷ Rıza Nur, “*kaleminden kan damlamak*” ve halkı kışkırtmak gerekçesiyle tutuklandığını belirtmektedir. Rıza Nur, İtilaf, s. 14.

cezalandıracağını düşündü. Ancak Mahmut Şevket Paşa'nın ve İttihatçıların dış politikada böyle bir buhran yaşanırken ve memleketin bütünlüğü tehlikedeysen içinde yeni bir siyasi çatışmaya girişmek gibi bir düşünceleri yoktu.⁷²⁸ Mahmut Şevket Paşa böyle bir intikam planı içerisine girmeyeceğini belli etmek adına tevkif edilmiş kabine üyelerine bir ricaları olup olmadığını sordurttu. Ancak Kamil Paşa İttihatçılardan herhangi bir iyi niyet göstergesi gelebileceğine kani değildi. Yalnızca bir an evvel evlerine gitmek istediklerini belirterek, yeni Sadrazam'a zor kullanarak başa geçtiklerini hatırlatmak amacıyla *"gelişleri bizim gibi olmadı, gidişleri bize benzemesin"* mesajını göndermekten geri durmadı.⁷²⁹

Mahmut Şevket Paşa içte huzuru sağlayarak tamamen harici sorunlara yoğunlaşmak düşüncesindeydi. İttihatçıların içinden meseleyi bir intikam savaşına dönüştürmek⁷³⁰ isteyen kimseler olsa da Sadrazam daha barışçıl bir tutum içerisindeydi. Hatta tutukların serbest kalması için Genel Af dahi çıkarmıştı.⁷³¹ Bu doğrultuda tutuklar, herhangi bir siyasi faaliyette bulunmamak kaydıyla serbest bırakıldı ve bir kısmı da yurt dışına çıkarıldı.⁷³² Muhalif gazeteleri kapatma yoluna gidilmedi. Yalnızca muharrirlere memlekette harbin devam ettiği ve sükuneti bozacak yazılar yazmamaları gerektiği belirtildi.⁷³³

Ne var ki hükümet muhalifler dışında bir başka sorunla daha karşı karşıya kaldı. Büyük devletler darbeden sonra barış görüşmelerini sonlandırdı ve Bulgarlar Edirne üzerine yeniden saldırıya geçti. Bu durum yeni bir buhranın kapısını açtı. Zira Edirne diğer bölgelerden farklı olarak Osmanlı'nın eski başkentiydi ve bölgede Müslüman Türkler çoğunlukta idi. Bu durum karşısında Enver Bey ve genç subaylar bir askeri hareket başlatılmasını öngördü. Ancak bu hareket çeşitli nedenler yüzünden başarılı olamadı.⁷³⁴ Düvel-i Muazzama Osmanlıları Edirne dışına atmaya kararlıydı. Bu sebepten hükümete gönderilen bir nota ile Midye-Enez'in sınır olarak

⁷²⁸ Ziya Şakir, ss. 211-212.

⁷²⁹ Celal Bayar, Cilt: 4, s. 37.

⁷³⁰ İttihatçı fedailerden Harbiye Nazırını öldüren Yakup Cemil, Dahiliye Nazırı Reşit Bey'i de öldürerek muhaliflerin önünü tamamen kesmek gerektiğini düşünüyordu. Ancak fikirleri Cemiyet içerisinde dikkate alınacak bir isim değildi. Celal Bayar, Cilt: 4, s. 37.

⁷³¹ Cemal Paşa, **Anılarım (1913-1922)**, haz. Fahri Parin, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010, s. 16.

⁷³² Celal Bayar, Cilt: 4, ss. 39-40.

⁷³³ Cemal Paşa, s. 24.

⁷³⁴ Akşin, Jön, ss. 343-344.

belirlenmesini talep ediyorlardı. Çaresiz kalan hükümet 20 Mayıs'ta Edirne'den vazgeçmek zorunda kaldı.⁷³⁵

Bu İttihat ve Terakki için oldukça ağır bir durumdu. Zira Trablusgarp'ın teslim töreni tablosunda yer almak istemeyen İttihatçılar bu amaç doğrultusunda iktidardan vazgeçmişti. Kamil Paşa ise benzer bir başarısızlık ortaya koyduğu ve vatan toprağını terk etmeye yakın olduğu için iktidardan düşürülmüştü. Ülke savunusu adı altında darbeyi meşrulaştırmaya çalışan İttihatçılar, şimdi kendileri vatan toprağını terk etmek durumunda kaldı. Haliyle bu durum onlara kurtarıcı gözüyle bakan halk nezdinde itibarlarının sarsılmasına neden oldu.

Bu konu muhalefet için iktidara yüklenmek adına önemli bir fırsattı. Kamil Paşa'yı suçlayarak iktidardan indirenler şimdi kendilerini aynı vaziyetin içerisinde bulmuştu. Ne var ki ülkede yekpare ve güçlü bir muhalefet grubu kalmamıştı. Ancak muhalifler şahsi teşebbüslerle de olsa birtakım hazırlıklar içerisindeydi. Özellikle Prens Sabahattin'in tehlikeli planından hükümet çok geçmeden haberdar oldu. Merkez Kumandanı Cemal Bey'in yakaladığı bir şahsın matbaada birtakım beyannameler hazırladığı ortaya çıktı. Bu şahıs Prens Sabahattin'in en yakın adamlarından Satvet Lütü'nin emri altında çalışıyordu. Cemal Paşa, yaptırdığı bir tahkikat sonucunda bu kimselerin bir darbe planı hazırlığında olduğunu anladı. Bu hazırlığa dahil olan pek çok isim yakalanarak tutuklandı. Ancak Talat Bey somut bir delil olmadan Prens Sabahattin'in tevkif edilmesine izin vermedi.⁷³⁶ Zira Prens hala hatırı sayılır bir nüfuza sahipti. Muhtemeldir ki Talat Bey hükümetin memleket içerisinde bir muhalif avına çıktığının düşünülmesini istemiyordu. Muhaliflerin ilk planı böylelikle engellenmiş oldu. Ancak bu onları durdurmaya yetmedi. Sabahattin Bey bu kez de Doktor Nihat Reşat Bey ile iş birliği içerisine girdi. Üstelik Nihat Reşat Bey bir yandan İttihatçılar ile görüşerek iki taraf arasında bir köprü vazifesi üstlenmiş gibi görünmeye çalışıyordu. Ancak bu arka planda hazırladıkları darbeyi perdelemek ve başarıya ulaşmak için atılan bir adımdı. Amaçları Enver Bey'den başlayarak mühim İttihatçılar öldürmek ve Prens Sabahattin başkanlığında yeni bir hükümet kurmaktı.⁷³⁷ Muhaliflerin darbeye kat'ı suretle bir darbe ile karşılık verme niyetinde olduğu

⁷³⁵ Karal, Cilt: 9, s. 201.

⁷³⁶ Cemal Paşa, s.26.

⁷³⁷ "Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-158", **Tanin**, 29 Mart 1944, Sayı:4454-158

ortadaydı. Osmanlı siyasal yaşamı memleket savaş halindeyken dahi bitmek bilmeyen ihtiraslara sahne oluyordu.

Prens Sabahattin'in ilk iki darbe girişimi Cemal Paşa ve hükümetin girişimleriyle engellendi. Prens bu kez de daha önce Masonluk ve İttihatçılık düşmanı olduğunu belirtilen İngiliz sefareti baş tercümanı Fitz Maurice ile iş birliği içerisine girdi. Bu sürede Mahmut Şevket Paşa, Talat ve Cemal Beylere suikast düzenleneceği konuşlmaya başlandı. Tedbirleri sıklaştıran Cemal Bey suikastın gerçekleşeceği gün Mahmut Şevket Paşa ile görüştü. Cemal Bey darbecilerin her an harekete geçebileceğinden bahsettiğinde Paşa kendisine “her iş olacağına varır” demek ile yetindi.⁷³⁸

29 Mayıs günü Harbiye Nezaretinden Bab-ı Ali'ye gitmek için aracına binen Paşa'nın yolu dervişlerin çoğunlukta olduğu bir cenaze alayı tarafından kesildi. Araç cenazeye yol vermek için durduğunda suikastçılar Sadrazam'ın aracını kurşun yağmuruna tuttu ve Mahmut Şevket Paşa vefat etti. Olayın arka planında Prens Sabahattin, Doktor Nihat Reşat, Reşit Bey ve Damat Salih Paşa gibi isimler vardı.⁷³⁹ Ancak yakalananlar yalnızca suikastı gerçekleştirenlerden Çerkes Kazım, Topal Tevfik ve Abdullah Sefa oldu. Muhafızların amacı bu gibi suikastlar ile İttihatçıları sindirip iktidara egemen olmaktır. Böylelikle İttihatçılara Bab-ı Ali'nin baskınının diyeti ödetilecekti.⁷⁴⁰

Ne var ki muhalifler bazı noktaları hesaba katmadı. Zira Mahmut Şevket Paşa'nın suikastı, İttihatçıları muhalefete karşı daha sert tedbirler almaya yöneltti. Bu tarihten itibaren iktidar-muhalefet ilişkileri geri dönülmez bir hal aldı. Katillerin yargılandığı sırada meselenin yalnız bir intikam suikastı olmadığı aslında bir hükümet darbesi planlandığı net bir şekilde ortaya çıktı. Darbe planının içerisinde yukarıda belirtilen isimlere ek Gümilcineli İsmail, Miralay Fuat, Kemal Midhat, Pertev Tevfik, Kaymakam Zeki Bey'in de olduğu saptandı. Darbe planına dahil olan herkes ölüm cezasına çarptırıldı. Ne var ki Prens Sabahattin, Şerif Paşa, Reşit Beyi Kemal Midhat ve Gümilcineli gibi isimler olayın hemen ardından yurt dışına kaçmıştı.⁷⁴¹

⁷³⁸ Cemal Paşa, ss. 45-46.

⁷³⁹ Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap, s. 394.

⁷⁴⁰ Tunaya, Cilt:3, ss. 428-429.

⁷⁴¹ Karal, Cilt: 9, s. 208.

Bu suikast neticesinde ülke içerisindeki muhalifler büyük oranda sindirildi. Zaten Bab-ı Ali baskınından sonra pek çoğu ülke dışına çıkmak durumunda kalmıştı. Hürriyet ve İtilaf ise 1912 seçimlerden sonra büyük oranda etkinliğini kaybetmişti. Ülke içerisinde İttihat ve Terakki gibi bir örgütlenmeleri yoktu. Gücün tekrar İttihatçılara geçtiğini görenler ise yeniden saf değiştirmişti. Çünkü bu grubun üyelerini bir arada tutan bir idea yoktu. Hırs örgütlenmelerindeki sayı artışı ise yalnız güce dayanırdı. İnsanlar idealleri ve bağlı bulundukları örgütler için ölümü göze alırdı. İttihat ve Terakki uzun yıllar içerisinde farklı adlar altında bunu başarmıştı. Ancak Hürriyet ve İtilafın bunu başaracak ne bir zamanı ne de bir ideali vardı. Fırkayı vücuda getirenler de bunun bilincindeydi. Yalnızca İttihatçıları devirme hedeflerine ulaştıklarında bunun son bulacağını söylüyorlardı. Ne var ki muhalifler bu amaçlarına çok yaklaşmakla birlikte hiçbir zaman muvaffak olamadı.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 1912 seçimlerinin kaybedilmesi, Bab-ı Ali baskınında İttihatçıların iktidarı tam anlamıyla ele geçirmesi ve muhaliflerin çoğunun yurt dışına çıkarılması gibi sebeplerle gücünü kaybetti. Öyle ki fırka reisi Müşir Fuat Paşa da istifa etmişti. Fırka Gümilcineli İsmail ve Miralay Sadık gibi isimlerin yönetimine geçti. Miralay Sadık da Bab-ı Ali baskınından sonra yurt dışına kaçmıştı. Gümilcineli İsmail Bey ise herhangi bir siyasi faaliyette bulunmayacağına ant içmek kaydıyla ülkede kalabilmişti.⁷⁴² Dolayısıyla özellikle İttihatçıların gerçekleştirdiği hükümet darbesinden sonra siyasi alanda varlığını devam ettiren bir Hürriyet ve İtilaftan söz etmek mümkün değildir. Türk siyasi tarihinin ilk güçlü muhalefet partisi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası böylelikle tarih sahnesinden çekildi.

3.6. İTTİHAT VE TERAKKİ’NİN SONU

Söz konusu süreci tam anlamıyla neticelendirmek adına Osmanlı Devleti’nde kurulan en etkili siyasal teşekkülün nasıl sonlandığına ve yaşanan olaylara kısaca değinmekte fayda vardır.

Mahmut Şevket Paşa suikastının ardından sadaret makamına İttihatçı bir Sadrazam olarak nitelendirebileceğimiz Sait Halim Paşa getirildi.⁷⁴³ Çoğunlukla

⁷⁴² Birinci, Hürriyet, s. 202.

⁷⁴³ Cemal Paşa, s. 52.

İttihatçıların oluşturduğu kabinede Halil Bey Şura-yı Devlet Reisliğine, Talat Bey Dahiliye Nazırlığına, Ahmet Şükrü Bey Maarif Nazırlığına, Menemenlizade Rıfat Bey Maliye Nazırlığına, Ahmet İzzet Paşa Harbiye Nazırlığına, Çürüksulu Mahmud Paşa Bahriye Nazırlığına, İbrahim Bey Adliye Nazırlığına, Mehmet Esad Efendi ise Şeyhülislamlık makamına getirildi.⁷⁴⁴Bu kabine ile birlikte İttihat ve Terakki beş yılın sonunda arka plan iktidarını sonlandırmış, fiili iktidarını başlatmış oldu.

Özellikle Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra ülkede muhalif örgüt denebilecek herhangi bir oluşum kalmadı. Böylece İttihatçıların meşruti düzene uymayan tek parti rejimi dönemi başladı. İttihatçılar devletin hemen her kademesine ulaştı ve nüfuzu her geçen gün daha da arttı. Enver Bey iki kez rütbe alarak bilinen adıyla Enver Paşa oldu. Bu süreçte muhalefetin tam anlamıyla tasfiyesiyle uğraşan İstanbul muhafızı Cemal Bey'e de Paşa unvanı verildi. 1914 seçiminde İttihat ve Terakki rakipsizdi. Zira karşısına çıkabilecek tek muhalif parti olan Hürriyet ve İtilafçılar çoktan tasfiye edilmişti. Dolayısıyla kurulan meclis, İttihat ve Terakki'nin bir uzvu konumundaydı.⁷⁴⁵

Ancak İttihatçılar hiçbir vakit rahat bir iktidar süreci geçirmedi. Öyle ki 1911 yılında Trablusgarp ile başlayan savaş sürecini 1912-1913 Balkan Savaşları ve 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı izledi. İşte bu doğrultuda yeni hükümetin ilk faaliyeti 2. Balkan Savaş'ından faydalanarak Edirne'yi düşmandan geri almaya çalışmak oldu. Hükümet Rumeli toprakları adına yapılacak bir şey kalmadığının farkındaydı. Ancak Müslüman Türklerin çoğunlukta ve İstanbul'a çok yakın olan Edirne'nin bırakılmasına göz yummaları mümkün değildi. Bu doğrultuda harekete geçen birliklerin verdiği mücadelenin neticesi alındı ve 29 Eylül 1913'te Bulgaristan ile İstanbul Antlaşması imzalandı. Edirne ve Kırklareli Osmanlı'da kaldı. İki ülke arasındaki sınır Meriç Nehri olarak belirlendi.⁷⁴⁶

Ne var ki Balkan savaşları Osmanlılar özellikle de İttihatçılar üzerinde çok büyük travmalar yarattı. Vatan toprağı olmasının dışında İttihatçılar evlerini de kaybetmiş oldu. Oysa ki siyaset sahnesine “kurtarıcı” sıfatıyla çıkmışlardı. Ancak bu kurtarıcılık Düvel-i Muazzama'nın “hasta adama” tam manasıyla göz diktiği bir

⁷⁴⁴ Halil Menteşe, s. 37.

⁷⁴⁵ Zürcher, Modernleşen, S.163,164.

⁷⁴⁶ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s.689.

döneme denk gelmişti. Zira büyük devletlerin Osmanlıları daha fazla Rumeli’de tutma gibi bir düşünceleri yoktu. Bu amaç gerçekleşti ve Osmanlılar Batı Trakya’nın dışına atıldı. Bu süreçte Edirne dahi, Balkan devletlerinin toprak paylaşımı konusunda birbirine düşmesi sayesinde geri kazanılabildi. Adalar konusu ise daha sonraya bırakıldı. İmparatorluk dahilinde büyük bir şaşkınlık hakimdi. Zira kaybedilen herhangi bir imparatorluk toprağı değildi. Rumeli, Osmanlı’nın Balkan coğrafyasındaki anavatanıydı. Anadolu topraklarının çoğundan daha evvel fethedilen bölgede Müslüman-Türklerin sayısı oldukça fazlaydı. Balkan Savaşları Osmanlı’nın 20. Yüzyılda yaşadığı en büyük bozgunlardan biri olarak tarih sahnesindeki yerini aldı. İttihat ve Terakki iktidarında Osmanlı Devleti’nin yaşadığı felaket Balkan Savaşlarıyla sınırlı kalmadı. Bu savaşların yarattığı buhran Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması için uygun zemini hazırladı. Öyle ki Birinci Dünya Savaşı, Balkan Savaşlarında mücadele eden üç büyük imparatorluk; Rusya, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan için sonun başlangıcını temsil edecekti.⁷⁴⁷

İttihat ve Terakki henüz Balkan hezimetini hem kendi hem de halkın üzerinden atamadan yeni ve çok daha büyük bir savaş olan Birinci Dünya Savaşı başladı. Bu umumi savaş Türklerin Osmanlılar namıyla girdiğı son savaş oldu. Zira Birinci Dünya Savaşı Osmanlı’nın 18. yüzyıldan bu yana yaşadığı çözümlenin son halkasını temsil edecekti.

1914-1918 tarihleri arasında yapılan ve Osmanlıların da içinde bulunduğu İttifak bloğunun yenilgisiyle sonuçlanan Birinci Dünya Savaşı aynı zamanda İttihat ve Terakki’nin de yenilgisi sayıldı. İttihat ve Terakki, Mondros Mütarekesini takip eden günlerden 1 Kasım 1918’de son kongresini topladı. Kongre reisliğini, Cemiyet’in de reisi olan Talat Paşa yaptı. 120 üyenin katıldığı kongrede sözü alan Talat Paşa, adeta bir hesap nutku verdi. İttihat ve Terakki’nin iktidarı döneminde yaşananları ele aldı. İngiltere ile İttifak yapmaya çalıştıklarını ancak kapısını çaldıkları herhangi bir devletten olumlu yanıt almadıklarını, bu bağlamda Almanlar ile olan ittifakın siyasi arenada yaşanan yalnızlıktan kurtulmak ve karşılıklı yardımlar ile savaşı kazanmak üzerinden doğduğunu belirtti. Tehcir⁷⁴⁸ meselesine de değinen Paşa, tehcirin savaş sırasında hareket planını bozan ve ordunun ve memleketin selametini tehdit eden

⁷⁴⁷ Armaoğlu, ss.694-695.

⁷⁴⁸ Cemal Paşa anılarında Ermeni Tehciri meselesinin nedenlerini ve dönemin koşullarını ortaya koymaktadır. Cemal Paşa, ss. 388-393.

hareketlere karşı alınan bir önlem olduğunu vurguladı. Talat Paşa konuşmasını, siyasetlerinin mağlup olduğunu, bu suretle iktidar mevkiinde daha fazla bulunmalarının doğru olmayacağını, umumi merkez olarak istifa ettiklerini, Cemiyeti gerçek sahibi olan Kongre Heyetine bıraktıklarını belirterek sonlandırdı.⁷⁴⁹

Kongrede İttihat ve Terakki'nin bundan sonraki yaşamına Teceddüt Fırkası adıyla devam etmesi kararı alındı. Görüldüğü üzere İttihat ve Terakki kendini feshetmiş ancak İttihatçılar varlıklarını muhafaza edebilmek adına yeni yollar aramaya devam etmiştir. Öyle ki Talat Paşa bu uğurda eski dostu olan, ancak ilerleyen zamanlarda Cemiyet'in uygulamalarına karşı çıktığı için İttihatçılar ile arası açılan Ahmet Rıza Bey ile görüştü ve kendisine Cemiyet'in reisliğini teklif etti. Ancak Ahmet Rıza bu teklife *"Ben size Cemiyet'i seçkin ve temiz bir durumda bırakmıştım; ancak siz bana nasıl berbat bir durumda geri veriyorsunuz: böyle bir Cemiyet'i ben şimdi ne yapacağım; kabul edemem"*⁷⁵⁰ şeklinde cevap vermekle yetinmiştir.

Son kongrenin yapıldığı gece İttihatçı liderler yurt dışında kaçtı. Zira kaybedilen harbin faturasının onlara kesileceği aşıkardı. Harp divanında yargılanmaları kuvvetle muhtemel olan liderler Kara Kemal'in organize ettiği bir kaçış planı ile yurt dışına çıktı. İttihatçı liderlerin yurt dışına kaçışı İstanbul kamuoyunda büyük yankı uyandırdı. Cemiyet'in tüm düşmanları ağır ithamlar ile İttihatçılara hücumla geçti.⁷⁵¹

Talat Paşa, İmparatorluğun son on yılında yapılanların ve harp yenilgisinin nedenlerini anlattığı konuşması, istifası ve yurt dışına kaçışı ile İttihat ve Terakki'nin mağlup olduğunu açıkça ilan etti. Tunaya'nın da belirttiği üzere: *"...İttihat ve Terakki bir açık rejimin kurulması, Hürriyetin ilan edilmesi için var olmuştu, ama onun varlık nedeni tamamen tersine dönüşmüştür. Önce kutsallığını, sonra kurtarıcılığını, daha sonra da saygınlığını yitirerek tarihsel işlevini yerine getirememiştir."*⁷⁵²

⁷⁴⁹ Ahmet Emin Yalman, ss. 370-376.

⁷⁵⁰ Ahmet Rıza, s.85.

⁷⁵¹ Osman Selim Kocahanoğlu, **İttihat Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması**, Özener Yayınları, İstanbul, 1998, ss.24-25.

⁷⁵² Tunaya, Cilt:3, s.609.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE İTTİHATÇI-İTİLAFCI

CEPHELEŞMESİ

Bu bölümde İttihat ve Terakki'nin katıldığı son savaş olan Birinci Dünya Savaşı yenilgisinin ardından kendini feshetmesinden, Milli Mücadele Dönemi de dahil olmak üzere İttihatçıların varlığını sürdürme mücadelesi ve bu mücadeleler sırasında ezeli rakibi olan Hürriyet ve İtilafçılar ile yaşadığı çatışma ortamının Mütareke ve Milli Mücadele dönemlerine olan etkisi saptanmıştır.

4.1. MİLLİ MÜCADELE'YE GİDEN SÜREÇTE İTTİHATÇI

ALEYHTARLIĞI

Talat Paşa istifa etme ihtimalini Sultan Vahdettin'e ilk kez sunduğunda Sultan'ın aklındaki yeni sadrazam adayı Tevfik Paşa idi. Kendi istifasından sonra da İttihatçıların varlığını muhafaza etmek isteyen Talat Paşa ise Cavit Bey başta olmak üzere en az iki İttihatçı ismin kabineye girmesi şartıyla bu teklifi kabul edeceğini bildirdi. Zira alınan ağır yenilgiler karşısında kurulacak İttihatçı karşıtı bir kabine, ülke içindeki İttihatçılar için tehlike yarattı. Kabineye girmesi planlanan diğer iki isim ise Ali Rıza ve Ahmet İzzet paşalardı. Ali Rıza ve Ahmet İzzet paşalar İttihatçı değildi ancak İttihat ve Terakki'nin mekteplilik düsturuna uygun, eski düzen ile yeni kurulacak düzen arasında arabuluculuk yapabilecek isimlerdi. Ancak Tevfik Paşa kabinesinde İttihatçı isimlere yer vermek istemediği için hükümeti kuramadı. Kısa bir süre sonra İzzet Paşa öncülüğünde yeni kabine kuruldu. İttihatçılar iktidardan çekilmişti. Ancak hala ülke içindeki en güçlü siyasal yapılanmaya sahipti. Öyle ki Osmanlı Veliaht şehzadelerinden Abdülmecit, İngiliz gazeteci Ward Price'a verdiği ve The Morning Post gazetesinde yayımlanan bir beyanatta İttihat ve Terakki'nin ülke içerisinde hala var olduğunu, Osmanlıların İttihatçıların yeniden iktidara gelmesini engellemek üzere İngilizlerin desteğine ihtiyaç duyduğunu belirterek, Türklerin bütün kültürünü İngiltere ve Fransa'dan aldığını vurgulayıp söz konusu yardımı garanti

altına almaya çalıştı.⁷⁵³ Bu söylemler iktidardan çekilmiş dahi olsa İttihatçılardan ne denli çekince duyulduğunun en önemli göstergesiydi. Özellikle ordu ve donanma hala İttihat ve Terakki'nin tesiri altındaydı. İzzet Paşa bu durumdan çekinmiş olacak ki kabinesinde İttihatçı isimlere yer verdi. Ancak Paşa'nın bir çekincesi daha vardı ki o da İttihatçıların Bab-ı Ali baskını tarzında bir eylem ile iktidarı yeniden ele geçirme çabasına girme ihtimaliydi. Bu endişeyi ortadan kaldırmak adına Bahriye Nazırı aracılığıyla İttihat ve Terakki kanadından böyle bir girişimin söz konusu dahi olmayacağını teminatı alındı. Zaten en buhranlı dönemde iktidar gömleğini giyen İttihatçılar yenilgiyle beraber misyonlarını tamamlayamamış olduklarından (memleketi kurtarma ideali) ve yenilginin faturasının kendilerine kesileceğini bildiğinden iktidardan çekilmişlerdi.⁷⁵⁴

İzzet Paşa Hükümeti “İttihat ve Terakki'nin artçı kabinesi” olarak adlandırılrsa da Paşa başlangıçta Sultan'ın sözünden dışarı çıkacak bir görünüm vermedi. Örneğin Hüseyin Hilmi Paşa'ya Hariciye Nazırlığı İzzet Paşa aracılığıyla ancak Sultan Vahdettin'in tasarrufuyla teklif edilmişti.⁷⁵⁵ En nihayetinde kurulan kabinenin izleyeceği yol üç ana madde etrafında şekillendi. Bu maddeler; savaş sonrası atılan siyasi adımların neticelendirilmesi, savaşın bir getirisi olan yoksulluğun giderilmesi ve en önemlisi de halk arasında II. Meşrutiyet'in parti kavgalarından beri yaşanan gerilimin savaşla birlikte iyice tırmanışının önüne geçilmesi oldu. İzzet Paşa Hükümeti İttihat ve Terakki'nin siyasetinden farklı bir yol izleyeceğine yönelik adımlar atsa da yaşanan birtakım olaylar mevcut kabinenin “İttihat ve Terakki'nin artçı kabinesi” olarak anılmasına neden oldu. Örneğin savaş suçlusu olarak görülen İttihat ve Terakki liderlerinin bu hükümet döneminde yurt dışına kaçmasına sessiz kalınması, kabineye eski İttihatçı isimlerin dahil edilmesi ve İttihatçılara yönelik bir tutuklama furçasının başlatılmaması gibi nedenler İttihat ve Terakki muhaliflerinin kabineyi bu şekilde adlandırmasına neden oldu.⁷⁵⁶ Öyle ki dönemin gazetelerinde hem meclisin hem de kabinenin büyük çoğunluğunun İttihatçılardan mürekkep olduğu yazılıyordu.⁷⁵⁷

⁷⁵³ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü Cilt: 1 Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne**, Öğretmen Yayınları, Ankara, 1986, s. 65.

⁷⁵⁴ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt:1 Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, ss. 25-28.

⁷⁵⁵ “Felaket Günleri Mütareke Devrinin Feci Tarihi”, **Tanin**, 15 Ağustos 1945, Sayı:4454-706.

⁷⁵⁶ Akşin, İstanbul, ss. 30-31.

⁷⁵⁷ Sarıhan, s. 15.

4.1.1. İttihatçı Liderlerin Ülkeden Ayrılışı Üzerine Gelen Tepkiler

Uzun zamandır varlığını koruma mücadelesi veren Osmanlı Devleti Birinci Cihan Harbi'nden ağır yenilgiler ile ayrıldı. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin müsebbibi olarak görülen İttihatçılar bu kötü gidişatı durdurmak ve devleti kurtarmak gibi idealar ile kurulmuştu. Ne var ki II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan iç ve dış gelişmeler onların misyonlarını gerçekleştirmelerine izin vermedi.⁷⁵⁸ Hem Osmanlı Devleti'nin hem de İttihat ve Terakki'nin katıldığı son savaş olan Birinci Cihan Harbi ise onlar için sonun başlangıcı oldu. Celal Bayar o günlere dair yaşadıklarını şu cümleler ile aktarmıştır:

“İstanbul’da karşılaştığım umumi vaziyet, bana, bütün mahalli dertlerimi unutturmuştu. İstanbul’un geniş siyasi çevresine girer girmez, felaketin kapıyı çaldığını görmüştüm. Halbuki biz dört yıldan beri devam eden harbin her gün ağırlaşan yükünü, zafer ümidiyle çekiyor, bütün ıstıraplara ağır mahrumiyetlere katlanıyor ve harbi her şeye rağmen kazanacağız diyorduk. Hislerimiz, milli gururumuz başka türlü düşünmeye müsait değildi. Şimdi bütün bu ümitler sarsılmıştı. Memleket, bütün gücüyle nesi varsa, hepsini harp uğrunda sarfetmişti. Ordumuz ricat halindeydi... Bize gelince? İktidarda bulunan Talat Paşa Hükümeti nüfuzunu kaybetmişti. İstifaya hazırlanıyordu. Millete dayanan başka bir siyasi teşekkül de mevcut değildi.”⁷⁵⁹

Alınan yenilginin faturasının kendilerine kesileceğini bilen İttihatçılar son bir kongre ile İttihat ve Terakki'yi feshetti ve mirasını Teceddüt Fırkasına devretti. Ancak ortada bir belirsizlik haizdi. En önemli tartışma konusu İttihatçı liderler yurt içinde kaldıkları takdirde akıbetlerinin ne olacağı ile ilgiliydi. Talat Paşa kabinesinin istifasıyla iyice güçten düşen İttihatçılar, mütareke sonrası süreçte İtilaf güçlerince yargılanma hatta öldürülme endişesi taşıyordu. Yapılan toplantılar sonucunda İttihatçı liderlerin yurt dışına kaçması planlandı. Kaçış planı Kara Kemal Bey tarafından hazırlandı. İhsan Namık Poroy'un Arnavutköy'deki evinde son kez toplanan⁷⁶⁰ ve buradan açıkta bekleyen Alman denizaltısına binen Talat, Enver ve Cemal Paşalar, Cemal Azmi, Dr. Nazım ve Dr. Bahaeddin Şakir Beyler ile birlikte İstanbul'dan ayrıldı. Talat, Enver ve Cemal Paşalar ülkede kaldıkları takdirde yargılanacaklarını

⁷⁵⁸ Talat Paşa'nın sözleri bu kanıyı doğrular niteliktedir: “...bugünkü halimizle ve bugünkü dünya şartları içinde, bize düşen her türlü Tiranlıktan ve her çeşit senli-benlikten uzakta bir köşeye çekilip sinmekten ibarettir. Gerçi vicdanlarımıza karşı mahkum değiliz. Çünkü biz milleti kurtarmak ve yurdumuzu yükseltmek istedik. Fakat talih bize yar olmadı. Böyle olunca artık vazifelerimizi başkalarına devretmemiz gerekir.” Babacan, s. 180.

⁷⁵⁹ Celal Bayar, Cilt 1, s. 1.

⁷⁶⁰ Bleda, s. 123.

biliyordu. Ancak onlara göre bu adil bir yargılama değil gün yüzüne çıkan muhaliflerin ve İtilaf güçlerinin gölgesinde geçen bir mahkeme süreci olacaktı. Öyle ki ülkeyi terk ettikten hemen sonra sadrazam İzzet Paşa'ya bir telgraf gönderen Talat Paşa bu konuyla ilgili şu cümleleri sarfetti: “...*Millete karşı hesap vermek ve mahkeme olarak tayin edilecek cezayı kemal-i cesaretle çekmek isterim. İşte Zati fehimhanelerine söz veriyorum. Memleketim, ecnebi nüfuz ve tesirinden azadede kaldığı gün, ilk telgrafınıza itaat edeceğim...*”⁷⁶¹ İttihatçı liderlerin 1 Kasım'ı 2 Kasım'a bağlayan gece ülkeyi terk etmeleri kısa süre içinde duyuldu. Hadise başkentte şok etkisi yarattı. İstanbul halkı günlerce bu olayı konuştu ve kaçan paşalar ile ilgili çeşitli suçlamalar yapıldı. Özellikle İttihat ve Terakki muhalifleri durumu oldukça sert bir şekilde eleştirildi. Uzun bir süredir sindirilmiş olan muhalifler savaşın kötü gidişatı ve İttihat ve Terakki'nin kendini feshetmesiyle yeniden ortaya çıkmıştı. Farklı cenahlarda olsalar dahi muhalifleri en azından bu süreçte ortak paydada buluşturan nokta İttihat ve Terakki aleyhtarlığı oldu. İttihatçıların ülkeden ayrılışı ile birlikte muhalifler derhal harekete geçerek gazetelerde ağır yazılar yayımladı. Örneğin Vakit gazetesi “halkı ezenler halkın gazabından kaçıyor” diyerek hükümeti İttihatçılara yönelik sert tedbirler almaya çağırdı. Sabah gazetesi ise “Bakınız Kimlere Tapıyordunuz” başlıklı bir yazı yayımlayarak “eski Hürriyet kahramanları nasıl da kaçmışlar” diyordu.⁷⁶² Liderlerin kaışının ardından yaşanan şaşkınlık ortamı yerini derhal öfkeye bıraktı ve bu öfkeden İzzet Paşa hükümeti de nasibini aldı.⁷⁶³ Muhalifler İttihatçıların kaışına sessiz kalan İzzet Paşa'nın bu kaıştan haberdar olduğunu ancak sessiz kaldığını vurguladı. Esasen muhaliflerin bu söylemlerinde haklılık payı vardı. Ali Fethi Okyar'ın aktarımına göre liderlerin ülkeyi terk edeceğini hem kendisi hem Rauf Bey hem de İzzet Paşa biliyordu.⁷⁶⁴ Durumun bilincinde olan muhalif gazeteler hem İttihatçıları hem de hükümeti sert bir dille eleştirdi. Muhaliflere göre İttihatçılar kaçmak yerine yaptıklarının mesuliyetini yüklenmeliydi. Kaışa sessiz kalan hükümete karşı ise halk tutumunu değiştirecekti.⁷⁶⁵

⁷⁶¹ Ali Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, haz. Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 254.

⁷⁶² Sarıhan, s. 26.

⁷⁶³ Lütfi Simavi, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2006, s.279.

⁷⁶⁴ Okyar, s. 251.

⁷⁶⁵ **Atı**, 4 Teşrinisani 1334/4 Kasım 1918, nu. 298.

İttihatçıların ve sonraları Milli Mücadele'nin azılı düşmanı olan Sabah gazetesi yazarlarından Ali Kemal ise kaleme aldığı bir yazısında İttihatçıların kaçışını sert bir dille eleştirerek milleti yetim bıraktıklarını vurguladı.⁷⁶⁶ İkdâm gazetesi için kaleme aldığı bir başka yazısında ise Talat, Enver ve Cemal Paşaların iktidar süreçlerinde birer haydut gibi davrandıklarını, insanları haksız yere astıklarını ve ülkeyi tahrip ettiklerini aktardı. Bu ağır sözlerle dolu yazısını, hükümete bu kimselere yönelik atması gereken adımlarla ilgili telkinlerde bulunarak sonlandırdı.⁷⁶⁷

Gazetelerde İttihatçıların kaçışına yönelik eleştiri furyası katlanarak devam etti. En büyük eleştiri sebebi ise hükümetin bünyesinde hala İttihatçı nazır ve memurlar bulundurması oldu. Muhallifler bu memurların İttihatçıların kaçışına yardım ettiğini savunuyordu. İttihatçılara yönelik eleştirilerine devam eden Ali Kemal Bey de Sabah gazetesinde kaleme aldığı bir başka yazısında savaş süreci tam anlamıyla neticelendikten sonra memleketi mahva sürükleyen bu kimselerin yeniden ülkeye döneceğini ve iktidarı devralarak halkı ezeceğini, halkın ise tüm bunlara yeniden “Yaşasın İttihat ve Terakki, Yaşasın Teceddüt, Yaşasın Talat” şeklinde tezahürat tutacağını belirtmiştir.⁷⁶⁸ İttihat ve Terakki'nin kendini feshetmesine rağmen İttihatçılık ruhunun ölmediğinin bilincinde olan Ali Kemal Bey, İttihatçıların iktidar sürecinde yaptığı hataları eleştirdiği bu gibi yazılar ile İttihat ve Terakki kalıntılarını silmeye, olası bir geri dönüş ihtimalinin ise önünü kesmeye çalışmış olmalıdır. Bu düşüncelere sahip olan yalnızca Ali Kemal değildi. İttihatçıların yargılanmıyor oluşundan şikayetçi olan Alemdar gazetesi de “*İttihat ve Terakki gelecek, hükümeti kolundan tutup atacak, Beyazıt Meydanı gene sehpalarla donanacak, o vakte kadar Allah yardımcımız olsun*” diyordu.⁷⁶⁹ İttihatçı ruhun yeniden canlanmasından endişe eden Alemdar gazetesi bu konuyu zaman zaman sayfalarına taşıyarak hükümeti şu cümleler ile uyardı: “*Söndürülmüş zannedilen fakat için için yanan İttihat ve Terakki ocağının is kokusu. Biz bu kokuyu pek kuvvetle duyuyoruz. Hükümet de derin bir nefes alsın duyar.*”⁷⁷⁰

Ahmet İzzet Paşa, kabine mensupları arasında İttihat ve Terakki'nin Maliye Nazırı olarak bilinen Cavit Bey, Talat Paşa'dan sonra Ermeni meselesi ile en çok

⁷⁶⁶ Ali Kemal, “Bakınız Kimlere Tapıyordunuz?” **Sabah**, 5 Teşrinisani 1334/5 Kasım 1918, nu. 10402.

⁷⁶⁷ Ali Kemal, “Aman Yarabbi”, **İkdâm**, 5 Teşrinisani 1334/5 Kasım 1918, nu. 7806.

⁷⁶⁸ Ali Kemal, “Yine Gelir ve Geleceklerdir de!” **Sabah**, 7 Teşrinisani 1334/7 Kasım 1918, nu. 10404.

⁷⁶⁹ Sarıhan, s. 105.

⁷⁷⁰ Sarıhan, s. 154.

ilişkilendirilen kimselerden olan Hayri Bey'in bulunması ve liderlerin yurt dışına kaçışı sürecinde hükümetin sessizliğe bürünmesi gibi nedenlerle ağır eleştirilere maruz kaldı. Hükümetin istifasına giden sürecin taşları özellikle basının da desteğiyle hızlı bir şekilde döşendi. Ancak kabinenin tam anlamıyla istifasına Sultan Vahdettin ve Hükümet arasındaki gerilim neden oldu. Öyle ki İttihatçı liderlerin kaçışı, Sultan'ın yeniden güçlenişi adına önemli bir olaydı. Üstelik İttihatçılar, felaketin tek sorumlusu olarak kamuoyunun nefretini üzerinde toplamıştı. Bunu bir fırsat olarak gören Sultan, kendine bağlı bir kabine kurabilmek üzere harekete geçti. İlk amacı kabinedeki İttihatçı isimlerden kurtulmaktı. Bu sebepten Evkaf Nazırı Abdurrahman Şeref Efendi'yi, İzzet Paşayla görüşerek kabinedeki azılı İttihatçılar olan Cavit ve Hayri Beyleri tasfiye isteğini iletmek üzere görevlendirdi. İzzet Paşa Abdurrahman Şeref Bey'e Cavit ve Hayri Beylerin zaten istifa edeceğini, yerlerine uygun isimler bulunduktan sonra görev değişikliğinin gerçekleşeceğini bildirdi. Fethi Bey'in ise mecliste bulunan Hürriyetperver Avam Fırkası reisi olması hasebiyle görevinde kalmasının yerinde olacağını belirtti.⁷⁷¹ Sultan başlangıçta bu durumu kabul etmiş gibi görünse de isteğini yeniden Sadrazam'a iletmek üzere Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey'i görevlendirdi. Ahmet Rıza Bey'in aktarımına göre Sultan kendisine barış zamanı yaklaşırken savaş zamanı kabinelerinden kalma nazırların sorun teşkil edeceğini, İtilaf Devletlerinin bu duruma karşı çıkabileceğini, Cavit Bey'in, özellikle de cihat fetvası veren Hayri Bey'in bir an önce görevden uzaklaştırılmasının şart olduğunu belirterek, İzzet Paşayla bu konuyu görüşmesini talep etti. Üstelik Sultan Fethi Bey'i de kabinede görmek istemiyordu. Ne var ki Ahmet Rıza Bey'in de karşısına aynı dayatmayla çıktığını gören İzzet Paşa, bu durumun sadrazamın haklarına saldırı olduğunu belirterek istifa etti. Üstelik istifa mektubuna Sultan'ın bu tutumunun Kanun-ı Esasi'ye aykırı olduğunu eklemeyi ihmal etmedi.⁷⁷²

Celal Bayar'a göre Sultan'ın kabine değişikliğini bu denli arzulamasının nedeni özellikle Damat Ferit Paşa ve çevresindekilerin kışkırtmalarından kaynaklıydı. Öyle ki bu kimseler İttihat ve Terakki'nin muhalifleriydi ve İttihatçıların bıraktığı iktidar gücünü kendi bünyelerinde toplamak istiyordu. Bu sebepten Sultan'ı İttihatçı aleyhtarlığı konusunda teşvik etmekten geri durmamışlardı.⁷⁷³

⁷⁷¹ Celal Bayar, Cilt 4, ss. 202-203.

⁷⁷² Ahmet Rıza, ss. 95-96.

⁷⁷³ Celal Bayar, Cilt 4, s. 202.

Görüldüğü üzere İttihat ve Terakki'nin kendini feshetmesi kamuoyunun ve muhaliflerinin kendilerine duyduğu öfkenin azalmasına yetmemiştir. Üstelik muhaliflerin basını etkili kullanımıyla bu öfke daha da körüklenmiştir. İttihat ve Terakki sonrası kurulan ilk kabine de bu sancılı geçiş sürecinin getirilerinden nasibini almıştır. Hükümet özellikle siyasi arenada savaş sonrası ortamı yumuşatmaya çalışsa da bu pek mümkün olmamış, ülke genelinde ordu ve sivil bürokrasi arasında bulunan İttihatçı ruh ve bu ruhun varlığından rahatsız olan muhalifler arasındaki gerilimler katlanarak devam etmiştir.

4.2. TECEDDÜT FIRKASI'NIN KURULUŞU VE MEBUSAN'DA YAŞANAN GERİLİMLER

Yukarıda değinildiği üzere Talat Paşa'nın istifasından sonraki süreçte kurulan ilk kabineyle birlikte problemler baş göstermeye başlamıştı. Pek çok kabine değişikliğine sahne olan bu dönemde siyasi iktidarsızlık, sürecin en belirgin özelliklerinden birini teşkil etti. İttihat ve Terakki'nin iktidardan çekilmesi ve kendini feshetmesiyle değişen tek şey kabineler olmadı. Öncelikle kamuoyunun, daha sonra da Sultan'ın ülke içinde kalan İttihatçılara yönelik tutumları değişti. Zaten Sultan Vahdettin İttihatçıların sert bir muhalifiydi.⁷⁷⁴ Liderlerin kaçışı, Sultan'ın gücü yeniden kendisinde hissetmesini sağladı.⁷⁷⁵ Üstelik önceleri halk arasında kahraman ilan edilen İttihatçılar, şimdi nefret edilen savaş suçlularına dönüşmüşlerdi. Kendilerinin ülkeyi terk edişinden sonra, muhalif kimselerin, dost gibi görünen düşmanların ve güç kimdeyse ondan yana olanların ülke içindeki İttihatçılara saldıracaklarını bilen liderler, geride kalanların tek bir çatı altında toplanabilmeleri için yeni bir fırka kurulması gerektiğini düşündü. Öyle ki son kongrenin konuşmasını gerçekleştiren Talat Paşa, İttihat ve Terakki'nin mirasını yeni kurulacak olan Teceddüt Fırkasına devredeceğini duyurdu.⁷⁷⁶ Ancak Kara Kemal ve Ferit Hamal gibi isimler böyle bir dönüşüme karşı çıktı. Zira onlara göre İttihat ve Terakki adına dokunulması doğru değildi.⁷⁷⁷

⁷⁷⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt:2 Mütareke Dönemi (1918-1922)*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 7.

⁷⁷⁵ Yalman, s. 380.

⁷⁷⁶ Sarıhan, s. 19.

⁷⁷⁷ Celal Bayar, Cilt 1, s. 88.

Yeni fırkayı vücuda getirecek olan kongre İttihat ve Terakki'nin kendini feshetmesi ve Mondros'un imzalanmasından yaklaşık on gün sonra toplandı. Kongrede özellikle iki konu üzerinde yoğunlaşıldı. Bunlardan ilki İttihat ve Terakki'nin artık varlığına gerek kalmamış olmasıydı. İkincisi ise partiden geriye kalan teşkilatın vatanın yararına kullanılması gerekliliği idi. Yani İttihat ve Terakki Fırkası yeni ve modern bir hale bürünmeliydi. Fırkanın düsturunu belirlemek üzere bir encümen oluşturuldu⁷⁷⁸ve 175 maddelik program hazırlandı. Böyle kapsamlı bir program hazırlanmasından hareketle yeni bir fırka kurma kararının İttihat ve Terakki'nin feshinden önce kararlaştırılmış olduğunu söylemek mümkündür.⁷⁷⁹

Tüm bu çalışmalar neticesinde 9 Kasım 1918'de kurulan fırkanın başkanı Hüseyin Hüsnü Paşa oldu. İkinci başkan olarak ise İsmail Canbolat ile M. Şemsettin (Günaltay) seçildi.⁷⁸⁰ İttihat ve Terakki Teceddüt Fırkasına yalnız manevi değil maddi bir miras da bıraktı. Böylece İttihat ve Terakki'nin taşınır taşınmaz tüm malvarlığı Teceddüt Fırkasına geçmiş oldu. Teceddüt Fırkasının yanı başında bulunduğu bir başka unsur da teşkilatlanma kolaylığı oldu. Zira İttihat ve Terakki'nin kulüpleri kapatılmamıştı. Üyeler muhaliflerin kendilerine hücum etmelerinden çekindiklerinden dolayı reddetse de bu yeni fırka her anlamda İttihat ve Terakki'nin devamı oldu. Yeni fırkanın katibi mesulü olarak görevlendirilen Celal Bayar bu bağış şu cümleler ile aktarmaktadır:

“Bir gün ziyaretime emekli kurmay albay, Prizrenli Selahattin Bey geldi. Kulüp kapısı üzerindeki levha dikkatini çekmiş. Teceddüt Fırkası kelimelerinin altından “İttihat ve Terakki” ismi seçiliyormuş. Bu hali tuhaf bulduğunu anlattı. Tesadüf öyle olmuş dedim.

-Düzeltececek misiniz?

sorusuna karşı gülerek:

-Zamanın tesiri ile altta kalanlar, bir gün yine zamanın tesiri ile üste çıkabilir, hayat böyledir. Bekleyelim, cevabını verdim.”⁷⁸¹

Muhaliflerden özellikle Hürriyet ve İtilafçılar bu iki fırka arasındaki devamlılığın bilincinde olduklarından Teceddüt Fırkası mensuplarını sert bir dille eleştirdi. Hürriyet ve İtilaf yanlısı gazeteler şu cümleler ile Teceddütçülere yüklendi:

“Teceddüt Partisi'nin mes'ul katibi Celal, azaları olarak gösterilen mebus Rahmi, Raşit, Sırrı ve Ferit Beyleri, dünya bir araya gelse İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu memlekette zararlı tohumlar saçan ruh ve keyfi icraatından

⁷⁷⁸ Celal Bayar, Cilt 1, s. 88.

⁷⁷⁹ Zürhcer, Milli, s. 115.

⁷⁸⁰ Tunaya, Cilt 2, s. 92.

⁷⁸¹ Celal Bayar, Cilt 5, s. 83.

ayıramaz.”⁷⁸² Yine bir başka yazıda ise: “Buradakiler öteden beri merkezden gelen emirlere itaat etmeyi nefislerine borç bilen vatanperverlerdir. Korkarız ki, bu kamil itaat memleketimizde yine muzır ve felaketli eserler meydana getirmesin”⁷⁸³ deniyordu.

İşte Teceddüt tüm bu eleştirilere karşın ülke içinde kalan İttihatçıların bu zorlu süreçte yok olmamak adına sığındıkları bir çatıydı. Bu çatı altında da “Kızıl Konağın” ruhu devam ettirildi. Bu partinin her anlamda İttihat ve Terakki’nin devamı olduğunu ünlü İttihatçılardan Cavit Bey dahi kabullenerek “yeni parti İttihat ve Terakki’nin yeniden vaftiz edilmesinden başka bir şey değildir” şeklinde söylemde bulundu.⁷⁸⁴ Bu durumun bilincinde olan muhalifler de yeni fırkaya yüklendi. Atı gazetesinde yayımlanan bir yazıda İttihat ve Terakki’nin isim değiştirerek Teceddüt adını aldığı ve halkın böyle bir meclis istemeyeceği, haysiyetli olan mebusların kendiliğinden istifa etmesi gerektiği vurgulandı. İkdam gazetesi de benzer bir yazı kaleme alarak “İttihat ve Terakki’nin yeni adı Teceddüt” söyleminde bulundu.⁷⁸⁵ Teceddüt tüm bu eleştirilere rağmen taşrada varlığını sürdüren İttihat ve Terakki kulüpleri ile bağlantı kurdu ve yeni fırkanın İttihat ve Terakki siyasasının devamı olduğunu vurgulayarak kulüplerin kendisine bağlanmasını sağladı.⁷⁸⁶ Üstelik belediye seçimleri için kulüplerin yoğun bir şekilde çalışması istendi. Parlamento içerisinde kurulan ve 7 aylık ömrü olan fırka, Mebusan’ın Sultan Vahdettin tarafından kapatılmasından hemen önce feshedildi. Oldukça sıkıntılı bir dönemde kurulan Teceddüt ’ün uzun bir siyasal yaşamı olmayacağı üyelerince de bilinmekteydi. Öyle ki fırkanın mesul katibi Celal Bayar bu görevi kabul ettiğinde dahi şu cümleleri sarfetti: “*Teceddüt Partisi, bu şekilde ve bu suretle kurulmuş, daha doğuşunda hayatından şüphe edilmiş bir çocuk gibi dünyaya gelmiş ve ufak bir sadme ile yıkılıp gitmiştir.*”⁷⁸⁷ Teceddüt Fırkasının başarılı olma ihtimalini düşük gören yalnızca Celal Bayar değildi. Ali Fethi Okyar da benzer düşüncelere sahipti. Öyle ki Teceddüt Fırka hakkındaki şu değerlendirmesi İttihatçılık ruhundan esintilerin Milli Mücadele’ye sirayet ettiğini doğrular niteliktedir:

“İttihat ve Terakki kendisini feshetti; daha çok manevi mirasını ortada bırakmamak için Teceddüt Fırkası kuruldu. Arkadaşlarımın bu duygusuna saygı gösterdim, fakat yeni fırkanın kuruluş şekli ve tarzı içinde bu veraseti

⁷⁸² Celal Bayar, Cilt 5, ss. 83-84.

⁷⁸³ Celal Bayar, Cilt 5, s. 84.

⁷⁸⁴ Sarıhan, s. 25, 29.

⁷⁸⁵ Sarıhan, s. 26.

⁷⁸⁶ Zürcher, Milli, s. 115.

⁷⁸⁷ Celal Bayar, Cilt 1, s. 88.

kucaklayamayacağı düşüncesinde idim. Nitekim Teceddüt Fırkası umulduğu merhalelere erişemedi, İttihat ve Terakki'nin hakiki varisi, Milli Mücadele'yi omuzlayan Müdafaa-i Hukuk oldu."⁷⁸⁸

Teceddüt Fırkası İttihatçıların 1918 yılına gelindiğinde yok olmamak adına aradıkları çözüm yolunun bir cevabıydı. İçerisinde Talat-Enver-Cemal Paşaların izlediği siyasi yola muhalif bir tavır sergileyen kimseleri de barındırmakla birlikte üyelerin çoğu İttihat ve Terakki geleneğinden gelen tanınmış İttihatçılardı. Bir aralık Mustafa Kemal Paşa'nın da fırkaya üye olduğu haberleri yayılsa da bu haber derhal yalanlandı. Zira kurtuluş mücadelesi içerisine girmeyi planlayan Mustafa Kemal Paşa için fırka mücadelelerine girmek en son başvurulacak yöntemdi. Esasen fırka üyeleri de zaman zaman kendilerini tanımlamakta zorlandı. Fırkanın İttihat ve Terakki'nin devamı olduğu vurgulandığında muhalif basının tepkisi ile karşılaşıldı. Ancak devamı olmadıklarını vurguladıkları takdirde İttihat ve Terakki'den kalan mirasa sahip çıkmaları mümkün olmayacaktı. Onlar da çareyi kendilerini şu şekilde tanıtmakta buldu:

"Malumunuzdur ki kongre İttihat ve Terakki'yi mefsub addetmiştir. İttihat ve Terakki Teceddüt ismiyle daha liberal bir program ile kendisini takdim etmiştir. Şu halde bu bir inkılaptır. Şeklini yenilemek istemiş Teceddüt'e istihale etmiştir. Kongrenin kararı budur. Bu hükümete söylendi, onlar bihaber göründüler. Biz de hale intizaren sükutu vatanın menfaatine daha muvafık bulduk."⁷⁸⁹

Fırka, İttihat ve Terakki'den aldığı mirası kabul etse de İttihat ve Terakki'yi hatırlatacak ve tepkiye neden olacak Merkez-i Umumi gibi unsurları bünyesinde barındırmadı. Mebusan meclisinde İttihatçı vekil sayısı fazla olduğundan, fırka meclis içerisinde güçlü bir konumdaydı. Teceddüt kısa süreli siyasi yaşamında üç farklı kabine gördü. İzzet Paşa'dan sonra gelen Tefik Paşa kabinesine güvenoyu verse de hükümetle arası hiçbir zaman iyi olmadı.⁷⁹⁰ Zira Tefik Paşa Teceddüt 'ün tamamen İttihat ve Terakki demek olduğunun bilincindeydi ve eskinin İttihatçılarını yeniden güçlendirmemeye kararlıydı. Bu yüzden ki fırkaya karşı her daim sert bir tutum sergiledi.⁷⁹¹

Ne var ki Teceddütçüler hala ülkedeki en güçlü fırka olduklarının bilincindeydi. Bu sebepten parlamentoda etkin bir tutum sergilediler. Haliyle bu

⁷⁸⁸ Okyar, s. 250.

⁷⁸⁹ Tunaya, Cilt 2, s. 98.

⁷⁹⁰ **MMZC**, 19 Teşrinisani 1334, Cilt 1, D:3, İS:5, İ:15, s. 170.

⁷⁹¹ Tunaya, Cilt 2, ss. 93-100.

durum meclis içerisinde zaman zaman çatışmalar yaşanmasına neden oldu. Zira muhalifler onların İttihatçı gömleğini hiçbir zaman çıkarmayacağını görebiliyordu. Güçlerinin yanı sıra gelebilecek eleştirilerden de çekinen Teceddütçüler gerilimi önlemek ve gelecek eleştirileri göğüsleyebilmek adına yeni bir tavır sergilemekten de geri durmadı.

Teceddütçü mebuslar mecliste çoğunlukla birlik mesajları vererek, İttihat ve Terakki'den kalan harabenin toparlanacağını belirten konuşmalar yaptı. Buna karşın İttihat ve Terakki karşıtı mebuslar kendilerine hala İttihatçı olduğunu hatırlatmayı ihmal etmedi.⁷⁹² Bazı mebuslar harpte alınan yenilgilerin müsebbiplerinin daha fazlasının kaçmasına müsaade edilmemesi ve hesap vermesi gerektiğini belirtince, eski İttihatçı mebuslar kaçmadığını, milletin mebusu olarak mecliste kalmaya devam edeceklerini bildirdi.⁷⁹³ Ne var ki muhalif mebuslar İttihat ve Terakki'den kalma bu mebusları meclisten uzaklaştırmak için meclisin kendi kendini feshetmesi gerektiğini, şerefli insanların zaten böyle bir ahvalde kendilerinin çıkıp gideceğini beyan edince meclis sıralarında tansiyon yeniden arttı ve İttihat ve Terakki mebusları “alnımız açıktır” şeklinde bağırmaya başladı. İttihat ve Terakki mebusu olduğunu beyan etmekten çekinmeyen Hacı Şefik Bey “biz buradan ancak süngülerle çıkarız” şeklindeki söylemiyle mecliste çalışmalarına devam edecekleri yönündeki kararlıklarını ortaya koydu. Kabineye girdiği için eleştiri oklarının hedefinde olan Fethi Bey ise bunalımlı zamanlarda birlik olmak gerektiğini, hele ki böyle bir dönemde memleketi meclissiz bırakmanın abesle iştigal olacağını vurguladı.⁷⁹⁴

Muhalifler mebusan sıralarında İttihatçı vekillere yönelik eleştirini sürdürürken, İttihat ve Terakki'nin devam kabinesi olarak adlandırılan İzzet Paşa kabinesi de eleştirilerden nasibini aldı. Muhalif mebuslar İttihatçıların korunması ve kaçışına sessiz kalınması konusunda hükümete yüklendi.⁷⁹⁵ Azınlık mebusların ise eleştirileri yalnızca İttihatçıların kaçışı ile sınırlı kalmadı. II. Meşrutiyet'ten bu yana izlenen siyasetin gayrimüslimleri toptan imha etmeye yönelik olduğu iddiaları ortaya atıldı. Dönemin dahiliye nazırı Ali Fethi Bey bu iddialara karşılık açıklamalarda bulunsa dahi meclis sıralarındaki gerilimler ve hükümete yönelik eleştiriler bir müddet

⁷⁹² **MMZC**, 18 Teşrinisani 1334, Cilt:1, D:3, İS:5, İ: 14, s.150.

⁷⁹³ **MMZC**, 4 Teşrinisani 1334, Cilt:1, D:3, İS:5, İ:11, ss. 98,108.

⁷⁹⁴ **MMZC**, 4 Teşrinisani 1334, Cilt:1, D:3, İS:5, İ:11, ss. 98.

⁷⁹⁵ Sarıhan, s. 24.

daha devam etti.⁷⁹⁶ Hükümet tüm bu yaşananlar neticesinde istifa etmek durumunda kaldı. İzzet Paşa kabinesinin istifası, çoğunluğu İttihatçı vekillerden oluşan Mebusan Meclisi için de tehlike çanlarının çalmaya başlamasına neden oldu. Mecliste İttihatçı vekillerin sayıca üstünlüğü vardı ancak meclis artık İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu dönemlerdeki gibi homojen bir yapıda değildi. Bu homojen olmayan yapı meclisin feshine giden sürecin fitilini ateşledi. Üstelik mesele yalnız içerideki kargaşadan ibaret değildi. Muhalifler İzzet Paşa kabinesinin yanı sıra, bu kabineyi destekleyen ve çoğunluğu İttihatçılardan oluşan meclisi de eleştiriyordu. Gazetelerde meclisin kendini feshetmesine, hatta milletin yararına bir işleri bulunmayan mebusların kendiliğinden istifa etmesi gerektiğine yönelik yazılar kaleme alındı.⁷⁹⁷ İttihatçılar ise bu yazılara karşılık zaten sıkıntılı geçen böylesi bir dönemde meclisi feshetmenin durumu daha da zorlaştıracığını bildirdi. Bu sıralarda İzzet Paşa kabinesinin istifa etmesi, büyük oranda hükümeti destekleyen meclisin zor duruma düşmesine neden oldu. Yeni kabineyi kurma görevi Tevfik Paşa'ya verildi. 11 Kasım 1918'de kurulan Tevfik Paşa kabinesinde İttihat ve Terakki ile uzaktan yakından ilişkisi bulunmuş hiç kimseye yer verilmedi.⁷⁹⁸ Bu kabine bir anlamda padişahın kabinesi oldu ve kabinedeki nazırlar da tıpkı muhalifler gibi meclisin feshini öngörüyordu.⁷⁹⁹

Bu hususta çalışmalar yürüten Tevfik Paşa en nihayetinde meclisin feshini sağlayan irade-i seniyyeyi elde etti ve 21 Aralık 1918'de okunan irade ile meclis feshedildi.⁸⁰⁰ Meclisin feshi, padişah çevresinde toplanan muhaliflerin, kendi iktidarını pekiştirmek isteyen Sultan'ın ve İttihatçıları savaş suçlusu olarak kabul eden İtilaf Devletleri'nin arzusuydu. Öyle ki Ali Fethi Bey anılarında meclisin feshinin İngiltere ve Fransa gibi Devletlerin isteği olduğunu çok geçmeden anladıklarını, bu devletlerin İttihatçıların çoğunlukta olduğu bir meclisi istemediği için böyle bir irade çıkarıldığını aktarmaktadır.⁸⁰¹

Meclisin feshinin hemen ardından gazetelerde pek çok yazı kaleme alındı. İttihat ve Terakki yanlısı olan gazeteler meclisin feshini eleştirirken, muhalifler ise bu

⁷⁹⁶ Okyar, ss. 252-253.

⁷⁹⁷ "Bugünkü Mebuslara", **Atı**, 5 Teşrinisani 1334/5 Kasım 1918, nu. 299.

⁷⁹⁸ Okyar, s. 261.

⁷⁹⁹ Akşin, İstanbul, s. 79.

⁸⁰⁰ **MMZC**, 21 Kanunuevvel 1334, Cilt:1, D:3, İS:5, İ:29, s. 363.

⁸⁰¹ Okyar, ss. 266.

eleştirilere karşı hükümetin kararını savundu. Söz gazetesine göre İttihat ve Terakki iktidarının her dediğini onaylayan ve onlara bir güç sağlayan bu meclisin kapatılma kararı son derece yerindeydi ve bu kararlar Osmanlılar, İttihat ve Terakki'nin tüm uzuvlarından kurtulmuş oluyordu.⁸⁰² Bir başka gazete ise İttihatçıların yaptıklarının unutulmayacağını hatırlatmak amacıyla meclisi terk eden bu mebusları tarih terk etmeyecek diyerek feshedilen meclisi buhranlı dönemlerin sorumlusu olarak addetti.⁸⁰³

İttihat ve Terakki'nin feshinden sonra kurulan İzzet Paşa hükümeti bir geçiş dönemi kabinesiydi ve bu süreçte İttihatçılara yönelik herhangi olumsuz bir girişimde bulunulmadı. Üstelik İttihatçı liderlerin kaçıışı bu hükümet döneminde gerçekleşti ve hükümete yönelik ağır eleştiriler de tam olarak bu noktada ve kabinede İttihatçı nazırlar bulunması yüzünden başladı. Baskılara daha fazla dayanamayan İzzet Paşa hükümetinin istifasıyla kurulan Tevfik Paşa hükümeti İttihatçılardan tamamen arınmış ve kısa süre içerisinde gelecek olan İtilaf Devletlerini karşılamaya hazır bir haldeydi. Tevfik Paşa İttihat ve Terakki karşıtı bir kabine kurdu ve bu bağlamda İttihatçı üstünlüğünün hakim olduğu meclisi feshettirdi. Ancak bu kabinenin içerisinde İttihat ve Terakki karşıtı Hürriyet ve İtilafçılara yer verilmedi. Zira hükümet tam bir mutlakîyetçi saray kabinesiydi.⁸⁰⁴ Hürriyet ve İtilafı destekleyen intikam kabinesi ise çok geçmeden kurulacaktı.

4.3. HÜRRİYET VE İTİLAFA FIRKASI'NIN YENİDEN DOĞUŞU

İlk kez 21 Kasım 1911'de Rıza Nur, Hüseyin Siret ve Mahir Sait gibi isimler tarafından kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Mahmut Şevket Paşa suikastını planladığına yönelik kanıtlar ile büyük oranda tasfiye edilmiş, üyelerinin büyük bir kısmı da yurt dışına kaçmıştı. Ülke içerisinde kalan Hürriyet ve İtilafçılara ise İttihatçılar tarafından siyasi yasak getirilmiş, pek çoğu merkezden uzak tutulmuştu.

Ülke dışına kaçan muhalifler Paris'te Hürriyet ve İtilaf Fırkasını yeniden kurmaya çalıştı. Bir süredir Paris'te bulunan Şerif Paşa fırkanın reisliğine, Miralay Sadık ve Gümülcineli İsmail Bey ise yardımcılığına seçildi. Bu kimseler kendilerini

⁸⁰² **Söz**, 22 Kanunuevvel 1334/22 Aralık 1918, nu. 40.

⁸⁰³ "Nihayet Olacak Oldu", **Yeni Gazete**, 22 Kanunuevvel 1334/22 Aralık 1918, nu. 1588.

⁸⁰⁴ Akşin, İstanbul, ss. 78-79.

yurt içinde dağılan fırkanın devamı olarak addetti. İlk faaliyetleri ise kendilerini yurt dışına kaçmasına neden olan İttihat ve Terakki hükümetini Avrupalı devletlere şikayet ederek, bu devletlerin Osmanlı'nın iç işlerini karışmasını talep etmek oldu.⁸⁰⁵ Çalışmalarına devam eden bu kimseler yabancı basına Osmanlı'da istibdadın hala devam ettiğine ve bu istibdadın uygulayıcısı olan İttihat ve Terakki'nin muhalefete çalışma alanı bırakmadığı için muhaliflerin yurt dışına kaçmak zorunda kaldıklarına yönelik demeçler verdi.⁸⁰⁶ Paris'te toplanan bu kimselere Prens Sabahattin Bey de açıkça destekte bulundu. Burada bir araya gelen muhalifler İttihat ve Terakki'ye muhalefet edebilmek adına yabancı devletler ile iş birliği içerisine girip onlardan yardım istemekten de geri durmadı. Ne var ki Dr. Nevzat Bey ve Osmanlı Sosyalist Partisi yabancı devletlerin müdahalesini kabul etmeyip hareketten desteğini çekince, Hürriyet ve İtilafçı muhalifler de varlığını devam ettiremedi.⁸⁰⁷ Ancak yine de bu hareket İtilafçıların yeniden canlanmak için her fırsatı değerlendireceğinin, en ufak bir boşlukta muhalefetlerini devam ettireceklerinin bir ibaresi olarak dikkat çekti.

İttihat ve Terakki'nin kendini feshetmesiyle birlikte bu kimseler yeniden eski konumlarını elde etmek ve İttihatçıların bıraktığı iktidar boşluğuna talip olmak için ülkeye geri dönmeye başladı.⁸⁰⁸ Geri dönen İtilafçılar ivedilikle örgütlenme niyetindeydi.⁸⁰⁹ Bu bağlamda Saray ve çevresiyle ilişkilerini sıcak tutan İtilafçılar özellikle Damat Ferit Paşa sayesinde Sultan ile olan iletişimlerini güçlendirmeye çalıştı.

Damat Ferit Paşa Hürriyet ve İtilafın kuruluşunu hızlandırmak üzere Ayan Meclisi üyelerinden Aristidi Paşa ve Müşir Ömer Rüştü Paşa ile görüştü. Paşalar ile görüşmesi sırasında devletin içerisinde bulunduğu böylesi buhranlı bir dönemde vatanseverlerin bir köşede oturmak yerine birlik olarak tek bir çatı altında toplanması gerektiğine yönelik fikirlerini beyan etti. Bu sebepten ilkin bir kulüp kurmak ya da bir cemiyet oluşturmak gerektiğinin altını çizdi.⁸¹⁰ Damat Ferit Paşa bu görüşmenin hemen akabinde Serki Doryan Kulübünde bir yemek düzenledi. Davete katılanlar

⁸⁰⁵ Celal Bayar, Cilt 4, ss. 199-200.

⁸⁰⁶ Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, s. 73.

⁸⁰⁷ Tunaya, Cilt 1, ss. 283-284.

⁸⁰⁸ Geri dönmek isteyen isimler hükümete başvuruda bulunarak masraflarının gidermesini talep etti. Bkz. **BOA.**, DH. EUM. VRK. 18/99.

⁸⁰⁹ Tunaya, Cilt 2, s. 265.

⁸¹⁰ Lütfi Simavi, s. 307.

arasında ulema sınıfından Mustafa Sabri, Mustafa Asım ve Zeynelabidin Efendiler de bulunuyordu. Yapılan toplantının sonlarına doğru söz alan bir katılımcı toplantıda bulunan kimselerin memleketin içinde bulunduğu kötü gidişata dur demek üzere bir çatı altında toplanması gerektiğini vurguladı. Kendisine göre bu birleşmeye gidecek en kısa yol İttihatçılar tarafından kapatılan Hürriyet ve İtilaf Fırkasını yeniden canlandırmaktı. Diğer katılımcılar da bu fikre iştirak etti. Bunun üzerine derhal genel kurul üyeleri belirlendi. Fırka genel başkanlığına Abdülhamit'in Baş Mabeyincisi Nuri Paşa getirildi.⁸¹¹ Ali Kemal Bey ise genel sekreter oldu. Esasen Damat Ferit Paşa'nın etrafında toplananlar fırka reisliğine aday olarak Paşa'yı gösterme niyetindeydi. Ne var ki özellikle ulemadan kimseler bu konuya pek sıcak bakmadı.⁸¹² Ne başkanlığı ne de azalığı kabul etmeyen Paşa da parti adına çalışmaktan geri durmayacağını⁸¹³ söylüyordu. Üyeler belirlendikten sonra Sultan Vahdettin bu kimseleri huzuruna kabul etti. Mutlakiyetçi yönü ağır basan Sultan Vahdettin⁸¹⁴ kendi politikalarından çok da farklı bir yol izlemeyen böyle bir fırkanın kurulmasından rahatsızlık duymadı. Bilakis kendisini sembolik bir hale getiren İttihatçılardan sonra yanında benzer görüşlere sahip olduğu kimseleri bulmaktan son derece memnundu. Başmabeyinci Lütfi Simavi Bey'in aktarımına göre Sultan kendisine *"tahtların yıkılıp, milletlerin hakim kılınmaya başladığı böylesi bir dönemde bu kimseleri reddedemem"*⁸¹⁵ diyordu. Celal Bayar'a göre ise Sultan Vahdettin şehzadelik dönemlerinden beri bu fırkaya sempati duyuyor, ileride yapacağı işler için fırkayı kendisine bir dayanak olarak görüyordu.⁸¹⁶

Fırkanın kuruluş tarihini Serki Doryan Kulübünde yapılan toplantının tarihi olan 14 Ocak 1919 olarak kabul etmek mümkündür.⁸¹⁷ İlk bildirisini 22 Ocak 1919'da yayımlayan fırka, bu bildiriyle birlikte kendini ülkenin en güçlü siyasi partisi ilan ederek iktidarın da tek adayı olduğunu beyan etti. Anlaşıldığı üzere İtilafçılar, İttihatçılardan kalan iktidar boşluğunu bir an önce doldurma niyetindeydi. Fırkanın eski şubeleri yeniden canlanmaya başladı. Şubeleşmeye ağırlık veren fırka kısa sürede

⁸¹¹ Lütfi Simavi Bey Nuri Paşa'nın vatansever bir kimse olduğunu, bu fırkanın faaliyetlerini ve esas amacını anlayınca başkanlıktan istifa ettiğini de aktarmıştır. Lütfi Simavi, s. 308.

⁸¹² Lütfi Simavi, s. 308

⁸¹³ Refik Halid Karay, **Minelbab İlelmihrab**, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1964, s. 59.

⁸¹⁴ Akşin, İstanbul, s. 79.

⁸¹⁵ Lütfi Simavi, s. 306.

⁸¹⁶ Celal Bayar, Cilt 4, s. 201.

⁸¹⁷ Tunaya, Cilt 2, s. 271.

taşra şubelerinin sayısını oldukça arttırdı.⁸¹⁸ Fırkanın etkinliği Damat Ferit Paşa hükümeti döneminde daha da artacaktı.

4.4. MÜTAREKE VE MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMLERİNDE İTTİHATÇI-İTİLAFCI ÇATIŞMASI

Hürriyet ve İtilaf Fırkasının resmi olarak ortaya çıkışından hemen önce, Tevfik Paşa kabinesi istifa etmiş, ancak kabineyi kurma görevi yine kendisine verilmişti. 12 Ocak 1919'da yeni hükümeti kuran Paşa,⁸¹⁹ kabinesini Saray'a daha bağlı ve Sultan'ın politikasını takip edecek isimlerden oluşturdu. Kısacası yeni bir "Saray Kabinesi" daha kurulmuş oldu. Fethi Okyar'a göre yeni kabinede İttihat ve Terakki'ye muhalif ancak aşırı olmayan siyasi hiziplerin temsilcileriyle ılımlı sayılabilecek bazı İtilafçılar da vardı. Seçilecek nazırların İttihatçılar ile bağı olmamasına büyük ehemmiyet verilmiş, askerlikten siyasete geçmiş kimselerden ise kaçınılmıştı.⁸²⁰ Hiç şüphesiz bu yeni kabinenin siyasi tutumu, İttihat ve Terakki'nin iktidarı bırakmasından bu yana kurulan kabinelere nazaran daha sert olacaktı.

Yeni kurulan kabine tam anlamıyla bir Hürriyet ve İtilaf Fırkası kabinesi değildi. Yalnız bünyesinde Adliye Nazırı Arif hikmet Paşa gibi Hürriyet ve İtilafın çizgisinde ilerleyen birkaç isim bulunuyordu. Hürriyet ve İtilafçıların devlet kademesinde güçlenmeleri ülke içerisindeki İttihatçılar için tehlike çanlarının çalacağına yönelik bir işarettti. Ne var ki esas sorun Evkaf Nazırı İzzet Bey'in Dahiliye Nazırı Vekili olması ile başladı. Doğrudan Saray'a bağlı bir ismin kabineye dahiliye nazırı olarak girmesi İttihatçı tutuklamalarının başlayacağını en önemli göstergesi oldu.⁸²¹

Bu dönemde İttihatçı tutuklamalarına yönelik kesin adımların atılmaya başlanmasının belli başlı nedenleri vardı. Öncelikle Sultan Vahdettin padişah olduğu günden, İttihat ve Terakki'nin feshine kadar geçen süreçte hiçbir zaman iktidara tam anlamıyla hakim olamadı. Zira iktidarını İttihat ve Terakki ile paylaşıyordu. İttihat ve Terakki kendini feshettikten sonra dahi iktidarının üzerinde İttihat ve Terakki gölgesi

⁸¹⁸ Tunaya, Cilt 2, ss. 266-267.

⁸¹⁹ Akşin, İstanbul, s. 148.

⁸²⁰ Okyar, s. 267.

⁸²¹ Akşin, İstanbul, s. 149.

vardı. İttihat ve Terakki son bulmuştu ancak İttihatçılık ruhu hala yaşıyordu. En önemlisi ise mecliste çoğunluk hala İttihatçıların elindeydi. Bu sebepten önce meclisin kapatılmasını sağlayacak bir hükümet kurdurdu. Meclis kapatıldıktan sonra, İttihat ve Terakki'nin eski muhaliflerinin de ülkeye dönüşü ve kendisini desteklemesiyle tutumu daha sert olacak bir hükümet kurulmasına müsaade etti. Tıpkı Sultan Abdülhamit gibi mutlak iradesini kurmaya çalışan Sultan Vahdettin bu bağlamda İttihatçılardan tam olarak kurtulması gerektiğinin bilincindeydi. Üstelik Mondros sonrası süreçte ülkeye gelecek olan İtilaf Devletlerini İttihatçı bir meclis ve kabine ile kızdırmak istemiyordu. Sultan, işgal devletlerinin kendilerine karşı bir müddet sonra insafa geleceğini düşünüyordu.

Bir diğer yandan Damat Ferit Paşa ve birtakım İtilafçılar, Sultan Vahdettin'e dünyanın her yerinde savaş sorumlularının savaş dönemi kabineleri olduğunu, bu kimselerin yargılanmasının barış aşamasında ellerini güçlendireceğini beyan ediyordu.⁸²² Bu kimselere göre İtilaf güçlerine, savaşa giriş kararının meşru idarenin kararıyla değil, yönetimi gasp etmiş kimselerin bireysel tasarruflarıyla verildiğinin ispat edilmesi gerekliydi. Konu hakkında Morning Post gazetesine bir röportaj veren Damat Ferit, "İngiliz ve Fransız dostluğuna güvenim vardır, bir hırsız çetesi olan İttihatçılar ve genç bir subay olan Enver'in yaptıklarından dolayı bir millet mesul tutulamaz" diyordu.⁸²³ Zira anlaşma şartları ancak bu şekilde hafifletilebilirdi. Konunun üzerine giden İtilafçı gazeteler de savaşa katılımdan sorumlu kimselerin adlarının bulunduğu listeler yayınlıyor, "bu kimseler daha ne kadar serbest gezecek, hesap vermeyecek mi" şeklinde sorular soruyordu.⁸²⁴ Hürriyet ve İtilaf yeniden ortaya çıktığı beyannamesinde dahi İttihatçıları açıkça savaş suçlusu ilan etmiş, Mütarekeden beri güçlü bir hükümet kurulamadığı için bu kimselerin cezalandırılması hususunda yavaş kalındığını belirtmişti.⁸²⁵ Hürriyet ve İtilafçıların bu telkinleri gazeteler aracılığıyla da destekleniyor, İttihatçıların Harp Divanında yargılanarak idam edilmesine yönelik yazılar yazılıyordu.⁸²⁶ Alemdar gazetesine göre İstanbul'da 10 kişi Sultan'a bir dilekçe yazarak, yabancı devletlerin ülke içerisindeki İttihatçıların yargılanmasını istediğini, dolayısıyla ülkeyi yöneten Sultan'ın buna kayıtsız

⁸²² Cemal Kutay, **Siyasi Sürgünler Adası Malta**, Posta Kutusu Yayınları, İstanbul 1978, s. 113.

⁸²³ Sarıhan, s. 196.

⁸²⁴ Okyar, s. 270.

⁸²⁵ **İkdam**, 24 Kanunusani 1335/24 Ocak 1919, nu. 7886.

⁸²⁶ Celal Bayar, Cilt 5, s. 60.

kalmaması gerektiğini öne sürmüştü.⁸²⁷ İstanbul gazetesinde Sait Molla ise İttihatçıların yargılanması gerektiğine yönelik haberlere istinaden “Hamdolsun” diyordu.⁸²⁸ İktidarını güvence altına almak isteyen Sultan Vahdettin, İngilizler ile İttihatçılara hücum edeceği yönünde anlaşmış, Ermeni meselesi ile ilgili olan kimseleri araştırması üzerine Damat Ferit Paşa’yı görevlendirmişti. İngiliz yetkililerle görüşme sağlayan Damat Ferit Paşa, savaş suçlusu İttihatçıların cezalandırılmasından yana olduğunu, ancak mevcut kabinenin bu anlamda çok da etkili olmadığına yönelik söylemlerde bulundu.⁸²⁹ Paşa kabinenin eksikliğinden söz ederek muhtemelen ilerde kendi kabinesini kurmak için İngilizlerin desteğini alma amacı gütmüştü.

İttihatçılara yönelik tutuklamaları hızlandıran olay Ermeni meselesinin sanıklarından olan Dr. Reşit Bey’in hapisshaneden kaçıışı oldu. İşgal devletlerinin gözü özellikle Ermeni tehciri konusu üzerindeyken yaşanan bu durum, hükümetin ivedilikle harekete geçmesine neden oldu. Söz konusu olay ülke genelinde İttihatçı liderlerin yurt dışına kaçışına benzer bir etki yarattı. İşgal devletleri kapıdayken böyle bir olay hem hükümeti hem Sultan’ı zor duruma soktu.⁸³⁰ Muhafif gazeteler harekete geçerek konu hakkında yazılar kaleme aldı. Alemdar gazetesi bu kaçıştan cesaret alan İttihatçıların her yere sızabileceğini ve yeniden iktidarı ele almaya çalışabileceklerini vurguladı. Yine aynı yazıda İttihat ve Terakki Hükümeti döneminde muhaliflere işkence eden polislerin de cezalandırıldığı aktarıldı.⁸³¹ Hadise üzerine tutuklamalar başladı. Pek çok İttihatçı jurnal edildi ve 30 Ocak 1919’da ilk tutuklamalar yapıldı. Bu ilk tutuklananlar arasında eski nazır Hacı Adil Bey, Hüseyin Cahit, Tevfik Rüştü (Aras), İttihat ve Terakki Umumi Katibi Mithat Şükrü (Bleda), Ziya Gökalp, İsmail Canbolat, İzmir Valisi Rahmi Bey dahil olmak üzere 27 kişi bulunuyordu.⁸³² Diyarbakır Mebusu Feyzi Bey ve Enver Paşa’nın kardeşi Nuri Paşa ise İngilizler tarafından sorgulanmak üzere doğrudan Malta’ya götürüldü. Celal Bayar’a göre tutuklanacaklar listesini Tevfik Paşa’ya veren zaten İngilizlerdi.⁸³³ Tutuklamaların hemen ardından özellikle muhalif gazeteler bu konuyu haber başlıklarına taşıdı. Söz ve İkdâm gibi gazetelerde İttihat ve

⁸²⁷ Sarıhan, s. 82.

⁸²⁸ Sarıhan, s. 83.

⁸²⁹ Akşin, İstanbul, ss. 149-150.

⁸³⁰ Akşin, İstanbul, s. 150.

⁸³¹ Sarıhan, s. 116.

⁸³² Okyar, s. 270.

⁸³³ Celal Bayar, Cilt 5, s. 61.

Terakki ileri gelenlerinin tutuklandığı ve bu tutuklamaların daha da genişletmesi gerektiğine yönelik yazılar kaleme alındı. Alemdar gazetesi konu hakkındaki görüşlerini oldukça ileri bir boyuta taşıyarak şu ağır cümleleri sarfetti: “*Sehpalar bu adamlara layık değildir. Koparılması lazım gelen bu kafalar kütükler üzerinde kesilip günlerce ibret taşında kalmalı.*”⁸³⁴ Diken isimli mizah dergisi de bu konu üzerinde bir değerlendirme yaparak İttihatçıların tutuklanmasının beklenen bir durum olduğunu, onların asıl cinayetlerinin fikir özgürlüğüne yer vermeyerek muhalefetsiz bir meşrutiyet istemek olduğunu vurguladı. Tutuklamalar üzerine Yenigün gazetesinde bir yazı kaleme alan Yunus Nadi ise tutuklamalarda siyasetin ağır bastığını, hükümetin adaletli bir yargılama süreci takip etmesi gerektiğinin altını çizdi.⁸³⁵

İttihatçılara yönelik bir başka girişim ise İttihat ve Terakki’nin mal varlıklarına el konulması oldu. Taşrada bulunan kulüp binalarına, kulüp üzerine kayıtlı tüm varlıklara el kondu. Sabah gazetesine göre İttihat ve Terakki’nin genel merkezine baskın yapılmış, ancak pek çok belgenin kaçırıldığı ortaya çıkmıştı.⁸³⁶ Yalnız İttihat ve Terakki kulüpleri değil İttihatçı Paşalar da hükümetin radarına takıldı. Bu doğrultuda “firari paşaların emlak ve nükudunun haczi” kararnamesi çıkarıldı.⁸³⁷ Talat Paşa’nın Edirne’de bulunan birkaç mülküne el kondu. Cemal Paşa’nın da kendine ait değersiz birkaç mülkü bulundu. Enver Paşa’nın ise tüm mal varlığı eşi Naciye Sultan’ın üzerine olduğundan herhangi bir işlem yapılamadı.⁸³⁸ Bu durum ülke genelinde İttihat ve Terakki ile uzaktan yakından ilgisi bulunan herkesin tedirginlik içerisinde beklemesine neden oldu.

Tevfik Paşa kabinesi İttihatçı tutuklamalarına ve mal varlıklarına el koymaya başlamıştı. Ne var ki konunun üzerine istenilen şiddette düşmemesi hem Hürriyet ve İtilafçıları hem de İngilizleri rahatsız etti. Hükümet İttihatçılara yönelik şiddetini arttırsa da Damat Ferit Paşa sadrazam olma emelleri nedeniyle hükümete yüklenmeye devam etti. Sultan Vahdettin çok geçmeden sadaret makamını İngilizlerin de desteğini alan Damat Ferit Paşa’ya teslim etti. Siyasal istikrarsızlık döneminin hat safhada olduğu bu süreçte kurulan on iki hükümetin beşinde sadrazamlığı Damat Ferit Paşa üstlenecekti. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının ise kurulan beş kabineyle de münasebetleri

⁸³⁴ Sarıhan, s. 169.

⁸³⁵ Sarıhan, Ss. 121, 127.

⁸³⁶ Sarıhan, Ss. 96, 121.

⁸³⁷ Babacan, s. 183.

⁸³⁸ **İkdam**, 26 Kanunuevvel 1334/26 Aralık 1918, nu. 7857.

oldu. Özellikle 4 Mart 1919’da kurulan ilk kabine doğrudan Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına kuruldu.⁸³⁹Böylelikle kurulduğu günden bu yana muhalefette kalan Hürriyet ve İtilafçılar, ülkenin bu zorlu döneminde ilk kez iktidar olarak, İttihat ve Terakki’den açılan boşluğu doldurmuş oluyordu. Bu iktidar hırsı, intikam ve hesaplaşma duygusunu da beraberinde getirdi.⁸⁴⁰ Ülke içindeki İttihatçıları, ezeli rakiplerinin iktidara gelmesiyle daha da zorlu günlerin beklediği aşıkardı. Bu konu hakkında bir yazı yayımlayan Memleket gazetesi ise şu cümleler ile iki taraf arasındaki mücadelenin siyaset sahnesinden çekilmesi gerektiğine değindi: *“Birbirleri aleyhine dua eden İttihatçılar ve İtilafçılar. Allah ikisinin de duasını kabul etsin. Kabine bunların dışında ve tarafsız kişilerden kurulmalıdır.”*⁸⁴¹

Sadaret makamının Damat Ferit Paşa’ya geçmesi, İttihat ve Terakki muhalifleri adına olumlu bir gelişmeydi. Sultan Vahdettin de kendi politikasını takip eden ve İngilizler ile arasını iyi tutan Damat Ferit Paşa kabinesinden son derece memnun oldu. Zira Tevfik Paşa hükümeti Fransız Hükümeti ile temas kurunca bu durum Sultan Vahdettin’in iktidarını dayandırmaya çalıştığı İngilizlerin tepkisini çekmişti. Bu dönemde yaşanan muhtelif sorunlar da işin içine girince ikinci Tevfik Paşa hükümeti miadını doldurmuş görünüyordu. Yeni kabinenin İttihatçılara yönelik daha sert bir politika izleyeceğinden şüphe yoktu. Kabinenin bu yönüyle hem İngilizlerin hem de Sultan’ın desteğini alması ülke genelindeki diğer fırkaların da dikkatini çekti. Öyle ki Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası ile Hüseyin Hilmi’nin Sosyalist Fırkası dahi kabineyi ve Hürriyet ve İtilafı destekleme kararı aldı.⁸⁴²

Damat Ferit Paşa kabinesi hiç şüphesiz bir tasfiye ve intikam kabinesiydi.⁸⁴³ Tevfik Paşa döneminde başlayan tutuklamalar ve İttihatçıların mal varlıklarına el koyulma işlemi, Damat Ferit Paşa’nın sadrazamlığı döneminde hız kazandı ve ülke çapında genişletildi. Rüzgar tersine dönmüş, İttihatçılar iktidardan inip firari konumuna düşmüştü. Bir dönem kahraman ilan edilen İttihatçılar, İngiliz-Hürriyet ve İtilaf iş birliğinin başlattığı “İttihatçı avından” kaçıp saklanmaya çalışıyordu. İki grup arasındaki nefret öylesine büyüktü ki geçmişte olduğu gibi o gün de düşmanın kapıda olduğu anlarda “fırkacılık” takip edilerek, intikam peşinde koşuluyordu. Tarık Zafer

⁸³⁹ Tunaya, Cilt 2, ss. 278-279.

⁸⁴⁰ Okyar, s. 278.

⁸⁴¹ Sarıhan, s. 145.

⁸⁴² Akşin, İstanbul, ss. 195-196.

⁸⁴³ Celal Bayar, Cilt 5, s. 62

Tunaya'nın da dediği gibi bu sefer de İtilafçıların hesaplaşma planı ortaya konuyordu.⁸⁴⁴

Damat Ferit Paşa'nın sadrazam olmasıyla birlikte "Bekirağa Bölüğünde"⁸⁴⁵ İttihatçı olmayan bir isme rastlamak mümkün değildi.⁸⁴⁶ Esasen sadrazam olurken Damat Ferit Paşa'dan beklenen en önemli görev de buydu. Yeni kabinenin kuruluşundan bir gün sonra İngilizler Bab-ı Ali'ye "Türk Savaş Suçluları" planını gönderdi ve listedeki isimlerin bir an önce yakalanarak yargılanmasını talep etti. Bu emri alır almaz harekete geçerek ülke genelinde İttihatçı avı başlatan Damat Ferit Paşa kısa sürede pek çok ismi tutuklamasıyla İngilizlerin takdirini topladı.⁸⁴⁷ Görüldüğü üzere yeni kabine İstanbul'dan ziyade Londra hükümeti gibi çalışmış, İngilizlerin taleplerine ivedilikle cevap vermiştir.

Damat Ferit Paşa Hükümeti ve Hürriyet ve İtilafçıların başlattığı İttihatçı avına, Ermeni tehcirinin intikamını almak isteyen ve hükümet tarafından gizlice oluşturulan Ermeni çeteleri de dahil oldu. Bu çetelerin görevi gizlenen İttihatçıları jurnal ederek sürecin hızlanmasını sağlamaktı.⁸⁴⁸ İlk kez iktidar olan Hürriyet ve İtilafçılar daha evvel İttihatçıların kendilerine yaptığı gibi bir yıldırma politikası takip ederek "savaş suçlularına" göz açtırmadı ve dört bir koldan etraflarını sardı. İttihatçı nefreti ve iktidar sarhoşluğu ile gözü kör olan İtilafçılar bu uğurda ülkeyi işgal etmeye gelen devletler ile iş birliği yaptığını göz ardı ediyordu.

Çalışmalarına devam eden Damat Ferit Paşa İttihatçıların yargılanması için kurulan Harp Divanını askerlerden mürekkep bir hale getirdi⁸⁴⁹ ve yakalanan İttihatçıların herhangi bir sorun çıkarmaması adına bir an önce yargılanmalarını talep etti. Tutuklamalar iyice genişletilerek en azılı İttihatçılardan en ılımlı İttihatçılara hatta İttihat ve Terakki ile bağlantısı bulunmayan vatanperverlere kadar sirayet etti.⁸⁵⁰ Yargılamalar "vicahi" ve "gıyabi" oldu. Talat, Enver ve Cemal Paşalar gıyaben yargılandı ve haklarında idam kararı verildi. Teşkilat-ı Mahsusa, Ermeni tehciri ve Kara Kemal Bey'in kurduğu şirketler davalarının başlıca konuları oldu. Ziya Gökalp'in

⁸⁴⁴ Tunaya, Anayasa, s. 168.

⁸⁴⁵ Harbiye Nezareti Cezaevi Bekirağa Bölüğü şeklinde adlandırılmaktadır.

⁸⁴⁶ Bilal N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 43.

⁸⁴⁷ Şimşir, ss. 63-64.

⁸⁴⁸ Şimşir, s. 65.

⁸⁴⁹ Okyar, s. 279.

⁸⁵⁰ Akşin, İstanbul, s. 198. Tutuklanacağını anlayan Ahmet Emin (Yalman) Moda Karakoluna giderek kendisi teslim olmuş ve Kütahya'ya sürgün edilmiştir. Bkz. Yalman, s. 487.

mahkemesi sırasında ise Türkçülük akımı dahi yargılandı. Esasen bu yargılamalar İttihatçıların muhalifleri tarafından sorgulanması, hatta muhaliflerin İttihatçılarla olan hesaplaşmasıydı.⁸⁵¹ Zira Damat Ferit Paşa'ya göre savaşa Almanların yanında dahil olarak memleketin mahvolmasının tek suçlusu İttihatçılardı.⁸⁵² İngilizlere göreyse vatanperver İttihatçılar işgale karşı silahlı direniş gösterebilirdi. Bu sebepten hepsinin bir an önce tutuklanmasında fayda vardı. İttihatçıların direnişiyle karşılaşmak istemeyen İngiliz Hükümetiyle, İttihatçılara kin besleyerek onları kendi iktidarlarına muhalif gören Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin ortak çıkarı işte bu noktada başlıyordu.⁸⁵³ Bu ortak çıkar doğrultusunda devam eden tutuklamalar öylesine hızlandı ki bir günde İttihat ve Terakki'nin katip ve vekillerinden oluşan 66 kişi hapsedildi.⁸⁵⁴ Celal Bayar'a göre İttihatçıları tutuklamak üzere Hürriyet ve İtilaf Fırkasının gölgesinde kurulan harp divanlarında İtilafçıların amacı siyasi hasımlarını yok etmek ve işgal güçlerine hoş görünmektir. Bu yüzden hakimler dahi intikam grubundan seçiliyordu.⁸⁵⁵ İttihatçıların yargılanması hususunda Monitor Oriental gazetesine bir demeç veren dahiliye nazırı, İttihatçıların Bolşeviklerden farksız olduğunu, İttihatçı paşaların yargının elinden kurtulamayacağını, kabinenin ise bu kanlı geçmişi temizleyeceğini vurguladı.⁸⁵⁶ İşgal güçlerine hoş görünmek ve savaş suçunu üstlenmemek adına yapılan bu açıklamalar İttihatçılar açısından tehlikenin ne denli büyük olduğunu göstergesiydi.

İngiliz subay Yüzbaşı Hoyland'ın hazırladığı ve İngiliz tutuklulara kötü davranan İttihatçılar ve Mondros'un uygulanmasına direniş gösterebilecek vatanperverlerden oluşan kara listelerde Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Kazım Karabekir gibi isimler de vardı. Mustafa Kemal bu listeye Samsun'a çıkışından üç ay önce Mütareke'nin uygulanmasına direniş gösterebilecek isimler arasından giriş yaptı.⁸⁵⁷ İngilizlerin ilk suçlulara daha çok ağırlık vermesi ve tutuklanacak kişi

⁸⁵¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Cilt 1 Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 164-165.

⁸⁵² Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: 2, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s. 87.

⁸⁵³ Şimşir, s. 65. İngilizlerin kendilerine direniş gösterebilecek vatanperverlerden oluşan kara listesinde Mustafa Kemal'in de adı vardı.

⁸⁵⁴ Celal Bayar, Cilt: 5, s. 64.

⁸⁵⁵ Celal Bayar, Cilt: 5, s. 63.

⁸⁵⁶ Sarıhan, s. 173.

⁸⁵⁷ Şimşir, s. 53.

sayısının çokluğu ikinci listeye geçişin gecikmesini sağladı. Üstelik Mustafa Kemal azılı İttihatçılardan değildi. Ne var ki işgalci devletlere esas darbe, ikinci plana bıraktıkları vatanperver askerlerden gelecekti.

İttihatçı tutuklamalarında artan şiddetin geldiği son nokta Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in idam edilmesi oldu. Bu cezanın boyutu halk nezdinde tepkiye yol açtı ve Kemal Bey'in cenazesi neredeyse miting alanına dönüştü. Merhumu nasıl bildirdiniz sorusunun cevabına cemaat “vatanperver bilirdik” şeklinde yanıt vermişti. İngilizler ve Damat Ferit Paşa Hükümeti ülke içindeki İttihatçı ruhun hala yaşadığını ve İttihatçıları yargılamanın kolay olmayacağını tekrar anladı. Öyle ki Tıbbiye öğrencileri bu idamdan sonra “İngilizlerin başını ezeceğiz” diyerek haksız idamlar ve yargılamalar karşısında direneceklerinin sinyalini vermişti.⁸⁵⁸ Bu durum hükümetin atacağı adımlarda daha ihtiyatlı davranmasına neden oldu. Hız kesmeden devam eden tedbirler kapsamında kurucularının tamamının İttihatçı olduğu gerekçesiyle Teceddüt Fırkası kapatıldı ve bundan böyle İttihat ve Terakki'nin devamı olabilecek herhangi bir oluşuma izin verilmeyeceği kararlaştırıldı.⁸⁵⁹ Zaten meclisin feshiyle etkinliği azalan fırkanın üyelerinin büyük çoğunluğu da tutuklanmıştı.⁸⁶⁰ İttihatçı memurlar da tutuklandı ve onlardan boşalan kadrolara Hürriyet ve İtilafçılar getirildi. Hadisat gazetesinde yayımlanan bir yazı konu hakkında şöyle diyordu: “*Dün bir vali azledildi. Çünkü İttihatçı imiş!.. Diğer bir vali atandı. Çünkü İtilafçıdır... Günahdır!..*”⁸⁶¹ Bu şekilde hamleler ile İtilafçılar, tıpkı bir vakitler İttihatçıların yaptığı gibi devlet kademelerinde dal budak salmaya çalıştı. Hiç şüphesiz İttihatçıların tutuklanması en çok onların işine yaradı ve giderek güçlenmelerini sağladı. Ancak kaçırdıkları bir nokta vardı ki iş birliği yaptıkları büyük devletler, artık işgalci devletlerdi ve ülkeyi kendi aralarında bölüştüklerinde Hürriyet ve İtilafçılara hükümet kurabilecekleri ya da memur olabilecekleri bir devlet kalmayacaktı. İttihatçıları Alman hayranlığı yüzünden memleketi mahvetmekle suçluyorlardı ancak şimdi İtilafçılar da ülkeyi işgale gelen İngilizler ile iş birliği yapmaktan geri durmuyordu.

İttihatçıların tutuklanmaları ve sonrasında Malta'ya sürgünü 1919-1921 yılları arasında devam etti. En kalabalık grup 78 kişilikti ve aralarında ünlü İttihatçılar da

⁸⁵⁸ Şimşir, ss. 78-80.

⁸⁵⁹ Tunaya, Cilt: 2, s. 101.

⁸⁶⁰ Akşin, İstanbul, s. 202.

⁸⁶¹ Sarıhan, s. 54.

vardı.⁸⁶² Ilımlı bir eski İttihatçı Ali Fethi Bey de tutuklananlar arasındaydı. Damat Ferit Paşa kendisini İttihatçı liderlerin kaçışında Ahmet İzzet Paşa Kabinesinde olduğu ve kaçışa göz yumduğu gerekçesiyle sorumlu tutuyordu. Malta'ya sürgün edilen Ali Fethi Bey yaşananları şu cümleler ile aktarmaktadır:

*“Tevfik Paşa'nın askerler ve adliyecilerden oluşan geniş yetkili Divan-ı Harbi Örfi teklifini reddeden padişah, Damat Ferit Paşa'nın sadece askerlerden kurulu ve adi suçluları muhakeme edecek bir Divan-ı Harb kurulmasını kabul etmiş, Sadrazama tam salahiyyet vermişti. Bizler, Malta'ya sürülünceye ve sonrasına kadar, bu mahkemenin başına getirilen kindar, cahil, merhametsiz kimselerinin benzerlerinin bulunabileceğine ihtimal vermiyordum.”*⁸⁶³

İngilizlere göre tutuklanan İttihatçıların Malta'ya gönderilmesi şarttı. Zira Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in idamı sonrasında sert bir tepkiyle karşılaşılmıştı. Anlaşıldığı üzere İttihatçıları idam etmek kolay olmayacaktı. Öyleyse geriye tek bir yol kalıyordu ki o da özellikle azılı İttihatçıların Malta'ya sürgünüydü.⁸⁶⁴ İngilizlerin tutuklamalara bu denli önem vermesinin nedeni, kısa süre içerisinde hayata geçirmeyi planladıkları Yunanlıların İzmir'i işgalini uygulamaya koydukları sırada, bu işgale karşı herhangi bir direnişi örgütleyebilecek İttihatçı ya da vatanperverin Osmanlı ülkesi dahilinde bulunmasından duydukları endişeden kaynaklıydı.⁸⁶⁵

İngilizler çok geçmeden Yunanlıların İzmir'i işgal planını devreye soktu ve 15 Mayıs 1919'da İzmir işgal edildi. Esasen İzmir'in işgal edileceği haberi bir süredir ortalıkta geziyordu. Ancak Damat Ferit Paşa bu habere hiçbir zaman itibar etmedi. Hatta bu yönde haber yapan bazı gazetecileri tutukladı. Paşa, İngilizlerin desteğine öylesine güvenmiş olacak ki İzmir'in işgal edildiği haberi payitahta ulaştığında buna inanmayarak İzmir valisine bir telgraf gönderdi ve vaziyetin doğruluğunu teyit etmeye çalıştı.⁸⁶⁶ Bu haksız işgale karşı Damat Ferit Paşa dahi tepki göstermiş, işgale gerek olacak bir durum yaşanmadığını belirtip istifa etmiştir. Ne var kabineyi kurma görevi yeniden kendisine verilmiştir.

İzmir'in işgali kamuoyunda da büyük yankı uyandırdı. Zira bu İttihatçıların yargılanmasından çok daha büyük bir olaydı. İngilizler Türk halkının verdiği tepki ve

⁸⁶² Tunaya, Cilt: 2, ss. 21-22.

⁸⁶³ Okyar, s. 279.

⁸⁶⁴ Şimşir, s. 83.

⁸⁶⁵ Mithat Şükrü Bleda'ya göre Türklerin zor zamanlarda nasıl birlik olduğunu bilen İngilizler işlerini güçleştireceğini düşündüğü ne kadar eski ve yeni idareci varsa işte bu yüzden tutukluyordu. Bleda, s. 127.

⁸⁶⁶ Karay, s. 114.

Bekirağa bölüğünde halihazırda bulunan İttihatçılardan oldukça endişe duydu. Zira Bastille benzeri bir baskınla tutuklu olan tüm İttihatçılar salınabilirdi.⁸⁶⁷ Milliyetçi ve vatanperver olan İttihatçılar bu işgale sessiz kalmaz, derhal silahlı direnişe geçerdi. Bekirağa bölüğünde tutulan İttihatçılar yalnız İngilizler için değil, Damat Ferit Paşa için de bir tehditti. Öyle ki Ferit Paşa'nın türlü zahmetlerle yakaladığı İttihatçılar salıverilirse kendi iktidarı, hatta hayatı tehlikeye düşerdi. Burada bulunan İttihatçılardan kurtulmak isteyen Paşa, onları İngilizlere teslim etti. İngilizler de bu tutukluların kaçmalarını ve direnişe geçmelerini engellemek üzere onları merkezden uzaklaştırıp, küçükü büyüklü gruplar halinde Malta'ya gönderdi.⁸⁶⁸ İttihatçıların Malta'ya sürgünü hakkında Alemdar gazetesinde bir yazı yayımlayan Refi Cevat ise şu cümleler ile İttihatçıların sürgünden daha ağır bir ceza almamış olmasını eleştirdi: *“Dün götürülen İttihatçıları süratle cezalandırmalıydık. Altı aydır icraat icraat diye bağırıp durduk. İngilizler de bıkmış usandı, alıp götürdüler. Şimdi kimin yakasına yapışacağız?... İttihatçıların parça parça edilmesi lazımdı.”*⁸⁶⁹

Hükümeti yeniden kurmakla görevlendirilen Damat Ferit Paşa, bu defa kabinesini Hürriyet ve İtilaftan bağımsız kurdu. Bu durumdan hoşnut olmayan İtilafçılar ise hem Damat Ferit Paşa'ya bir tepki hem de ülke içerisindeki tepkilerden etkilenererek İzmir'in işgaline karşı çıktı.⁸⁷⁰ Ülke genelinde İzmir'in işgaline yönelik tepkiler büyüdü. Çeşitli noktalarda gösteriler ve mitingler düzenlendi. Hükümetin bir süredir yaratmaya çalıştığı “İngilizler Osmanlıların varlığını koruyacaktır” algısı yıkıldı. İsmet İnönü'ye göre İzmir'in işgalinden sonra İtilaf Devletlerinin Anadolu'yu kendi aralarında pay etmek istedikleri açıkça görülmüştü.⁸⁷¹

İzmir'in işgali her ne kadar olumsuz bir hava yarattıysa da imzalanan mütarekenin nasıl sonuçlar doğurabileceğinin ve Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin İngilizlere güvenmesinin boşa olduğunun, zira galip devletlerin Türk halkına acımayarak topraklarını elinden almaya çalışacağıının resmen ilanı oldu. Bir noktada işgal halkın gözünü açtı ve İstanbul Hükümeti'nin sessizliği karşısında ülkeyi korumak adına silaha sarılmaktan başka bir çare olmadığının anlaşılmasını sağladı. İşgalden hemen sonra önemli bir gelişme daha yaşandı ve Mustafa Kemal Paşa Anadolu

⁸⁶⁷ Lütü Simavi, ss. 339-340.

⁸⁶⁸ Şimşir, ss. 99-100.

⁸⁶⁹ Sarıhan, s. 280.

⁸⁷⁰ Akşin, İstanbul, s. 273.

⁸⁷¹ İnönü, s. 127.

direnşini, milli bir mücadeleye dönüştürmek üzere Samsun'a yola çıktı. Paşa'nın amacı işgalci devletlere ve işgallere sessiz kalarak halkı kaderine terk eden İstanbul Hükümetine karşı bir direniş başlatmak, dağınık haldeki direnişçileri tek ve ulusal bir çatı altında toplamaktı.

Esasen İngilizlerin korktuğu başına gelmiş oldu. İtilafçılar ile el ele vererek ülke genelinde İttihatçı avına çıkan İngilizlerin amacı, savaşın sorumluluğunu yüklenecek birilerini bulmaktan ziyade, ileride gerçekleştireceği işgallere karşı direnişe geçebilecek kimseleri ortadan kaldırmaktı. İngilizler darbeyi azılı İttihatçılardan beklerken eski bir İttihatçı ancak güçlü bir vatansever olan Mustafa Kemal Paşa'dan aldı. Paşa hem halkı işgallere karşı örgütlüyor hem kongre ve mitingler düzenleyip hareketinin muhtevasını belirliyor hem de müdafaa cemiyetlerini bir araya topluyordu.

İşgal devletleri çok geçmeden hareketin büyüdüğünü ve Anadolu işgalinin sandıkları kadar kolay geçmeyeceğini anladı. İngilizler hareketin bu denli büyümesinde Damat Ferit Paşa'nın da suçu olduğunu düşünüyordu. Zira Paşa hareketi önemsememiş, bu denli dal budak salabileceğini öngörememişti. Hatta Paşa bir Fransız gazetesine verdiği söylemde bunun askeri bir hareket ya da ülke geneline yayılmış bir direniş olmadığını, işsiz güçsüz gençlerden oluşan İttihatçı bir hareket olduğunu vurgulamıştı.⁸⁷² Damat Ferit Paşa burada muhtemelen gerçekten de durumu önemsemediği için İttihatçı bir hareket olduğunu belirtmişti. Yani Milli Mücadele direnişinin İttihatçılıkla ilk suçlanması, hareketi küçümsemek içindi.

Ne var ki hareket, işgallere karşı direniş kıvılcımından, tüm yurdu kaplayan Milli Mücadele yangınına dönüşünce de İttihatçılık ile yaftalandı. Ancak bu defa amaç hareketi küçümsemek değildi. İngilizlerin ve hükümetin direnişi İttihatçı bir hareket olarak gösterme amacı halkın daha evvel ülkeyi savaşa sokarak memleketin mahvına sebep olan İttihatçıların peşinden gitmeyeceği düşüncesi idi. Esasen hükümet ve İngilizlerin bu şekilde davranmasının toplum nezdinde de geçerliliği vardı. Öyle ki bir zamanlar halk tarafından kahraman ilan edilen İttihatçıların Birinci Dünya Savaşı yenilgisi ve kendini feshetmesiyle tüm karizması sönmüştü. Savaşlar boyunca yaşanan sıkıntılar, yolsuzluklar ve karaborsa gibi unsurlar halkın İttihatçılara karşı öfke

⁸⁷² Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, Cilt 2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1965, s. 14.

beslemesine neden oldu.⁸⁷³ İttihatçılık artık “vatan hainliği” ile eş değer bir konuma düşmüştü. Basın kanadından tek bir gazete dahi İttihat ve Terakki’yi savunamıyordu.⁸⁷⁴ Mustafa Kemal önderliğindeki bu hareket de İttihatçı bir eylem olarak gösterilirse, halkın direnişe katılım oranı azalırdı. Öyle ki bu söylemleri güçlendirmek adına Enver Paşa’nın Doğu Anadolu’ya geldiği haberi dahi yayılmıştı. Damat Ferit Paşa ve İngilizlerin bu gerçeği yansıtmayan haberlerine karşı Ali Fuat Cebesoy’un şu sözlerine değinmek yerinde olacaktır:

*“İtilafçı gazetelerin İttihatçı liderlere ateş püskürdükleri, onları en haksız bir şekilde itham ettikleri, akla hayale gelmeyecek yalanlar uydurdukları sıralarda idi. Bir kısım münevverler de dahil halk İttihatçılardan hoşnut değildi. Birinci Cihan Harbi’nin bütün mesuliyetini onlara yüklüyorlardı. Damat Ferit Paşa bu hoşnutsuzluktan istifadeyi düşünmüş, milli mukavemeti baltalamak ve kongreleri işkal etmek için faaliyete geçmişti. Hükümeti tutan İstanbul gazeteleri Enver Paşa’nın Erzurum’a geldiğini yazmışlar, ajanlar da bunu dört bir tarafa yaymışlardı. Enver Paşa Erzurum’da imiş sözleri kulaktan kulağa, köyden köye ve şehirden şehire dolaşmıştı. Bu rivayete aklı başında pek çok kişi de inanmış veyahut şüpheye düşmüşlerdi.”*⁸⁷⁵

İttihatçıların halk nezdinde itibarının iyice kaybettirilmesi özellikle İtilafçılar ile İngilizlerin ortaklaşa hareket ettiği Mondros Mütarekesi sonrasında yaşandı. İtilafçılar İttihatçılığın “yargılanması gereken bir suç” olduğu algısını iyice yerleştirerek yeniden toparlanmalarına engel olmak istedi. Zira hem İtilafçılar hem de İngilizler ülke içerisinde hala en güçlü örgütün İttihatçılarda olduğunu biliyor ve deyim yerindeyse onlardan çekiniyordu. Bu nedenle İttihatçıların üzerine “suç gömleği” ne kadar iyi giydirilirse, tekrar örgütlenmeleri de o kadar zor olurdu. Ancak artık karşılıklı suçlayabilecekleri yeni bir direnişçi olarak Mustafa Kemal çıkmıştı. Dolayısıyla şimdi de O ve etrafında toplananlar İttihatçı sayılmalıydı. Mustafa Kemal’in etrafında toplanan direnişçiler arasında İttihatçılar olduğu doğrudu ancak bu İttihatçı bir hareket değildi ve durum çok geçmeden anlaşılacaktı.⁸⁷⁶

Mustafa Kemal Paşa vatansever olduğunu düşündüğü İttihatçılara mukavemet sürecinde yanında bir yer verdi. Ancak tamamen milli duygulardan ve memleketi kurtarma idealinden yola çıkan hareketin halk nezdinde “İttihatçı” görünüp itibarını kaybetmesini de istemiyordu. Öyle ki kendilerinden çok daha fazla silaha, cephaneliğe

⁸⁷³ Bleda, s. 127.

⁸⁷⁴ Sarıhan, s. 19.

⁸⁷⁵ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s. 139.

⁸⁷⁶ Şimşir, s. 121.

ve askere sahip olan işgal devletlerinin karşısında başı sarıklıdan ayağı çarıklıya her türlü direnişçiye ihtiyacı vardı. Bu kitleleri manipüle etmek isteyen İngilizlere ve İstanbul Hükümetine karşı O da somut adımlar atmalıydı. Bu sebepten Sivas Kongresi'nde Milli Mücadele'nin İttihatçı bir hareket olmadığının altı çizilmiş ve bu uğurda yemin edilmesi istenmişti. İsmail Fazıl Paşa kongrede şu cümleler ile konuyu gündeme getirdi:

“Efendim, milli hareketin aleyhinde bulunanlar bizi İttihatçılıkla suçluyorlar, bu suçlamanın içeride ve dışarıda çok kötü etkiler bıraktığını hiçbirimiz inkar edemeyiz. Bu gerçeği göz önünde bulunduran Hazırlık Komisyonu, Kongre üyelerinin hiçbir parti hissiyle hareket etmeyeceklerini bir yeminle pekiştirip bu yeminin bir örneğini de yayımlamak gerektiği hususunu benimsedi.”⁸⁷⁷

Hazırlanan yemin metninde delegelerden, devlete, millete, memlekete ve İslamiyet'e hizmetten başka hiçbir kişisel amaç gütmeyeceklerine, siyasal hırs ve fırkacılık konularından tamamıyla uzak durulacağına ve İttihat ve Terakki emelleriyle alakadar olunmayacağı ve bu partinin yeniden canlandırılmaya çalışılmayacağına yönelik yemin etmesi istendi. Delegeler yemin metnine uydu. Zira bu hareketin İttihatçı bir hareket olmadığını kanıtlamak ve yalnızca vatanın kurtuluşu için çalışacaklarını ispat etmenin başka yolu yoktu. İsmail Fazıl Paşa kongreye katılan delegelerin yemine ihtiyacı olmadığını belirtmekle beraber, İttihatçılık ile ilgilerinin olmadığına yönelik yemindeki esas amacın durumu halka açıklamak olduğunu vurguladı.⁸⁷⁸

Bu mesele görüşülürken azıllı İttihatçılardan olduğu bilinen Kara Vasıf Bey muhtemelen kendini sorumlu hissetmiş ve şu sözleri sarf etmiştir: *“İttihat ve Terakki artık ölmüştür; fakat başka bir nam altında tekrar canlanabilir; bu tehlikeyi nazar-ı itibara alıp hiçbir fırka ve cemiyetle münasebetimiz olmadığına ve yalnız milletlerin selameti uğrunda çalışılacağına yemin etmek daha muvafık olur.”⁸⁷⁹* Zürcher'in de aktardığı üzere *“İster Ali Kemal ve Damat Ferit Paşa gibi İtilafçı olsun, ister İngiliz istihbarat servisinden olsun, Milliyetçi karşıtı gözlemcilerin çoğu ulusal hareketin İttihatçı tertibi olduğuna inanıyordu.”⁸⁸⁰* Kuva-yı Milliye'ciler ise direniş hareketlerinin İttihatçılık ile bir tutulmasının ileride İtilaf Devletleri ile yapılabilecek

⁸⁷⁷ Recep Toparlı, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Sivas, 2010, s. 6.

⁸⁷⁸ Toparlı, Ss. 6,10.

⁸⁷⁹ Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1969, s. 19.

⁸⁸⁰ Zürcher, Milli, ss. 67-68.

olası bir görüşmede karşılarına olumsuz bir durum olarak çıkacağını bilincindeydi. Sivas Kongresi başlarken, ulusal direniş hareketinin İttihat ve Terakki de dahil olmak üzere hiçbir fırka ile ilişkisinin bulunmadığına yönelik edilen yemin işte bu yüzdendi. Böylece ileride gelebilecek olumsuz durumların önüne geçilmeye çalışıldı.

Ulusal direnişçiler, Tunaya'nın da deyimiyle “yakın tarihin kabusu olan fırkacılığı”, milleti birbirine düşman eden İttihatçı-İtilafçı çatışmasını Milli Mücadele'ye bulaştırmamak için ellerinden geleni yaptı. Bu bağlamda fırkacılık mefhumu ile uzaktan yakından alakadar olunmayacağı yalnızca Sivas Kongresi'nde değil, hemen hemen toplanan tüm kongrelerin beyannamesinde yer aldı. Örneğin İzmir ve civarında kurulan Redd-i İlhak Cemiyeti beyannamesinin birinci maddesinde fırkacılığa kesinlikle yer verilmeyeceği, yalnızca vatanın kurtuluşu için çalışılacağı vurgulandı. Yine Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin onuncu maddesinde cemiyetin kuruluş amacından başka hiçbir siyasetle ilgilenmeyeceği belirtildi. Şarki Anadolu Hukuk Cemiyeti ise her türlü fırkacılığın dışında olduğunu ilan etti. Ulusal direnişçiler İttihatçılıktan bağımsız bir hareket olduklarını yalnız kurdukları cemiyetlerde değil kongrelerde de ilan etti. Bunlardan ilki yukarıda bahsedildiği üzere Sivas Kongresi oldu. Bir diğeri ise Alaşehir Kongresi idi. Kongrede her türlü fırkacılığın reddedildiği bildirildi. Sivas Kongresi'nde alınan kararlara binaen yayımlanan 11 Eylül 1919 tarihli beyannamenin dokuzuncu maddesinde de fırkacılık hareketinden uzak durulacağı ısrarla vurgulandı.⁸⁸¹

Bu süreçte İstanbul Hükümeti ve Anadolu direnişi arasındaki gerilimlerin şiddeti artarak devam etti. Özellikle Damat Ferit Paşa'nın kurduğu hükümetler, Milli Mücadele ile en sert diyalogların kurulduğu ve en katı tedbirlerin alındığı dönemler olarak öne çıktı. İttihatçı liderlerin yargılanması ve idam kararları, direnişin lideri Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten ihraç edilmesi, Meclis-i Ayan'a kendi yandaşlarını ataması ve direnişçiler ile girişilen mücadeleler O'nun sadrazamlık dönemlerinde hat safhaya ulaştı. Damat Ferit Paşa'ya göre İttihatçılar ile Müdafaa-i Hukukçular aynı kazanda kaynamıştı ve İttihatçılar kötü idareleriyle milyonlarca insanın ölümüne ve imparatorluğun mahvına sebep olmuştu. İttihatçıların liderleri ise hatalı emirler veren “Bolşeviklerdi”. Anadolu'daki hareketi başlatanlar da işte bu isimlerin siyasetini takip eden İttihatçılardı ve bu kimseler İtilaf güçlerinin de

⁸⁸¹ Tunaya, Anayasa, ss. 169-170.

yardımla ortadan kaldırılmalıydı. Zira izledikleri yol ile vatani daha ağır bir işgale uğratacaklardı.⁸⁸²

Damat Ferit Paşa Hükümeti Anadolu direnişinin İttihatçı bir hareket olduğuna yönelik söylemlerini ısrarla devam ettirdi. Hatta yabancı basına bu yönde demeçler vererek oldukça yüksek paralar harcayan bu hareketin finansörünün Birinci Cihan Harbi döneminde zenginleşen İttihatçılar olduğunu dahi iddia etti.⁸⁸³ Şüphesiz Kuva-yı Milliyeciler arasında daha önceleri İttihat ve Terakki Cemiyetinde bulunmuş kimseler vardı. Hatta bunların pek çoğu İttihat ve Terakki içerisinde önemli mevkiler elde etmişti. Ne var ki vatanın bütünlüğünün tehlikede olduğu bu süreçte İttihatçılar, Mustafa Kemal önderliğindeki ulusal direniş hareketini destekledi. Büyük çoğunluğu fırkacılık gibi siyasi ihtirasları bir kenara bırakmıştı. Zaten İttihatçılığın bir getirisi de vatanperverlikti. Dolayısıyla bu kimselerin bir kısmı artık eski fırkalarını değil ulusal direniş için uğraş veren Kuva-yı Milliyecileri temsil ediyordu.⁸⁸⁴ Elbette buradan hareketle Milli Mücadele döneminde tüm İttihatçıların Mustafa Kemal Paşa taraftarı olduğu ve O'nu lider olarak kabul ettiği çıkarımını yapmak doğru değildir. İttihatçılar ile Mustafa Kemal Paşa'yı ortak paydada buluşturan mefhum vatanın kurtuluş idealiydi. Mustafa Kemal bu süreçte pragmatik bir yaklaşımla İttihatçıların vatanperverliklerinden yararlandı. İttihatçılar ise hem vatani kurtarmak hem de kendi varlıklarını korumak adına direnişi destekledi. Ancak İttihatçıların pek çoğu, içlerinde bir gün yeniden İttihat ve Terakki'yi canlandırma gayesi taşıyordu. "İttihatçılar ölür İttihatçılık ölmez" fikrinin yerleşmiş olduğu bu kimselerin zihniyet dünyasını çok iyi bile Mustafa Kemal Paşa söz konusu canlanışa mahal vermemek adına İttihatçılara her daim ihtiyatlı yaklaştı ve bir denge siyaseti takip etti. Ne var ki Mustafa Kemal Paşa tüm uğraşlarına rağmen ulusal direniş hareketinin İttihatçılık ile yaftalanmasına engel olamadı. Fethi Tevetoğlu'na göre ulusal direniş hareketini son kongresini yaparak kendini fesheden bir fırkayla özdeşirmek tarihi gerçeklikle uyuşmayan bir iftiradan ibaretti.⁸⁸⁵

⁸⁸² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Cilt 2 Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk (1918-1938)**, (Mütareke) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 10-25.

⁸⁸³ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, ss. 84-85.

⁸⁸⁴ Fethi Tevetoğlu, "Atatürk-İttihat ve Terakki", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:5, Sayı:15, 1989, ss. 621-622.

⁸⁸⁵ Tevetoğlu, s. 622.

Mustafa Kemal Paşa Söylev’de tüm bu iddialara yanıt vererek öncelikle Sivas Kongresi’nin ilk üç gününün kendilerinin İttihatçı olmadığına yönelik yemin formülü hazırlamakla geçtiğini belirtmiştir.⁸⁸⁶Ulusal direniş hareketi İttihatçılık ile suçlanmasının yanı sıra zaman zaman Bolşeviklik ile de suçlanıyordu. Kara Vasıf Bey Mustafa Kemal Paşa’ya hitaben yazdığı bir mektupta bu konuya değinerek hareketin milli değil Bolşevik gayesiyle yapıldığına yönelik iftiraların İngiliz ve Amerikan Hükümetlerince de desteklendiğini belirtmiştir.⁸⁸⁷ Mustafa Kemal Paşa ise bu haberi yayan kişilerin bedbaht kimseler olduğunu vurgulamıştır. Milli Mücadele’nin İttihatçı parasıyla finanse edildiğine yönelik demeçler verenlerin de yine bu gafiller olduğunu aktarmıştır.⁸⁸⁸

Bu hareketi İttihatçılık ile suçlayan yalnız İngilizler ya da İtilafçılar değildi. Sultan Vahdettin de direnişin İttihatçı bir hareket olduğu kanısındaydı. Öyle ki Sultan bunca kovuşturmayla rağmen ülke içindeki en güçlü örgütün İttihat ve Terakki olduğunu düşünüyordu. Dolayısıyla böylesi geniş çapta bir harekete kalkışan İttihatçılardan başkası olamazdı. Hem Sultan’ın hem de İtilafçıların İttihat ve Terakki’ye hala bu şekilde yükleniyor oluşunun nedeni ise İttihatçıları iktidarlarına karşı bir tehlike olarak görmelerinden kaynaklanıyordu. Mustafa Kemal Paşa ülkenin kurtuluşu için vatanperver İttihatçılar ile iş birliği içerisine girmekten çekinmese de mücadele yoluna Kuva-yı Milliye’ci olarak devam edenlere güvenmiş, geri kalan İttihatçılara ihtiyatlı yaklaşmış ve İttihat ve Terakki’yi yeniden diriltmeye yönelik hiçbir çaba içerisine girilmeyeceğinin altını çizmiştir. Milli Mücadele’yi İttihatçı bir hareket olmakla suçlayan kimselere karşı bir yazı yayımlayan Tasviri Efkar gazetesi ise vatani sevmek ve vatan için çalışmanın İttihatçılık ile karıştırılmaması gerektiğini belirterek hareketin her türlü siyasadandan uzak olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.⁸⁸⁹

Ne var ki işgal devletlerinin tutumunu gören halk da bu söylemlere inanmamış ve Mustafa Kemal önderliğindeki direnişe destek vermiştir. Halkın gözünde milletin varlığını koruyacak olan hükümet ve padişah çoktan teslim olan bir görüntü çizmiştir. Zira hükümete göre bu güçlü devletlere direnmenin bir faydası yoktu. Makul olan tek şey ılımlı bir siyaset takip ederek işlerin daha da zora girmesini engellemektir.

⁸⁸⁶ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s. 87.

⁸⁸⁷ Cebesoy, s. 139.

⁸⁸⁸ Mustafa Kemal Atatürk, s. 152.

⁸⁸⁹ Sarıhan, s. 363.

Damat Ferit Paşa Hükümeti, İttihatçılara karşı yürüttüğü direnişi işgalci güçlere karşı yürütmedi. Yunanlılar İzmir ve çevresini işgal etti. Bunun üzerine Fevzi Paşa yerine Harbiye Nazırlığına getirilmiş olan Cevat Paşa cephanenin güvenilir bir yere nakledilmesini istedi. Paşa bu kararıyla Mondros maddelerine uymadığını belli ediyordu. Ayvalık'ı işgal eden Yunan birlikleri burada Türk askerinin direnişi ile karşılaştı. Bunun üzerine Damat Ferit Paşa Hükümetinden Dahiliye Nazırı Ali Kemal, Balıkesir Mutasarrıflığına gönderdiği bir yazıda işgal güçlerine direnilmemesi gerektiğini, hakların siyaseten savunulacağını, emirlere uymayanlardan hesap sorulacağını belirtti. Görüldüğü üzere hükümet işin başında teslimiyetçi bir çizgide ilerleyeceğini belli etmişti.⁸⁹⁰

Ancak vatansever Osmanlı subayları ve Türk halkı bu haksız işgale İstanbul Hükümeti gibi sessiz kalmadı. Teslimiyetçi taraf İstanbul Hükümetiydi, mukavemet gösteren taraf ise Anadolu direnişi ve onun uzantısı olarak Ankara Hükümeti olacaktı. Bu bağlamda yerel direniş örgütleri olan Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri kuruldu. Bu cemiyetler Mustafa Kemal öncülüğündeki Türk Bağımsızlık Savaşı'nın ve bu doğrultuda yürütülen silahlı direnişin en önemli dayanağı oldu. Mustafa Kemal'in Amasya Genelgesi'nde vurguladığı *“milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır”*⁸⁹¹ sözü hareketin muhtevasını ortaya koydu. Mustafa Kemal ve silah arkadaşları, Türk milletinin de desteğini alarak zorlu şartlar altında işgalcilere direnmiş, yapılan savaşlarda önemli başarılar elde etmiş ve bu durumu diplomasi sahasında taçlandırarak, sonucunda yeni Türkiye Cumhuriyet'ini kurmuştur.

Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele Döneminde pek çok başarıya imza attı. Bunlardan biri de 1919 genel seçimleri oldu. Esasen hükümetten birtakım kimseler böyle bir dönemde seçimlerin yapılmasına karşı çıkmıştı. Bunun nedeni İzmir'in işgal edilmesi ve buna sessiz kalan hükümet ve İtilafçılar karşısında İttihatçıların seçime etkili olabileceği endişesiydi. Hürriyet ve İtilaf ise seçime katılmayı dahi düşünmüyordu. Zira hem böylesi bir gücü kendinde bulamadı, hem de İttihatçıların devamı olarak gördüğü Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri karşısında şansının

⁸⁹⁰ Metin Ayışığı, “Kurtuluş Savaşı Sırasında İstanbul Hükümeti ile Kuvayı Milliye Arasındaki Münasebetler”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:15, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara, 2002, s. 701.

⁸⁹¹ Hakkı Uyar, “Atatürk Dönemi İç Politikası (1920-1938)”, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, (Ed. Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu), Anı Yayıncılık, Ankara, 2011, s.43.

olabileceğine inanmadı.⁸⁹² Bu seçim direnişe karşı olan İstanbul hükümeti ile direniş taraftarı vatanperverlerin bir düellosu şeklinde ilerledi ve neticeleri bakımından kazanan direnişçiler oldu. Zira seçimler sonunda kurulan son Osmanlı Mebusan Meclisi yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında elini güçlendiren en önemli kazanımlarından olan Misak-ı Milli'yi kabul etmişti. İstanbul'un işgaliyle birlikte işgal güçleri tarafından dağıtılan bu meclisin kapanması Ankara'da kurulacak ve yeni Türkiye'nin oluşumuna bir adım daha yaklaştıran meclisin açılışını da hızlandırmış oldu.

Mustafa Kemal Paşa bu süreçte yalnız işgal devletleri ve İstanbul Hükümeti ile değil, Anadolu'ya tekrar gelerek direnişin liderliğine soyunmak isteyen Enver Paşa ile de mücadele etti. Daha önce de belirtildiği üzere bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunan İttihatçılar çoğunlukla fırkacılığı ve siyasi hırsları bir kenara bırakarak vatanın selameti uğruna çalışan kimselerden mürekkepti. Esasen İttihatçıların Mustafa Kemal önderliğindeki direniş hareketine destek vermesi iki sebepten kaynaklıydı. Birincisi ülkenin işgal güçlerinin elinden kurtuluşunu sağlamaktı. İkinci neden ise iktidarda oldukları süre zarfında kendilerini bir av misali yakalayan İtilafçılara ve İngilizlere karşı varlıklarını devam ettirebilme adına direniş hareketine katılmaktan başka şanslarının kalmamış olmasından ileri geliyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele boyunca İttihatçılar ile olan ilişkileri Paşa'nın izlediği denge siyaseti üzerinden devam etti. Zira Mustafa Kemal, İttihatçılar ile olan sınır çizilmediği takdirde birtakım sıkıntıların baş gösterebileceğini biliyordu.⁸⁹³ Vatanperverliklerinden şüphe edilmeyecek bu kimselerin yardımları doğru yönetilmezse direnişin bir liderlik sorunu yaşaması kaçınılmaz olurdu. Liderleri ülke dışına çıkmıştı ancak ülke içindeki İttihatçılar üzerinde hala bir tesirlerinin olduğu bilinen bir gerçektir. Talat Paşa ülkeden ayrılırken kendi vakitlerinin dolduğunu, artık siyasi meseleler ile uğraşmamaları gerektiğini düşünüyordu. Ne var ki Enver Paşa kendisiyle aynı fikirde değildi. Rusya'ya geçip Türkistan'ı ayaklandırmak ve burada bir teşkilat kurmak gibi fikirler ortaya atıyordu.⁸⁹⁴ Nitekim fikirlerini uygulamaya geçirdi ve Buhara'da Basmacı hareketinin lideri olarak Ruslara karşı savaşırken

⁸⁹² Hacer Göl, **Milli Mücadele Döneminde Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008, ss. 77-78.

⁸⁹³ İlhan Tekeli, Selim İlkin, "Kurtuluş Savaşında Talat Paşa İle Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları, **Belleten**, Cilt: 44, Sayı: 174, 1980, s. 301. (301-346)

⁸⁹⁴ Babacan, s. 180.

öldürüldü. Enver Paşa bu hareketten önce Anadolu direnişi ve Mustafa Kemal Paşa ile de birtakım münasebetler içerisinde girdi. Enver Paşa'nın Cemal Paşa'ya yazdığı mektuba göre Milli Mücadele direnişçileri arasından bir heyetin Rusya'ya gitmesi kendisinin Moskova'da bulunduğu tarihe denk gelmişti. Paşa'nın anlatımına göre Ruslar silah ve maddi yardım konusunda biraz sıkıntı çıkarmış, kendisi heyete dahil olmadan araya girerek durumu çözmüştü.⁸⁹⁵Bu olaydan sonra Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup gönderen Enver Paşa Moskova'ya Müslümanları örgütleyerek Anadolu'daki direnişe katkı sağlamak amacıyla gittiğini yazıyordu.⁸⁹⁶Daha önceleri Milli Mücadele'yi İttihatçı bir hareket olarak gösterme gayreti içerisinde olan Damat Ferit Paşa ve İtilafçılar, Enver Paşa'nın Doğu Anadolu'ya geldiğini iddia etmişti. Enver Paşa bu tarihlerde Anadolu'da değildi ancak mektuptan da anlaşıldığı üzere ülkeye geri dönerek mücadeleye katılmanın, hatta hareketin liderliğine geçmenin planlarını yapıyordu. Bu durumun bilincinde olan Mustafa Kemal Paşa Moskova'ya İttihatçı liderlerin Anadolu adına söz söyleme yetkisinin olmadığını bildirdi.⁸⁹⁷

Mustafa Kemal Paşa, Rusların Enver Paşa'yı kendisine karşı kullanmasından endişeliydi. Enver Paşa'nın Bakü Kongresi'ne katılması Bolşevik emellerine karşı duyulan kuşkunun artmasına neden oldu. Anadolu direnişini bölmek niyetinde olan İngilizler de Kemalist grubun Bolşevik-İttihat ve Terakki grubu karşısında zayıfladığını düşünüyor, Enver Paşa'nın, Lenin'in ilkelerini takip etmeyen Mustafa Kemal'in yerini alacağına yönelik iddiaları körüklüyordu. Ruslar ile böyle bir noktaya gelmek istemeyen Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'ya bir telgraf göndererek, kendisini Türkistan ve Afganistan bölgesinde çalışmalar yapmaya yönlendirdi. Ne var ki Enver Paşa, Anadolu'da bulunan ve irtibat halinde olduğu kimselere zamanı gelince direnişin başına geçmelerini sağlayacak bir örgüt kurmalarına yönelik talimatlar gönderiyordu.⁸⁹⁸Tüm bu yaşananlara en yakından şahit olan Kazım Karabekir olanları şu cümleler ile değerlendirmektedir:

“Mesele Mustafa Kemal Paşa'yı devirmeye ve bu suretle halk hükümetleri meselesini bütün memlekete teşmil etmeye ve bu suretle İttihatçıların iş başına gelmelerine çalıştıkları hakkında vasi bir plan var. Berlin'den Enver'i Bakü'ye koşturan kuvvetin dahildeki İttihatçıları da harekete getirdiği ve yine

⁸⁹⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, “Tarihi Mektuplar”, **Tanin**, 18 Ekim 1944, Nu. 4454-408.

⁸⁹⁶ Salahi R. Sonyel, Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması, **Belleken**, Cilt: 54, Sayı: 209, 1990, s. 384. (381-402)

⁸⁹⁷ Tekeli, İlkın, s. 305.

⁸⁹⁸ Sonyel, ss. 380-388.

*memleketimiz dahilinde bu sefer de Enver eliyle Bolşeviklik tesisine çalışıldığını tahmin ettim.*⁸⁹⁹

Anadolu direnişine destek konusunda İttihatçı liderler arasında görüş ayrılıkları vardı. Talat Paşa önce harekete destek vererek vatani işgalden kurtarmak, kurtuluştan sonra ülkeye dönerek iktidarı devralmak taraftarıydı. Enver Paşa ise yukarıda aktarıldığı üzere hareketi başından ele geçirmek niyetindeydi. Bu amaç doğrultusunda ülkeden ayrılırken geride kalan İttihatçılara birtakım önerilerde bulundu. Bu öneri üzerine Teşkilat-ı Mahsusa geleneğinden gelen İttihatçılar, Karakol Cemiyet'ini kurdu.⁹⁰⁰ Anadolu'daki bağımsızlık savaşına destek veren bu Cemiyet; Mütareke yüzünden İstanbul'a çağrılan subayları ve depolarda bulunan silahları Anadolu'ya geçirmek, direniş grupları arasında haberleşme ağını oluşturmak ve halkın güvenliğini sağlamak gibi misyonları yüklendi.⁹⁰¹ Ne var ki Mustafa Kemal Paşa Cemiyet'in Enver Paşa ile olan bağlarından endişe duyuyordu. Öyle ki Karakol'un kurucularından Kara Vasıf Bey ile yaptığı bir görüşmede bu gizli örgütün liderinin Enver Paşa olduğunu bildiğini söyledi. Kara Vasıf Bey ise lider olarak kendilerini gördüklerini, Enver Paşa'nın da beyanatının bu yönde olduğunu aktardı. Ancak hareketin tek bir merkezi olması gerektiğini düşünen Mustafa Kemal Paşa tüm çalışmaların Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti altında yapılması gerektiğini vurguladı.⁹⁰² Tüm bunlara rağmen direnişi büyük oranda destekleyen İttihatçıların Milli Mücadele'ye istihbarat, silah ve asker kaçırmak, Anadolu halkını işgal güçlerinin zulümlerinden koruma gibi pek çok katkılarının olduğu yadsınmaz bir gerçektir.⁹⁰³ Öyle ki Cumhuriyet'i kuran kadronun pek çoğu da İttihat ve Terakki kapısından içeri girmiş kimselerdir.

Tüm bu süreçte İttihatçıların ezeli düşmanı Hürriyet ve İtilafçılar ise Damat Ferit Paşa Hükümeti çizgisini benimseyerek, İttihatçı hareket olarak nitelendirdikleri

⁸⁹⁹ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı**, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 30.

⁹⁰⁰ Zürcher, Milli, s. 122.

⁹⁰¹ Mehmet Akif Bal, "Milli Mücadele'nin Gizli Teşkilatı: Karakol Cemiyeti (1918-1920), **Türk Dünyası Araştırmaları**, Cilt:130, Sayı:256, 2022, ss. 103-104.

⁹⁰² Tekeli, İlk, s. 309.

⁹⁰³ İttihatçıların Anadolu direnişine katkıları hakkında geniş ve kapsamlı bir araştırma için bkz. Zürcher, Milli, ss. 102-144.

Anadolu direnişini engellemeye çalıştı.⁹⁰⁴ İtilafçılar bu doğrultuda işgalci güçler ile anlaşarak Anadolu'da ayaklanma çıkarılmasına dahi yardım etti. Halkın dini duyguları sömürülmeye çalışıldı ve Milli Mücadele'nin dine ve İslam Halifesine karşı olduğu gibi asılsız iddialar yayıldı. İngilizlerin ve Hürriyet ve İtilafçıların bu iddiaları kullanarak çıkardığı isyanların amaçları arasında; halk tabanında direnişe katılım oranını azaltmak, Kuva-yı Milliyecilerin isyancılar ile uğraşmasını sağlayarak hareketi bölmek ve yıpratmak gibi unsurlar vardı. Bu doğrultuda çıkarılan isyanlar arasında Anzavur Ayaklanması, Zile Ayaklanması gibi 30 civarı isyandan söz etmek mümkündür.⁹⁰⁵

Hem yabancı işgal kuvvetlerin hem de içerde bu işgalciler ile iş birliği yapanların amacı Kuva-yı Milliyecileri yıpratmaktır. Ne var ki bu yıpratma faaliyetleri Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasına engel olamamış, Anadolu direnişini başlatan kimseler aynı zamanda yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları olmuştur.

Görüldüğü üzere II. Meşrutiyet'in siyasal yaşamına damgasını vuran İttihatçı-İtilafçı cepheleşmesi, ülkenin düşmandan kurtarılması sürecinde dahi kendisini göstermiştir. Meşrutiyet devrinde meclis sıralarında birbirini "hainlik" ile suçlayanlar bu kez Anadolu direnişi sahasına inmiş ve benzer tezleri öne sürerek birbirini yıpratmaya devam etmiştir. İttihatçılar, Mustafa Kemal önderliğindeki Bağımsızlık Mücadelesine destek verirken,⁹⁰⁶ İtilafçılar işgale karşı direniş gösterilmesine karşı çıkan Damat Ferit Paşa önderliğindeki İstanbul Hükümeti'ne destek vermiştir. Görüldüğü üzere fiili olarak 1911 yılında başlayan taraflar arasındaki mücadele aradan onca zaman geçmesine ve ülkenin kötü gidişatına rağmen dinmek bilmemiş, İttihatçılar ve İtilafçılar hiçbir zaman ortak bir zeminde buluşmamıştır.

⁹⁰⁴ Bu duruma istisna olarak gösterebilecek iki isim vardır ki bunlar Hürriyet ve İtilafın önemli simalarından Rıza Nur ve Emir Marşan'dır. Hürriyet ve İtilaf kadroları arasında Milli Mücadele'yi destekleyen ve neredeyse yok denebilecek kadar az isimlerden öne çıkan Emir Marşan bu süreçte Mustafa Kemal ile görüşerek direnişe katılmış ve akabinde Birinci Meclis'te milletvekili olmuştur. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Hakkı Uyar, "Birinci Meclis'te Bir Hürriyet ve İtilafçı: Emir Paşa (Marşan)", **Türkiye Cumhuriyeti Büyük Millet Meclisi'nin Açılışının 100. Yılı: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Demokrasi Uluslararası Sempozyumu** (12-13 MART 2020/ Edirne Bildiriler), (Yayına Hazırlayan Nilgün İnce) I. Cilt, ANKARA 2021.

⁹⁰⁵ Göl, s. 88-93.

⁹⁰⁶ Esasen Bağımsızlık Savaşını verenler daha işin başında bu konuyu öne sürmüş ve İttihatçı-İtilafçı cepheleşmesiyle halkı birbirine kırdıran fırkacılığın ve parti kininin Milli Mücadele'ye bulaşmamasını arzulamıştır. Ne yazık ki fırkacılık bu süreçte dahi en ağır şekilde kendini hissettirmiştir. Tunaya, Anayasa, s.169.

SONUÇ

İttihat ve Terakki Cemiyeti, tam anlamıyla kamuoyu önünde varlığını açıkladığı II. Meşrutiyet'in ilanından, hatta ilandan sonra dahi pek çok değişim geçirdi. Bu sebepten 1906'ya kadar tek bir İttihat ve Terakki'den söz etmek pek mümkün olmadı. Cemiyet tam adını uzun ve meşakkatli yollardan geçerek elde etti. Bu süreçte yaşananlar Osmanlı Devleti'nin son yıllarını şekillendirdi.

Sultan Abdülhamit istibdadı, 19. Yüzyılın ortalarından beri Avrupa'nın muhtelif yerlerinde, özellikle de Paris'te kümelenen Jön Türklerin sayısının gittikçe artmasına neden oldu. Burada bulunan Jön Türkler, ülke dışında Sultan Abdülhamit'in müstebit rejimine karşı oluşan muhalefetin bir sac ayağı ve simgesiydi. Avrupa'nın farklı noktalarında ve dağınık haldeyken bir başarı elde edemeyeceğini fark eden Jön Türkler çeşitli kongreler ile bir araya gelmeye ve istibdata karşı yek bir kuvvet oluşturmaya çalıştı. Görüldüğü üzere sonraları bir çığ haline gelecek ve kendini siyaset sahnesinde bulacak olan muhalefetin ilk çok sesliliği rejimi tamamen değiştirmekten değil baskıcı bir yönetime karşı direnmekten kaynaklanmıştı.

Ülke içinde ise başka bir muhalefet yüksek öğrenim gençliği arasında kendini gösterdi. Batı karşısında alınan yenilgileri önlemek adına ortaya çıkarılan tedbirler kapsamında ordunun modernize edilmesi gerektiği eğilimi Batılı tarzda eğitim veren okulların açılmasına, yurt dışına öğrenci gönderilmesine ve yurt dışından öğretmenlerin gelmesine neden olmuştu. Okullarda kendisine karşı bir muhalefetin yükselebileceğini tahmin eden Sultan II. Abdülhamit çeşitli şekillerde eğitime müdahale etmeye çalışsa da devletin yetişmiş bürokrat ve iyi eğitimli subaylara duyduğu ihtiyacın bilincinde olduğundan söz konusu okulları kapatmadı. Özellikle materyalizm gibi yaklaşımlar ile yaşamın işleyiş şeklini çözümleyen bazı gençler, içinde bulundukları toplumsal normları sorgulamaya başladı.⁹⁰⁷ Bir başka konu ise özellikle Fransız etkisindeki okullara bu kanal ile giren "hürriyet, eşitlik ve adalet" gibi kavramlar oldu. Üstelik bu kavramlar onlara çok da yabancı değildi. Zira bazı farklılıklar göstermek ile birlikte Namık Kemal'in vatan ve hürriyet üzerine yazdığı eserler, bu okullarda eğitim gören gençler arasında oldukça yaygındı. İşte bu gibi bileşenlerin etkisiyle ilk münevverler modern eğitim alan genç ve mektepli subaylardan oluştu. Öyle ki bu okullarda yetişen

⁹⁰⁷ Mardin, Modernleşmesi, ss.17-18.

kadrolardan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları çıktı. Ülke dahilinde yüksek öğrenim gençliği arasındaki bu fikirler, çoğunlukla fikri çerçeve dahilinde kendini göstermiş olsa da mekteplilerin siyasal örgütü olan İttihat ve Terakki'yi muhalefette ikinci bir sac ayağı olarak ortaya çıkardı.

Bu bağlamda üçüncü bir sac ayağı ise Makedonya'da ortaya çıktı. Tarihsel süreç boyunca ihtilaller arasında olgunlaşan bir coğrafya olan Makedonya, birbirinden farklı unsurları bünyesinde barındıran önemli bir bölge olmasının dışında İmparatorluğun Batı'ya açılan kapısı, Batılı fikirlerin durağıydı. Mektepli subayların kendisine muhalif olarak yetiştiğini bilen Sultan Abdülhamit onları merkezden uzaklaştırmak adına bu bölgeye gönderdi. Ancak merkezden uzak subaylar burada daha rahat hareket etme, farklı milletler ve görüşler ile kaynaşma fırsatı buldu. Üstelik devletin sorunları ve bu sorunlar karşısında idarenin zayıf kaldığı, bu zayıflığın üzerinin istibdat ile örtülmeye çalışıldığı fikri subaylar arasında oldukça yaygınlaştı. “Bu devlet nasıl kurtulur?” sorusundan hareketle yola çıkan kimseler bu soruya Anayasa'nın yeniden yürürlüğe girmesi ve müstebit idarenin sonlandırılması şeklinde yanıt verdi. Bu durum bölgede bulunan sivilleri ve subayları yeni ve ihtilalci bir örgüt kurmaya sevk etti. Bu örgütün Avrupa'daki Jön Türkler ile temasa geçmesi ve neticede İttihat ve Terakki Cemiyet'ini kurması Türk tarihini ikinci kez anayasal sürece götürdü. II. Meşrutiyet'i ilan eden kimseler halk kahramanı oldu ve İttihat ve Terakki gizli bir yer altı örgütü olmaktan çıktı. Ne var ki bir siyasal parti olmak ve iktidarı ele geçirmek için bir süre daha beklemesi gerekti.

Bu devlet nasıl kurtulur sorusuyla yola çıkan ve bu soruya iki cevap veren İttihat ve Terakki Cemiyet'i, 23 Temmuz 1908'de verdiği cevaplardan ilkinin gerçekleştirdi. Ancak İttihat ve Terakki'nin sorması gereken ve çoğunlukla ötelediği bir soru daha vardı ki bu “iktidar nasıl olunur?” ve “iktidar nasıl yönetilir?” problematiği idi. İttihat ve Terakki bu soruya en azından ilk süreçte, tecrübesizliğinden ve plansızlığından kaynaklanan nedenlerin, denetleme iktidarı olarak kendini göstermesi ve denetleme iktidarı sürecinde ülke yönetimini kontrol altında tutmaya çalışmak şeklinde cevap verdi.

İttihatçıların iktidarı ele alamama sorununa karşı ortaya koyduğu tekelci zihniyet, karşısında muhalif grupların belirmeye başlamasına neden oldu. 1908 seçimlerinde rakipsiz olan Cemiyet, meclis üstünlüğünü kullanarak hükümet

üzerindeki baskısını arttırmaya çalıştı. Hal böyle olunca ilk mücadele hükümetler ve İttihat ve Terakki arasında yaşandı. Bu durum İttihatçılara karşı, eski düzenin devlet adamlarından mürekkep bir muhalif kesimin yükselmeye başlamasına neden oldu.

Ancak ilk muhalifleri vücuda getiren hareketlerin hepsi İttihatçıların kendi hatalarından kaynaklı değildi. İttihat ve Terakki iktidarını, dünyada birtakım dengelerin her an değişmeye müsait olduğu, İmparatorluğun ise muhtelif sorunlar ile boğuştuğu bir dönemde kurmaya çalıştı. Bu dönemde özellikle dış politikada yaşanan birtakım gelişmeler, Meşrutiyet karşıtı gericilerin muhalif bir kesime dönüşmesi için yeterli oldu. Başka bir sıkıntı ise tasfiye edilen memurların ve askerlerin yarattığı hoşnutsuzluktan kaynaklandı. Eğitimsiz ve işin ehli olmayan kimseleri iş başında tutmamak suretiyle önemli mevkilere kendi üyelerini getirmek isteyen İttihatçılara karşı, bu kimselerden mürekkep küçük muhalif gruplar doğdu ve bu durum özellikle ordu içerisinde alaylı-mektepli çatışmasını ortaya çıkardı. İttihatçıların ordu içerisinde yayılması ile siyasileşmeye başlayan ordunun bu durumu meselenin daha büyük boyutlara ulaşmasına neden oldu ve 31 Mart'a giden süreci başlattı. Elbette İttihatçıların amacı yalnızca işin ehli olmayan kimseleri görevden uzaklaştırmak değildi. Hem devlet kademelerinde hem de ordu içerisinde kendi adamlarının bulunması iktidar partisi açısından bir dayanak ve meşruiyet kaynağı olarak görülüyordu.

Salt bir irtica hareketi olmayan 31 Mart'a giden süreçte etkili olan harici ve dahili meselelerin dışında alaylı-mektepli çatışması oldukça etkiliydi. Orduda eğitim kökenli sınıf farkının ve İttihat ve Terakki'nin faaliyetlerinin de etkisiyle bu durumun bir noktada patlak vermesinden kaynaklandı. Toplumsal tabanda ise gericiler tarafından desteklendi. İttihat ve Terakki'nin muhalifleriyle olan ilişkilerinde legal olmayan yollara başvurusu da bu hareketi körükleyen nedenlerden biri oldu. Ancak bu isyan Cemiyet'in işine yaradı ve İttihatçılar bu isyan sayesinde ikinci emellerine de ulaşarak Sultan II. Abdülhamit'in iktidarına tam anlamıyla son verdi. İttihatçıların iktidara egemen olma isteğini kamçılayan bu durum Meşrutiyet'in neden korunması gereken bir mefhum olduğunu yeniden hatırlattı ve Cemiyet'te, rejimin koruyucusu olarak ordudan vazgeçmemesi gerektiği izlenimi bıraktı. Cemiyet içerisinde bu harekete kadar ordu-siyaset ayrımı tartışmaları yaşansa bile 31 Mart'ı zihinlerinden hiçbir zaman atmayan İttihatçılar özellikle ordu-cemiyet ayrımını keskinleştirmediler. Bu

suretle bir nevi kısır bir döngü yaratılmış oldu. Ordunun siyasi olayların arasında bırakılması ve bir iktidar partisiyle özdeşleşmesi tehlikeli boyutlara ulaşabilecek sorunlar yaratıyordu ancak bu sorunlardan Cemiyet'i kurtaran yine ordu oluyordu. Ne var ki bu tehlikeli durum ilerleyen süreçte ülkenin savunmasını etkileyecek boyutlara ulaştı.

Saray çevrelerinde, toplumsal tabanda ve ordu içinde başlayan hoşnutsuzluklar ve eleştiriler siyasi arenada da kendini gösterdi ve İttihat ve Terakki karşıtı ilk muhalif örgütlenmeler oluştu. Bu teşekküllerin hareket alanlarını kısıtlamaya çalışan İttihat ve Terakki'ye bir sorun da kendi içerisinden çıktı ve Cemiyet, Hizb-i Cedit hareketi ile bölünme ile karşı karşıya kaldı. Kurulan diğer örgütlenmelere nazaran İttihatçılar kendi içlerinden çıkan bu muhafazakar bölünmeden oldukça endişe duydu. Bu hareket, kurucularına da bakıldığında esasen ilk güçlü muhalefet partisi olan Hürriyet ve İtilafın bir nevi tabanını oluşturdu. Ancak İttihatçıların karşısına ilk güçlü muhalefet olarak çıkacak olan bu fırka, tam olarak meydana gelmek için Trablusgarp Savaşı'nın bunalımlı günlerini bekledi.

II. Meşrutiyet'in son derece çalkantılı siyasal yaşamı Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşu ile yeni bir döneme girdi. Bu döneme kadar karşısında irili ufaklı pek çok muhalif grup bulan İttihatçılar, tüm bu muhaliflerin bir araya gelerek kendisine karşı büyük ve önemli bir oluşum vücuda getireceğini düşünmemiştir. Esasen bu fırkanın fikri anlamda temellerini bir Jön Türk ihtilafı olan 1902 Kongresi'nde bulmak mümkündür. Öyle ki fırka, bu kongrede adem-i merkezîyet üzerine görüşlerini sunarak Jön Türker'in ikiye ayrılmasına neden olan Prens Sabahattin'in görüşleri üzerinden bir program belirlemiş, Prens ise bu Fırka'nın maddi ve manevi destekleyicisi olmuştur. Fırkanın bir diğer temeli ise İttihat ve Terakki içerisinden çıkan Hizb-i Cedit grubunun getirdiği ayrılıkçı kimselerdir.

İttihat ve Terakki iktidarına son vermek amacıyla bir araya gelen kimseler herhangi bir idea üzerinde değil, yalnızca ortak bir amaç etrafında toplandı. Muhalefetin programı İttihat ve Terakki'ye olan karşıtlığı üzerinden şekillendi. Tezleri ise istibdat rejimini yıkmak amacıyla ortaya çıkan İttihat ve Terakki'nin yeni bir istibdat dönemi başlattığı ve karşısına çıkan tüm muhalifleri acımasızca ezerek hükümet işlerine müdahil olmaya çalışmaları üzerineydi. İttihatçılar ise savaş döneminde böyle bir oluşum meydana getirdikleri İtilafçıları memleketin bütünlüğü

tehlikedeysen siyasi hırslar peşinde koşmak ile suçluyordu. İşte Türk siyasal yaşamındaki bu ilk cepheleşme, muhalefetin iktidarı yıkmak amacıyla kurulması, iktidarın ise “yıkmak için gelenler yapamazlar”⁹⁰⁸ savunusuyla başladı ve taraflar arasındaki gerginliğin tansiyonu her geçen gün daha da artarak “İttihatçı-İtilafçı” kavramının doğmasına neden oldu.

Hürriyet ve İtilaf, iktidar karşısında çıktığı ilk kulvarda rüşünü ispatladı ve 1911 ara seçimini kazandı. Bu seçim İttihatçılar arasında bir soğuk düş etkisi yaratarak muhalefetin ne denli güçlenmiş olduğunu anlamasına yardımcı oldu. İttihatçılar bundan sonra işi daha sıkı tutmaya ve muhaliflere göz açtırmamaya çalıştı. Ne var ki bölümler halinde incelenen nedenlerin de etkisiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti bir hayli yıpranmıştı. Siyasal yaşamda yeni bir kan olan Hürriyet ve İtilaf ise İttihatçılara karşı olanların kendini gösterebileceği yeni bir oluşum olarak her geçen gün daha da güçlendi ve meclisteki mebus sayısı İttihat ve Terakki’yi iktidar partisi konumundan düşürecek bir noktaya ulaştı. İki fırka arasında özellikle meclis sıralarında yaşanan gerginlik 35. Maddenin tadili meselesiyle iyice tırmandı. 35. Madde tadilinin tartışması mecliste son derece çekişmeli bir süreci başlattı ve iş mebusların meclis sıralarında birbirlerine hakaret etmesi boyutuna kadar ulaştı. Osmanlı Devleti ve Osmanlı milleti zor bir süreçten geçerken milletin vekilleri Meclis’te çoğunluğu sağlamak ve kişisel husumetler üzerinden muhalefet yapmak gibi meseleler ile ilgileniyordu. Normal şartlarda toplumsal tabandan eleştiri alması gereken bu durum, Osmanlı halkında kendisini bir spor müsabakası izler, bir takım tutar gibi gösterdi. Tunaya’nın deyimiyle “yakın tarihin kabusu”⁹⁰⁹ olan fırkacılık Osmanlılarda işte bu olaylar karşısında belirginleşmeye başladı. Elbette bunun en büyük nedeni henüz bir demokrasi anlayışının yerleşmemiş olmasından ileri geliyordu.

Meclisin feshedilmesi sonrasında başlayan 1912 seçimlerine İttihat ve Terakki oldukça sıkı hazırlandı ve muhalifleri meclis dışına attı. Ancak bu seçim Meşrutiyet’e yakışır bir seçim olmayarak pek çok menfi hadiseye sahne oldu ve “şaiBELİ seçim” kavramının başlangıcını temsil etti. Aynı zamanda “sopalı seçim”⁹¹⁰ olarak da anılan bu seçimlerde İttihatçılar rakiplerini demokratik yollar ile değil, zor kullanarak ekarte etti.

⁹⁰⁸ Hüseyin Cahit, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, **Tanin**, 10 Teşrinisani 1327/ 22 Kasım 1911, Nu. 1159.

⁹⁰⁹ Tunaya, Anayasa, s. 167.

⁹¹⁰ Tunaya, Cilt:3, s.164.

İttihatçılar demokratik yollar ile devirmenin önünün kapatıldığını gören muhalifler ise iktidarın uygulamalarının peşinden giderek illegal yöntemlere başvurdu. Bu cihetle muhaliflerden bazı kimseler Arnavutluk isyanını tetikledi. Buna paralel olarak ordu içerisinde kendini gösteren Halaskar Zabitan hareketi ise İttihat ve Terakki'nin orduyu siyasete karıştırmamasından duyduğu rahatsızlığı belirterek siyasete karıştı. İttihatçıların kabineden atılması ve meclisin feshedilmesine yönelik talepleri aynı zamanda muhalefetin de tezleriydi. Bu durum Halaskar Zabitanın içerisinde de muhaliflerin dahlinin olduğunun göstergesiydi. İsyanlar, ordu ve kabine içindeki anlaşmazlıklar ve Trablusgarp Savaşı'nın verdiği etkiyle muhalefetin çabaları sonuç verdi ve İttihatçılar denetleme iktidarından düştü. İttihatçı karşıtlığıyla bilinen sadrazamların dönemi başlayınca ülke genelinde tabiri caizse bir "İttihatçı avına" çıkıldı. Ne var ki bu süreçte yaşanan Balkan Savaşı hezimetini gören ve aksiyon almadığı takdirde yok olacağını anlayan İttihatçılar 1913'te Türk siyasi tarihinin ilk modern darbesini gerçekleştirerek iktidarı gerçek anlamda eline aldı. Muhalifler son bir hamleyle İttihatçı kabinenin Sadrazam'ı Mahmut Şevket Paşa'yı öldürünce, İttihatçılar ülke içerisindeki tüm muhalefeti tasfiye etti ve ilk güçlü muhalefet partisi olan Hürriyet ve İtilaf amacını gerçekleştirilmeden siyaset sahnesinden çekilmiş oldu. Bu tarihten sonra İttihat ve Terakki Fırkası olarak 1918 yılına kadar fiili bir iktidar süreci başlatan İttihatçılar, Meşrutî sisteme uymayacak bir şekilde çok partili hayata son vererek ilk tek parti rejimi dönemini başlattı.

Ne var ki Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden İttihatçılar, bu savaşa katılmanın sorumluluğunu üstlenerek, kendini feshetti. Teceddüt Fırkası adıyla İttihat ve Terakki'nin mirasını devralan İttihatçılar bundan sonraki süreçte başlayan Milli Mücadele döneminde de kendini gösterdi. İttihat ve Terakki'nin sonlanmasıyla ülkeye geri dönen muhalifler ise Hürriyet ve İtilaf Fırkasını yeniden kurdu. Böylelikle II. Meşrutiyet'in siyasal yaşamında kendini gösteren "İttihatçı-İtilafçı" cepheleşmesi kendini son kez Milli Mücadele döneminde gösterdi. Daha evvelki süreçte ülkenin bütünlüğünün tehlikede olması taraflar arasındaki çatışmayı dindirmeye yetmemişken, bu sefer de yeterli gelmedi. Mustafa Kemal önderliğindeki Bağımsızlık Savaşı'na bir İttihatçı hareket damgası yapıştirarak halkın desteğini kesmeye çalışan İtilafçıların çoğu, anlaşılacağı üzere işgalci kuvvetlerden ve o kuvvetlerin iktidardaki en önemli desteği olan Damat Ferit Paşa Hükümetinden yana bir çizgide durdu. Üstelik İtilafçılar

ve Ferit Paşa bu dönemde İngilizlere yaranmak gayesiyle bir İttihatçı avına çıktı. İttihatçılar da hem kendilerini hem de vatani korumak adına Mustafa Kemal önderliğindeki Bağımsızlık Savaşı'na destek verdi. Bu süreçte son kez karşı karşıya gelen tarafların hiçbir ahvalde bir araya gelemeyecek kadar uç noktalarda olduğu görülmektedir.

Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele'yi milleti birbirine düşman eden her türlü “fırkacılıktan” uzak tutmaya çalıştı. Zira geçmişte yaşanan deneyimler bunun nasıl sonuçlar doğurduğunu ortaya koymuştu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra başlayan bu süreç, birden fazla siyasal partinin varlığının, demokrasinin gereği değil de anarşinin doğmasına yol açan kötü bir mefhum gibi algılanmasına neden oldu. Muhtemelen bu olumsuz algı Cumhuriyet sonrası sürece bir miras olarak kaldı ve çok partili siyasal yaşama geçiş süreci sancılarının yaşanması, işte bu dönemdeki İttihatçı-İtilafçı cepheleşmesinin bıraktığı kötü izlenimden kaynaklandı.

Türk siyasal yaşamının ilk cepheleşmesi olan İttihatçı-İtilafçı cepheleşmesi ortaya koymaya çalıştığımız bu süreçler dahilinde ortaya çıkmış ve olgunlaşmıştır. Bu dönemde muhalefetin ve iktidarın temel tezleri birbirini “yıkma” ve “suçlamak” üzerinden şekillenmiştir. İttihatçılar özellikle 31 Mart'ın etkisiyle kendisine muhalefet eden tüm oluşumları ve muhalifleri “hainlik” ile eş değer tutma eğilimini göstermiş ve bunu hiç şüphesiz kendinden sonra gelen dönemlere de miras bırakmıştır. II. Meşrutiyet'in siyasal yaşamını kasıp kavuran bu fırkacılık halka da sirayet etmiş ve toplumsal tabanda dahi bir kutuplaşma meydana getirmiştir.

Cumhuriyetin siyasal laboratuvarı olan ve içinde pek çok ilklik barındıran bu dönem, Türk siyasal yaşamına partileşme, cepheleşme ve bir siyasi iktidarı darbe ile sonlandırmak gibi pek çok miras ve gelenek bırakması nedeniyle tarihsel süreçteki önemli bir dönüşüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)

1957/146718, 3352/251386.

Dahiliye (DH), Evrak Odası Kalemi (EUM. VRK.)

18/99.

Yıldız (Y.) Hususi Maruzat (A.HUS.)

460/7.

Yıldız (Y.) Resmi Maruzat (A.RES.)

118/82.

Yıldız (Y.) Esas Evrakı (EE.)

71/68, 71/69,

Yıldız (Y.) Kamil Paşa Evrakı (EE.KP.)

34/3387.

Dahiliye (DH.) Siyasi Kısım (SYS.)

53/36, 83/2 (2-17-1), 83/2 (2-43-1), 83/2 (2-33-1).

The National Archives (TNA.), Foreign Office (FO.)

800/100/53 Sir E. Grey'den Başbakan Herbert H. Asquith'e, 5 Ekim 1908 tarihli yazı.

800/100/53, Sir E. Grey'den Başbakan Asqhuit'e, 6 Ekim 1908 tarihli yazı.

800/100/54, Helbert H. Asqhuit'ten Sir Edward Grey'e, 6 Ekim 1908 tarihli yazı.

Resmi Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)

MMZC, 4 Kanunuevvel 1324, Cilt: 1, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İnikad: 1

MMZC, 6 Teşrinievvel 1327, Cilt: 1, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, İnikad: 4,

MMZC, 3 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, İnikad: 25,

MMZC, 5 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, İnikad: 26.

MMZC, 14 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, İnikad: 30.

MMZC, 21 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, İnikad: 31.

MMZC, 22 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, İnikad: 32.

MMZC, 24 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, İnikad: 33.

MMZC, 27 Kanunuevvel 1327, Cil: 2, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, İnikad: 34.

MMZC, 28 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, İnikad: 35

MMZC, 29 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, İnikad: 36.

MMZC, 31 Kanunuevvel 1327, Cilt: 2, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, İnikad: 37.

MMZC, 18 Şubat 1324, Cilt: 2, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İnikad: 37.

MMZC, 11 Haziran 1328, Cilt: 1, Devre: 2, İçtima Senesi: 1, İnikad: 19.

MMZC, 25 Haziran 1328, Cilt: 2, Devre: 2, İçtima Senesi: 1, İnikad: 28.

MMZC, 17 Temmuz 1328, Cilt: 2, Devre: 2, İçtima Senesi: 1, İnikad: 43

MMZC, 16 Haziran 1328, Cilt: 1, Devre: 2, İçtima Senesi: 1, İnikad: 22.

MMZC, 18 Haziran 1328, Cilt: 1, Devre: 2, İçtima Senesi: 1, İnikad: 22.

MMZC, 19 Haziran 1328, Cilt: 1, Devre: 2, İçtima Senesi: 1, İnikad: 24.

MMZC, 2 Temmuz 1328, Cilt: 2, Devre: 2, İçtima Senesi: 1, İnikad:33.

MMZC, 17 Temmuz 1328, Cilt: 2, Devre: 2, İçtima Senesi: 1, İnikad:43.

MMZC, 18 Temmuz 1328, Cilt: 2, Devre: 2, İçtima Senesi: 1, İnikad: 44

MMZC, 19 Temmuz 1328, Cilt: 2, Devre: 2, İçtima Senesi: 1, İnikad: 45.

MMZC, 23 Temmuz 1328, Cilt: 2, Devre: 2, İçtima Senesi: 1, İnikad: 47.

MMZC, 18 Teşrinisani 1334, Cilt: 1, Devre: 3, İçtima Senesi: 5, İnikad: 14.

MMZC, 4 Teşrinisani 1334, Cilt: 1, Devre: 3, İçtima Senesi: 5, İnikad: 11.

MMZC, 4 Teşrinisani 1334, Cilt:1, Devre: 3, İçtima Senesi:5, İnikad:11.

MMZC, 21Kanunuevvel 1334, Cilt:1, Devre: 3, İçtima Senesi: 5, İnikad:29.

MMZC, 18 Teşrinisani 1334, Cilt:1, Devre: 3, İçtima Senesi: 5, İnikad: 14.

MMZC, 19 Teşrinisani 1334, Cilt 1, Devre: 3, İctima Senesi:5, İnikad:15.

Sürelî Yayınlar

a)Gazete

İfham

İkdam

Tanin

Volkan

b) Dergi

Karagöz

Gazetede Yayımlanmış Anılar

“Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-16”, **Tanin**, 14 Eylül 1943, Sayı: 4454-16.

“Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-29”, **Tanin**, 27 Eylül 1943, Sayı: 4454-29.

“Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-30”, **Tanin**, 28 Eylül 1943. Sayı: 4454-30.

“Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-60”, **Tanin**, 30 Ekim 1943, Sayı: 4454-60.

“Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-62”, **Tanin**, 1 İkinciteşrin 1943, Sayı: 4454-61.

“Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-63”, **Tanin**, 2 İkinciteşrin 1943, Sayı: 4454-62.

“Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-66”, **Tanin**, 3 İkinciteşrin 1943, Sayı:4454-64.

“Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-65”, **Tanin**, 4 İkinciteşrin 1943, Sayı: 4454-65.

“Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-66”, **Tanin**, 5 İkinciteşrin 1943, Sayı:4454-66.

“Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-58”, **Tanin**, 28 Birinciteşrin 1943, Sayı:4454-58.

“Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-139”, **Tanin**, 20 İkincikanun 1944, Sayı:4454-139.

“Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-141”, **Tanin**, 22 Ocak 1944, Sayı: 4454-141.

“Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-143”, **Tanin**, 24 İkincikanun 1944, Sayı: 4454-143.

“Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-144”, **Tanin**, 25 İkincikanun 1944, Sayı: 4454-144.

“Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-147”, **Tanin**, 28 İkincikanun 1944, Sayı: 4454-147.

“Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-153”, **Tanin**, 3 Şubat 1944, Sayı:4454-153.

“Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-156”, **Tanin**, 6 Şubat 1944, Sayı: 4454-156.

“Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-160”, **Tanin**, 10 Şubat 1944, Sayı:4454-160.

“Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları-158”, **Tanin**, 29 Mart 1944, Sayı:4454-158.

Anılar ve Dönem Kaynakları

Ahmet Rıza, **Anılar**, Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Ali Cevat, **II. Meşrutiyet’in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, II. Abdülhamit’in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Beyin Fezlekesi**, haz. Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1960.

Atatürk, Mustafa Kemal. **Nutuk**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

Bayar, Celal. **Ben De Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş Cilt:1**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

Bayar, Celal. **Ben De Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş Cilt:2**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

Bayar, Celal. **Ben De Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş Cilt:4**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

Bleda, Mithat Şükrü. **İmparatorluğun Çöküşü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.

Buxton, Charles Roden. **Turkey in Revolution**, T. Fisher Unwin Publisher, London, 1909.

Cebesoy, Ali Fuat. **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.

Cemal Paşa. **Anılarım (1913-1922)**, 1. Baskı, haz. Fahri Parin, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010.

Cevri (Mehmet Reşit Şahingiray). **İnkılap Niçin ve Nasıl Oldu Cevri**, haz. Nejdett Bilgi, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.

Duru, Kazım Nami. **İttihat ve Terakki Hatıralarım, Sucuoğlu Matbaası**, İstanbul, 1957.

Ebuzziya Tevfik. **Yeni Osmanlılar Tarihi**, haz. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973.

Edited By. G.P. Gooch, Harold Temperley, **British Documents on the Origins of the War 1898-1914**, Vol. 5: The Near East, Johnson Reprint Corporation Publisher, London, 1928.

Enver Paşa. **Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)**, haz. Halil Erdoğan Cengiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

İbrahim Temo. **İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları**, haz. Bülent Demirbaş, Arba Yayınları, İstanbul, 2000.

İğdemir, Uluğ. **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1969.

Karabekir, Kazım. **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı**, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1967.

Karabekir, Kazım. **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. **Hüküm Gecesi**, (E-pub: İletişim Yayınları, 2020).

Karay, Refik Halid. **Minelbab İlelmihrab**, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1964.

Knight, E. F. **The Awakening of Turkey**, John Milne Publisher, London, 1909.

Kuran, Ahmet Bedevi. **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, 2. Baskı, Kaynak Yay., İstanbul 2000.

Kuran, Ahmet Bedevi. **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, Baha Matbaası, İstanbul, 1956.

Lütfi Simavi, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2006.

Menteşe, Halil. **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentese'nin Anıları**, haz. İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

Okyar, Ali Fethi. **Üç Devirde Bir Adam**, haz. Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

Pears, Sir Edwin. **Forty Years in Constantinople**, Herbert Jenkins Limited Publisher, London, 1916.

Rıza Nur. **Hayat ve Hatıratım**, Cilt:2, Altındağ Yayınevi, İstanbul, 1967.

Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?**, haz. İlhami Yalınkılıç, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1996.

Richard Davey. **The Sultan and His Subjects**, Chapman and Hall, London, 1897.

Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, **Muhalefetin İflası Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.

Şerif Paşa. **Bir Muhalifin Hatıraları, İttihat ve Terakki'ye Muhalefet**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990.

Talat Paşa. **Talat Paşa'nın Hatıraları**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Toparlı, Recep. **Sivas Kongresi Tutanakları**, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Sivas, 2010.

Yalçın, Hüseyin Cahit. **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.

Yalman, Ahmed Emin. **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim Cilt:1 (1888-1922)**, 2. Baskı, haz. Erol Şadi Erdiñç, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997.

Ziya Şakir. **Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?**, haz. Serkan Erdal, Akıl Fikir Yayınları, 2011.

Kitaplar

Ahmad, Feroz. **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, 5. Baskı, çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.

Akşin, Sina. **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 1. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980.

Akşin, Sina. **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt:1 Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

Akşin, Sina. **31 Mart Olayı**, 1. Baskı, Sinan Yayınları, İstanbul, 1972.

Akşin, Sina. **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

Akşin, Sina. **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Akyüz, Yahya. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Armaoğlu, Fahir. **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

Aygaz, II. **Meşrutiyet'in İlk Yılı 23 Temmuz 1908-23 Temmuz 1909**, (Ed. Tamer Erdoğan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

Babacan, Hasan. **Mehmed Talat Paşa**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

Bayur, Yusuf Hikmet. **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt: 1 Kısım: 1 Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

Bayur, Yusuf Hikmet. **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt: 1, Kısım: 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

Birge, John Kinsley. **The Bektashi Order of Dervishes**, Luzac&Co, London, 1937.

Birinci, Ali, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990.

Birinci, Ali. **Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvali**, 1. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 2001.

Brown, John Porter. **The Darvishes or Orientel Spiritualism**, ed. H.A. Rose, Humphrey Milford Publisher to the Univesity, London, 1927.

Gökbilgin, Tayyip. **Milli Mücadele Başlarken**, Cilt 2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1965.

Hanioğlu, M. Şükrü. **Bir Siyasal Düşünür olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981.

Iacovella, Angelo. **Gönye ve Hilal (İttihad-Terakki ve Masonluk)**, çev. Hilal Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

Kansu, Aykut. **1908 Devrimi**, çev. Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi Cilt: IX İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi Cilt: VIII. I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

Kocahanoğlu, Osman Selim. **İttihat Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması**, Özener Yayınları, İstanbul, 1998.

Kutay, Cemal. **Siyasi Sürgünler Adası Malta**, Posta Kutusu Yayınları, İstanbul 1978.

Lee, Sir Sidney, **King Edward VII- A Biography**, Vol. II, The Reign 22nd January 1901 to 6th May 1910, Macmillan and Co., Limited, St Martin's Street, London, 1927.

Lewis, Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 5. Baskı, çev. Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Mardin, Şerif. **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

Mardin, Şerif. **Türk Modernleşmesi**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Petrosyan, Yuriy Aşatoviç. **Sovyet Gözüyle Jön Türkler**, çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınları., Ankara, 1974.

Ramsaur, Ernest Edmondson. **Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi**, çev. Hacasan Yüncü, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2001.

Sarıhan, Zeki. **Kurtuluş Savaşı Günlüğü Cilt: 1 Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne**, Öğretmen Yayınları, Ankara, 1986.

Şimşir, Bilal N., **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985.

Tahsin Uzer. **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Tansel, Selahattin. **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt 2, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. **Cumhuriyetin Harcı I: Köktenci Modernitenin Doğuşu**, haz. Hülya Hatipoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Cilt 1 Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Cilt: 2 Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk (1918-1938)**, (Mütareke) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt: 2 Mütareke Dönemi (1918-1922)**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

Tunaya, Tarık Zafer, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979.

Tunaya, Tarık Zafer. **Hürriyet’in İlanı**, Yeni Gün Haber Ajansı, 1998.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye’de Siyasi Partiler Cilt: I İkinci Meşrutiyet Dönemi**, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt: II Mütareke Dönemi (1918-1922)**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye’ de Siyasal Partiler Cilt: III İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, 1. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.

Tuncer, Hüner. **Osmanlı’nın Çöküşü (1804-1914)**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2022.

Uyar, Hakkı. **Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi**, Büke Yayınları, İstanbul, 2001.

Zürcher, Eric Jan. **Milli Mücadelede İttihatçılık**, çev. Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yayınları, Ankara, 1987.

Zürcher, Eric Jan. **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Gazete Makaleleri

Ali Kemal, “Bakınız Kimlere Tapıyordunuz?” **Sabah**, 5 Teşrinisani 1334, nu. 10402.

Ali Kemal, “Aman Yarabbi”, **İkdam**, 5 Teşrinisani 1334, nu. 7806.

Ali Kemal, “Yine Gelir ve Geleceklerdir de!” **Sabah**, 7 Teşrinisani 1334, nu. 10404.

Ebul Kemal, “İntihabat Yolsuzlukları Başlıyor”, **Tesisat**, 15 Teşrinisani 1327/28 Kasım 1911, Nu. 134.

Halide Salih, “Bugün- Dün: Hafiyeler-Gazeteciler”, **Tanin**, 29 Temmuz 1324/11 Ağustos 1908, Nu. 11.

Hüseyin Cahit “İttihat ve Terakki Cemiyeti Ne Yaptı?”, **Tanin**, 22 Şubat 1327, Nu. 1261.

Hüseyin Cahit Yalçın, “Tarihi Mektuplar”, **Tanin**, 18 Ekim 1944, Nu. 4454-408.

Hüseyin Cahit “Suriye’de İntihabat”, **Tanin**, 24 Mart 1328, Nu. 1292

Hüseyin Cahit, “Adem-i Merkeziyet”, **Tanin**, 22 Ağustos 1324/4 Eylül 1908, Nu. 35.

Hüseyin Cahit, “Adem-i Merkeziyet”, **Tanin**, 6 Eylül 1324/19 Eylül 1908, Nu. 50.

Hüseyin Cahit, “Anarşiye Doğru”, **Tanin**, 9 Nisan 1327/22 Nisan 1911, Nu. 947.

Hüseyin Cahit, “Anasır-ı Osmaniye’nin Birleşmesi”, **Tanin**, 2 Teşrinisani 1324/ 15 Kasım 1908, Nu. 105

Hüseyin Cahit, “Anlaşamamanın Sebepleri”, **Tanin**, 8 Teşrinisani 1327/21 Kasım 1911, Nu. 1157.

Hüseyin Cahit, “Avusturya Emtiasını Almayınız!”, **Tanin**, 26 Eylül 1324/ 9 Ekim 1908. Nu. 70

Hüseyin Cahit, “Bitaraf Kabine”, **Tanin**, 5 Kanunuevvel 1327/18 Aralık 1911, Nu. 1182.

Hüseyin Cahit, “Bulgaristan’ın İlan-ı İstiklali”, **Tanin**, 23 Eylül 1324/6 Ekim 1908, Nu. 67

Hüseyin Cahit, “Bulgaristan’ın İstiklali ve Ahalimizin Vazifesi”, **Tanin**, 24 Eylül 1324/7 Ekim 1908, Nu. 68

Hüseyin Cahit, “Fesih Değil Tefessüh”, **Tanin**, 6 Kanunuevvel 1327/ 19 Aralık 1911, Nu. 1183.

Hüseyin Cahit, “Genç Türkiye’nin Zayıf Noktası”, **Tanin**, 14 Şubat 1326/27 Şubat 1911, Nu. 893.

Hüseyin Cahit, “Hakikati Başka Türlü Göstermeyelim”, **Tanin**, 15 Kanunuevvel 1327/ 27 Aralık 1911, Nu. 1192.

Hüseyin Cahit, “Hakikati Nasıl İnkâr Ediyorlar?”, **Tanin**, 27 Şubat 1327, Nu. 1266.

Hüseyin Cahit, “Heyet-i Vükelanın Sukutu”, **Tanin**, 1 Şubat 1324/14 Şubat 1909, Nu. 194

Hüseyin Cahit, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, **Tanin**, 10 Teşrinisani 1327/ 22 Kasım 1911, Nu. 1159.

Hüseyin Cahit, “Hürriyet ve İtilaf”, **Tanin**, 11 Teşrinisani 1327/ 24 Kasım 1911, Nu. 1160.

Hüseyin Cahit, “Hürriyet-i Matbuata Dair”, **Tanin**, 21 Mart 1325/3 Nisan 1909, Nu. 242.

Hüseyin Cahit, “İki Temayül”, **Tanin**, 31 Kanunu Evvel 1324/ 13 Ocak 1909, Nu. 162.

Hüseyin Cahit, “İntihabat Entrikaları”, **Tanin**, 26 Teşrinisani 1324/9 Aralık 1908, Nu. 129.

Hüseyin Cahit, “İstanbul İntihabı”, **Tanin**, 30 Teşrinisani 1327/13 Aralık 1911, Nu. 1177.

Hüseyin Cahit, “İstanbul’da İntihabat Başladı”, **Tanin**, 27 Teşrinievvel 1324/ 9 Kasım 1908, Nu. 99.

Hüseyin Cahit, “İş Fena Mı Gidiyor?”, **Tanin**, 4 Mart 1324/ 17 Mart 1909, Nu. 225.

Hüseyin Cahit, “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ahrar Fırkası”, **Tanin**, 15 Mart 1325/28 Mart 1909, Nu. 236.

Hüseyin Cahit, “Kabinenin Sukutu ve Avrupa”, **Tanin**, 3 Şubat 1324/16 Şubat 1909, Nu.196.

Hüseyin Cahit, “Kamil Paşa’nın İzahnamesi”, **Tanin**, 22 Mart 1325/4 Nisan 1909, Nu. 243.

Hüseyin Cahit, “Muhtaç Olduğumuz Muhalefet”, **Tanin**, 18 Mart 1328, Nu. 1286.

Hüseyin Cahit, “Rumeli Cinayetleri”, **Tanin**, 23 Teşrinisani 1327/ 6 Aralık 1911, Nu. 1170.

Hüseyin Cahit, “Sadrazam ve Meşrutiyet”, **Tanin**, 31 Kanunusani 1324/ 13 Şubat 1909, Nu. 193.

Hüseyin Cahit, “Siyonizm”, **Tanin**, 19 Şubat 1326/ 4 Mart 1911, Nu. 898.

Hüseyin Cahit, “Son Mahkumiyetler” **Tanin**, 9 Şubat 1327/ 22 Şubat 1912, Nu. 1248.

Hüseyin Cahit, “Tadil Teklifinden Sonra”, **Tanin**, 3 Kanunuevvel 1327/16 Aralık 1911, Nu. 1180.

Hüseyin Cahit, “Taşkıyla Vakası”, **Tanin**, 19 Teşrinievvel 1324/ 1 Kasım 1908, Nu. 91.

Hüseyin Cahit, “Tavşan ile Kaplumbağanın Hikayesi, **Tanin**, 1 Kanunuevvel 1327/ 14 Aralık 1911, Nu. 1178.

Hüseyin Cahit, “Tebeddül-ü Vükela”, **Tanin**, 18 Teşrinisani 1324/1 Aralık 1908, Nu. 121.

Hüseyin Cahit, “Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Hakkında”, **Tanin**, 24 Şubat 1324/9 Mart 1909, Nu. 217

Hüseyin Cahit, “Yeni Dahiliye Nazırı”, **Tanin**, 4 Şubat 1326/17 Şubat 1911, Nu. 883.

İsmail Hakkı, “Avusturya’nın Maksad-ı Hakikisi”, **Tanin**, 25 Eylül 1324/8 Ekim 1908. Nu. 69.

Lütfi Fikri “Memuriyetin Siyasetle İştigali Meselesi”, **İfham**, 26 Haziran 1328/9 Temmuz 1912, Nu. 115.

Mustafa Ragıp, “Meşrutiyet Devrinde İntihap Mücadeleleri En Çirkin İhtiraslara Sebep Olmuştu”, **Akşam**, 18 Mart 1943, Sayı: 8766.

Rıza Nur, “Görüyorum Ki İş Fena Gidiyor”, **İkdam**, 27 Şubat 1324/ 12 Mart 1909, Nu. 5314.

Makaleler

Akşin, Sina. “31 Mart Olayına Değın Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 3, 1972, ss. 541-560.

Akşin, Sina. “Fedakaran-ı Millet Cemiyeti”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 29, Sayı: 1, 1974, ss. 125-136.

Akyılmaz, Gül. “Birinci Jön Türk İdeolojisine Bir Örnek: Namık Kemal ve Fikirleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 1999, ss. 233-253.

Alkan, Mustafa. “Hüseyin Hilmi Paşa’nın Rumeli Umumi Müfettişliği (1902-1908)”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:13, Sayı:1, Mart 2015, ss. 242-255.

Atila, Şehirli Yücel. “Balkan Savaşları’nın (1912-1913) Nedenleri”, **Social Sciences Research Journal**, Cilt: 11, Sayı: 4, 2022, ss. 630-636.

Ayışığı, Metin. “Kurtuluş Savaşı Sırasında İstanbul Hükümeti ile Kuvayı Milliye Arasındaki Münasebetler”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 15, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara, 2002, ss. 700-717.

Aysal, Necdet. “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş:31 Mart Olayı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 10 Sayı: 37, 2006, ss. 15-53.

Bal, Mehmet Akif. “Milli Mücadele’nin Gizli Teşkilatı: Karakol Cemiyeti (1918-1920)”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Cilt: 130, Sayı: 256, 2022, ss. 103-148.

Blind, Karl. “Young Turkey”, **The Fortnightly Review**, Vol.60, ed. W.L. Courtney, Chapman and Hall Limited, London, 1896, ss. 830-843.

Doğan, Şahin. “Rus Kaynakları Işığında Bulgaristan’ın Bağımsızlık İlanı”, **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2020, ss. 305-329.

Duman, Doğan. “31 Mart Vakasının İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Sayı: 42, 2016, ss. 95-112.

Enginün, İnci. “Adıvar, Halide Edip”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 1, İstanbul, 1988, ss. 376-377.

Gazel, Ahmet Ali. “II. Meşrutiyet döneminde Lynch İmtiyazı Meselesi ve Hüseyin Hilmi Paşa’nın İstifası”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 18, 2001, ss. 259-266.

Güneş, İhsan. “1912 Seçimleri ve Eskişehir’de Meydana Gelen Olaylar”, **Belleten**, Cilt: 56, Sayı: 216, 1992, ss. 459-482.

Hacısalihioğlu, Mehmet. “Makedonya”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:27, 2003, ss. 437-444.

Halıcı, Şaduman. “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nde Siyasal Bölünme: Hizb-i Cedit”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 15, 2007, ss. 73-109.

İba, Şerif. “Parlamento Hukukunda Obstrüksiyon ve Giyotin Kavramları”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 52, Sayı: 1, 2003, ss. 147-165.

Keklik, Ebubekir. “Maarif Nazırı Emrullah Efendi ve Tuba Ağacı Nazariyesi: Eğitim Reformuna nereden başlamalı?” **ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 2, 2020, ss. 79-96.

Kerimoğlu, Hasan Taner. “İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakaran-ı Millet Cemiyeti”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, 2007, ss. 133-149.

Kerimoğlu, Hasan Taner. “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Makedonya Politikası ve Çeteler Kanunu 1908-1912”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Sayı: XIV/2, 2014, ss. 149-188.

Kızıldoğan, Hüsrev Sami. “Vatan ve Hürriyet= İttihat ve Terakki”, **Belleten**, Cilt: 1, Sayı: 3-4, 1937, ss. 619-625.

Nevinson, Henry W. “Notes on the Balkans, with a Table”, **The English Review**, Vol. 1, Duckworth&Co, London 1908, ss. 183-187.

Olgun, Kenan. “Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, **İlmi Araştırmalar**, Sayı: 7, İstanbul, 1999, 157-175.

Olgun, Kenan. “Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi)”, **ATAM**, Cilt: 28, Sayı:82, 2012, ss. 1-24.

Özdemir, Yavuz. ve Erol Çiydem, Elif Aktaş, “Tanzimat Fermanı’nın Arka Planı”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 1, 2014, ss. 321-338.

Sonyel, Salahi R., Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması, **Belleten**, Cilt: 54, Sayı: 209, 1990, ss. 381-402.

Tanör, Bülent. “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 10-26.

Tekeli, İlhan, İlkin Selim, “Kurtuluş Savaşında Talat Paşa İle Mustafa Kemal’in Mektuplaşmaları, **Belleten**, Cilt: 44, Sayı: 174, 1980, ss. 301-346.

Tevetoğlu, Fethi. “Atatürk-İttihat ve Terakki”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:5, Sayı:15, 1989, ss. 613-623.

Tunaya, Tarık Zafer. “1876 Kanun-u Esasisi ve Türkiye’nin Anayasa Geleneği”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 27-39.

Turinay, Necmettin. “Diğer Ülkelerin Marşları ve İstiklal Marşı’nın Mukayesesi”, **100. Yılında İstiklal Marşı ve Mehmed Akif**, (Ed. Mehmet Tuğrul, Nuri Salık), TBMM Yayınları, Ankara, 2022, ss. 63-74.

Uyar, Hakkı. “Türkiye’de Askeri Darbeler ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XX, Özel Sayı, 2020, 77-96.

Uyar, Hakkı. “Atatürk Dönemi İç Politikası (1920-1938)”, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, (Ed. Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu), Anı Yayıncılık, Ankara, 2011, ss. 43-73.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “1908 Yılında II. Meşrutiyet’in Ne Suretle İlan Olunduğuna Dair Vesikalar”, **Belleten**, Cilt: XX/77, Ankara, 1956, ss. 103-174.

Yiğit, Yücel. “İttihat ve Terakki İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-i Cedit Hareketi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 28, 2014, ss. 103-125.

Zürcher, Eric Jan. “İttihatçıların Makedonya Kökenlerinin 1914 Sonrası Politikaları Açısından Önemi: Makedonyalılar Anadolu’da”, çev. Emre Erol, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 276, 2016, ss. 30-41.

Sempozyum ve Bildiri

Türkmen, Zekeriya. “II. Abdülhamid Devrinde Mekteb-i Harbiye-i Şahane”, **IV. Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu Bildirileri**, (Ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Sefa Gürkan), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, ss. 931-954.

Uyar Hakkı, “Birinci Meclis’te Bir Hürriyet ve İtilafçı Emin Paşa (Marşan), **Türkiye Cumhuriyet’i Büyük Millet Meclisi Açılışının 100. Yılı Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Demokrasi Uluslararası Sempozyumu** (12-13 Mart 2020/Edirne Bildiriler), (Yayına Hazırlayan Nilgün İnce), 1. Cilt, Ankara, 2021, ss. 523-556.

Tezler

Eser, Gülşah. **Mekteb-i Harbiye’nin Türkiye’de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.

Gelmez, Adnan. **Türk Siyasi Hayatında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.

Göl, Hacer. **Milli Mücadele Döneminde Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008.

Koçak, Burak. **Prens Sabahattin: Toplumsal, Siyasi ve İktisadi Fikirleri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Tilbe, Özgür. **Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumi Müfettişliği (1902-1908)**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), 2018.

Usta, Tamer. **İttihat ve Terakki: Zihniyet ve Siyaset**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2018.

Ansiklopedi

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi

TDV İslam Ansiklopedisi

Türkler Ansiklopedisi

İnternet

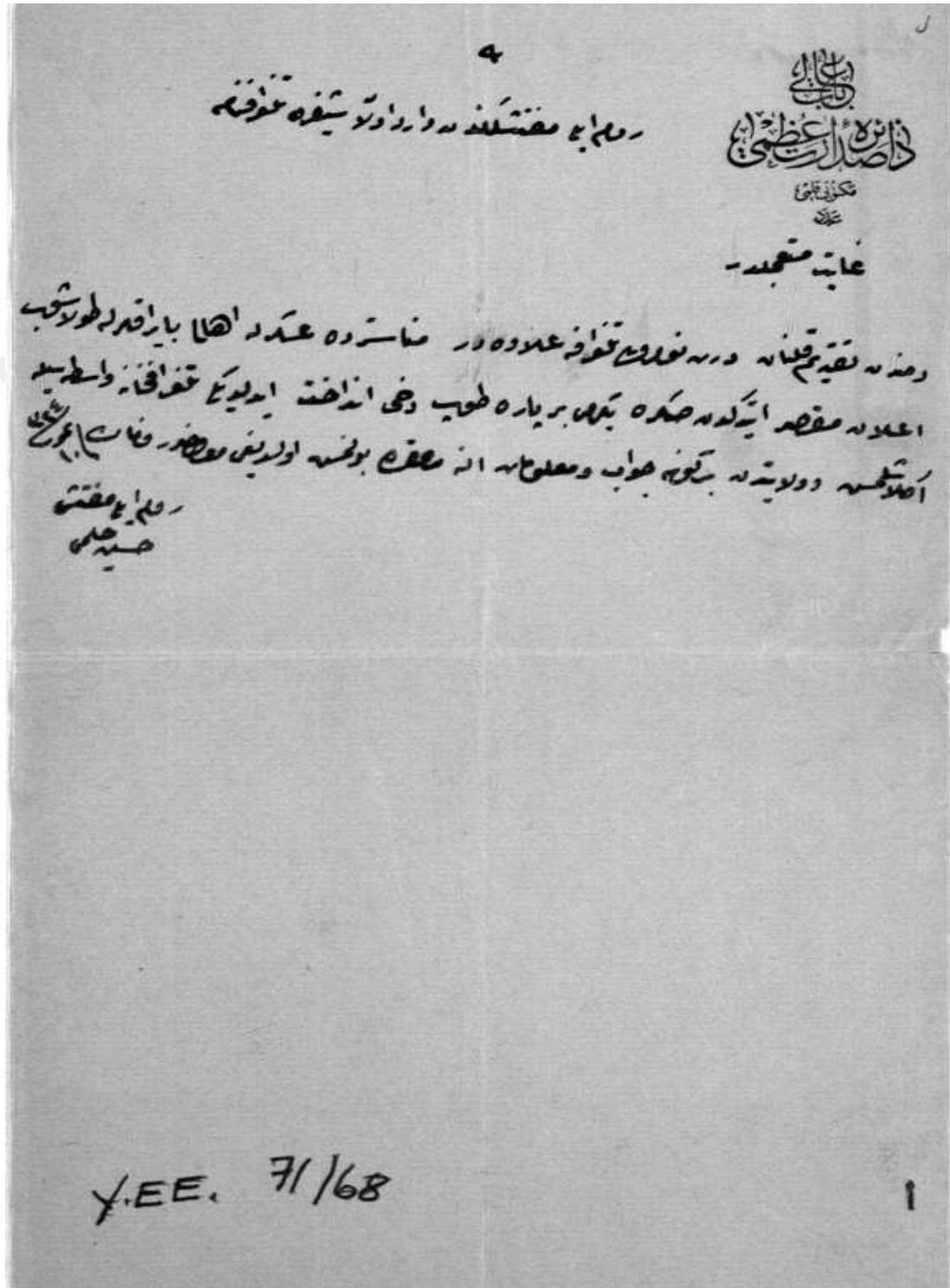
Britannica, the Editors of Encyclopaedia, “La Marseillaise”, Encyclopedia Britannica, 8 Sep. 2022, <https://www.britannica.com/topic/La-Marseillaise>, (Son Erişim Tarihi: 20.11.2022).

<https://www.antoloji.com/doksan-bese-dogru-siiri/> (Son Erişim Tarihi: 17.02.2023).

EKLER

EK 1: Manastır'dan Hürriyet'in ilan olunduğuna dair gönderilen telgraf. BOA. Y.EE. 71-68.

EK 2: Pera’da Meşrutiyet Kutlamaları. Salt Resarch

[illegible]

[illegible]